

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 315.332.21(473)
ТКБ: 65.05
С-89

Бо ҳуқуқи дастнавис

СУБҲОНЗОДА ИКРОМ СУБҲОН

**САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ
СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ
ДАР ИҚТИСОДИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои
фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)

Душанбе – 2025

МУНДАРИҶА

Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР НИЗОМИ БОЗОРИИ ХОҶАГИДОРӢ.....	22
1.1. Соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҷойгоҳи он дар низоми муносибатҳои бозорӣ.....	22
1.2. Таснифоти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир.....	44
1.3. Равишҳои назариявӣ-методологӣ оид ба омӯзиши рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва масъалаҳои мутобиқсозии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	67
БОБИ 2. СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ҲАМЧУН «ҚУТБҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШД»-И ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	86
2.1. Асосҳои назариявии паст кардани сатҳи рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ.....	86
2.2. Методологияи интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисоди миллӣ.....	105
2.3. Афзалиятҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	119
БОБИ 3. АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ АФЗАЛИЯТНОКИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ.....	138
3.1. Таҳлили рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишвар дар доираи саноатикунони босуръат.....	138
3.2. Афзалиятҳои соҳавии соҳибкории истеҳсолӣ ва масъалаҳои саноатикунони босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	162

3.3. Афзалиятҳои соҳибкории истеҳсоли дар заминаи сиёсати ҳамгироии ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда (дар мисоли саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон).....	174
БОБИ 4. ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	194
4.1. Махсусиятҳои ташаккулёбӣ ва фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ.....	194
4.2. Дигаргунсозии бозории муносибатҳои аграрӣ – омили рушди соҳибкорӣ дар КАС-и Тоҷикистон.....	221
БОБИ 5. АФЗАЛИЯТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	245
5.1. Кластеризатсия ҳамчун модели ташкилии рушди соҳибкорӣ дар иқтисоди миллӣ.....	245
5.2. Рақамикунонии истеҳсолот ҳамчун омили таъмини бартарии рақобатии соҳибкории истеҳсоли.....	260
5.3. Сармоягузорӣ ба иқтисоди “сабз” ҳамчун афзалияти стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	275
ХУЛОСА.....	289
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	298
РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	305
Феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ.....	336

Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ

АМИТ - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ВМКБ - Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИС – Иқтисоди сабз

КОА-Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ММД – маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

МММ - маҷмуи маҳсулоти миллий

МММ – маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ

МН МО ҶТ – Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

МОИ – минтақаи озоди иқтисодӣ

МОТ - минтақаи озоди тиҷоратӣ

НБО - неругоҳи барқӣ обӣ

НТҶ - ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

СИ – Соҳибкории инфиродӣ

СҲИР - Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд

ҲҶТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЧДММ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

ЧДММ КМ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд дар шакли корхонаи муштарак

ЧСК - Ҷамъияти саҳомии кушода

ЧСП - Ҷамъияти саҳомии пӯшида

ҶТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ислоҳоти иқтисодии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозишуда барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ заминаи мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва шароити зарурии меъёрӣ-ҳуқуқиро фароҳам овард. Ин боиси рушди шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, афзудани ҳиссаи бахши хусусӣ ҳамчун пояи муносибатҳои бозорӣ ва нақши он дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ 20 апрели соли 2012 қайд карданд, ки "...хусусан соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад» [32].

Тайи 15 соли охир шумораи субъектҳои соҳибкории шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб ду баробар афзоиш ёфта, аз 186534 адад дар соли 2010 то 340315 адад дар соли 2024 расидааст.

Дар соли 2024 ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ 24,6 млрд. сомониро ташкил дод, ки аз он 7,6 млрд. сомонӣ ё 31,1 фоизи ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда ба соҳибкории истеҳсолӣ рост меояд.

Дар Паёми болозикр Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки: «Ба Вазорати саноат ва технологияҳои наву дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ супориш дода мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти саноатӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд. Инчунин, ҷиҳати ҳавасманд намудани

фаъолияти навоарӣ, дар истеҳсолот васеъ истифода кардани технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии ташаббусҳои созандаи соҳибкорон дар ин ҷода, хусусан, доир ба коркарди ашёи хом дар дохили мамлакат тадбирҳои фаврӣ роҳандозӣ карда шаванд. Тақвияти корҳо доир ба истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва рушди иқтисодии истеҳсолии кишвар, баланд бардоштани рақобатнокӣ ва гуногуннавиҳои истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолоти саноати коркард, афзоиш додани арзиши иловашудаи молҳои саноатӣ дар асоси рушди маҷмааҳои соҳавӣ зарур мебошад» [32].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар давраи солҳои 1995-2024 ҳиссаи бахши хусусӣ дар саноат аз 3,3% то 44,7%, дар кишоварзӣ аз 22,4% то 90,2%, дар нақлиёт аз 10,6% то 55,7%, дар хизматрасонӣ аз 6,7% то 75,4%-ро ташкил додааст. Ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат (ММД) дар ин давра аз 11,3 млрд. сомонӣ то беш аз 153,4 млрд. сомонӣ, яъне 13,5 маротиба афзуда, суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шуд. Дар раванди ташаккули ММД-и кишвар саҳми соҳибкорӣ ба ҳисоби миёна 61,7%-ро ташкил медиҳад. Агар дар соли 2013 даромади бахши хусусии соҳибкорӣ аз фурӯши маҳсулот зиёда аз 22 миллиард сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда беш аз 80 миллиард сомониро ташкил додааст [340].

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисод, пеш аз ҳама дар самти аз нав кор карда баровардани маҳсулот, истеҳсоли молҳои содиротӣ ва ивазкунандаи воридот ба талаботи кунунӣ пурра ҷавобгӯй нест. Зарурати дигаргун сохтани таносуби содирот ва воридоти молҳои истеъмолӣ, ҳарчи бештар афзоиш додани истеҳсолоти молҳои содиротиву молҳои воридотивазкунанда ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат тақозо менамояд, ки масъалаи ба таври афзалиятнок инкишоф додани соҳибкории истеҳсолӣ дар мадди аввал гузошта шавад.

Барои мушаххас кардани самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсолии ватанӣ, ки минбаъд ба ҳайси қутби институтсионалии рушди тамоми иқтисоди миллӣ ва муҳаррики он баромад карда метавонад, зарур аст, ки таҳқиқоти илмӣ оид ба вазъи соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи саноати истихроҷ ва коркард ва комплекси агросаноатӣ бо назардошти муайянкунии самтҳои рушди он гузаронида шаванд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар адабиёти муосири иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ таҳлили самаранокии шаклҳои мушаххаси ташкилию ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ ва вазъи инкишофи онҳо дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, усулҳои таҳияи стратегия ва тактикаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳо ва ноҳияҳои гуногуни мамлакат бо назардошти хусусиятҳои хоси онҳо ва мавқеи мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар танзим ва дастгирии ин раванди фаъолияти иқтисодӣ ҳануз ба пуррагӣ омӯхта нашудаанд.

Асосҳои илмии фаъолияти соҳибкорӣ ва идоракунии равандҳои хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар қорҳои намоёндагони назарияи классикии иқтисодӣ, марксизм, назарияи иқтисодии неоклассикӣ, кейсианӣ, институтсионализм ва мактаби иқтисодии австриягӣ гузошта шудаанд.

Намоёндагони назарияи муосири рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ, институти мазкури хоҷагии бозорро тавассути призмаи ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ баррасӣ намуда, онро омили асосии рушди иқтисодиёти муосир мешуморанд.

Ба масъалаҳои рушди соҳибкорӣ қорҳои илмию таҳқиқотии иқтисодчиёни зерини ватанӣ: Абдуғаффоров А.А., Аминов И., Абдуллоева Н.А., Абдуллоев З., Абдусаматов С., Ақобиров. Ш., Азимов Я.Н., Амиров Н.И., Бойназарова М.М., Пиризода Ҷ.С., Аминҷанова М.М., Аминов Х.И., Аминов Р.Ҷ., Аслонов С.М., Ашуров К.Р., Баҳодурова С.А., Забиров Н.Х., Игамназаров Н.И., Қобилов Д.М.,

Қодиров Ф.А., Лолаев З.Х., Мирзобеков Х.Д., Муқаддасзода Ф.М., Эгамқулов М.М., Начмиддинов А.М., Толибов К.К., Ҳусеинов У.С., Қодирова М.Д., Абдусаидов К.С., Амиров Н.И., Ғаниев Т.Б., Ғафуров Х.Г., Забиров Н.Х., Исмоилов Ш.И., Қурбонов А.К., Мадаминов А.А., Бобокалонов Ғ.М., Мирзоев П.З., Мирбобоева Р.В., Ризоева С.К., Кабутов Э.Д., Боев М.Ф., Мавлоназаров О.А., Усманов Х.М., Юсупов А.К. ва дигарон равона карда шудааст.

Ба таҳқиқи ҷанбаҳои алоҳидаи рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобаста ба мутобиқгардонии соҳибкории истеҳсоли ба шароити хоси кишвар академикҳо Раҳимов Р.К., Қаюмов Н.К., Назаров Т.Н., инчунин, олимони иқтисоддон, ба монанди Саидмуродзода Л.Ҳ., Раҳимзода Ҳ.Р. (Исайнов Ҳ.Р.), Комилов С.Ҷ., Забиров Н.Х., Муминова Ф.М., Солеҳзода А.А., Довгялло Я.П., Раҳимов М.А., Бойназарова М.М., Ҳакимов А.Ҳ., Ҳусеинов У.С., Шамсиев К.Б., Имомёрбеков Ф.М., Мадаминов А.А., Маликов М.Н., Маҳкамов Б.Б., Пирова М.А., Музаффаров С., Нурмаҳмадов Н., Одинаев А.И., Мақсудов Д.А., Шохназари Х.Г., Ҷайлоев З.М., Файзулло М.Қ., Рауфӣ А., Раҳимбердӣ Ф., Фақеров Ҳ.Н., Ҳабибов С.Х., Эшов Д.К., Ашуров И.С., Каримова М.Т., Қодирзода Д.Б., Обидов Ф.С., Умаров Х.У., Шамсиев К.Б. ва дигарон машғул буданд.

Ҳамзамон, бояд эътироф намуд, ки ташаккул ва рушди назарияи соҳибкорӣ ба тӯфайли таҳқиқоти олимони маъруфи ҷаҳонӣ дар садаи XX, ба мисли Шумпетер Й. ва Самуэлсон П., Долан Э.Ҷ., Потер М., Хайек Ф., Хопкин А., Минсберг Г., Карлоф Б., Линсей Д.Е. муяссар гардидааст. Дар баробари онҳо, олимони муосир, аз қабили Касл Э., Барри П.Ҷ., Бекер М., Хопкин Ч. А., Хипп Р., Кэннет Т., Андерсон Б., Д.Эплин Р., Нелсон А., Бердин М.Ю., Бердин А.Э., Усков В.С., Иванова В.О., Левшин О.Н., Подобай Н.В., Тимошенко Н.А., Ковалев С.В., Степанов С.А., Митюхин В.С., Бузулутская М.В., Голованов К.В., Мишаков В.Ю., Филатов В.В.,

Бачманов Н.К., Ковалева С.В. ва дигарон дар рушди ин назария саҳми назаррас гузоштаанд.

Аммо, як қатор масъалаҳои мубрами марбут ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, усулҳои таҳияи стратегия ва тактикаи рушди он дар иқтисоди миллии муосир, то ҳол ба таври кофӣ ва пурра таҳқиқу баррасӣ карда нашудаанд. Имрӯзҳо рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо набудани коркардҳои иловагии комплекси илмӣ дар ин соҳа, донишҳои ба пуррагӣ мукаммали бо дарназардошти қонуниятҳои иқтисоди ҷаҳонӣ, тамоюлҳои технологӣ ва афзалиятҳои рушди кишвар, ба пуррагӣ амалӣ нашуда, коркардҳои иловагиро талаб мекунад.

Аз ин лиҳоз, дар баробари масъалаҳои назариявӣ методологӣ диққати бештар додан ба рушди шаклҳои мушаххаси ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисод ва минтақаҳои мамлакат лозим мебошад.

Омӯзиш ва таҳқиқи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки самаранокии он таъмин ва иқлими мусоид дар манотиқи кишвар барои рушд ва сармоягузориҳои он фароҳам оварда шавад. Чунки танҳо дар асоси рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, мо метавонем рушди тамоми соҳаҳои иқтисоди миллиро ба роҳ монем. Рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар, дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз омилҳои асосии рушди устувори тамоми шакл ва навъҳои соҳибкорӣ мебошад, ки дар натиҷа ба болоравии даромаднокии субъектҳои хоҷагидорӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва ба зиёд шудани ҷойҳои кории нав оварда мерасонад.

Ҳамаи нуқтаҳои зикршуда интиҳоби мавзӯи кори илмиро муайян намуда, ҳадафи таҳқиқоти он гардиданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.
Мақсаду вазифаҳо ва натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур ба муқаррароти

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Нақшаи миллии чорабиниҳо бахшида ба солҳои рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Барномаи рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2021-2025, Барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 ва солҳои 2021-2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020, Барномаи рушди соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, Нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ дар соҳаи саноат барои солҳои 2021-2023, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” таъя менамояд. Рисолаи илмӣ ба самти корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисодии минтақаҳо дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» нигаронида шуда, самтҳои алоҳидаи он дар ҷаласаҳои Шурои олимони донишгоҳ ва факулта, симпозиум ва конференсҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ муҳокима гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертационӣ асоснок ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина нишон додани нақши он дар татбиқи ҳадафи чоруми миллии рушди кишвар – саноатикунони босуръат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади дар боло зикршуда зарурати ҳалли вазифаҳои зеринро муайян кард:

- аз ҷиҳати назариявӣ методологӣ асоснок намудани нақши соҳибкории истеҳсоли дар пешрафти иқтисодиёти миллий, таҳияи концепсияи вижаи муаллифӣ;

- нишон додани оқибатҳои мусбӣ манфии рафтори девиантии субъектҳо дар соҳаи соҳибкории истеҳсоли, дарёфти роҳҳои мукамалгардонии назарияи мазкур;

- пешниҳод кардани методикаи таҳияи низоми афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллий;

- муайян намудани манфиатҳои соҳавӣ соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои имконпазири татбиқи онҳо;

- дар асоси методологияи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд оид ба сатҳи технологияи корхонаҳои саноати коркард ба роҳ мондани таснифоти соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ошкор кардани моҳият, таснифоти намуд, шакл ва вижаҳои соҳибкории истеҳсоли дар бахши аграрии иқтисоди миллий;

- нишон додани ҳамвобастагии татбиқи ҳадафи саноатикунони босуръат (ҳадафи чоруми миллий) ва тавсеаи густариши соҳибкории истеҳсоли дар кишвар;

- асоснок кардани самтҳои такмили ҳуҷҷатҳои барномавии рушди соҳаи саноати кишвар дар заминаи баланд бардоштани нақши соҳибкории истеҳсоли дар шароити муосир.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот шаклҳои мавҷудии фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидааст.

Мавзӯи таҳқиқот хусусияти муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки афзалиятҳои рушди соҳибкорӣ истеҳсолиро дар шароити муосир инъикос мекунанд.

Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки назарияҳо ва амалияи муосири фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсоли дар маҷмӯъ таснифоти дар ҷомеаи иқтисодӣ қабулшудаи намудҳо ва шаклҳои онро инъикос мекунанд. Аммо, равишҳои анъанавӣ ба асоснок кардани ҳадафҳои фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсоли дар шароити муосир наметавонанд масъалаҳои рафтори девиантии субъектҳои соҳибкориро дар шароити иқтисоди бозорӣ ошкор кунанд. Аз ин рӯ, таҳқиқоти илмӣ ба ҳалли масъалаҳои зерини ба ҳам алоқаманд равона карда шудааст: муайян намудани асосҳои методологӣ барои ташаккули системаи афзалиятҳо дар соҳаи рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар шароити иқтисодиёти муосири миллӣ; ошкор кардани хусусиятҳои соҳибкорӣ истеҳсоли дар бахши аграрӣ ва дар ниҳоят, гузаронидани таҳлил ва арзёбии сатҳи технологияи корхонаҳои, ки фаъолияти истеҳсолии худро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд; муайян кардани хусусиятҳо ва мушкилоти ҳоси соҳибкорӣ истеҳсоли дар бахши аграрии кишвар ва таҳия ва асоснокунии самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҳадафҳои саноатикунории босуръат, ки дар ҳадафи ҷоруми миллии рушд муқаррар гардидаанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Пояҳои концептуалии таҳқиқоти диссертатсиониро таълифоти олимони хориҷию ватанӣ вобаста ба рушди соҳибкорӣ истеҳсоли ва заминаҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифз ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин, маводҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ илмӣ-амалӣ

ташкил медиҳад. Муҳтавои асосӣ ва муқаррароти таҳқиқот ба рукнҳои калидии назарияи соҳибкории истеҳсолӣ мувофиқат мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқот ба принципҳо ва концепсияҳои илмӣ рушди соҳибкории истеҳсолӣ таъсия менамояд. Дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ҳалли масъалаҳои таҳияшуда маҷмуи равишҳои методологӣ, аз ҷумла таҳлили ҳамаҷониба барои омӯзиши мушкилот, таҳлили мантиқӣ барои таъмини пайдарҳамӣ ва асоснокии таҳқиқот, таҳлили сохторӣ бо мақсади муайян кардани сохтори дохилии падидаҳои таҳқиқшаванда, таҳлили муқоисавӣ баҳри муқоисаи маълумот ва равишҳои гуногун, таҳлили функционалӣ, инчунин, усулҳои таҳлил ва синтез барои декомпозиция ва ҷамъбасти иттилоот ва усулҳои индукция ва дедукция барои ташаккули хулосаҳо дар асоси қонуниятҳои хусусӣ ва умумӣ истифода гардидаанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи иттилоотии рисолаи илмиро санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармонҳои Президенти кишвар оид ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ, маълумоти оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, вазоратҳои молия, саноат ва технологияҳои нав, рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин, гузоришҳои таҳлилии Бонки ҷаҳонӣ, Бонки рушди Авруосиё ва Бонки байналмилалӣ таъдид ва рушд ташкил намудаанд.

Махзани таҳқиқот маводи маҷмуаҳои оморӣ, ҳисоботҳои илмӣ Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маълумоти ҳисоботи солона, бизнес-нақшаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузори корхонаҳои Тоҷикистон, инчунин, маводҳои оперативӣ Ассотсиатсияи соҳибкорони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад. Барои коркарди маълумоти эмпирикӣ усулҳои ҳисоббаробаркунӣ-

конструктивӣ ва меъёрӣ-тавозунии таҳлил, инчунин, баҳогузориҳои экспертии мутахассисони миллӣ ва хориҷӣ истифода шуданд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии муайян кардани афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир иборат мебошад.

Натиҷаҳои зерини муҳимтарин ба даст оварда шудаанд, ки **навгониҳои илмӣ таҳқиқотро** муайян мекунанд:

- моҳияти соҳибкории истеҳсолӣ ошкор карда шуда, таснифоти намудҳо ва шаклҳои соҳибкории муосир ҳамчун омезиши самараноки омилҳои инноватсионии истеҳсолот бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ба даст овардани рақобатпазирии корхонагузaronида шуда, нақши соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди муносибатҳои бозорӣ ва амалигардонии мақсадҳои миллии рушди кишвар асоснок карда шудааст;

- муқаррароти алоҳидаи назарияи иқтисодии соҳибкорӣ дар заминаи ошкоркунии рафтори девиантӣ ё ба таври дигар рафтори имконпазири дуршавии субъектҳои соҳибкорӣ аз масири бозори рушд ва принципҳои рушди стратегияи кишвар, дар шароити сатҳи баланди на танҳо хароҷоти транзаксионӣ, балки хароҷоти ба истилоҳ фидуסיарӣ ё ба таври дигар, хароҷоти мутобиқшавӣ ба низоми бозор рушд карда, таҳия шудаанд. Нишон дода шудааст, ки тавсеаи амалияи банақшагирии индикативӣ дар иқтисоди миллӣ, дар баробари болоравии нишондиҳандаҳои стратегӣ, боз барои рушди бесобиқаи соҳибкории истеҳсолӣ ва аксари намудҳои он заминаи мусоид фароҳам месозад;

- методикаи коркард ва таҳияи низоми афзалиятҳои рушди

соҳибкорию истеҳсоли дар иқтисодиёти милли, дар асоси гурӯҳбандии бисёрсатҳии нишондиҳандаҳое, ки рушди сифатӣ ва миқдории фаъолияти соҳибкориро дар иқтисодиёти милли тавсиф мекунад, асоснок ва пешниҳод карда шуд. Равиши мазкур имкон медиҳад, ки субъектҳои соҳибкорию истеҳсоли дар асоси меъёрҳои пешниҳодшуда гурӯҳбандӣ карда шаванд ва самтҳои афзалиятноки рушди он ҳамчун “қутбҳои институтсионалии рушд”-и иқтисодиёти милли ошкор карда шаванд;

- муайян карда шуд, ки манфиатҳои соҳавии соҳибкорию истеҳсоли дар кишвар метавонанд ба рушди технологияҳое нигаронида шаванд, ки коҳиши вобастагӣ аз воридот, афзоиши ҳаҷми содирот, дар маҳалҳо рушд додани истеҳсолоти илмталаб, бартараф намудани маҳдудиятҳои ба соҳаи кишоварзии ватанӣ хосбуда, қонеъ гардонидани талаботи зиёд ба як қатор захираҳои минералии Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи коркарди ашёи хом ва сохтани истеҳсолоти пурраи содиротӣ дар асоси кластерҳои истеҳсоли амалӣ карда шаванд;

- бо таъя ба методологияи таснифи соҳаҳои саноат вобаста ба сатҳи рушди технология (таҳияи СҲИР – Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд) таҳлил гузаронида шуда, муайян карда шуд, ки соҳибкорию истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар соҳаҳои пасти технологӣ (36,4%) мутамарказ гардида, соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи баланд дар фаъолияти онҳо 2,6%, соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи паст бошад 21,9%-ро ташкил медиҳанд, ки ин зарурати тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ барои мутамарказонидани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои миёнаи технологиро ба миён меорад, то онҳо аввал дар соҳаи мазкур ва сипас дар содироти кишвар бартарӣ дошта бошанд;

- вижагиҳои соҳибкорию истеҳсолии кишоварзӣ ошкор ва асоснок карда шуданд: маҳдудиятҳои марбут ба шароити камзаминӣ, дастрасии нокифоя ба сарчашмаҳои қарзӣ, маҳдудиятҳои марбут ба шароити иқлим, гуногунрангии табию биологӣ, мавҷудияти хавфи баландтари истеҳсоли

ва тиҷоратӣ, ки суғуртаи дуруст ва дастгирии давлатии онро талаб мекунад, гуногунии шаклҳои ташкилию ҳуқуқии рушд, ки ба пешбурди истеҳсолот дар шароити гуногуни ҳок ва иқлим вобаста аст;

- дар заминаи муайянкунии афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ вобаста ба амалисозии ҳадафҳои миллӣ, алаҳхусус, саноатикунони босуръат асоснок карда шуд, ки рушди минбаъдаи соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар ҳам бо афзоиши иқтидорҳои истеҳсолии мавҷуда ва ҳам зарурати диверсификатсияи соҳавию бахшии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин, бо тавсеаи тадбирҳои андешидашуда, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои амалкунанда равона шудаанд, алоқаманд аст;

- масъалаҳои такмилдиҳии ҳуҷҷатҳои барномавии рушди саноати кишвар, дар заминаи баланд бардоштани нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир пешниҳод карда шуданд. Нишон дода шудааст, ки чорабиниҳо ва самтҳои амали барномаҳои гуногуни рушди саноат на танҳо бо масъалаҳои такмилдиҳии таъминоти меъёрии ҳуқуқӣ маҳдуд карда шаванд, балки бояд муайян кардани истеҳсолоти асосии ватаниро ҳамчун нуқтаҳои рушди иқтисоди миллӣ ва аз ин рӯ, чорабиниҳое, ки ба ҳавасмандгардонии соҳибкорон барои сармоягузорӣ ба ин бахшҳо нигаронида шудаанд, дар бар гиранд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- нишон дода шудааст, ки таснифоти анъанавии назариявии намудҳо ва шаклҳои соҳибкорӣ, бо назардошти нақш, аҳамият ва иштироки соҳибкории истеҳсолӣ дар тамоюлҳои муосири рушди иқтисодӣ, аз қабيلي кластер, рақамисозӣ ва иқтисоди “сабз”, ки омезиши омилҳои инноватсионии истеҳсолотро бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ба даст овардани рақобатпазирии корхонаро дар бар мегирад, иловаҳоро талаб мекунад;

- мушаххас карда шудааст, ки банақшагирии индикативӣ, ки ба баланд бардоштани нақши соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллӣ нигаронида шудааст, аз як тараф барои батанзимдарории рафтори девиантии субъектҳо мусоидат кунад, аз тарафи дигар татбиқи ҳадафҳои миллии рушдро дар саросари кишвар имконпазир мегардонад. Нишон дода шудааст, ки тавассути банақшагирии индикативӣ имконияти ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсоли барои истифодаи воситаҳои идоракунии лоиҳавӣ, расонидани тадбирҳои сармоягузорӣ ба сатҳи лоиҳаҳои тиҷоратӣ ва баҳогузориҳои захираҳои зарурӣ дар асоси бенчмаркинги лоиҳаҳо таъмин карда мешавад;

- шаклҳо ва намудҳои соҳибкории муосири истеҳсоли ҳамчун “қутбҳои институтсионалии рушд”-и иқтисоди миллӣ баромад мекунанд, ки потенциали онҳоро дар асоси гурӯҳи нишондиҳандаҳо ҳисоб кардан мумкин аст, ки ин, аз як тараф, аҳамияти субъектҳои соҳибкориро барои иқтисоди миллӣ муайян мекунад, аз тарафи дигар, нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки мақоми институтсионалии соҳибкоронро муайян ва сатҳи дарки онҳоро дар бораи тағйироти технологӣ нишон медиҳанд;

- таъйид шудааст, ки татбиқи манфиатҳои соҳавии соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ҳавасмандгардонии ҳам воридот ва ҳам истеҳсоли ватании таҷҳизоти зарурӣ барои манбаъҳои барқароршавандаи энергия, инчунин, тавассути рушди иқтисодиёти “сабз” ба даст оварда мешавад; васлкунии калонҳаҷми воситаҳои нақлиёти барқӣ, аз ҷумла нақлиёти сабуки барқӣ; ташкили шабакаҳои барқии ҳушманд ва технологияҳои нави истеҳсолоти фармасевтӣ ва озӯқаворӣ дар асоси технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳуҷайраю маҳсулоти тиббӣ; коркарди маъданҳои дорои мис, нуқра, инчунин, кремнийи кристаллӣ, ашёи хоми фосфат, графит ва баъзе дигар маъданҳои фойданок; ташкили кластерҳои истеҳсоли, ки метавонанд дар

худ истеҳсолоти ресандагӣ, бофандагӣ, трикотаж ва дӯзандагиро дохил кунанд;

- таҳқиқотҳо дар асоси методологияи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд оид ба таснифоти саноати коркард аз рӯйи дараҷаи технологӣ нишон медиҳанд, ки соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои баланди технологӣ ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд надорад. Соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи баланд 2,6%, соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи паст 21,9% ва соҳаҳои пасти технологӣ 36,4%-ро ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дода шудааст, ки дар асоси таснифоти пешниҳодшуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш аз саноатикунонии барвақтӣ ба саноатикунонии баркамол қарор дорад;

- нишон дода шудааст, ки ислоҳоти иқтисодии дар даҳсолаҳои охир амалишуда ба тағйироти куллӣ дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда расонидааст, ки ҳоло бо гуногунии шаклҳои моликият ва шаклҳои хоҷагидорӣ, вазни нисбии баҳши хусусӣ дар истеҳсолот ва рушди босуръати соҳибкории деҳот дар шаклҳои гуногун хос мебошад;

- асоснок карда шудааст, ки дурнамои татбиқи иқтидори рушди иқтисодии кишвар дар заминаи рушди саноатӣ, бо афзоиши ба кор андохтани иқтидорҳои истеҳсолии соҳибкории истеҳсолӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ва хориҷӣ, афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулоти тайёр бо арзиши иловашуда, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд аст;

- нишон дода шудааст, имрӯз бо пайдо шудани сарчашмаҳои зарурии маблағгузорӣ ва беҳтаршавии вазъи иқтисодӣ фурсати азнавсاختорбандии корхонаҳои мавҷудаи саноатӣ, таҷдиди иқтидорҳои онҳо, муосиркунонии технология ва солимгардонии молиявии онҳо расидааст, ки ҳамзамон, бо таъсиси коргоҳҳои нав ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ такони зарурӣ мебахшад. Тадбирҳои дастгирӣ барои чунин корхонаҳо набояд танҳо бо сабукии андозӣ ё сармоягузори иловагии

қарзӣ маҳдуд карда шаванд. Ин тадбирҳо бояд ҳам масъалаҳои оmodасозии захираҳои инсонӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ, таъминоти молиявии он, рушди технологӣ ва инноватсионӣ ва ҳам масъалаҳои инжинирингиро дар фаъолияти соҳибкорӣ дар бар гиранд, зеро танҳо бо ин равиш дастгирӣ аз ҷониби давлат метавонад самаранок гардад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Истифодабарии натиҷаҳои илмӣ асари мазкур барои тавсеаи самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани иқлими мусоид дар иқтисоди миллӣ ва манотиқи кишвар барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва сармоягузори он имконпазир мебошад. Истифодаи амалии пешниҳодот оид ба тақмили шаклҳо ва усулҳои дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ ба таҳкими устувории молиявии шаклҳои нави соҳибкорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёти мамлакат, риояи интизоми молиявӣ аз тарафи субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ва таҳкими вазъи молиявии онҳо мусоидат менамояд.

Маводи таҳқиқот дар таълими фанҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Иқтисодиёти соҳибкорӣ», «Микроиқтисод», «Иқтисоди минтақавӣ» инчунин курсҳои тақмили ихтисоси устодони факултаҳои иқтисодии кишвар, метавонад истифода шавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисолаи илмӣ ба Шиносномаи ихтисосҳои илмӣ ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ), бандҳои 1. Рушди назария ва методологияи соҳибкорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ. 3. Қонуниятҳо ва тамоюлҳои рушди соҳибкорӣ дар шароити муосир. 4. Пешгӯии тағйироти сохтории рушди соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. 6. Ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ: аз рӯйи нишонаҳои ташкилию ҳуқуқӣ; миқёси фаъолият; намуди фаъолияти соҳибкорӣ (истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва ғ.). 8. Танзим ва

дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ. 9. Ташкил ва идоракунии соҳибкории муштарак. 12. Методология ва назарияи таъмини рақобатнокии сохторҳои соҳибкорӣ. 17. Принципиҳои назариявӣ, методологӣ ва методии ташаккул ва рушди фарҳанги соҳибкорӣ, меъёрҳои ахлоқии соҳибкорӣ. 21. Соҳибкории инноватсионӣ ва рушди он дар соҳаҳои иқтисод. 22. Таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ; самтҳои асосии ташаккули низоми идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Интишорот аз рӯйи мавзуи ҷимояшаванда ва таҳлили системавии он саҳми шахсии муаллифро дар ноил шудан ба натиҷаҳои таҳқиқот муайян мекунад. Муаллиф бори нахуст рушди соҳибкории истеҳсолиро дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ягонагии татбиқи ҳадафҳои рушди миллӣ ва манфиатҳои субъектҳои соҳибкорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, методология ва принципиҳои концептуалии интиҳоби самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсолиро дар иқтисоди муосири кишвар муайян намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Натиҷа ва муқаррароти асосии кори диссертатсионӣ дар конференсияву семинарҳои илмию амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ, аз ҷумла: «Проблемаҳои идоракунии рушди инсонӣ ва ҷавонон» (Душанбе, 2012), конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Масъалаҳои рушди устувори соҳибкорӣ дар Тоҷикистон: омилҳо, тамоюлҳо ва сармоягузорӣ” (Душанбе 2024), конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи “Танзими молиявии рушди босуботи инноватсиониву индустриалии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Душанбе 2024) дар шакли маърузаҳо пешниҳод гардида, аз ҷониби ҷомеаи илмӣ хуб пазируфта шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 41 корҳои илмӣ, аз ҷумла, 3 монография, 23 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ (нашрияҳои) тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ дар ҳаҷми 58,35 ҷ.ҷ. нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 5 боб, 14 зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ мурааттаб шудааст, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқ асос ёфтаанд. Рисолаи илмӣ дар 342 саҳифа, 33 ҷадвал, 3 расм ва 6 диаграмма оварда шудааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда аз 353 номгӯй иборат мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР НИЗОМИ БОЗОРИИ ХОҶАГИДОРӢ

1.1. Соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҷойгоҳи он дар низоми муносибатҳои бозорӣ

Масоили рушди соҳибкорӣ ҳам дар мамолики дорои иқтисоди тараққиқардаи бозорӣ ва ҳам дар кишварҳои дорои иқтисоди рӯ ба тараққӣ дар маркази диққати илми иқтисодӣ қарор доранд, зеро дар ин мамолик ҳарчи бештар дарк менамоянд, ки иқтисоди бозорӣ моҳиятан иқтисоди соҳибкорӣ мебошад. Дар таҷриба ва мушаххасоти илмӣ-иқтисодӣ соҳибкорӣ фаъолияти мақсаднок ва мушаххасест, ки дар он озодии пешбурди чараёнҳои иқтисодӣ, мустақилият ва фаъолияти ошкоронаи масъулиятпазирӣ дар самти тиҷорати мушаххас ва азнавсозии шохаҳои гуногуни иқтисодӣ тавассути барномаю стратегияҳои мушаххаси илмӣ-амалӣ, сармоягузорӣ ва тезонидани гирдгардиши сармоя, муайянсозӣ ва қонеъгардонии талаботу тағйирдиҳии таркиби бозор ва ғанигардонии онро дар натиҷаи фаъолиятҳои соҳибкорӣ дар назар дошта мешавад.

Дар табиати худ соҳибкор ё фаъолияти соҳибкорӣ амалкардҳои инноватсионӣ дошта, он асосан ба хоҳири суботи иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароити созгор ба ҷомеа ба таваккал даст мезанад. Соҳибкорӣ фаъолияти мақсаднокест, ки талошҳои пайвастаи он дар беҳтаргардӣ ва беҳтарсозии сатҳи некуаҳволии ҷомеа ва рушди иқтисодиёт инъикос ёфта, иловат тақвиятдиҳандаи муҳити ҳамгироии гуногунҷанба мебошад. Дар табиати худ ҳар як роҳбари корхона кӯшиш менамояд, ки дар баробари тағйирдиҳии муҳити иқтисодӣ ва гирифтани фоидаи худ манфиати тобеон ва одамони алоҳидаро ба назар гирифта, ҳамвора бо ин ба суръати

ҷараёни такрористеҳсол ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мусоидат намояд.

Илова бар ин, дар фаъолияти худ соҳибкор ҳамчун ниҳоди мустақил ва худфаъолияткунанда бояд дорои чунин имкониятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба монанди: воситаҳои гуногуни истеҳсолот, маҳорати баланди идоракунӣ ва корчалонӣ, қобилияти дарки арзиши меҳнат, захираҳои молиявӣ ва худкифоии захираҳо ва монанди инҳоро доро бошад. Вобаста ба ин, меъёрҳои масъулияти соҳибкорӣ ин ҷараёни ҷустуҷӯи амалу фаъолиятҳои нав ба нав буда, талоши он пайваста ба омилҳои расидан ба натиҷаҳои назарраси иқтисодӣ ва гирифтани фоидаи муайян мебошад. Новобаста аз он, ки мақсади асосии фаъолияти соҳибкорӣ гирифтани фоида мебошад, дар баробари он, ба рушди иқтисоди миллӣ ва беҳтарсозии сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Дар табиати худ фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо ба гирифтани даромад, балки он дар тағйирдиҳии таркиби иқтисодӣ ба вучуд овардани муҳит ва шароити рақобат, дигаргунсозии инфрасохтори муҳими иқтисодию иҷтимоӣ нақши муассир ва ҳалкунанда дорад ва айни замон, ҳамчун муҳаррики асосии пешбарандаи иқтисодиёти миллӣ маҳсуб меёбад. Ҳамин аст, ки дар адабиёти илмӣ ва сарчашмаҳои марбута тафсири соҳибкорӣ вобаста ҷанбаҳои фарогирӣ ва замони зухури он ба таври гуногун баён шудааст.

Дар адабиёти илмӣ шарҳи зиёди мазмунан мухталифи мафҳуми «соҳибкорӣ» мушоҳида мешавад ва ин имкон медиҳад, ки шаклҳои гуногуни ошкоршавӣ ва фаъолияти ин зухурот муайян карда шаванд ва мавҷудияти анвои зиёди равишҳои гуногунро оид ба таҳқиқи моҳият ва мазмуни дохилии он тавсиф кунанд. Моҳиятро наметавон яктарафа аз рӯйи мутаҳаррикии бандубасти мафҳумии он, ки зухуроти гуногуни онро дар шароити мухталиф дарҷ мекунад, муайян кард, зеро соҳибкорӣ зухуроти ҷудогона набуда, бо соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-равонӣ ва фарҳангӣ робитаҳои

бешумор дорад.

Назариёти гуногун дар бораи тафсири фаъолияти соҳибкорӣ ҳанӯз аз давраи шаклгирии муносибатҳои тиҷоратӣ ба худ аҳамияти хоса пайдо намуда, ифодаи онро ҳамчун қувваи истеҳсолкунанда дар муносибатҳои истеҳсолӣ, муносибат бо моликият, тақвият ва рушди номудҳои гуногуни истеҳсолот вобаста ба шакл ва таркиб, тезонидани прогрессҳои илмӣ-техникӣ, ғанигардонии бозор ва диверсификатсияи таркиби бозор, шиддатбахшии рақобатро дар арсаҳои гуногун инъикос менамояд, фаҳмида мешавад.

Вобаста ба муҳити рақобат олимон ва иқтисодшиносон шарҳи мухтасари фаъолияти соҳибкориро пешниҳод намудаанд. Нахустин шуда, мафҳуми «соҳибкорӣ»-ро дар илм Р.Кантилон ворид кардааст, ки онро ҳамчун «шакли махсуси фаъолияти бо таваккал алоқаманд» баррасӣ намуда, соҳибкорро бошад, ҳамчун «одаме, ки бо нархи муайян воситаҳои истеҳсолотро меҳарад, то ин ки маҳсулоти муайяне истеҳсол намуда, онро бо мақсади таъмини фоида фурӯшад ва касест, ки ўҳдадорихоро оид ба хароҷот ба худ қабул карда, дар айни замон, намедонад онро бо кадом нарх мефурӯшад» [91, С. 23-27], тасвир кардааст.

Яке аз олимони барҷастаи соҳаи иқтисодӣ, асосгузори назарияи иқтисоди классикӣ А. Смит дар асарҳои илмии худ соҳибкорро ҳамчун молике тасвир мекунад, ки он дар гирифтани фоида саъй дорад ва ин тамоюл ўро ба таваккал водор месозад [171, С. 87]. Назарияи таваккал идомаи худро дар таҳқиқоти илмӣ ва осори Ф.Найт ёфтааст, ки ў мафҳумҳои «таваккал» ва «номуайянӣ»-ро маҳдуд карда, таҳти мафҳуми даромади соҳибкор фарқияти байни фоидаи воқеии пулӣ ва фоидаи пешгӯишавандаро мефаҳмид [135, С. 260].

Бобаста ба баррасии масъалаҳои методологии фаъолияти соҳибкорӣ дар муҳити маркетингӣ асарҳои иқтисодчии машҳури фаронсавӣ Жан Батист Сей, ки он муаллифи асосии «қонуни Сей»

мебошад, ба таърихи афкори иқтисодӣ ворид шудааст, нақши муҳимро бозидаанд. Ё низ соҳибкорро ҳамчун шахсе баррасӣ менамояд, «ки аз ҳисоби худ бо таваккали худ ва барои гирифтани фоидаи худ ба истеҳсоли ягон намуди маҳсулот даст мезанад» [169, С. 148-149].

Иқтисодчии фаронсавӣ Андре Маршал аввалин шуда ба се омили классикии истеҳсолот (замин, сармоя, меҳнат) омили чорум – ташкилро ҳамроҳ кард. Аз ҳамин лаҳза мафҳуми соҳибкорӣ васеътар шуда, мақоми илмиро пайдо кард. Ба ақидаи иқтисодчии амрикоӣ Ч.Б. Кларк дар ҷараёни истеҳсолот ҳамеша чор омил иштирок мекунад, 1) сармоя; 2) воситаҳои истеҳсолот ва замин; 3) қобилияти соҳибкорӣ; 4) меҳнати коргар. Бо вуҷуди ин, ба ҳар як омил бояд ҳиссаи махсуси даромади истеҳсолӣ ҳисоб карда шавад, сармоя ба сармоядор фоиз меорад; неъматҳои сармоявӣ – рента; фаъолияти соҳибкориҳои сармоядор фоида меорад; меҳнати коргар бошад, ба ӯ музди меҳнатро таъмин мекунад.

Пайгирии тамоюлҳои баҳодиҳӣ ва тафсири соҳибкорӣ дар мактабҳои иқтисодӣ гуногун мебошад. Намояндагони мактаби иқтисодии австро-немисӣ Л. Брентано, М. Вебер ва В. Зомбарт дар баёнҳои тафсири соҳибкорӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Макс Вебер моили он буд, ки фаъолияти соҳибкорию ҳамчун таҷассуми ратсионализм (ифротикунонии боздеҳ аз маблағҳои сармоягузоришуда, дарёфти роҳи кӯтоҳтарини расидан ба ҳадафи гузошташуда, самарои баландтарини имконпазир аз фаъолияти хоҷагидорӣ ва амсоли он) баррасӣ намояд [121, С. 84].

Олими дигари немис - иқтисодшинос В. Зомбарт ҳадафҳои соҳибкорро таҳқиқ карда, мақсади асосии ӯро махсус ҷудо мекунад, ки мусоидат намудан ба рушду равнақи кори худ аст. Афзоиши даромад – дуюмдараҷа буда, ба мақсади асосӣ тобеъ карда шудааст; вай ҳамчун омили шукуфоии тамоми ширкат, корхона зарур аст. Дар натиҷаи таҳқиқот намояндагони мактаби иқтисодии австро-немисӣ категорияҳои

махсуси «рӯҳи соҳибкор», ирода, ҳадафмандӣ, матонат, қобилиятҳои ташкилотчигӣ, боигарии ғоявӣ, қобилияти ба дигар одамон таъсир расонидан, ба таваккал омода будан ва ғайраро ҷудо намуданд [85, С. 148-149].

Дар солҳои сиюми асри XX афзалият дар сиёсати соҳибкорӣ аз истеҳсолоти оммавӣ тадриҷан ба фурӯши маҳсулот дода шуд, ки сабабаш афзоиши рӯзафзуни анвои маҳсулот ва хизматрасонӣ дар асоси муборизаи шиддатёбанда барои истеъмолгар мебошад. Истифодабарии захираҳои нави бозор хеле душвор буда, фаъолияти соҳибкорӣ акнун ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ ва муътадилгардии бозорҳои милли доништа мешуд. Усулҳои таҳқиқи равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ корхона хеле тағйир ёфтанд – усули ҷустуҷӯии динамикаи таҳқиқот дар аксар соҳаҳои дониш таҳлили омории вазъи мувозинатро танг карда баровард. Масалан, Й. Шумпетер қонуниятҳои пешрафти ҷамъиятиро таҳқиқ намуда, ба ақидае меояд, ки қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодии ҷомеа соҳибкор мебошад, ки фаъолияти ӯ «дар сохтан ва дар амал ҷорӣ кардани комбинатсияи нав ифода меёбад» [195, С. 154-175].

Комбинатсияҳои ошкоркардшуда ва таҳиягардидаи мактабҳои иқтисодӣ дар арзёбии дурусти низомҳои иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи сифатан нав пешниҳод шудааст, ки ҳамзамон натиҷаҳои бадастоварда ва мушаххаси онҳо метавонанд коркард гардида татбиқнамоии навигарӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ хос, аз қабилӣ, таҳияи усулҳои нави инноватсия, усулҳои муассири истифодаи тиҷорати молҳо, истеҳсоли молу маҳсулот, истеҳсолоти шаклҳои нав ва ба талаботи муосир ҷавобгӯ, аз нав ташкилкунӣ истеҳсолот, аз он ҷумла барҳам додани монополияи носолими рақобат, ташкили монополияи/рақобати солим; вобаста ба бартариятҳои истеҳсолӣ ва фурӯши молҳо ишғол намудани бозорҳои нави фурӯш; дарёфт ва коркарду истифодаи дурусти

манбаҳои ашъи хом вобаста ба номгӯи алоҳидаи молу маҳсулот ва ғ.

Ақидаи Й. Шумпетер оид ба соҳибкор ва фаъолияти хоҷагидории он дар бораи мавҷудияти омилҳои ҷиддие, ки барои дар тӯли замони мутамаддин боқӣ мондани соҳибкор дар чунин сифат монеа мешаванд шаҳодат медиҳанд. Аз ибтидои ба таври оммавӣ ҷорӣ кардани комбинатсияи нав дар истеҳсолот, субъекте, ки нахустин шуда, навигарии мазкурро дар амалия ҷорӣ кардааст, имконияти ҳамчун соҳибкор номгузорӣ шуданро гум мекунад, ки ин ғайримустақиман ба имконнопазирии мавҷудияти синфи махсуси соҳибкорон далолат мекунад [195, С. 154-175].

Ба ғайр аз ин, дар ангораҳои назариявии Й. Шумпетер соҳибкор молики иқтидорҳои истеҳсолӣ ва неъматҳои истеҳсолшаванда намебошад [195, С. 154-175]. Омӯзиши соҳибкор ҳамчун зухурот, ки аз тарафи Й. Шумпетер пешниҳод шуда буд, асоси бунёди таҳияи назарияи соҳибкорӣ гардид.

Пайравони Й. Шумпетер, аз он ҷумла намояндагони мактаби ҷадидавстриягӣ, Л. Мизес ва Ф. Хайек дар таҳия ва асоснок намудани методологияи назарияи соҳибкорӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Консепсияҳои онҳо ба омӯзиши бозор такя карда, вазифаҳои соҳибкор ҳамчун амалиёти ҳадафмандона барои ба ҳолати зарурӣ овардани бозори маҳсулоти мазкур (гурӯҳи онҳо) баррасӣ мешуданд. Тибқи осори илмии Мизес субъекти хоҷагидор дар шароити номуайяний амал мекунад, донишҳои ӯ дар бораи вазъи бозор аз иттилои воқеӣ дуранд, аммо асоси даромаднокии сохтори мазкурро асосан дар амал ҷорӣ кардани талошҳои ҷаллобӣ ташкил медиҳанд. Дар миқёси макроиқтисод ғоиданокӣ ва зарарнокии субъектҳои муносибатҳои бозорӣ тарозу карда шуда, мувозинати нисбӣ барқарор мегардад.

Аз тарафи барандаи Ҷоизаи Нобелӣ Ф. А. фон Хайек як қатор ғояҳои пешниҳод карда шудаанд, ки минбаъд барои таҳқиқоти махсуси ҷанбаҳои

мухталифи назарияи соҳибкорӣ асоси концептуалӣ гардидаанд. Ба иттилооти таҷрибавии бозорӣ така карда, соҳибкор ӯҳдадор аст, ки қарорҳои мувофиқи амалӣ, аз он ҷумла, қарорҳои ба истифодабарии захираҳои маҳдуди истеҳсолӣ дар низоми сарбастаи истеҳсолӣ-тиҷоратии он дахлдорро қабул намояд. Хайек мақсади асосии соҳибкориро дар гирифтани фоидаи соҳибкорӣ, яъне дар тафриқаи байни арзиши маҳсулот ва нишондиҳандаҳои ҳамсони миёнасоҳавӣ мебинад. Дар натиҷа, соҳибкор имконияти ба даст овардани бартариҳои муайяни рақобатиро нисбат ба рақибонаш меҷӯяд [157, С. 250].

Дар ибтидои солҳои панҷоҳуми асри XX аксар олимон чунин ақида доштанд, ки давлат ҳамчун ниҳоди махсус бояд барои фаъолият ва рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногун шароит фароҳам оварда, ташкилкунандагони муҳити рақобатро дастгирӣ намуда, ба воситаи ин ташкилкунандагони афзорҳои инноватсиониро ҳавасманд гардонад. Дар интиҳои солҳои 50-уми қарни гузашта аксар давлатҳои дорони иқтисодии пешрафта барои фароҳамсозии фаъолияти соҳибкорӣ ва додани имконият ба онҳо ба давраи баъдисаноатикунӣ шомил гардиданд. Дар давраи таҳаввулоти бузурги илмӣ-техникӣ ва тамоюлҳои равишҳои печидаи иқтисодӣ соҳибкорӣ ҳамчун муҳаррики ба талаботи замон ҷавобгӯ таркиби иқтисодӣ ва фазои зиндагии аҳолиро дигаргун намуд. Ин шакли фаъолият асосан ба тезонидани ҷараёнҳои истеҳсолот ва дар заминаи ин таъмини шуғли пурмаҳсулро дар сатҳи давлат ба вучуд меоварад.

Шаклгирӣ ва шиддати рушди фаъолияти соҳибкорӣ боиси ба миён омадани марҳалаҳои ҷадиди рушд, ки он бо талаботи замон мувофиқ ва ҳамоҳанг як қатор амсилаҳои меъёриро, ки он аз маҳорати интиҳоби воситаҳои техникӣ, истифодаи васеи технологияҳо ва тавлиди онҳо, ашёи хому монанди инҳоро, ки он ба омӯзиши дурусти бозори беруна ва монанди инҳо алоқаманд мебошад. Одатан дар аксар маврид ширкату

корхонаҳое, ки вобаста ба дастрасӣ ва мавҷудияти ҳолати воқеӣ ба чунин меъёрҳо дастрасии кам доранд, метавонанд барои инъикоси афзалияти худ ба майдони рақобат ворид гарданд.

Вобаста ба баррасӣ ва мушаххасоти зарурияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, ин ниҳод баъд аз ба даст овардани Истиқолияти давлатӣ мавқеи асосӣ ва калидӣ дорад. Бинобар ин, ҳангоми мушаххас кардани вазифаҳои соҳибкорӣ ва дар амал татбиқ намудани онҳо баҳри рушду суботи иқтисодӣ дар заминаи дастгирӣ ва таҳияи моделҳои агросаноатӣ ва саноатӣ-аграрӣ ҳисса ва нақши соҳибкорӣ назаррас мебошад. Ба андешаи мо, барои татбиқи амалии моделҳои зикргардида тавассути фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳои институционалӣ ба ин табақаи ҷомеа фароҳам оварда мешавад.

Як қатор вазифаҳо, ба монанди қабули қарор ва ҷавобгарӣ соҳибкориро бо фаъолияти идоракунии алоқаманд мекунанд. Аксаран мо мушоҳида менамоем, ки дар баррасӣ ва тафсири мушаххас соҳибкориро ба фаъолият ва салоҳиятҳои мененҷерӣ шабоҳат медиҳанд, ки ин аз нуқтаи назари амалкардҳои иқтисодӣ хато мебошад. Зеро фаъолияти соҳибкорӣ ҳам ҷараёнҳои истеҳсоли ва иқтисодиро дар бар мегирад ва ҳам фаъолияти муташаккилонаи идоракуниро. Вобаста ба ин хотирнишон намудан зарур аст, ки дар сатҳи корхонаҳо соҳибкори навовар ва дорои донишу касбияти баланд метавонад мененҷерро дар ҳама зина иваз намояд. Вобаста ба тафсири мафҳумҳо ва арзёбии мушаххасоти соҳибкорӣ ва мененҷер аксаран «соҳибкор» ва «мененҷер» ба ҳам муқоиса карда мешаванд, ҳол он ки яке аз онҳо – моликият ва дигар бошад ҷараёни идоракуниро пеш мебарад.

Дар шароити имрӯзаи худкифои захираҳо ва худидоракунии кохонаҳо вазифаи мененҷерон идоракунандаи корхона аз сабаби молики корхона буданашон мебошад.

Соҳибкор ё фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун қисми ҷудонопазири

фаъолияти хоҷагидорӣ ва ташаббускорӣ маҳсуб ёфта, дар корхона ба сифати роҳбар, мутаххасис ва истеҳсолкунандаю идоракунанда баромад менамояд. Ва он метавонад ҳам ҷараёнҳо ва захираҳои молиявиро назорат намояд, ҳам фаъолияти истеҳсолии корхонаро.

Вобаста ба тафсири ибораҳои соҳибкор ва соҳибкорӣ дар асари илмӣ худ олимони Горфинкел В.Я., Поляк Г.Б., Швандор В.А. истилоҳи «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ»-ро дар таърихи афкори иқтисод тавсеа дода, бори аввал ба низоми хронологӣ дароварда шудааст, ки чунинанд:

Расми 1. Таснифи таърифоти вожаи “соҳибкорӣ” аз мавқеи хронологӣ

Сол	Муаллиф	Таъриф
Соли 1725	Ричард Кантилон	Соҳибкор – ин шахсест, ки дар шароити таваккал амал мекунад
Соли 1797	Бодо	Соҳибкор шахсест, ки барои кори пешгирифта ҷавобгар аст; соҳибкор шахсест, ки ба нақша мегирад, назорат мебарад, ташкил ва идора мекунад
Соли 1876	Френсис Уокер	Онҳое, ки сармоя пешниҳод меkunанд ва барои ин фоиз мегиранд ва онҳое, ки ба туфайли (воситаи) қобилиятҳои ташкилотчигии худ фоида мегиранд, аз ҳам фарқ кардан лозим аст
Соли 1934	Йозеф Шумпетер	Соҳибкор – ин наовар мебошад
Соли 1961	Дэвид Маклелланд	Соҳибкор – ин шахси боғайрат мебошад, ки дар шароити таваккали муътадил амал мекунад
Соли 1964	Питер Друкер	Соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ҳар як имкониятро бо манфиати калон истифода мебарад

Идомаи расми 1		
Соли 1975	Алберт Шапиро	соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ташаббус нишон медиҳад, механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ташкил мекунад. Дар шароити таваккал амал карда, барои натиҷаҳои кор ҷавобгар аст
Соли 1985	Роберт Хизрич	соҳибкорӣ - ҷараёни ба вуҷуд овардани ягон чизи нав мебошад, ки дорои арзиш аст, соҳибкор – бошад, ин шахсе мебошад, ки барои ҳамаи ин тамоми вақт ва қувваи худро сарф мекунад, тамоми эҳтимоли зарари молиявӣ, психологӣ ва иҷтимоиро ба ўҳда гирифта, ба ивази он ғоида мегирад ва бо он қаноатманд мешавад
Соли 2004	Комилов С.Ҷ., Забиров Н.Х.	Соҳибкорӣ – ин шакли махсуси инноватсионии истеҳсолот буда, дар шароити мувофиқи таърихӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ афзалиятнок шуда, ба ин восита пӯёии кофии такрористеҳоли ҷамъиятиро таъмин мекунад. Чун қоида, асоси фаъолияти соҳибкорию навовариҳо дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ, ташкили меҳнат ва идоракунӣ ташкил мекунад, ки имкон медиҳад, бозори нав бунёд карда, талаботи нав қонеъ гардонида шаванд

Идомаи расми 1		
Соли 2024	Субҳонзода И.С.	Соҳибкорӣ - фаъолияти инноватсионист, ки ба эҷоди маҳсулоти нав ва ё замонавикунонии сифатҳои маҳсулоти (хизматрасониҳои) мавҷуда тавассути омезиши омилҳои истеҳсолот ва амалисозии ғояҳои нав барои ба ҳадди ниҳой боло бурдани ғоидаи бадастоянда ва таъмини рақобатпазирии корхона нигаронида шудааст

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили осори муҳаққиқон

Аз таҳлили андешапардозии олимону коршиносон ва ҳамвора таҳаввулоти истилоҳи «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ» дар таърихи афкори иқтисодӣ вобаста ба эраҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва моделҳои мушаххаси иқтисодӣ ин ибораро вобаста ба махсусиятҳои замон ва макони он баён намудаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба баҳодиҳии зарурияти фаъолияти соҳибкорӣ арзёбииҳои муқобил ва танқидиро низ вохурдан мукин аст. Ба андешаи мо, баъзан ҳолат хусусияти танқидӣ доштани фаъолияти соҳибкорӣ метавонад боиси рушди ин ё он соҳа ва навовариҳои ҷузъӣ ва кулӣ гардад. Бинобар ин, андешаҳои хосияти танқидидоштаи мафҳуми «соҳибкорӣ» моро ба он раҳнамун месозад, ки мо соҳибкориро ҳамчун омили махсуси дар алоқамандӣ бо воситаҳои истеҳсолот (нисбат ба замин, сармоя, меҳнат) мавриди баррасии амиқ қарор диҳем. Тибқи ақидаи олимони ватанӣ соҳибкорӣ ҳамчун раванд мустақиман ба сифатҳои шахсии соҳибкор ҳамчун субъекти асосии ин раванд алоқаманд аст. Муаллифони китоби «Соҳибкорӣ, масъалаҳои

рушд ва танзими давлатӣ» Комилов С.Д., Забиров Н.Х. ба хислатҳои шахсии соҳибкор инҳоро шомил мекунанд,

1) қобилияти қабул кардани қарорҳои навоваронаи ғайристандартӣ на танҳо дар ҳолатҳои маъмулӣ, инчунин, дар вазъияти маҷхул/номаълум;

2) ба вучуд овардани ғояҳои нави истеҳсоли ва тиҷоратӣ, арзёбии ояндадории онҳо аз нигоҳи гирифтани даромади иловагӣ;

3) баҳогузориҳои ғаврии инноватсияҳо аз мавқеи самаранокии ниҳии онҳо;

4) арзёбии вазъи бозор аз мавқеи гирифтани фоидаи иловагӣ;

5) таваккал кардан;

6) таҳлили иттилоот ва баровардани хулосаҳои дуруст аз мавқеи вазъи бозор [101, С. 15].

Вобаста ба назариёти меъёрии олимони ватанӣ ва хориҷӣ иловатан иброз доштан зарур аст, ки соҳибкорӣ ҳамчун масъалаи меҳварӣ ва хусусияти занҷиравидошта дар асоси ҳадафҳои муайян ташаккул ёфта, ҳамчун омили ёрирасон ба дигар соҳаҳо хизмат мерасонад. Ба андешаи мо соҳибкорӣ – ин фаъолияти бошуурона ва мақсадноки одамони малакадошта барои тавлиди молу маҳсулоти нав, пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои муосир, таъминкунандаи талаботи рӯзафзӯи ҷомеа ба номгӯии маҳсулоти ниёзи аввал, дар заминаи дастбӣ ба натиҷаҳои назаррас мебошад. Мусаллам аст, ки дар табиати худ соҳибкор тавлидкунандаи ғояҳои нав ва татбиқкунандаи ин ғояҳо дар амал мебошад ва он дар амалӣ сохтану азхудкунии истеҳсолоти нав, яъне амалисозӣ ва татбиқкунии ғояҳо барои натиҷаи мушаххас (маҳсулот, мол, технология ва ғ.), ки ба соҳибкор фоида меоранд, шомил мебошад.

Бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ яке аз навҳои бозорӣ мебошад. Аммо дар фарқ аз дигар навҳои бозорӣ, соҳибкорӣ комбинатсияи оқилонаи омилҳои истеҳсолот, муносибати инноватсиониро ба ҳалли мушкилот тақозо намуда, ба сифатҳои шахсии соҳибкор такя менамояд ва ҳадафи

гирифтани даромади (бар замми даромади миёна) иловагиро дорад. Дар ин робита ҳақ ба ҷониби олимони ватанӣ - Комилов С.Ҷ. ва Забиров Н.Х. мебошад, ки навиштаанд, «соҳибкорӣ – ин шакли махсуси инноватсионии истеҳсолот буда, дар шароити мувофиқи таърихӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ афзалиятнок шуда, ба ин восита пӯёии кофии такрористеҳоли ҷамъиятиро таъмин мекунад. Чун қоида асоси фаъолияти соҳибкориро навовариҳо дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ, ташкили меҳнат ва идоракунии ташкил мекунанд, ки имкон медиҳад, бозори нав бунёд карда, талаботи нав қонеъ гардонида шавад. Инноватсияҳо ҳамчун олооти махсуси соҳибкорӣ хизмат мекунанд, зимнан инноватсияҳо ба сари худ не, балки ҷустуҷӯии муташаккили равонакардашудаи навовариҳо» [101, С. 15].

Моҳияти соҳибкориро баррасӣ намуда, бояд ба он диққат дод, ки дар адабиёти иқтисодӣ аз тарафи иқтисодчиёни алоҳида он ҳамчун навъи фаъолнокии иқтисодӣ [69, С. 7], ҳамчун бахши иқтисод [86, С. 82, 134] ва ҳамчун раванди инноватсионӣ тафсир карда мешавад [260, С. 24].

Тамоми ин тавсифоти соҳибкориро ҳамчун зухуроти мураккаб ва бисёрҷанбаи иқтисодӣ ҷамъбаст намуда, дар асоси мулоҳизаи танқидии таърифи моҳияти дар адабиёти иқтисодӣ мавҷудаи соҳибкорӣ мо ба хулосае омадем, ки соҳибкорӣ фаъолияти инноватсионист, ки ба эҷоди маҳсулоти нав ва ё замонавикунонии сифатҳои маҳсулоти (хизматрасониҳои) мавҷуда тавассути омезиши омилҳои истеҳсолот ва амалисозии ғояҳои нав барои ба ҳадди ниҳой боло бурдани ғоидаи бадастоянда ва таъмини рақобатпазирии корхона нигаронида шудааст.

Тибқи баҳодиҳии меъёрӣ дар сатҳи институтсионалӣ бо дарназардошти қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда фаъолияти соҳибкориро ба фаъолияти корхонаҳо мансуб медонанд. Иловатан, тибқи муқаррарот ва меъёрҳои баҳодиҳӣ ва шинохти соҳибкор ба ӯ баъди таъсиси қонунии корхона унвон ё мқоми «соҳибкор» дода

мешавад. Вобаста ба ин, иброз доштан зарур аст, ки муайяннамоии фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкор дар шароити имрӯза мушкил ва душвор мебошад. Зеро, ҳама гуна фаъолиятҳое, ки (хоҳ дар сатҳи хурд, миёна ва калон) ба тавлиди ягон намуди молу маҳсулот ё хизматрасонӣ машғуланд, онҳоро соҳибкор ё фаъолияти соҳибкорӣ гуфтан мумкин аст. Дар сатҳи микроиқтисод вазифаи асосии соҳибкорӣ бозсозӣ, бозофарӣ ва беҳтарсозии фазои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ дар ҳама давлатҳои алоҳида тибқи маълумоти тахминӣ зиёда аз 90% истеҳсолот ба фаъолияти соҳибкорӣ рост меояд. Ҳамвора ба ин, қайд кардан зарур аст, ки дар пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва тезонидани чараёнҳои истеҳсолӣ дар ҳама самту зинаҳои гуногун нақши соҳибкорони инфиродӣ, ки ба фаъолияти хурди хоҷагидорӣ вобаста ба истеҳсоли маҳдуди молу маҳсулот машғуланд, назаррас мебошад.

Дар тезонидани чараёнҳои истеҳсолӣ тавассути фаъолияти соҳибкорӣ қонуниятҳои тақозо ва арза ҳамчун қонунҳои машҳури иқтисодӣ нақши калидӣ дошта, дар заминаи ин ҳавасмандгардонии истеҳсолӣ ба вучуд меоянд, ки хосиятҳои зоҳиршавии омилҳои объективиро ба миён меоварад. Аз рӯйи вазни иқтисодӣ ва тавлиди неъматҳои гуногуни ҷамъиятӣ вобаста ба нуфузи соҳибкорӣ аз рӯйи умумиятҳои иқтисодӣ дар ғанигардонии буҷети оилаҳо, буҷети давлат ва ҳамвора рушди ММД ва МММ нақши муассир ва калидӣ дорад.

Дар ҳолати тағйирёбанда будани иқтисодиёт ва доимӣ будани талабот вазифаи асосии соҳибкор ин захиракунии дуруст ва сафарбарсозии он захираҳо ба хотири нигоҳ доштани мувозинатҳои бозорӣ аз ҷисоби таъминоти моддӣ ва захираҳои меҳнатӣ мебошад. Дар ташкили захираҳои меҳнатӣ ва ҳамоҳангии он бо муҳити беруна, ки онро асосан бозор ташкил медиҳад навоарӣ ва омӯзиши бозор хеле назаррас ва муҳим буда, он асосан ба сифати муҳаррик баромад менамояд. Дар

фароҳам сохтани фазои созгори фаъолият ба муҳити соҳибкорӣ нақши давлат ва дигар ниҳодҳои тобеи он зарурӣ буда, он ба бозтоби қувваҳои нави истеҳсоли мусоидат менамояд. Агар муҳити озод фаъолияти соҳибкориро домангир бошад, он ба ҳамон натиҷаҳои ноил мегардад, ки дар фазои амиқ санҷидашуда тақозо ва арза бо ёрии равандҳои илмӣ-техникӣ ба миён омадааст. Ба андешаи мо, дар фаъолияти соҳибкорӣ як принцип ё шартӣ асосӣ - дар доираи манфиатҳои дутарафа ё бисёртарафа амал намудан бояд шиор бошад. Зеро соҳибкор ба таври яктарафа агар танҳо ба фоидаи худ фикр намояд, он шояд дар кадом самте набошад, муваффақ шуда натавонад.

Иловатан иброз доштан зарур аст, ки нақши давлат дар фароҳам овардани фазои рушди фаъолияти соҳибкорӣ агар назаррас бошад ҳам, иловатан ҳиссаи он ба сифати танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назари қонунӣ ва риояи меъёрҳои қонун низ назаррас мебошад. Зеро, давлат ба сифати танзимкунанда аз он фишангҳои истифода менамояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо танзими қонунӣ карда мешавад, балки пеши роҳи амалҳои хатарафзо низ гирифта мешавад. Хусусиятҳо ва дигар ҷузъиёти фаъолияти соҳибкорӣ ё соҳибкор бамаротиб зиёд ва мураккаб буда, мушаххасоти он паҳлуҳо ва самтҳои гуногунро дар бар мегирад. Вобаста ба таҳлилҳои анҷомгардида, мо бар он назарем, ки таърихи “инқилоби” соҳибкорӣ ё таҳаввулоти печидаи он ба ҷараёнҳои илмӣ-техникӣ бештар мансуб буда, дар ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа нақши калидӣ ва ҳалкунандаро доро мебошад.

Дар фаъолияти соҳибкорӣ тарзҳои нави бюрократизм, ки маншаи он таъсири амсилаҳои иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ба он водор месозад, ки шаклҳои нави фаъолият ва дигаргунсозии ҷараёнҳои истеҳсоли дар муҳити инноватсионӣ ба вучуд оварда шаванд. Вазифаи муташаккили бунёди ва эҷодии соҳибкор тавлиди ғояҳои нав ва дар амал татбиқ намудани онҳо ва қабули қарорҳои ҳадафманду таъсиррасон

мебошад.

Дар шароити зиёд гардидани нуфузу эътибори фаъолияти соҳибкорӣ, ки он вазифаҳои гуногуни равияи иқтисодидоштаро ба ўҳда дорад, иловатан вазифаи иҷтимоии он низ муҳим ва зарурӣ мебошад. Илова бар ин, хусусиятҳои фардӣ ва объективӣ доштани соҳибкор ўро бо масъулияти баланди қабули қарорҳои ба оянда нигаронидашуда мувоҷеҳ менамояд. Иловатан, бузургии соҳибкор ва фаъолияти соҳибкориро дар пӣёдасозии чараёнҳои бекорӣ ва ба кори наву мувофиқ таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат баҳо додан мумкин аст.

Аз баъзе сарчашмаҳо аён аст, ки «чи қадаре ки ташкилотҳои соҳибкорӣ фаъолияти самаранок дошта бошанд, ҳамон андоза воридоти маблағҳои онҳо ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун бештар мешавад. Дар айни замон рушди соҳибкорӣ афзоиши ҷойҳои корӣ, пастравии сатҳи бекорӣ, болоравии дараҷаи некӯаҳволии аҳолиро таъмин менамояд» [245, С. 341-356].

Илова бар вазифаҳои сершумори соҳибкорӣ, ки он паҳлу ва чараёнҳои гуногунро дар бар мегирад, ин вазифаи ташкилотчигӣ ва корчалонӣ мебошад, ки исботи онро натиҷаҳои гузашта ва ояндаи илмӣ дар диссертатсия овардашуда инъикос менамоянд. Дар доираи ин вазифа амалкардҳои мустақилона ва қабули қарорҳои мустақилона ба рушд нигаронидашуда дар бар мегиранд. Вазифаи ташкилотчигии соҳибкор хусусияти фароҳамсозии муҳити хурду миёна барои табақаҳои гуногуни шахсон қобили меҳнат дар сатҳи хурд ва миёна мебошад ва он метавонад ба таври баёнона маҳоратҳои навро ошкор ва онҳоро ба мақсади рушди соҳаҳои мухталиф истифода намояд. Аз ҳамин ҷиҳатҳо омезиши фаъолияти соҳибкорӣ бо дигар фаъолиятҳои меҳварӣ ҳамгироии дурустро тақозо намуда, дар бисёр маврид барои пайдо намудани роҳҳои нав ба дастгирии давлатӣ ва додани имкониятҳои рушд эҳтиёҷ пайдо менамояд.

Барои он, ки вазифаҳои дар боло зикршудаи соҳибкорӣ пурра ба

амал бароварда шавад, бояд шароитҳои муайяни иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар давлат мавҷуд дошта бошанд, яъне онҳо муҳити солими соҳибкориро тақозо менамоянд.

Муҳити соҳибкорӣ - ин як низоми муайяни ягона ва яклухти ба таркиби шароитҳои рушди соҳибкорӣ мутобиққунанда мебошад [106, С. 290]. Соҳибкор дар фазои васеи иқтисодӣ бо фишангҳои ба истеҳсолот ва рушд нигаронидашуда амал менамояд. Илова бар ин, дар фаъолияти соҳибкорӣ таваккал ҳамчун ҳодисаи маъмулӣ буда, бидуни таъсири гуногун фаъолиятро пеш мебарад. Ҳамин аст, ки дар аксар маврид олимон, махсусан, олими тоҷик Ф. Раҳимбердӣ муҳити соҳибкориро ҳамчун низоми мураккаб ба муҳити берунӣ, ки ба ҳуди соҳибкорон вобаста нест ва муҳити дохилӣ, ки вобаста аз тарафи ҳуди соҳибкорон ташаккул миёбад, тақсим мешавад, мешуморад [160, С. 117].

Ба муҳити дохилии соҳибкорӣ омилҳои зерин мансуб мебошанд, мавҷудияти ҳаҷми зарурии сармояи худӣ, интиҳоби дурусти шакли ташкилӣ-ҳуқуқии корхона, интиҳоби предмети фаъолият, интиҳоби шарикон, донишҷӯи бозор ва гузаронидани таҳқиқотҳои бозоршиносӣ, интиҳоби кадрҳо ва идоракунии ҳайат, механизми нигоҳдории сиррӣ соҳибкорӣ ва ғайра. Ташаккули муҳити дохилии соҳибкорӣ аз донишу малака ва сатҳи маълумотнокии аҳоли, аз он ҷумла соҳибкорон вобаста буда, зарурати баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии аҳолии мамлакат, инкишоф додани шабакаи курсҳои тайёр ва баланд бардоштани донишҳои касбии соҳибкорон, ривож додани фирмаҳои махсусии маслиҳатдиҳӣ (консултативӣ), ҷоннок кардани ассосиатсияҳои соҳибкорон ва беҳтар намудани иттилооти иқтисодию тиҷоратӣ барои соҳибкоронро тақозо мекунад.

Олимони тоҷик Сангинов Д.Ш., Нодиров Ф.М., Бобокалонов Ғ.М., Мирзоев П.З., Мирбобоева Р.В., Ризоева С.К., Кабутов Э.Д., Боев М.Ф., Мавлоназаров О.А. бар он назаранд, ки...«муҳити берунии соҳибкорӣ аз

чунин омил ва унсурҳои объективӣ, ки аз фаъолияти соҳибкорон вобаста намебошанд ба монанди озодии иқтисодӣ, мустақилияти пурраи хоҷагидорӣ, гуногуншаклии моликият ва баробарҳуқуқии онҳо, тартиботи иқтисодӣ, бозор, рақобат, вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, муҳити ҳуқуқӣ, муҳити маданӣ, муҳити илмӣ-техникӣ, технологӣ, муҳити институтсионалӣ-ташкилӣ, танзим ва дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи давлат, сиёсати фаъолияти берунаи иқтисодӣ» ва ғайраҳо иборат мебошад [347].

Унсурҳои муҳити берунии соҳибкорӣ танҳо дар шароити низоми иқтисоди бозорӣ, ки дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ ба вуҷуд меояд, ташаккул миёбад. Ташаккули муҳити самараноки соҳибкорӣ - вазифаи муҳимтарини давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ буда, ҳамаи ислохотҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои ҳалли он равона карда мешавад. Бояд қайд кард, ки иқтисоди бозорӣ ва соҳибкорӣ робитаи зичи мутақобила доранд. Иқтисоди бозорӣ - ин муҳити нумӯдиҳандаи соҳибкории озод, яъне тавсиябахшандаи бизнес мебошад.

Аз тарафи дигар, рушди соҳибкорӣ ба устуворшавии иқтисоди бозорӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ба монанди шуғли аҳоли, кам кардани сатҳи камбизоатӣ, таъмини суръати баланди афзоиши иқтисодӣ ва ғайри ин гардонидани буҷаи давлат мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ иқтисоди бозориро ҳамчун иқтисоди соҳибкори озод маънидод мекунанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, вазифаи муҳимтарини иқтисоди давраи гузариш ташаккули субъектҳои иқтисоди бозорӣ мебошад. Дар ҳалли ин масъала бояд тарафҳои мазмунӣ ва шаклиро аз ҳам фарқ кард. Мазмун – ин ҳалли масъала аз рӯйи моҳият, яъне ташаккули миқдори зарурии субъектҳои иқтисоди бозорӣ, шакл – чӣ гуна ин корро бояд анҷом дод. Дар бисёр маврид роҳҳои ташаккули субъектҳои иқтисоди бозориро танҳо бо хусусигардонӣ марбут медонанд, ки он қадар дуруст нест.

Аксарияти иқтисодчиён гумон мекунанд, ки барои ташаккули субъектҳои иқтисоди бозорӣ ба хусусигардонии оммавӣ ва фаврӣ зарурат нест. Балки таъмин намудани тиҷоратикунонии корхонаҳои давлатӣ ва озодии соҳибкорӣ кофист, яъне озодии бунёди корхонаҳои нави хусусиро таъмин намудан басандааст, ки бозор мустаҳкамтар шавад. Ба ин ишора карда, иқтисодчии ғарбӣ П.Мюрелл қайд мекунад, ки «хусусигардонӣ мақоми аз ҳад муҳимро дар байни ҳадафҳои иқтисодӣ ишғол кардааст. Гузашта аз ин, ҳадафи комилан мувофиқтар бунёди бахши нави хусусӣ мебошад. Хусусигардонӣ – танҳо яке аз роҳҳои имконпазири дастёбӣ ба ин ҳадаф, зимнан роҳи гаронқимат асту бас. Ба амалигардонии хусусигардонӣ истифодабарии маблағҳои барои бунёди бахши хусусӣ, яъне маҳз барои рушди корхонаҳои нави хусусӣ ҷудошуда монеа шавад» [303, С. 80].

Рушди бахши хусусиро ҳам бо роҳи бунёди корхонаҳои нави хусусӣ дар заминаи соҳибкории озод («бахши нави хусусӣ») ва ҳам бо роҳи хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ таъмин намудан мумкин аст. Роҳи якуми рушди бахши хусусӣ дар Тоҷикистон дар солҳои бозсозӣ ва то амалисозии барномаҳои миёна ва калони хусусигардонӣ (солҳои 1986-1995) ба таври васеъ кор фармуда мешуд.

Дар ин давра дар ҷумҳурӣ дар асоси либерализатсияи фаъолияти хоҷагидорӣ кооперативҳо, корхонаҳои хурд ва фаъолияти инфиродии аҳоли бошиддат рушд карда, ба ташаккули миқдори зарурии субъектҳои бозор ва гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди бозорӣ оварда расониданд. Ин он ақидаеро собит менамояд, ки дар барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ нақши асосӣ ба соҳибкорӣ тааллуқ дорад. Дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи давлат ҳассосият ба ташаккул ва муҳити соҳибкорӣ бештар буда, иловатан ба бозсозии иқтисодҳои нави соҳибкорӣ низ нигаронида шудааст. Иловатан, бо мавҷудияти дастгирии мувофиқи давлатӣ, соҳибкорӣ метавонад равандҳои инноватсиониро аниқ дарёбад, ҷойҳои нави корӣ фароҳам орад, табақаи моликон ва

соҳибкорони фаъолро ба вучуд оварад.

Рушди самараноки фаъолияти соҳибкорӣ, пеш аз ҳама ба таъмини риояи принципҳои ташкили он вобаста мебошад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ бо назардошти таҷрибаи чандинсолаи мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ва моҳияти мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ принципҳои зерини ташкили он муайян карда шудааст [266, С. 64]:

1. Интихоби озоди ихтиёронии намудҳои фаъолият ва шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии он;
2. Интихоби озоди шарикон ва дигар субъектҳои бозор;
3. Мустақилона таҳия ва амалӣ намудани барномаҳои фаъолият ва муайянкунии нархҳо мувофиқи хароҷоти истехсолӣ бо риояи қонунгузори амалкунанда;
4. Озодона кироя кардани кормандон дар асоси озмун;
5. Таъмини ҳуқуқии имконияти ҷалб намудан ва истифодабарии захираҳои моддӣ-техникӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, табиӣ ва дигар захираҳое, ки истифодабарии онҳо аз тарафи қонунгузори амалкунанда манъ ё маҳдуд карда нашудааст;
6. Озодона бе даҳлати мақомоти давлатӣ тақсироти ғоидаи холис;
7. Мустақилона пеш бурдани фаъолияти берунаи иқтисодӣ ва истифодабарии даромади асёр мувофиқи нақшаи ҳуди соҳибкор;
8. Таъмини ҳимояи судии манфиатҳои соҳибкор;
9. Танзими давлатӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ;
10. Таъмини нигоҳдории сирӣ соҳибкорӣ.

Бояд қайд кард, ки ба шарте дар фаъолияти шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ принципҳои номбурда риоя карда нашаванд, ин фаъолият ҳамчун шакли соҳибкорӣ мазмуни худро гум мекунад. Инро мо дар инкишофи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар солҳои 1992-2008 мушоҳида карда метавонем. Дар ин давра хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳалли

бисёр масъалаҳои пеш бурдани фаъолияти худашон озод ва мустақил набуданд, махсусан, дар соҳаи пахтакорӣ ва бинобар ҳамин онҳоро ҳамчун шакли соҳибкории кишоварзӣ ҳисобидан ғайриимкон буд. Масалан, яке аз сабабҳои афзоиши ҳаҷми қарздорӣ соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 1995-2008 маҳз, ба ақидаи мо, дар вайрон намудани принципҳои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар кишоварзӣ мебошад.

Интихоби шакли фаъолияти соҳибкорӣ кори басо мушkil мебошад. Бинобар он, ба соҳибкор муҳити хоҷагидорӣ ва ҳуқуқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ки дар он корхона фаъолият менамояд, ба инобат гирифтани зарур аст. Шароитҳое, ки ба ташаккулёбии соҳибкорӣ мусоидат мекунанд, чунинанд: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ғайраҳо.

Асосҳои институтсионалии танзими фаъолияти соҳибкорӣ хосияти меъёрӣ дошта, фаъолияти соҳибкориро танзим мекунанд ва барои тараққиёти соҳибкорӣ шароитҳои мусоид фароҳам меоранд, ки ба он тартиби соддакардашуда ва зуданҷоми ташкил ва бақайдгирии корхонаҳо; ҳимояи соҳибкорӣ аз бюрократизми давлатӣ; такмилдиҳии қонунгузории андозситонӣ барои ҳавасманд намудани фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, тараққиёти фаъолияти муштаракӣ соҳибкорони ватанӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ, инчунин, ташкили марказҳои дастгирии соҳибкории хурд, такмилдиҳии усулҳои баҳисобгирӣ ва шаклҳои ҳисоботдиҳии оморӣ дохил мешаванд.

Зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкориро асоснок намуда, Ф. Котлер се сабаби асосиро нишон медиҳад, ки бинобар он санадҳои қонунгузории мувофиқ қабул карда шуданд [75, С. 223]:

- зарурати аз ҳамдигар ҳимоя намудани фирмаҳо (соҳибкорон);
- зарурати ҳимоя намудани истеъмолкунандагон аз таҷрибаи кории бевиҷдонона;
- зарурати ҳимоя намудани манфиатҳои болоии ҷамъият аз бадахлоқии соҳибкорон.

Ба таҷрибаи байналхалқӣ така карда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар ягон давлат соҳибкории муосир бе танзим ва дастгирии давлатӣ тараққӣ карда наметавонад.

Соҳибкории муосир дар тамоми соҳаҳои хоҷагидорӣ ва намудҳои фаъолият амалӣ карда мешавад. Зухуроти он аз эҷоди маҳсулоти нав, истифодаи технологияи нав, ворид шудан ба бозорҳои нав, ҷалби категорияҳои нави истеъмолкунандагон, азхудкунии навовариҳои ташкилию идоракунӣ, инчунин, ташаккули шабакаҳои байналмилалӣ ва ғ., дида мешавад. Дар замони муосир соҳибкорӣ аҳамияти инноватсионии худро суст накарда, бахшҳои нави иқтисод генератсия карда, табақаҳои нав ба нави истеъмолкунандагори фаро мегирад.

Дар шароити муносибатҳои бозории хоҷагидорӣ ҳамаи равандҳои хоҷагидорӣ аз ҷониби соҳибкорон ба вобастагиҳои қатъиян муайян иттилоот мекунад, яъне хусусияти гуногун доранд. Мушкилоти рушди номуайяни фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисодии нави гузариш, вақте ки кӯҳна аллакай вайрон шудааст ва нав ҳанӯз мустаҳкам нашудааст, махсусан равшан аст. Дар ин ҳолат, номуайянии омилҳои муҳити беруна барои субъектҳои хоҷагидор аҳамияти муҳим дорад. Аз ин рӯ, асоси методологияи таҳлили иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодии миллии нави гузариш бояд дар ибтидо ба динамикаи нобаробари рушди субъектҳои хоҷагидор равона карда мешуд. Бояд дарк кард, ки соҳибкории муосир пеш аз ҳама, ба ташаккули муҳити устувори дохила ва беруна дар атрофи худ тавассути рушди кооператсия, шарикӣ, схемаҳои франчайзинг, аутсорсинг, схемаҳои шабакавии тиҷорат ва ғайра нигаронида шудааст.

1.2. Таснифоти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ фаъолияти соҳибкорӣ яке аз масъалаҳои меҳварие мебошад, ки омӯзиши он ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалиро дар бар гирифта, зарурияти бозофаринӣ ва иқтидормандии онро инъикос менамояд. Таснифоти дурусти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ барои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти оморӣ, баҳодихӣ ба вазъи кунунӣ ва рушди ояндаи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисод ва баланд бардоштани сифати корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва қонунгузорӣ доир ба ин раванд мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти муосири иқтисодии хориҷию ватанӣ оид ба таснифоти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд ҳастанд, ки ин натиҷаи тасаввуроти мухталифи мафҳумҳои «навъ» ва «шакл» мебошад. Навъ мафҳумест, ки бо хосиятҳои дохилӣ ва унсурҳои доимӣ чизҳоро дар худ таҷассум намуда, мазмуни онҳоро ифода мекунад. Шакл ин зоҳиршавии мазмун вобаста ба омилҳои беруна мебошад ва аз ин рӯ як навъ дар шаклҳои гуногун баромад карда метавонад.

Ба ақидаи мо, мафҳуми «навъ» нисбат ба фаъолияти соҳибкорӣ мазмуни дохилии онро ифода мекунад, ки вай аз омилҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ҷуғрофӣ ва дигар омилҳо вобаста намебошад. Аз ин лиҳоз, навъҳои зерини фаъолияти соҳибкорию ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Соҳибкории истеҳсолӣ;
2. Соҳибкории тиҷоратӣ;
3. Соҳибкории молиявӣ;
4. Соҳибкории миёнаравӣ;
5. Соҳибкории хизматрасонӣ.

Навъҳои номбурдаи соҳибкорӣ аз рӯйи объект, шаклу тарзи ташкил

ва пешбурди фаъолият барои ноил шудан ба мақсади ниҳой аз ҳамдигар ба таври кулӣ фарқ мекунанд ва аз ин рӯ барои машғул шудан ба ин ён навъҳои зикршудаи фаъолияти соҳибкорӣ қобилияти ҳархелаи соҳибкорӣ талаб карда мешавад. Барои он ки фарқиати навъҳои мухталифи фаъолияти соҳибкориро ба дараҷаи кофӣ дарк намоем моҳияти онҳоро ба таври мухталиф дида мебароем.

Табиатан, дар шароити имрӯза, агар фаъолияти соҳибкорӣ паҳлуҳои конкретии зиёдро дар бар гирад ҳам, он метавонад шаклҳои асосӣ ва ёрирасон дошта бошад. Аз ҳамин хотир гуфтан зарур аст, ки дар маҷмуи фаъолияти соҳибкориҳо соҳибкории истеҳсолӣ бартарии бештари иқтимоию иқтисодӣ дорад. Қайд кардан зарур аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ ин як шакли фаъолияти муташаккилонае мебошад, ки он дар тавлиди молу маҳсулоти гуногун ва дар заминаи ғанигардонии бозор ва қонегардонии талаботи рӯзафзун нақши калидӣ дорад. Ҳамчунин, соҳибкории истеҳсолӣ дар ташкили муносибатҳои гуногунҷанба нақши меҳварӣ дошта, одатан он ба рушди истеҳсолот дар таркиби ММД, ҷустуҷӯи шаклҳои нави молу маҳсулот ва ҳамзамон хизматрасонӣ нақши калидӣ дорад.

Сарфи назар аз он ки соҳибкор дар доираи ўҳдадорихои худ ба як қатор аҳдҳо ва ўҳдадорихо ҷавоб диҳад ҳам, он як механизми таъсиррасон дар сохторҳои гуногуни иқтисодӣ мебошад. Ба ин хотир, тибқи назариёти классикон фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ аз се марҳалаи асосӣ иборат мебошад.

Дар дараҷаи аввали фаъолият соҳибкор барои амалкардҳои бунёдии фаъолият барои хариди ашёи хом ва таъмини воситаҳои истеҳсолот, ташкили иқтидорҳои кадрӣ ва кормандони таҷрибадор машғул мегардад. Барои тезонидани ҷараёни фаъолият он ба механизмҳои бунёдии марҳалаи аввали ташкили фондҳои асосӣ, фондҳои гардон, иқтидор ва қувваи қобили корӣ ва дигар воситаҳои ёрирасон машғул гардад. Вобаста

ба он, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ дар корхона кормандон сармояи асосии корхона маҳсуб меёбанд, дар марҳилаи аввал соҳибкор бо харид ва ё кирои омилҳои истеҳсоли (фондҳои асосӣ, фондҳои гардон, қувваи корӣ) машғул мешавад. Вай метавонад фондҳои асосиро (биноҳо, иншоот, мошину таҷҳизоти қудратию корӣ, воситаҳои нақлиёт, асбобҳои гуногун ва дигар олотҳои меҳнат) харид намояд ё ба иҷора гирад. Марҳалаи аввали фаъолияти соҳибкориро марҳалаи бунёди низ мегуянд, ки дар ин марҳала соҳибкор воситаҳои асосие, ки барои фаъолият дар баробари заминаҳои қонунгузорӣ заруранд, фароҳам оварда, тибқи он фаъолияти минбаъдаи худро вобаста ба сатҳ ва ҳаҷми истеҳсол тибқи стратегия дар давраҳои минбаъда муайян менамояд.

Дар таҷриба ва илми иқтисодиёт марҳалаи дуоми фаъолияти соҳибкориро марҳалаи истеҳсоли меноманд, ки дар асоси қарорҳои қабулшуда вобаста ба навъи фаъолияти иқтисодӣ ва истеҳсоли молу маҳсулот хулосаи ниҳой бароварда мешавад. Илова бар ин, дар ин марҳала ҳамаи заминаҳо ва воситаҳои, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ заруранд, санҷида шуда, баъдан ба воситаи онҳо чараҳои истеҳсолот оғоз карда мешавад. Дар ин марҳалаи истеҳсолот тамоми неъматҳои моддие, ки барои истеҳсолот заруранд, ба сифати маҳсулот ба корхона ворид гардида, онҳо баъди ба мол табдил гардидан бо арзиши изофӣ ба бозор пешниҳод карда мешаванд, ки ин масъала ҳадафи ниҳии соҳибкорро мушаххас менамояд.

Марҳалаи сеюми фаъолияти соҳибкориро дар муносибатҳои иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои ниҳии гузошташуда, марҳалаи ниҳой ном мебаранд, ки дар ин муддат соҳибкор молҳои истеҳсолкардаашро вобаста ба нархи муқаррарӣ бо арзиши номиналӣ ба харидорон пешниҳод намуда, барои тезонидани чараҳои истеҳсолии худ дар марҳалаҳои минбаъда онҳоро аз ҳисоби фурӯш ба сармояи пулӣ мубаддал менамояд.

Чи тавре, ки ҳаракати мол барои арзиши истеъмоли пайдо намудан

се марҳалаи асосиро аз сар мегузаронад, фаъолияти соҳибкорӣ низ барои расидан ба ҳадафҳои ниҳой дар самти истеҳсолот се марҳалаи асосиро аз сар мегузаронад, ки он аз ташкили муҳити истеҳсолӣ ва ашъи хом, коркард ва ба қобили талабот мубаддал кардани ашъи хом ва ниҳоятан ба сармояи пулӣ мубаддал кардани онро дар бар мегирад.

Тибқи мушаххасоти дар боло овардашуда, вобаста ба заруриятҳои фаъолияти соҳибкориҳои истеҳсолӣ, иловатан чунин навъҳои соҳибкорӣ муайян гардидаанд:

- соҳибкориҳои истеҳсолӣ – ин як шакл ё қисми фаъолияти бошууронаи соҳибкориест, ки он дар заминаи талабот ба тавлиди неъматҳои гуногуни ниёзҳои дар бозор ҷойдошта истеҳсол мегардад;

- соҳибкориҳои тиҷоратӣ - ин шакли фаъолияти соҳибкорӣ хосияти миёнаравӣ дошта, ҳамчун ҳаваскор дар заминаи манфиатҳои бисёртарафа бо каналҳои гуногун фаъолият менамояд;

Маҷмуан, соҳибкориҳои истеҳсолӣ аҳамияти зиёди макро ва микроиқтисодиро доро буда, он ба истифодаи омилҳои гуногуни истеҳсолот барои ниҳояти истеҳсоли неъматҳои гуногун машғул мегардад ва барои расидан ба ҳадафҳои худ аз стратегияҳои илман асоснок ба воситаи технологияҳои муосир васеъ истифода мебарад. Бинобар ин, дар табиати навъҳои фаъолияти соҳибкорӣ инкишоф ва ташаккули воситаҳои ёрирасони соҳибкорӣ низ ба вучуд меоянд;

- яке аз хусусиятҳои хоси фаъолияти соҳибкорӣ дар ташаккули сармоя ва гардиши воситаҳои истеҳсолот ва ба пул табдил ёфтани онҳо зоҳир мегардад, ки онро аз дигар шаклҳои фаъолият ба куллӣ фарқ мекунад;

- дигар хусусияти хоси соҳибкориҳои истеҳсолӣ дар он зоҳир мегардад, ки вай арзиши иловаро дар раванди истеҳсоли неъматҳо аз ҳисоби тағйир додани шакл ва сохти маҳсулот бо арзиши изофӣ ба вучуд меоварад.

Вобаста ба баъзе сарчашмаҳои илмӣ дохилию хориҷӣ ибраз доштан, аксарияти таҳқиқотчиён ба соҳибкорӣ истеҳсоли хизматрасониро дар таҳти истеҳсоли хадамот (хизмат) низ дохил мекунад [155, С. 687], [200, С. 282-290], [290, С. 341-342].

Дар баъзе мавридҳо фаъолияти соҳибкориро ба фаъолияти хизматрасонӣ ё расонидани хизматҳои гуногун шабоҳат медиҳанд, ки имконияти таблиғи молҳои истеҳсолшуда ва сатҳи дастрасии онҳоро ба истеъмолкунанда ифода менамояд. Дар баррасиҳои илмӣ масъалаи хизмат ё хизматрасонӣ тобиши дигар дошта, он одатан паҳлуҳои дигари фаъолияти соҳибкориро дар бар мегирад.

Дар ҷомеаи иқтисодӣ вобаста ба бо суръати баланд ҷараён гирифтани муносибатҳои бозорӣ дар раванди хариду фурӯш масъалаи аз ҳам ҷудо шудани фарқ байни мол ва маҳсулот ба вуҷуд омад. Зеро муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ худ боиси он гардиданд, ки ин масъалаҳо аз ҳам ҷудо гардида, фарқияти онҳо аз нуқтаи назари илмӣ ва истеъмоли мушаххас карда шаванд.

Дар ин раванд бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ хизматрасонӣ имрӯз дар илми иқтисодӣ ҳамчун соҳибкорӣ дар соҳаи хизмат ва дар омор ҳамчун хизматҳои пулакӣ барои аҳоли таҳлил карда мешавад. Дар ин ҳолат хизматҳое, ки ба соҳаи мухталифи иқтисодиёт ва дигар субъектҳои бозор ба ғайр аз аҳоли, ҳамчун хизматҳои истеҳсоли баромад карда, ба таркиби онҳо мувофиқат намекунад. Дар навбати дигар, соҳибкорӣ тиҷоратӣ ҳамон навъи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки он ба хариду фурӯши молҳо, мубодилаи молҳо ва бозгашта фурӯхтани онҳо, бо расонидани молҳо ба истеъмолкунандагони ниҳой алоқамандӣ дорад. Вазифаи асосии соҳибкорӣ тиҷоратӣ ин, таъмини робитаи устувор дар байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон буда, он танҳо дар бозор амал мекунад.

Фаъолияти соҳибкорӣ тиҷоратӣ дар биржаҳои молӣ, бозори

молҳои истеъмоли ва дар бозорҳои омилҳои истеҳсолот аз тарафи ташкилоту корхонаҳои тиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ба амал бароварда мешавад. Рушди соҳибкории тиҷоратӣ аз рушди соҳибкории истеҳсоли ва ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ бо давлатҳои дигар вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, ҳаракати сармоя дар соҳибкории тиҷоратӣ аз ду марҳила ва ду шакл: шакли пулӣ ва шакли молӣ иборат мебошад.

Бе дарки амиқи моҳияти баҳси илмӣ дар адабиёти иқтисодӣ мавҷудбуда дар бораи навъҳо ва шаклҳои соҳибкорӣ, хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст.

Соҳибкорӣ дар самти хизматрасонӣ дар сатҳи илмҳои иқтисодӣ аз унсурҳои пулӣ ва сода намудани дастрасӣ ба неъматҳои истеҳсолиро ифода менамоянд. Соҳибкории хизматрасонӣ хусусияти маҷмӯӣ дошта, онро ҳам дар самтҳои фаъолияти иқтисодӣ ва ҳам дар самти фаъолиятҳои ғайрииқтисодӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Хусусияти хоси соҳибкории хизматрасонӣ дар он аст, ки натиҷаи фаъолият ягон шакли муайяни ашъёӣ надошта, дар протсеси истеҳсол аз тарафи фармоишгар (мизоҷ) истеъмол карда мешавад. Аз ин рӯ, фаъолияти соҳибкории хизматрасонӣ танҳо бо хоҳиш ва фармоиши истеъмолкунандаи бевосита, мувофиқи шартномаҳои тарафайн оғоз мегардад. Чунин хусусияти хоси соҳибкории хизматрасонӣ аз хусусиятҳои хизмат ҳамчун моли махсус бармеояд:

1. Арзиши истеъмолии хизмат шакли муайяни шайъӣ (моддӣ) надорад;
2. Арзиши истеъмолии хизмат – манфиатбахш ё фойданокии фаъолияти меҳнати зинда мебошад;
3. Хизматро ҳам ё захира намудан имконнопазир аст, зеро он дар вақти истеҳсол истеъмол карда мешавад [322, С. 144].

Ба андешаи мо, дар таҷрибаи мушаххаснамоии фарқ байни соҳибкории истеҳсоли ва соҳибкории тиҷоратӣ асосан аз рӯйи шакли

фаъолият ва масъулият, маҳдудиятҳои истеҳсоли, навъҳои истеҳсоли, сатҳи фарогирӣ ва монанди инҳо мушаххас мегардад.

Соҳибкории молиявӣ ҳамон навъи соҳибкорие мебошад, ки ба хариду фурӯши молҳои махсус – пул, асъор, қоғазҳои қиматнок машғул мебошад. Моҳиятан, соҳибкории молиявӣ ба соҳибкории тиҷоратӣ наздик мебошад, ки инро ба назар гирифта дар адабиёти муосири иқтисодӣ онро ҳамчун як намуди соҳибкории тиҷоратӣ меҳисобанд ва фарқияти онҳоро дар он мебинанд, ки моли соҳибкории молиявӣ активҳои (дороиҳои) молиявӣ мебошад [78, С. 428], [290, 38-47].

Ба соҳибкории молиявӣ ҳамчун навъи соҳибкорӣ, ба андешаи мо хусусиятҳои зерин хос мебошад:

- 1) сармоя дар соҳибкории молиявӣ танҳо дар як шакли функционалӣ, яъне сармояи пулӣ баромад мекунад;
- 2) ба хариду фурӯши дороиҳои молиявӣ сару кор дорад;
- 3) фаъолияти соҳибкории молиявӣ дар бозори пул, асъор ва қоғазҳои қиматнок ба амал бароварда мешавад ва аз ин рӯ ба он эҳтимоли баланди зарар (таваккал) хос мебошад.

Бинобар ҳамин, соҳибкории молиявӣ нисбатан фаъолияти мураккаб буда, аз субъектҳои он донишу малакаи баландро талаб менамояд. Ф.Раҳимбердӣ дар ин хусус дуруст қайд кардааст, ки «Соҳибкории асъорӣ молиявӣ метавонад даромадҳои аз соҳибкории тиҷоратӣ камтар надошта бошад, вале он талаботи нисбатан бештари аз худ кардани донишу малакаро барои соҳибкорон, фурӯшандагон ва харидорони маблағҳои пулӣ пеш мегузорад. Соҳибкории молиявӣ назар ба дигар намудҳои соҳибкорӣ бо ахбороти аниқ, таъмини техникаи ҳисоббарор ва ташкилӣ эҳтиёҷоти калон дорад» [290, С. 38-47].

Соҳибкории миёнаравӣ навъи махсуси фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар раванди баамалбарории он истеҳсолкунандагон (фурӯшандагон) ва истеъмолкунандагон (харидорон), ки ба якдигар ниёз

доранд, бо ҳам пайваст карда мешаванд. Аз ин рӯ, соҳибкории миёнаравӣ дар ташаккул ва инкишофи муносибатҳои бозорӣ нақши муҳим мебозад. Миёнаравӣ ҳамчун намуди соҳибкорӣ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки дар он бо маҳсулот, молҳо, пулу асъори хориҷӣ сару кор нагирифта, танҳо бо одамоне муомила карда мешавад, ки ин дороиҳоро бевосита дар ихтиёр доранд ё бо онҳо сару кор мегиранд.

Соҳибкории хизматрасонӣ ҳамон навъи соҳибкорӣ мебошад, ки он ба истеҳсоли моли махсус – хизматҳо нигаронида шуда, дар он истеҳсол, фурӯш ва истеъмоли натиҷаи фаъолият (хизмат) дар як вақту фазо амалӣ мешаванд. Хусусияти хоси соҳибкории хизматрасонӣ дар он аст, ки натиҷаи фаъолият ягон шакли муайяни ашёӣ надошта, дар протсеси истеҳсол аз тарафи фармоишгар (мизоч) истеъмол карда мешавад. Аз ин рӯ, фаъолияти соҳибкории хизматрасонӣ танҳо бо хоҳиш ва фармоиши истеъмолкунандаи бевосита, мувофиқи шартномаҳои тарафайн оғоз мегардад.

Инак, ба таври мухтасар бо моҳияти навъҳои соҳибкорӣ ва хусусиятҳои онҳо шинос шуда, метавон хулоса кард, ки ҳар яки онҳо дар таъмини рушди устувори иқтисоди бозорӣ нақш ва мавқеи хоса доранд.

Таснифоти шаклҳои соҳибкорӣ дар адабиёти муосири иқтисодии хориҷию ватанӣ ва қонунгузориҳои давлатҳо, аз он ҷумла дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи чунин меъёрҳо (аломатҳо) гузаронида мешавад, таъиноти функционалию соҳавӣ, шакли моликият, субъектҳои соҳибкорӣ, ҳаҷми фаъолият, шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, технологияи пешбурди фаъолият, муносибат ба қонун ва ғайра [125, С. 392], [90, С. 16-45], [130, С. 29-58], [290, С. 38-47], [104, С. 42-44].

Мувофиқ ба талаботҳои актуалӣ будани мавзуи диссертатсияи илмӣ ва мавзую объекти таҳқиқот, баррасии соҳибкории истеҳсолиро аз нуқтаи назари функционалӣ ё маҷми таҳқиқ намудан мувофиқи мақсад

мебошад. Вобаста ба баҳодиҳии вазъи соҳибкорӣ ва таъсири мушаххаси он ба сатҳи рушди иқтисодӣ ва ММД-и кишвар, мо метавонем соҳибкориро дар сатҳи истеҳсолот ба шаклҳои зерин ҷудо намоем: саноатӣ, аграрӣ, сохтмонӣ, илмӣ-техникӣ, иттилоотӣ, ки ин шакли соҳибкорӣ қаблан дар асарҳои олимони тоҷик низ дар чунин шакл пешниҳод шудааст [53, С. 15-23]. Олими тоҷик Раҳимбердӣ Ф. дар асари худ... “ба шаклҳои соҳибкориҳои истеҳсоли инчунин, навоарӣ, истеъмолии истеҳсоли молҳо ва хизматҳоро низ дохил мекунанд” [290, С. 38-47], ки ба андешаи мо аз нуқтаи назари моҳияти соҳибкориҳои истеҳсоли пурра асоснок нест. Ба андешаи мо, дар мукамалсозии ин ҷараён пеш аз ҳама, ба назар гирифтани инноватсияи фаъолияти соҳибкориҳои истеҳсоли муҳим ва зарурӣ мебошад. Иловатан қайд кардан зарур аст, ки натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ асоси фаъолияти соҳибкорӣ буда, он бо навигариҳои мутобиқ ба талаботи замон асос ёфтааст.

Соҳибкориҳои илмӣ-техникӣ ин шакли фаъолияти соҳибкориест, ки мувофиқ ба талаботи замони муосир буда, ин шакли фаъолияти соҳибкорӣ ба фановариҳои техникӣ ва технологии замони муосир марбут мебошад. Одатан ин шакли соҳибкорӣ пурра ба ворид намудани техника ва технологияҳои муосир машғул буда, онҳоро истеҳсол ё ба гардиши истеҳсоли аз дохил ва хориҷи кишвар ворид менамояд.

Шакли дигари фаъолияти соҳибкорӣ, ин соҳибкориҳои иттилоотию интеллектуалӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани маҳорати соҳибкорӣ, пешниҳоди маълумоти нав, ки онҳо ба воситаҳои иттилоотӣ аз қабili китобҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо, расму лавҳаҳо, маводҳои таблиғотӣ, иттилоот дар васоитҳои ахбори ома ва монанди инҳоро доранд, ифода карда мешавад.

Соҳибкориҳои саноатӣ шакли маъмул ва паҳншудаи фаъолияти иқтисодӣ буда, он аҳамияти стратегӣ ва тағйирдиҳиро доро мебошад. Дар фаъолияти соҳибкориҳои саноатӣ молу маҳсулоти аҳамияти маишӣ ва

стратегидошта тавлид карда мешаванд. Илова бар ин, истеҳсолоти чунин шакли фаъолияти соҳибкорӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ мавқеи асосӣ дорад. Иброз доштан зарур аст, ки дараҷаи истифодабарии боигариҳои табиат, рушди соҳаҳои мухталифи иқтисод ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат аз рушди самараноки соҳибкории саноатӣ вобаста мебошад.

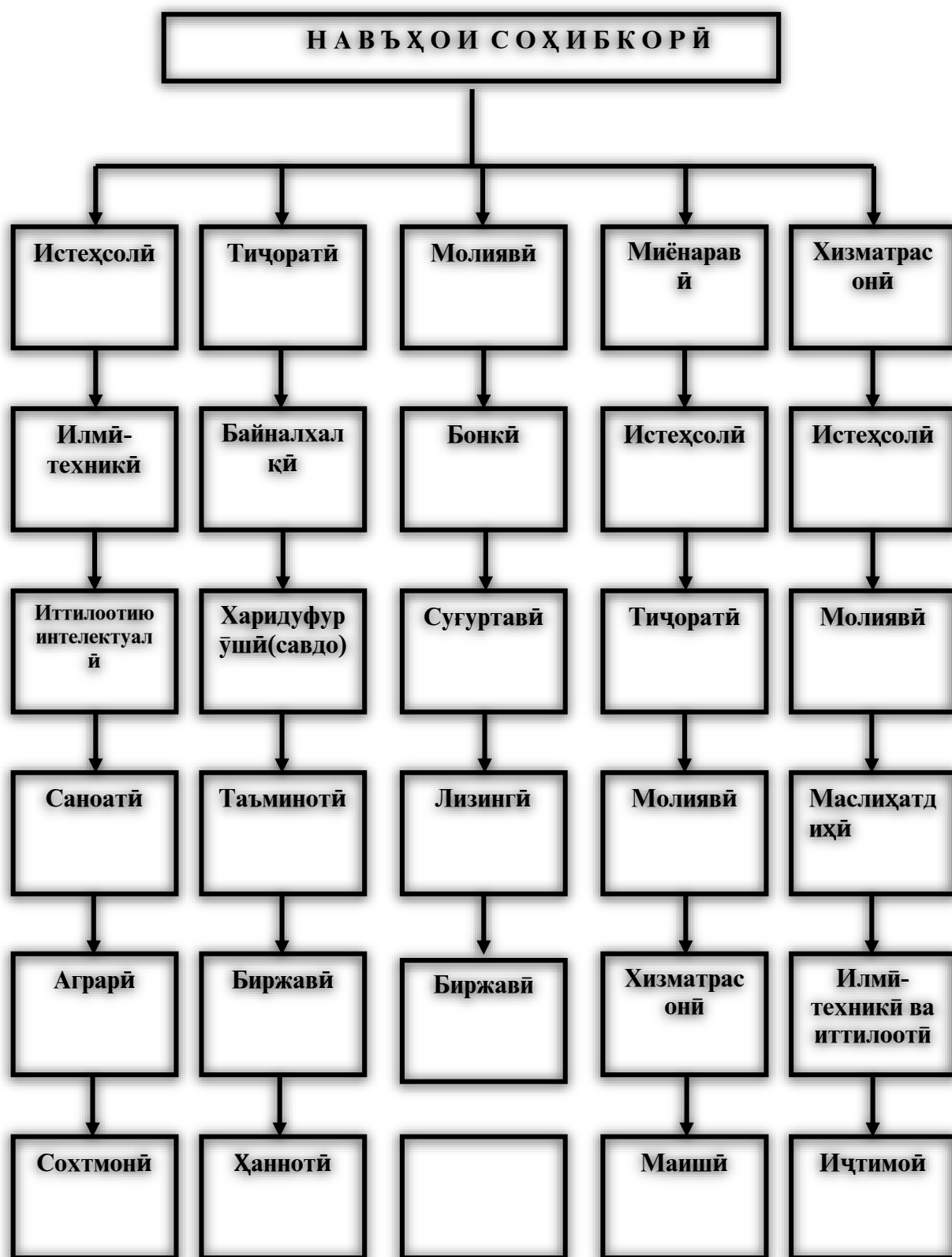
Дар таъмини амнияти ғизоии ҳар як кишвари алоҳида, соҳибкории аграрӣ мавқеи калидӣ дошта, он дар истеҳсоли маҳсулоти гуногуни ғизоӣ ва ғайриғизоии давлат мавқеи ҳалкунанда дорад. Бинобар ин, дар ташкил ва пешбурди ҷараёнҳои соҳибкории истеҳсолӣ, соҳибкории кишоварзӣ аз дигар шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба таври кулӣ фарқ мекунад. Зеро соҳибкории кишоварзӣ дар асоси қувва ва нуруи халқ, ки онҳо қобили меҳнат мебошанд, бар меояд. Як хусусияти хоси фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин шакли соҳибкорӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои он осебпазир мебошад ва ба дастгирии бештаре ниёз дорад.

Бояд қайд намоем, ки аз давраи аввали соҳибистиклолӣ ҳифзи амнияти озуқавории кишвар зери таваҷҷуҳи бевоситаи муҳтарам Ҷаноби Олӣ қарор дорад ва барои пешгирӣ кардани хатари гуруснагӣ ва минбаъд харҷи бештар бо маҳсулоти истеҳсоли худӣ таъмин намудани бозори истеъмолӣ дар давоми солҳои 1995-1997-ум ба аҳолии 75 ҳазор гектар замин тақсим карда шуд, ки ин яке аз иқдомҳои беназир ва дурандешона ба ҳисоб меравад. Инчунин,, бо назардошти вазъи бамиёномада вобаста ба паҳншавии штаммҳои нави коронавируси КОВИД-19, инчунин, тағйирёбии иқлим ва офатҳои табиӣ дар ҷаҳон, бо мақсади роҳ надодан ба танқисии маҳсулоти кишоварзӣ дар кишвар бо ташаббуси навбатии муҳтарам Ҷаноби Олӣ кишоварзони мамлакат аз пардохти андози яғона дар соли 2021 пурра озод карда шуданд.

Гуфтан зарур аст, ки соҳибкории сохтмонӣ низ, як шакли дигари бунёдии фаъолияти соҳибкорӣ буда, он одатан ба бунёд ва азнавсозии объектҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ машғул мебошад.

Натиҷаи таснифоти шаклҳои дигари навҳои соҳибкорӣ, яъне тиҷоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва хизматрасониро аз рӯи меъёри таъиноти функционалию доираи фаъолият, бе шарҳи моҳияти онҳо дар поён овардем (расми 1.1).

Таснифоти соҳибкории истеҳсолиро ҷамъбаст намуда, бо дарназардошти предмети таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ва муайян намудани афзалиятҳои рушди он дар иқтисоди муосири кишварамон, бояд қайд кард, ки ин навъи соҳибкорӣ дар ҳалли масъалаҳои стратегӣ ва рушди ояндаи иқтисоди мамлакат, мустаҳкам намудани мавқеи ҷумҳурӣ дар арсаи байналмилалӣ омили ҳалкунанда ба шумор меравад.

Расми 1.1. Таснифоти шаклҳои соҳибкорӣ аз рӯйи меъёри таъиноти функционалию доираи фаъолият.

Сарчашма: Таснифоти муаллиф

Аз нуқтаи назари илми назарияи иқтисодӣ, таснифоти шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ аз рӯйи шаклҳои моликият ва ҳаҷми фаъолияти соҳибкорӣ масъалаи муҳим мебошад. Тасодуф нест, ки иқтисодчиён А.Эргашев, Ҳ.Мухадбердиев менависанд, ки «дар китобҳои дарсӣ ва масоилҳои таълимию методӣ соҳибкориро бештар аз нуқтаи назари моликият ва ҳаҷми он, яъне тамаркузи истеҳсолот тавсиф медиҳанд. Дар асоси моликият фаъолияти соҳибкорӣ ба соҳибкориҳои инфиродӣ (хусусӣ), рафиқона (шарикона), корпоратсияҳо (ширкатҳои саҳҳомӣ) ва дар мояи тамаркузи истеҳсолот бошад, онро дар доираи корхонаҳои хурд, миёна, калон таҳлил менамоянд» [200, С. 282-290], [153, С. 261].

Муҳимияти иҷтимоию иқтисодии фаъолияти соҳибкориро ба инобат гирифта, барои фарогирии қонунӣ ва озодии амал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар масоили фаъолияти соҳибкорӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба монанди: Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ», «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)», «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ» мавҷуданд, ки тавассути ин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ фаъолияти соҳибкорӣ танзим ва ба рушди он мусоидат карда мешавад.

Аз рӯйи шакли моликият иқтисодии ҷумҳурӣ, профессор А.Рауфӣ намудҳои зерини соҳибкориро ҷудо намудааст, соҳибкориҳои давлатӣ, соҳибкориҳои хусусӣ, соҳибкориҳои гурӯҳӣ ё коллективӣ соҳибкориҳои омехта, соҳибкориҳои хориҷӣ [159, С. 161-162], [158, С. 214]. Ба ақидаи таҳқиқотчиҳои соҳаи соҳибкорӣ Ф.Раҳимбердӣ, вобаста ба моликият ва шумораи моликиятдорон фаъолияти соҳибкорӣ метавонад инфиродӣ ва коллективӣ бошад. «Дар соҳибкориҳои инфиродӣ моликият ба як шахси

воқеъ тааллуқ дорад. Дар соҳибкории коллективӣ моликият якбора ба якчанд субъект, бо муайянкунии ҳиссаи ҳар яки онҳо (моликияти ҳиссагӣ) ва ё бо муайянкунии ҳисса (моликияти муштарак) тааллуқ дорад. Соҳибият, истифодабарӣ ва ихтиёрдории амвол, ки дар моликияти коллективӣ аст, аз рӯйи созишномаи байни ҳамаи моликиятдорон ба амал бароварда мешавад» [290, С. 38-47]. Олими намоёни рус Журавлева Г.П. низ менависад, ки «аз рӯйи шакли моликият соҳибкории давлатӣ, хусусӣ ва коллективиро ҷудо намудан ҷоиз аст» [198, С. 193]. Баъзе иқтисодчиён аз рӯйи шакли моликият танҳо ду шакли соҳибкорӣ, яъне соҳибкории хусусӣ ва соҳибкории давлатиро эътироф менамоянд.

Бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ дар доираи шаклҳои гуногуни моликият, аз он ҷумла дар шакли омехтаи он фаъолият карда метавонад, аммо барои ҳаллу ҷасли муносибатҳои иштирокчиёни раванди фаъолияти соҳибкорӣ ба назар гирифтани шакли моликияти амволи корхона муҳим аст.

Таҳлили фикру ақидаҳои дар боло овардашуда ва нақши моликият дар низоми иқтисодӣ ба хулосае меоварад, ки таснифоти шаклҳои соҳибкорӣ аз рӯйи шаклҳои моликият бояд ҷой дошта бошад. Ба фикри мо, фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи моликият чунин шаклҳо дошта метавонад, давлатӣ, хусусӣ, коллективӣ, омехта ва муштарак. Дар айни замон, дар адабиёти муосири иқтисодӣ эътироф шудааст, ки аз рӯйи ҳаҷми фаъолият, яъне дараҷаи тамаркузи истеҳсолот се шакли соҳибкорӣ, хурд, миёна ва калон фаъолият мекунад. Чунин таснифот дар ҳамаи давлатҳои ҷаҳон қабул шудааст, вале дар давлатҳои гуногун мафҳумҳои хурд, миёна ва калон вобаста ба рушди иқтисодҳои миллӣ фаҳмида мешаванд. Иловатан, барои дастгирии бевоситаи фаъолияти соҳибкорӣ ва танзими он, давлат тавассути қонунгузории миллӣ як қатор меъёрҳоро муқаррар кардааст, ки аз рӯйи он ин шакли фаъолият баҳо дода мешавад.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба субъектҳои “соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1000000 (як миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолиятҳои зерин машғуланд, мансуб нестанд:

- истеҳсоли молҳои зераксизӣ;
- таҳвили алюминийи аввалия;
- фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ;
- фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ;
- фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок.

Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади онҳо дар як сол аз 1000000 (як миллион) сомонӣ то 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории калон шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ зиёд аст” [20].

Қонунгузори амалкунадаи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои аввалаи зерини ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро муқаррар намудааст,

1. Соҳибкории инфиродӣ;
2. Хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ва оилавӣ;
3. Корхонаҳои хурд (хусусӣ, давлатӣ);
4. Хоҷагиҳои рафиқона (комил ва командитӣ);
5. Ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд (ҶДММ);
6. Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ (кушода ва пӯшида);
7. Кооперативҳои истеҳсолӣ;
8. Корхонаҳои воҳиди давлатӣ;
9. Корхонаҳои муштарак.

Соҳибкорӣ ҳамчун шакли махсуси фаъолнокии иқтисодӣ метавонад

ҳам дар баҳши давлатӣ ва ҳам дар баҳши хусусии иқтисодӣ амалӣ гардад.

Албатта ҳар кадоми ин навъҳо – соҳибкории давлатӣ ва хусусӣ – нишонаҳои фарқкунандаи худро доранд, аммо принципҳои асосии амалигардонии онҳо дар бисёр маврид бо ҳам мувофиқат меkunанд. Дуруст аст, ки дар ҳар шароит фаъолият ташаббускорӣ, масъулиятнокӣ, муносибати инноватсионӣ, кӯшиши ҳадалимкон афзун кардани дороиро тақозо мекунад.

Типологияи ҳарду навъи соҳибкорӣ низ ҳамсон мебошад. Соҳибкорӣ ҳамчун шакли фаъолияти ташаббускорона ба гирифтани фоида (даромади соҳибкорӣ) нигаронида шуда, тақозо мекунад:

1) иҷрои вазифаҳои бевоситаи истеҳлоиро, яъне истеҳсоли мол (маҳсулот) ё расонидани хизмат (масалан; ширкати дастгоҳсозӣ, ширкати сайёҳӣ, ширкати инжинирингӣ ё бюрои лоиҳакашӣ);

2) иҷрои вазифаҳои бавоситаи миёнаравиро, яъне хизматрасонии ба ҳаракати мол дар бозор ва интиқоли он дар шакли мувофиқ (қобили қабули ҷамъият) аз истеҳсолкунандаи мустақими ин гуна мол ба истеъмолкунандаи он вобаста.

Фаҳмиши ҷамъиятии масъала ба он маънист, ки аз як тараф, навъи якуми фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти афзалиятнокро дорад, зеро боигарии ҷамъиятӣ (ҳамчун натиҷаи умумикардашудаи сатҳ ва сифати зиндагии ҳар як аъзои ҷомеа) аз ҳолати кори маҳз истеҳсолоти моддӣ, хизматрасонии илмӣ-техникӣ вобастагӣ дорад. Аз тарафи дигар, чунин муносибати ҷамъиятӣ ба ин навъи соҳибкорӣ дар амал сифати афзалиятнок надорад – ҷомеа ба рушди навъи дуҷуми соҳибкорӣ, яъне миёнаравӣ низ мусоидат мекунад. Чаро? Пеш аз ҳама барои он ки сатҳ ва сифати зиндагӣ, шароит ва роҳати ҳар як аъзои ҷомеа дар навбати аввал аз сатҳи рушди соҳаи миёнаравӣ дар ҷамъият (ташкили тиҷорати барои харидор қулай, таблиғ, ба хонаҳои мизоҷон расонидани молҳо, фармоиши молҳо бо почта, телефон ва монанди инҳо) вобастагӣ дорад.

Аммо чунин идроки ҷамъиятии фаъолияти соҳибкорӣ сабаби ягонаву асосӣ нест. Сабаби асосӣ дар дигар аст – фаъолияти миёнаравии соҳибкорӣ, мавҷудияти он ва мураккабкунии он то ҳадди аққал, боиси афзоиши ҳосилнокии меҳнати истеҳсолкунандагони бевоситаи молҳо дар асоси амиқшавии таҳассусӣ; боиси шиддатёбии суръати гирдгардиши сармоя; боиси пуршавии бозорҳои молӣ то андозаҳои объективӣ ва фаъолияти истеҳсолкунандагони бевосита тибқи манфиатҳои истеъмолкунандагони ниҳой мегардад (зеро миёнарав асосан ба омӯзиши талаботи истеъмоли, фармоиш ва ё ба даст овардани танҳо ҳамон маҳсулоте майл мекунад, ки талаботи истеъмолиро ба он аллакай дарк кардааст, ҳама гуна маҳсулоти истеҳсолкардаи истеҳсолкунандаи бевоситаро ӯ харидорӣ намекунад).

Вобаста ба мазмуни фаъолияти соҳибкорӣ ва алоқаи он бо зинаҳои асосии раванди такрористеҳсол навъҳои гуногуни соҳибкорию аз ҳам фарқ мекунанд, соҳибкории истеҳсоли, тиҷоратӣ, молиявӣ, маслиҳатдиҳӣ.

Бо андешаи мо, соҳибкории истеҳсоли ҳамон шакли соҳибкорӣ номида мешавад, ки агар худи соҳибкор мустақиман, ба сифати омил олот ва предмети меҳнатро истифода карда, маҳсулот, мол, хизматрасонӣ, кор, иттилоот, арзишҳои маънавиро барои фурӯши минбаъда ба истеъмолкунандагон, харидорон, ташкилотҳои савдо истеҳсол кунад. Ҳамин тавр, вазифаи истеҳсолот дар ин навъи соҳибкорӣ – асосӣ буда, муайянкунандаи тафаккури ҷавонони имрӯза мебошад [265, С. 242-248].

Фаъолияти соҳибкорие, ки бо истеҳсоли бевоситаи молҳо алоқаманд аст, чунин тавсиф дошта метавонад,

- 1) тавсифи анъанавӣ (соҳибкории анъанавӣ);
- 2) тавсифи инноватсионӣ (фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ, соҳибкории инноватсионӣ).

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, соҳибкории истеҳсоли ин фаъолиятест, ки дар доираи он истеҳсоли молу маҳсулоти гуногун ба роҳ

монда мешавад. Ин масъала низ, аз нуқтаи назари манофеи иҷтимоию иқтисодӣ хусусияти ҳасон дошта, масъалаҳои истеҳсол, ташкили тиҷорат ва ҳаракати сармояро низ ба ин восита дар бар мегирад. Илова бар ин, соҳибкории истеҳсолӣ як шакли фаъолиятест, ки пайваст бо хатарҳо, таҳдидҳо ва таваккалҳои таркибӣ ва маҷмӯӣ мувоҷеҳ мебошад ва дар ҳамин масъала таъсири институтсионалии давлат бояд муҳим ва зарурӣ бошад.

Ба соҳибкории истеҳсолӣ фаъолияти навоарӣ, илмӣ-техникӣ, бевосита истеҳсоли молу хизматҳо, истеъмоли истеҳсолии он, инчунин, фаъолияти ахборӣ дар ин соҳаҳо мансуб мешаванд.

Аз баррасиҳои олимони классик ва муосир ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки назаряҳои пешниҳодгардида ба он ишора менамояд, ки муҳити соҳибкорӣ озодии иқтисодиро тақозо намуда, фароҳам овардани чунин шароит шартӣ асосӣ мебошад. Онҳо бар он назаранд, ки муҳолифати ё мудоҳилаи давлат ба фаъолияти соҳибкорӣ меёри буда, онҳо танҳо масоили танзимро назорат баранду бас. Дар маҷмӯъ, вобаста ба мушоҳидаҳои таърихӣ дар давраи тараққиёти иқтисоди муосир, мамлакатҳои тараққиқардаи ғарб фаъолияти соҳибкории озодро афзал мешумориданд.

Агар чандеки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити имрӯза ҳамчун масъалаи асосӣ ва меҳварӣ маҳсуб меёбад, ҳамоно як қатор мушкилот дар самти рушди он ҷой дорад, ки ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд. Вобаста ба ин, бояд ибраз дошт, ки агар пеши роҳи барҳамхурии бармаҳали фаъолияти соҳибкорӣ гирифта шавад, муҳити таъсиррасонии он низ беҳтару бештар мегардад. Ин муамморо асосан дар солҳои 2000-ум вобаста ба зиёд будани шумораи мақомоти назоратӣ баръало мушоҳида намудан мумкин буд.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳамзамон, фароҳам овардани имкониятҳои рушди он ҳамеша дар маркази диққати роҳбари кишвар

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, пайваста баҳри рушди ин соҳа имтиёзҳои гуногун пешниҳод карда мешавад. Дар ҳошияи ин гуфтаҳо, бо дастури роҳбари кишвар дар соли 2013 ислоҳоти андозӣ гузаронида шуд, ки дар ин масъала шумораи андозҳо аз 21 то 10 адад кам карда шуд. Иловатан дар соли 2021 Кодекси андоз дар таҳрири нав қабул гардида, шумораи андозҳо то 7 адад кам карда шуд.

Инчунин, Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фарогирии 11 мақомот қорӣ гардид, ки таҷрибаи нахустин дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад.

Дар ҳамон давра шумораи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ аз 650 то 56 адад коҳиш дода шуда, пешниҳоди 30 фоизи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ тариқи низоми электронӣ ба роҳ монда шуд ва шумораи мақомоти санҷишӣ аз 31 то 25 адад кам карда шуд.

Ҳамзамон, бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷумҳурӣ моратория ба ҳама намуди санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли то 1 январи соли 2021 эълон карда шуд, ки 1948 субъекти хоҷагидорро дар 24 соҳаҳои истеҳсоли фаро мегирад.

Тадбирҳои мазкур имкон дод, ки Тоҷикистон тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ дар даҳ соли охир чор маротиба ба даҳгонаи кишварҳои пешсафи ислохотгари ҷаҳон дар пешбурди соҳибқориву сармоягузорӣ дохил гардида, саҳми баҳши хусусӣ дар ММД зиёда аз 70 фоиз расонида шавад.

Дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ аз 28 декабри соли 2024 Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки: «Ҳукумати мамлакат ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ пайваста чораҷӯӣ карда истодааст. Татбиқи ислохот дар самти санҷиши субъектҳои хоҷагидор имкон дод, ки

то имрӯз шумораи мақомоти санчиш аз 31 то ба 23 ва санчиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор аз 300 ҳазори соли 2016-ум то 42 ҳазор дар соли 2024-ум кам гардад. Аз ҷумла муқаррароти дар Кодекси андоз доир ба роҳандозии санчишҳои андоз тибқи низоми идоракунии хавфҳо имкон дода истодаанд, ки шумора ва муҳлати гузаронидани онҳо маҳдуд ва сифатнокӣ таъмин карда шавад. Тибқи маълумот соли 2023 нисбат ба соли 2014 шумораи санчишҳои андоз дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ду баробар кам гардидааст... Бо мақсади дастгирии минбаъдаи рушди соҳибкорӣ зарур аст, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санчиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» бо роҳи такмил додани меъёрҳои амалкунандаи арзёбии хавфҳо шумораи санчишҳо ва даврияти гузаронидани онҳо (ба истиснои хавфҳои андоз) боз ҳам маҳдуд карда шавад. Пешниҳод менамоям, ки дар давраи такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии зикршуда бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (ба истиснои санчишҳои мақомоти андоз) то 1-уми январи соли 2027-ум мораторий эълон карда шавад» [36].

Гуфтан зарур аст, ки мустақилияти иқтисодӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт маҳсуб ёфта, ин мустақилият наметавонад фаъолияти соҳибкоронро аз доираи қонун берун монад. Илова бар ин, дар сурати риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ҷазо пешбинӣ гардидааст, ки тибқи қонунгузорӣ ин масъаларо танзим менамояд. Бояд гуфт, ки ҳангоми ошкорнамоии чунин параметрҳо як қатор шартҳо ё принципҳо бояд ба инобат гирифта шаванд, ки соҳибкорӣ дар асоси мустақилона қабул кардани қарорҳо дар қорҷӯбаи қонун бояд амал намуда, фаъолияти он бояд тобеи давлат бошад.

Дар табиати соҳибкории муҳити беруна сатҳи рушди минтақаҳои алоҳидаи кишвар таъмин гардида, имконият ва иқтидорҳои нави истеҳсоли дар минтақаҳо ташаккул меёбанд.

Ба андешаи мо, айни замон, аз сатҳи иқтисодиёт вобаста, муҳити берунаи соҳибкорӣ аз як қатор зерсистемаҳои тобеи давлат вобастагӣ дорад:

- ҳолат ва вазъияти рушди иқтисодӣ дар сатҳи давлат ва минтақаҳо;
- вазъи сиёсӣ ва иқтисодии кишвар, ки бо омилҳои рушди устувори иқтисодӣ ҳамоҳанг мебошанд;
- фароҳам будани шароит ва муҳити ҳуқуқӣ ва сатҳи ҷавобгарии субъектҳои соҳибкорӣ;
- усулҳои амиқ санҷидашудаи танзими давлатӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкорони сатҳи гуногун;
- вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дараҷаи таъмин будани истеъмолкунандагон ва дараҷаи бекорӣ;
- муҳити маданӣ, вобаста ба сатҳи саводноки ва дараҷаи корчалонӣ дар ин муҳит;
- сатҳи илмӣ-техникӣ ва ҷараёни технологӣ ва ғ.

Дар шароити имӯрзаи хоҷагидорӣ, рушди устувори иқтисодӣ тавассути ниҳодҳои соҳибкорӣ аз муҳит ва шароити фароҳамовардаи давлат вобаста буда, ин ниҳоди иқтисодиро дар доираи тобеиятҳои қонун муттаҳид менамояд. Як хусусияти хоси фаъолияти соҳибкорӣ дар он мебошад, ки машғул шудан ба он хосияти озодӣ дошта, ҳар як фарди дорои қувваи қобили меҳнат ё маҳорати эҷодӣ метавонад ба он машғул гардад. Ҳамвора ба ин, фаъолияти соҳибкорӣ ба муҳити таваккал ва хавфҳо зиёд алоқаманд буда, таҳдидҳо дар ин самт бесобиқа мебошанд.

Агарчанде ки таваккалҳои соҳибкорӣ зиёд мебошанд, дар адабиётҳои иқтисодӣ оид ба соҳибкорӣ шаклҳои зерини таваккалро вохӯрдан мумкин аст:

- таваккали истехсолӣ;
- таваккали тиҷоратӣ;
- таваккали молиявӣ;
- таваккали бозорӣ;
- таваккалҳои нуфузу эътибор;
- таваккалҳои форсмажорӣ.

Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, ки асоси онро даромади максималӣ ташкил медиҳад, соҳибкор бояд барои ноил гардидан ба ин ҳадафи муҳим малакаи хуби касбӣ дар соҳаи иқтисодиёт, дарки равандҳои дурусти ҷараёнҳои сиёсӣ, равоншиносӣ, донишҳои паҳлуҳои ҳуқуқии самти фаъолият ва муҳити он ва ниҳоят дониши зарурӣ ва қобилияти навоҷарӣ дошта бошад. Илова бар ин, соҳибкор бояд, ки дар табиати худ қобилияти хуби бозоршиносӣ дошта, вобаста ба тағйирёбии таркиби талабот дар бозор истехсолоти молу маҳсулоти гуногунро роҳандозӣ намояд. Дар масъалаи фаъолияти соҳибкорӣ беҳатарӣ яке аз омилҳои мебошад, ки дар баробари гирифтани фоидаи максималӣ риояи таносуби меъёри хавф аз нуқтаи назари сатҳи таъсиррасонии паст мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, дар фаъолияти соҳибкорӣ усулҳои асосии паст кардани хавфҳои эҳтимоли инҳо мебошанд;

- ҷиҳати татбиқи амалии лоиҳаҳои хосияти истехсолидошта, ҷалб намудани донорон ва мутахассисону шарикони салоҳиятдор;

- пешгӯӣ намудани хавфҳои эҳтимолие, ки метавонанд дар сурати тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёт дар муҳити дохила ва беруна ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир расонанд;

- мушаххассозӣ ва таҳлили муаммоҳои қобилияти идора будан;
- пешгӯии дурусти тағйирёбии тамоюли вазъи бозор дар асоси талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои муайян;

- дар ҳолатҳои форсмажорӣ тақсими зарарҳои эҳтимоли байни сармоядорон ва иштирокдорон;

- суғуртанамои фаъолиятҳои эҳтимоли ва хавфнок;
- вобаста ба ҳиссаҷудокунииҳои ғоида, ташкил намудани фонди махсус барои рӯйпӯш намудани хароҷоти пешбинишуда;
- таҳияи дурусти бизнес-нақшаи амиқ санҷидашуда.

Баназаргирии хавфҳои эҳтимоли дар давраи ҳаёти истеҳсоли муносибати ҷиддии соҳибкорро бо муҳити хавфҳо тақозо намуда, аз тарафи дигар ҳассосият ва ҷиддиятро тақозо менамояд. Зеро, бемасъулияти нисбат ба идоракунии хавфҳо ва тақия намудан ба таваккалҳои ғоидаовар ва хатарафзо мумкин аст, ба як қатор мушкилот мувоҷеҳ намояд.

Таъкид дар таснифи навҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ин самтҳо фаҳмиши беҳтарро фароҳам меорад, ки чӣ гуна, масалан, кластерҳо ба муттаҳид кардани захираҳо ва кӯшишҳо кӯмак мерасонанд, рақамисозӣ барои навоарӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад ва иқтисоди сабз ба муҳити устувортар ва масъулиятноки тиҷорат мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ҷанбаҳо барои ташаккули соҳибкориҳои рақобатпазир ва устувор дар шароити муосир муҳиманд.

Аммо, масъалаи боз ҳам муҳимтари назариявӣ ва амалӣ дар рушди соҳибкориҳои истеҳсоли масъалаи ҳамгирии (пайваستшавӣ) манфиатҳои он бо манфиатҳои давлат ва мувофиқан масъалаи чӣ гуна сатҳи рафтори девиантӣ (аз ҳадафҳои стратегии рушди кишвар дуршуда) ин намуди соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад. Ин, ба назари мо, аз нуқтаи назари мавзӯи кори диссертатсионӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои рушди он дар иқтисодиёти муосири ҷумҳури илман асоснок гардида, ба ин васила таъмини суботи иқтисодӣ ва рушди он дар ҳама самту соҳаҳо таъмин карда шавад.

1.3. Равишҳои назариявӣ-методологӣ оид ба омӯзиши рушди соҳибкории истеҳсоли ва масъалаҳои мутобиқсозии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар натиҷаи амалисозии ислохотҳои пайдарпай ва иқдомҳои созандаи Ҳукумати кишвар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар шуд, ки таназзули давраи гузариш ба рушди мунтазами иқтисодӣ таъсир дод ва марҳилаи аввали дигаргунсозии сохторию институтсионалии давраи гузариш ба анҷом расонида шавад.

Ҳукумати кишвар ду стратегияи миллии рушди дарозмуҳлат ва барномаҳои соҳавию минтақавиро бо маром татбиқ намуд. Айни замон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 мавриди татбиқ қарор доранд.

Дар доираи ҳуҷҷатҳои стратегӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар ҳамчун ҳадафи олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст.

Бо мақсади ноил гардидан ба ин ҳадафи олии аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 4 ҳадафи стратегияи зерин муайян ва эълон гардид, аз ҷумла таъмини истиклолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ; раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъсир ба кишвари транзитӣ; таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат; саноатикунории босуръат ва вусъатдиҳии шӯғли пурмаҳсул.

Дар доираи нақшаи чорабиниҳои ҳуҷҷатҳои стратегияи номбурда ислохоти зиёди самаранок дар самти барқарор ва мукамал гардонидани низоми идоракунии давлат, дигаргунсозии сохторӣ, таъмини гуногуншаклии моликият, ташаккул додани низоми миллии бучету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод, инкишофи бахши иҷтимоӣ ва ниҳоят фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориро сармоягузорӣ гузаронида шуд, ки дар натиҷа устувории макроиқтисодии кишвар таъмин гардид.

Вобаста ба гузаштани соҳибкории истехсолӣ ба муносибати иқтисоди бозаргонӣ сохтори ташкилии соҳаи саноат дар кишвар ба кулӣ тағйир ёфта, аксари корхонаҳо ба тарзи ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд, корхонаҳои муштарак ва ғайра фаъолият доранд. Дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва барномаҳои давлатӣ масъалаи ҷойгиркунии иқтидорҳои нави истехсолӣ дар минтақаҳо, мутобиқи кофӣ будани захираи ашёи хоми табиӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ афзалиятҳои сиёсати кишвар дар фаъолияти соҳибкории истехсолӣ муқаррар карда шудааст. Дар иртибот ба ин, бо мақсади бештар ба кор фаро гирифтани аҳолии ноҳияҳо ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш гардонидани фаъолияти соҳибкории истехсолӣ иқтидорҳои нав, хусусан, дар соҳаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ, пӯсту пашми чорво ва нахи пахта, коркарди масолеҳи сохтмон ва коркарди меваю сабзавот дар минтақаҳои мамлакат таъсис ёфтаанд. Дар тӯли истиқлолияти мамлакат бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ аз ҷониби соҳибкорони истехсолӣ бисёр корхонаҳои хурду бузурги истехсолӣ бунёд ва ҷойҳои корӣ ташкил карда шуданд.

Дар мамлакатамон имрӯз барои таъмини рушди соҳибкории истехсолӣ заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, тавассути қабули барномаҳо, аз ҷумла дар самти коркарди ниҳии алюминий, маъдан, металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ пешрафти ҳамаҷонибаи иқтисоди миллӣ таъмин гардида истодааст. Дар ин маврид рушди саноати сабук ба таъсиси шумораи зиёди ҷойҳои корӣ мусоидат карда, қобилияту имконияти васеи бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳолии кишвар, ҳамчун соҳаи афзалиятнок интиҳоб гардид.

Таҳлилҳо собит мекунанд, ки соли 1991 дар кишвар танҳо 3 корхона дар саноати бофандагӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Қӯрғонтеппа ва Конибодом фаъолият карда, иқтидори умумии солони онҳо танҳо коркарди 28 ҳазор тонна нахи пахтаро ташкил медод. Маҳз дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати мамлакат дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат

чандин корхонаҳои нав бунёд гардиданд, ки дар як сол имконияти коркарди беш аз сад ҳазор тонна нахи пахтаро доранд.

Тавре ки дар боло нишон дода шуда буд, дар илми иқтисодӣ баҳсҳо оид ба рушди соҳибкории истеҳсоли доираи васеи масъалаҳоро дар бар мегиранд, аз муайян кардани ҳуди мафҳуми «соҳибкории истеҳсоли» то мушкилоти методологии дар ҷараёни таҳқиқи он ба миёномада.

Таҳлили амалияи татбиқи соҳибкории истеҳсоли нишон медиҳад, ки он бо дигар шаклҳои соҳибкорӣ зич алоқаманд аст ва ин ҳолат баъзан ба нофаҳмиҳо ва мушкилот дар муайян кардани ҳудуди мафҳум оварда мерасонад. Ҳудуди байни соҳибкории истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли метавонад норавшан бошад, алалхусус дар заминаи шаклҳои муосири гибридии тичорат (масалан, ширкатҳое, ки мол истеҳсол мекунанд ва ҳамзамон хизмат мерасонанд).

Таҳлили назариявии низоми муносибатҳои иқтисодӣ, ки намудҳои гуногуни соҳибкории истеҳсолиро дар бар мегирад, дар навбати худ нишон медиҳад, ки бисёр мактабҳои иқтисодӣ равишҳои худро ба таҳлили ин категория пешниҳод мекунанд, ки боиси ихтилофоти назарраси методологӣ мегардад. Масалан, мактабҳои классикӣ ва неоклассикӣ ба механизмҳои бозор ва фаъолияти оқилонаи соҳибкор тамаркуз мекунанд, дар ҳоле ки назарияи марксистӣ ба зиддиятҳои синфӣ ва истисмори меҳнат диққат медиҳад. Назарияи институтсионалӣ соҳибкориро ҳамчун як институти махсуси иқтисоди бозорӣ меҳисобад ва мактаби австриягӣ бошад, онро ҳамчун омили асосии функцияи истеҳсолии истеҳсолоти ҷамъиятӣ сабт мекунад.

Таҳқиқоти соҳибкории истеҳсоли дар кишварҳои гуногун ба назар гирифтани хусусиятҳои институтҳо, хусусиятҳои фарҳангӣ ва сатҳи рушди иқтисодро талаб мекунад. Ҳамин тавр, равишҳои самаранок дар як кишвар метавонанд дар кишвари дигар натиҷа надода, кор наkunанд. Барои таҳқиқоти босифати фаъолияти истеҳсоли, дастрасӣ ба маълумоти

муфассал зарур аст, аммо дар баъзе кишварҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин маълумот метавонад маҳдуд ё ба таври кофӣ систематикӣ карда нашудаанд, ки боиси мушкилоти дастрасӣ ба маълумот мегардад.

Дар ин ҳолат, савол ба миён меояд, ки ихтилофҳо ва мушкилоти методологиро чӣ гуна ҳал кардан мумкин аст?

Пеш аз ҳама, барои пешгирӣ кардани нофаҳмиҳо дар истилоҳот таърифҳои возеҳ ва универсалии мафҳумҳои марбут ба соҳибкорӣ истеҳсолиро таҳия кардан лозим аст. Ин тақсимои соҳибкорӣ истеҳсоли ва ғайриистеҳсолиро дар бар гирифта, меъёрҳои возеҳро барои фарқ кардани онҳо муқаррар мекунад.

Дуюм, барои фаҳмиши чуқуртару амиқи соҳибкорӣ истеҳсоли зарурати синтези мактабҳои гуногуни назариявӣ ба миён меояд. Дар ҳошияи мавзӯи таҳқиқи кори диссертатсионии мо, зарур аст, ки ғояҳои муносибати неокласикиро бо унсурҳои назарияи институтсионализм ва равишҳои мактаби австриягӣ синтез кард, ки ин имкон медиҳад, ки ҳам механизмҳои бозор ва ҳам омилҳои институтсионалии рушди соҳибкорӣ ба назар гирифта шаванд.

Дар доираи назарияи иқтисодии неокласикӣ эътироф шудааст, ки хизматрасониҳо метавонанд арзиши иқтисодӣ ва аҳамияти дошта бошанд, аммо истеҳсоли неъматҳои моддӣ ба ҳар ҳол, ҳамчун қисми асосии иқтисод баррасӣ карда мешаванд. Равишҳои асосии назариявии институтсионализм таҳлили таъсири муҳити институтсионалӣ ба ҳавасмандӣ, рафтор ва самаранокии соҳибкорон, инчунин, омӯзиши нақши институтҳо дар ташаккули фарҳанги соҳибкорӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорати фаъолияти иқтисодиро дар бар мегиранд. Неоинститутсионализм, ки дар асри XX рушд кардааст, ғояҳои институтсионализмро бо истифода аз усулҳои таҳлили иқтисодӣ барои омӯзиши тағйироти институтсионалӣ, хароҷоти амалиётӣ ва нақши

иттилоот дар фаъолияти иқтисодӣ васеъ мекунад. Дар навбати худ, мактаби иқтисодии австриягӣ, ки дар охири асри XIX ба вучуд омадааст, ба омӯзиши амалҳо ва равандҳои инфиродӣ дар қабули қарорҳо, инчунин, ба нақши соҳибкорӣ дар ташаккули равандҳои бозорӣ тамаркуз мекунад. Равишҳои асосии назариявии мактаби австриягӣ ба таҳқиқи рушди соҳибкории истеҳсолӣ, таъкид ба бозори озодро ҳамчун омили асосии рушди иқтисод ва ҷорӣ кардани инноватсия ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, зери мафҳуми соҳибкории истеҳсолӣ бояд фаъолиятро, ки ба истеҳсоли молҳои моддӣ ё маҳсулот нигаронида шудааст, фаҳмид, дар ҳоле ки соҳибкории ғайриистеҳсолӣ бо пешниҳоди тоза хизматрасониҳо алоқаманд аст, ки одатан объектҳои моддӣ эҷод намекунанд. Ин равиш ба анъанаҳои таърихӣ ва назариявӣ дар иқтисод асос ёфта, аз мактаби классикии тафаккури иқтисодӣ бармеояд, ки истеҳсолоти моддиро асоси рушди иқтисодӣ таъкид мекард.

Тафовути навбатӣ дар он аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ одатан сармоягузори назаррасро ба сармояи асосии таъиноти истеҳсолӣ талаб мекунад. Ин сармоягузорӣ қобилияти тиҷоратро барои эҷоди маҳсулоти моддӣ муайян мекунад. Соҳибкории ғайриистеҳсолӣ, инчунин, сармоягузорӣ ба сармояи асосиро талаб мекунад, аммо аксар вақт ин сармояи таъиноти ғайриистеҳсолӣ буда, барои фароҳам овардани шароит ва воситаҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳо истифода мешавад.

Бояд қайд кард, ки сарҳади байни соҳибкории истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар иқтисоди муосир камтар равшантар мешавад, аммо бо вучуди ин аҳамияти худро нигоҳ медорад. Дар иқтисодҳои муосир хизматрасониҳо ва истеҳсолот бо ҳам алоқамандии зич доранд, ки бо масъалаҳои хизматрасоникунонии истеҳсолот, равандҳои рақамикунонии протсессҳои истеҳсолӣ ва аутсорсинги хизматрасониҳо алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, масалан, бисёр ширкатҳои истеҳсолӣ ба маҳсулоти худ хизматрасониҳоро, аз қабилҳои хизматрасонӣ, логистика ва технологияҳои

иттилоотӣ илова мекунад. Ширкатҳои IT таъминоти барномавӣ ва хизматрасониҳоеро эҷод мекунад, ки бевосита ба равандҳои истеҳсоли таъсир расонида, самаранокии онҳоро баланд мебардоранд. Масалан, саноати 4.0 корхонаҳои интеллектуалиро дар бар мегирад, ки дар онҳо равандҳои истеҳсоли тавассути платформаҳои рақамӣ идора ва оптимизатсия карда мешаванд. Ва ниҳоят, имрӯзҳо бисёр ширкатҳои истеҳсоли аксар вақт вазифаҳои ғайриистеҳсолиро (мисол, муҳосиботро, дастгирии IT, HR) ба аутсорсинг месупоранд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки диққати худро ба вазифаҳои асосии истеҳсолии худ равона кунанд ва якбора ба хизматрасонӣ вобастагӣ дошта бошанд.

Имрӯзҳо соҳаи хизматрасонӣ дар иқтисоди постиндустриалӣ ҳукмрон буда, бартарӣ дорад, аммо фаҳмидан муҳим аст, ки сарфи назар аз коҳиши ҳиссаи истеҳсолоти моддӣ дар сохтори ММД ва шуғл, соҳибкории истеҳсоли бениҳоят муҳим боқӣ мемонад. Соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли имрӯз бо ҳам зич алоқаманд буда, синергияи онҳо дар рушди иқтисоди муосир нақши калидӣ дорад. Ба назар гирифтани муҳим аст, ки ҳарду соҳа якдигарро такмил дода, пурра мекунад ва барои рушди устувори иқтисодӣ заминаи мустаҳкам фароҳам меоранд.

Назарияи муосири рушди соҳибкории истеҳсоли аксар вақт соҳибкории истеҳсолиро тавассути призмаи ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ баррасӣ мекунад. Масалан, Майкл Портер дар асарҳои илмии худ вобаста ба бартариятҳои стратегӣ дар муҳити рақобат дар самти истеҳсолот диққати зарурӣ дода, зарурати навоарӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокиро таъкид мекунад. Дуглас Норт, ки равиши институтсионалиро муаррифӣ мекунад, таъсири институтҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро ба рушди соҳибкории истеҳсоли дида баромадааст.

Инчунин, назарияи муосири рушди соҳибкории истеҳсоли субъектҳои соҳибкории истеҳсолиро ҳамчун омили асосии рушди иқтисоди муосир меҳисобад. Махсусан, ин ба тиҷорати хурду миёна ҳамчун муҳаррики

рақобат ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дахл дорад. Масалан, дар кишварҳои пешрафта ҳиссаи маҳсулоти корхонаҳои хурд дар ММД ба 50-60% мерасад [310, С. 163], ки саҳми назарраси онҳоро дар рушди иқтисодӣ тасдиқ мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории хурди истеҳсолӣ ҳоло иқтисодии пурраро амалӣ намекунад, ки дастгирии мақсадноки давлатиро талаб мекунад.

Болотар қайд карда шуда буд, ки соҳибкор бо истифода аз замин, меҳнат, захираҳои табиӣ ва сармоя онҳоро ба маҳсулоти арзишманде табдил медиҳад, ки ниёзҳои ҷомеаро қонеъ мекунанд. Аммо, концепсияи мазкур такмилро талаб мекунад, зеро он маҳсулоти инноватсиониро, ки ҳанӯз талаботи оммавӣ надоранд, балки натиҷаи соҳибкории истеҳсолӣ мебошанд, ба назар намегирад. Ғайр аз ин, ин концепсия ба тафсири васеи “истеҳсолот” дар низоми ҳисобдорӣ миллий (НХМ) ба пуррагӣ мувофиқат намекунад.

Ба андешаи мо, барои таҳлили амиқи соҳибкории истеҳсолӣ бояд равиши ҳамаҷонибаи комплексӣ, бо назардошти равишҳои гуногуни методологӣ барои муайян кардани “соҳибкории истеҳсолӣ», таҳлили сохтори ММД ва таъсири он ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ, инчунин, омӯзиши самаранокии дастгирии давлатӣ ва истифодаи банақшагирии индикативӣ истифода шавад.

Аммо, ин таснифот такмил ва васеъкуниро/васеъомӯзиро талаб мекунад. Масалан, фаъолияти истеҳсолӣ на ҳамеша бо фурӯши маҳсулот танҳо ба истеъмолкунандагони ниҳой маҳдуд аст. Он аксар вақт як қисми мураккабтари занҷираи истеҳсолии арзиши иловашуда мебошад, ки дар он маҳсулот аз ҷониби дигар корхонаҳо тавассути равиши кластерӣ ба ташкили истеҳсолот истифода мешавад [337], [347], [344], [247, С. 51-56], [284, С. 62-71]. Ғайр аз он, ҷанбаҳои инноватсионии истеҳсолот бояд ба назар гирифта шаванд, вақте ки соҳибкорон молҳои нав эҷод мекунанд, ки ҳанӯз талаботи оммавӣ надоранд. Инчунин, ба назар гирифтани

чанбаҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ, ки на ҳамеша дар ин таснифот инъикос меёбанд, муҳим аст.

Барои таҳлили амиқу чуқури соҳибкории истеҳсоли зарур аст, ки на танҳо шакли он, балки ҷойгоҳи он дар низоми умумии соҳибкорӣ, робитаи он бо дигар соҳаҳои иқтисод, инчунин, саҳми он дар рушди иқтисод ва таъсири ҷойҳои нави корӣ ба назар гирифта шавад.

Имрӯз, соҳибкории истеҳсоли бо навоарӣ, технологияҳои рақамӣ ва рушди устувор зич алоқаманд аст. Дар шароити шиддат гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ дар самти техника ва технологияҳои муосир, фаъолияти соҳибкорӣ бояд бо ин тамоюл ҳамоҳанг бошанд. Иловатан, қайд кардан зарур аст, ки ҳамчун воситаҳои ёрирасони фаъолияти соҳибкорӣ тавассути технологияҳои рақамӣ пеш аз ҳама фарматҳои 3D, зеҳни сунъӣ ва хотираи локалӣ, дастгоҳҳои ҳушманд ва дигар воситаҳои, ки имрӯз аҳамияти асосӣ дорад, бояд тавсеа дода шаванд. Дар сатҳи дуюм бо истеҳсоли устувор (соҳибкорон ҳарчӣ бештар ба маводи аз ҷиҳати экологӣ тоза ва истифодаи сарфакоронаи захираҳо тамаркуз меkunанд), сеюм, бо платформаҳои рақамӣ (платформаҳои онлайнӣ имкон медиҳанд, ки моделҳои нави истеҳсолот эҷод карда шуда, ташкили самараноки истеҳсолот ва дастрасӣ ба бозори ҷаҳон таъмин карда шавад) алоқаманданд мебошанд. Аз ин ҷиҳат, бояд қайд кард, ки дар илми иқтисодӣ муносибати нави ба тафсири категорияи соҳибкории истеҳсоли ташаккул ёфтааст, яъне равише, ки проблемаи муҳимро инъикос мекунад - ақибмонии соҳибкории истеҳсоли аз соҳибкории тиҷоратӣ дар шароити муосир, ки ба вобастагӣ аз воридот оварда мерасонад, ба истиқлолияти иқтисодии кишвар ва рақобатпазирии он таъсири манфӣ мерасонад ва зарурати татбиқи сиёсати ивазкунии воридотро нишон медиҳад [253, С. 88-89], [3], [4]. Равиши мазкур нишон медиҳад, ки барои рушди муосири соҳибкории истеҳсоли, ба ғайр аз ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, рушди маориф, тайёр кардани кадрҳо ва баланд бардоштани

рақобатпазирӣ, вазифаҳои марбут ба паст кардани арзиши захираҳо бояд ҳал карда шаванд. Ҳамин тариқ, зарурати сармоягузорӣ ба иқтидорҳои истеҳсолӣ, хариди таҷҳизот, ҷалби кормандон ин намуди соҳибкорию нисбат ба масалан, соҳибкорию тижоратӣ хатарноктар мекунад [215, С. 11-18].

Дар сатҳи хулосабарориҳо вобаста ба фаъолияти соҳибкорию саноатӣ бояд қайд намуд, ки дар айни замон, саноати коркардро ҳамчун омили асосии истеҳсолот ва такрористеҳсол эътироф намуд. Равиши мазкур нишон медиҳад, ки маҳз корхонаҳои коркард асосу пойдевори иқтисоди миллӣ буда, истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳои ниҳоиро таъмин мекунанд. Соҳаҳои боқимонда (кишоварзӣ, нақлиёт, энергетика ва ғайра) ҳамчун воситаҳои зарурӣ барои таъмини фаъолияти саноати коркард ва соҳибкорию истеҳсолӣ дар маҷмӯъ, баррасӣ карда мешаванд [182, С. 182].

Равишҳои муосири олимони ватанӣ ба масъалаи рушди соҳибкорию истеҳсолӣ, ба назари мо, дар ду самти асосӣ рушд мекунанд.

Як гурӯҳи олимон ба мушкилоти мутобиқсозии соҳибкорию истеҳсолӣ дар шароити хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон тамаркуз мекунанд. Онҳо масъалаҳои дастгирии давлатӣ, аҳамияти ҳамгироии усулҳои анъанавӣ ва равишҳои инноватсионӣ, инчунин, рушди инфрасохтори истеҳсолиро баррасӣ мекунанд. Дар шароити имрӯза, вобаста ба ошкорнамоии иқтидорҳои соҳибкорӣ баҳсу мунозираҳо дар самти моделҳои рушди ин ниҳоди муҳими иқтисодию иҷтимоӣ вобаста ба имконоту дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дорад.

Гурӯҳи дуюми олимон таҳқиқоти худро ба ҷустуҷӯи тамоюлҳои инноватсионӣ дар рушди соҳибкорию истеҳсолӣ, дар асоси истифодаи самараноки захираҳои миллӣ равона мекунанд.

Академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Раҳимов Р.К. дуруст қайд мекунад, ки рушди муосири инноватсионӣ аз доираи тасаввуроти анъанавии пешрафти техникӣ, ки бо соҳаи истеҳсолот маҳдуд

аст, берун меравад. Инноватсия имрӯз тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодиро, аз ҷумла истеҳсолот, маориф, тандурустӣ, инфрасохтор ва ғайраро фаро мегирад [285, С. 53-63]. Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ, ин маънои онро дорад, ки навоарӣ бояд ба худ на танҳо татбиқи технологияҳо ва усулҳои нави ташкили истеҳсолот, балки тағйирот дар сохтори тиҷорат, менеҷмент, маркетинг ва низомҳои омӯзиш ва таълими кормандонро низ дар бар гирад.

Академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Н.Қ. қайд мекунад, ки инноватсия – ин на танҳо натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, балки натиҷаи истифодаи амалии онҳо мебошад. Инноватсияҳо дар шакли маҳсулот, технология, техника ё шаклҳои нави ташкили истеҳсолот таҷассум меёбанд, аммо аҳамияти онҳо танҳо ҳангоми тиҷоратикунони онҳо зоҳир мешавад. Ба ибораҳои дигар, инноватсия танҳо дар ҳамон вақт қувваи пешбарандаи рушди босуръати истеҳсолот мегардад, агар маҳсулоти нав, технологияҳои нав, техника ё шаклҳои ташкили истеҳсолот дар фаъолияти амалӣ истифода шаванд. Ин ба корхона имкон медиҳад, ки дар бозор бартарии рақобатӣ ба даст орад [252, С. 29-49].

Аммо, бояд қайд кард, ки тиҷоратикунони инноватсия – ин раванди оддӣ нест. Он сармоягузорӣ, маркетинги касбӣ ва низоми самаранокӣ фурушро талаб мекунад. Ғайр аз ин, муҳити рақобат ва ниёзҳои истеъмолкунандагон бояд ба назар гирифта шаванд. Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ, ин маънои онро дорад, ки тиҷоратикунони инноватсия бояд бо стратегияи тиҷорати корхона зич алоқаманд бошад. Инноватсия бояд барои қонунҳои кардани ниёзҳои мушаххаси бозор равона карда шавад ва ба корхона даромад оварад.

Узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Саидмуродзода Л.Ҳ. соҳибкории истеҳсолиро ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ ҷудо мекунад, ки дар рушди иқтисоди минтақавӣ нақши муҳим мебозад, зеро он барои ташаккули иқтисодии

истеҳсолии минтақа асос мебошад [293, С. 112-118]. Ў нақши муҳими онро дар рушди фазоии минтақа таъкид намуда, соҳибкории истеҳсолиро бо истеҳсоли молҳо, иҷрои корҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо барои қонё кардани ниёзҳои аҳоли алоқаманд мекунад. Вай қайд мекунад, ки соҳибкории истеҳсоли асоси эҷоди арзишҳои моддӣ мебошад ва қариб тамоми маҳсулотро барои истеъмол истеҳсол мекунад. Аммо, ба андешаи мо, бояд қайд кард, ки соҳибкории истеҳсоли на танҳо истеҳсоли молҳо, балки иҷрои корҳо ва хизматрасониҳои марбутаро низ дар бар мегирад. Инчунин,, ба назар гирифтани на танҳо нақши корхонаҳои калони саноатӣ, балки нақши тиҷорати хурд ва миёна низ дар соҳибкории истеҳсоли хеле муҳим аст.

Бисёре аз олимони ватанӣ на танҳо нақши бузурги соҳибкории калону миёнаро, балки соҳибкории хурдро дар рушди иқтисоди миллӣ ва зарурати дастгирии онро дар шароити иқтисоди миллии Тоҷикистон қайд мекунанд [185, С. 130], [54, С. 230], [208, С. 148-154], [326].

Дар ин замина, бо изҳороти муҳаққиқи ватанӣ Муминова Ф.М. розӣ шудан мумкин аст, ки ба ғайр аз механизмҳои анъанавии дастгирӣ, аз қабيلي имтиёзҳои андозӣ ва мониторинг, воситаи муҳим ташкили фондҳои мебошад, ки ба таҳкими шарикии давлат ва бахши хусусӣ нигаронида шудаанд [267, С. 132-141]. Вай қайд мекунад, ки дар заминаи рушди иқтисоди миллӣ ба ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсоли диққати бештар дода мешавад. Ин ба фаҳмиши он асос ёфтааст, ки афзоиши истеҳсолот на танҳо манбаи андозбандиро васеъ мекунад ва ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад, балки маҳсулоти рақобатпазирро ташаккул медиҳад, ки омили асосии рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Иқтисоддони дигари ватанӣ Солеҳзода А.А. таъкид мекунад, ки дар шароити иқтисоди кушода соҳибкории истеҳсоли бо мушкilot ва имкониятҳои нав рӯ ба рӯ мешавад. Кушодагӣ боиси тақвияти рақобат ва талабот ба сифату рақобатпазирии маҳсулот мегардад. Вай дуруст қайд

мекунад, ки барои муваффақ шудан дар ин шароит зарур аст, ки: фаъолсозии фаъолияти истеҳсоли, воридоти таҷҳизоти муосир, ҷалби шарикони хориҷӣ, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, тавсеаи соҳаи фаъолият, тамаркуз ба содирот амалӣ карда шавад [301, С. 72].

Солеҳзода А.А. таъкид мекунад, ки соҳибкории истеҳсоли бояд аз бартариҳои иқтисоди кушода, аз қабili дастрасӣ ба инноватсия, таҷрибаи хориҷӣ ва имкониятҳои миқёс истифода барад. Нуқтаи назари ӯ ин аст, ки дониши назариявӣ дар бораи соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди кушода на танҳо худ аз худ муҳим аст, балки аҳамияти амалӣ низ дорад. Барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, истеҳсолот ва дар маҷмуъ кишвар, лозим аст, ки сифати соҳибкории истеҳсоли баланд бардошта шуда, механизмҳои истифодаи бартариҳои иқтисоди кушод эҷод карда шавад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди кушода бо як қатор мушкилот ва имкониятҳо рӯ ба рӯ мешавад. Тавре ки профессорҳо Файзуллоев М.К. ва Комилов С.Ҷ. қайд мекунанд, муваффақият аз қобилияти соҳибкорон дар мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда, истифодаи фаъолонаю оқилонаи технологияҳо ва инноватсияҳо, васеъ намудани истеҳсолот, ворид шудан ба бозорҳои нав ва тамаркуз ба содирот вобаста аст [179, С. 22-41], [103, С. 212].

Самти муҳими таҳқиқи соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурий бо зарурати мутобиқсозии он ба ҳадафи саноатикунонии босуръати кишвар, тавассути таъсис ва фаъолияти самараноки минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) алоқаманд аст. Ҳамзамон, зарурати рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсоли дар МОИ қайд карда мешавад, ки вазифаҳои муҳими тиҷоратиро, аз қабili ҷалби сармояи хориҷӣ, гирифтани қарзҳои имтиёзноки бонкӣ, дастгирии маркетингӣ, ҳавасмандгардонии инноватсия, таъмини ашёи хом, рушди логистика, фурӯш ва ғайраро ҳал намояд [329], [330].

Бояд қайд кард, ки соҳибкории истеҳсоли хусусияти маҷмӯй дорад ва бо ҳамгироии ғояҳои эҷодӣ, навоарӣ ва робитаи байни кластерҳои байнисоҳавӣ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, соҳибкории истеҳсолиро ҳамчун натиҷаи робитаи дастгирии давлатӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисоди миллӣ ва ҳамчун асосҳои амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор баррасӣ кардан муҳим аст [331].

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар бозори рақобатҳои дохилию хориҷӣ равишҳои инноватсионӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ бартариӣ бештарро ба худ касб намудааст. Вобаста ба ин мо бар он назарем, ки дар шароити имрӯза бояд ба баррасии равишҳои инноватсионӣ, ки воқеан метавонанд ба рушди соҳибкории истеҳсоли таъсир расонанд, ба чунин самтҳо така намуд:

- таъсиси “корхонаҳои интеллектуалӣ”, ки ворид кардани технологияҳои рақамиро ба ҷараёнҳои истеҳсолот дар бар мегирад ва он воқеан ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, кам кардани хароҷот ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ имкон медиҳад;

- рушди истеҳсоли “сабз”, яъне тамаркуз ба технология ва маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки рақобатпазириро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш медиҳад ва сегментҳои нави истеҳсолотро эҷод мекунад;

- ҷорӣ намудани модели “инноватсияи кушода”. Модели мазкур ҳамкории фаъолоне бо донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ ва стартапҳои инноватсиониро дар назар дорад, ки ба сохтани технологияҳо ва маҳсулоти нав бо арзиши баланди иловашуда имкон медиҳад.

Иқтидори илмӣ дар асосноккунии рушди соҳибкории истеҳсолии муосир, модели кластери рушди он мебошад, ки имрӯз ба пурраномаи низоми ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии корхонаҳои инноватсионӣ дар доираи кластерҳо ниёз дорад [263, С. 178-184].

Самти мазкури омӯзиши соҳибкории истеҳсоли, ба назари мо, тамоми мураккабии рушди онро дар шароити муосир, инчунин, масъалаҳои

ташаккули «экосистема» - и дастгирии онро, ки бояд чандир бошад ва ба шароити тағйирёбандаи бозор мутобиқ шавад, ба назар мегирад. Чунин низом бояд на танҳо ба “максималикунонии ғоида” мусоидат кунад, балки ба рушди устувори соҳибкории истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли низ мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ омили асосии таҳкими истиқлолияти иқтисодии кишвар мебошад. Мо ва сохторҳои дахлдори таъсиррасонро зарур аст, ки барои дастгирӣ ва рушди истеҳсолоти ватанӣ тавассути соҳибкорони ватанӣ чораандешӣ намуда, баҳри суботи иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароитҳои нави иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам оварем.

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ мушкилоти бисёрҷанба буда, муносибати байнисоҳавиро талаб мекунад. Ҳалли зиддиятҳои пайдошуда якрангии возеҳи мафҳумҳо, ҳамгироии равишҳои гуногуни методологӣ ва мутобиқсозии таҷрибаи байналмилалиро ба шароити маҳаллӣ талаб мекунад. Инчунин, ба назар гирифтани фарқиятҳои фарҳангӣ ва институтсионалии байни кишварҳо муҳим аст, ки ин таҳқиқотро дар ин соҳа, махсусан, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам мегардонад.

Дар маҷмӯъ, хусусияти умумии категорияи соҳибкории истеҳсолӣ ба монанди дигар намудҳои соҳибкорӣ, низоми муносибатҳои иқтисодиро дар раванди ташкили протсессии истеҳсолот, интиҳоби технологияҳои инноватсионӣ, идоракунии захираҳои меҳнатӣ, самти бозор ва таҳияи стратегияи пешбурди маҳсулот дар бар мегирад.

Дар баробари ин, ба назари мо, таъкид намудани/муайян кардани хусусиятҳои хоси рушди соҳибкории истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки онро ҳамчун ғайолият тавсиф намоем, ки ба вуҷуд овардани арзиши нав тавассути табдил додани захираҳо (меҳнат, сармоя, замин, технология), пеш аз ҳама, ба неъматҳои моддӣ мебошад, ки қодиранд талаботи афзояндаи ҷомеаро дар шароити муосир қонеъ гардонанд.

Дар ҷумҳурӣ, гарчанде ки низоми муайяни дастгирии соҳибкории истеҳсоли мавҷуд аст, аммо муносибати комплексӣ ба ҳалли рушди он пурра таҳия нашудааст. Масалан, масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ, қарздиҳӣ, меъёрҳои ҳуқуқию андозбандӣ ва ғайра муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки пурратар бояд танзим карда шаванд. Инчунин, масъалаҳои рушди минтақавии соҳибкории истеҳсоли мавҷуд нестанд, ки ба рушди соҳибкорӣ дар қаламравҳои кӯҳии ҷумҳурӣ таъсир мерасонанд.

Дар шароити муосир таҷдиди концептуалии механизми таъмини соҳибкорони истеҳсоли бо қарзҳои имтиёзнок зарур аст. Гарчанде ки имкониятҳо оид ба пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок нисбатан маҳдуданд, ҳамзамон, бояд ҳар сол ҳаҷми захираҳои кредитии имтиёзнок дар асоси квотаҳо барои соҳибкории истеҳсоли дар минтақаҳои кишвар, дар асоси эҳтиёҷот ва заминаи озмунии пешниҳоди нақшаҳои тиҷоратӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ муқаррар карда шаванд.

Чанбаи муҳим ин, ҳавасмандгардонии робитаҳои ҳамгирӣ ва кооперативӣ бо шарикони хориҷӣ, дар асоси барномаҳои байнидавлатии ҳамкорӣ илмӣ-техникию истеҳсоли ва барқарор намудани робитаҳои мустақим байни корхонаҳои минтақаҳои кишвар бо сохторҳои соҳибкории хориҷӣ мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишварҳои хориҷӣ хеле муҳим аст.

Масалан, сиёсати саноатикунони ба содирот нигаронидашуда дар Туркия, ки ба мавҷудияти қувваи кории арзон асос ёфтааст, ба ташкили бартариҳои рақобатии соҳибкорони истеҳсоли тавассути кам кардани хароҷоти истеҳсолот мусоидат кард. Кишвари мо айни замон дорои бартариҳои мазкур мебошад. Таҷрибаи Туркия оид ба пешбурди сиёсати ҳавасмандгардонии саноатикунони ба содирот нигаронидашуда барои кишвари мо ҷолиб аст, инчунин, маҳдудияти бозори дохилӣ ба соҳибкории истеҳсоли имкон намедиҳад, ки пурра ба бозори дохилӣ нигаронида шавад.

Инчунин, таҷрибаи муҳими Туркия ин, муваффақиятҳо дар соҳаи рушди истеҳсолоти инноватсионӣ тавассути таъсиси технопаркҳо мебошад, ки дар он барои рушди бахшҳои ба монанди электроника, телекоммуникатсия, технологияҳои тиббӣ, истеҳсолоти кимиёвӣ, биотехнология ва ғайра шароит мавҷуд аст. Муҳим аст, ки дар чунин технопаркҳо барои тезтар гирифтани касбҳои коргарӣ марказҳои таълимӣ ташкил карда мешаванд. Масалан, дар технопаркҳои Туркия доктараб метавонад дар давоми 20 рӯз аз рӯйи ихтисоси кафшергари баландихтисос таҳсил кунад. Таҷрибаи ин кишвар нишон медиҳад, ки тавассути рушди соҳибкорӣ тариқи таъсиси технопаркҳо, вобастагии иқтисодӣ ва сиёсии кишвар аз таъминкунандагони ашёи хом ва молҳои миёна коҳиш меёбад.

Таваҷҷуҳи бештар ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар мамлакати мо таҷрибаи Туркия дар ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад, ки дар он пеш аз ҳама истеҳсоли молҳои саноатии ба содирот нигаронидашуда ҳавасманд карда мешавад. Ҳамин тариқ, имконият пайдо мешавад, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ба воридоти сармояи хориҷӣ, технология ва усулҳои пешрафтаи ташкили раванди истеҳсолот равона карда шавад.

Инчунин, аз нуқтаи назари мо, оид ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар саноати нассочӣ дар асоси модели содиротии оффшорӣ таҷрибаи Тунис ҷолиб аст, ки ба корхонаҳое, ки барои содирот кор мекунанд, низоми махсуси имтиёзноки андозбандӣ, алахусус, дар соҳаҳои ба монанди саноати электронӣ ва электротехникӣ, мошинсозии нақлиётӣ, дорусозӣ ва саноати нассочӣ таъсис дода мешавад. Аммо барои ҷумҳурии мо, бо назардошти хусусиятҳои сохтори соҳавии иқтисодиёт ва мавқеи ҷуғрофӣ, на соҳаҳои содиротӣ, балки воридотивазкунандаро истифода бурдан мумкин аст, ки бо рушди истеҳсоли энергияи барқароршаванда,

мошинҳои барқӣ, 3D принтинг ва истифодаи технологияҳои муосири истеҳсоли кишоварзӣ алоқаманданд.

Дар татбиқи барномаҳои маҳаллисозии соҳибкории истеҳсоли таҷрибаи Ёзбекистон низ ҷолиб аст, ки дар доираи он корхонаҳое, ки аналогҳои воридотии маҳсулоти хориҷиро истеҳсол мекунанд, афзалиятҳои андозӣ мегиранд ва ба таври афзалиятнок бо қитъаҳои замин, биноҳо ва иншоот таъмин карда мешаванд.

Хулосаи боби якум.

Таҳлили асосҳои назариявӣ-методологии рушди соҳибкории истеҳсоли дар низоми бозории хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки хулоса бароварда шавад, ки иқтисоди бозорӣ, пеш аз ҳама, иқтисоди соҳибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, ифшои таносуби мазмун ва шаклҳои рушди соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки ин ниҳоди муносибатҳои иқтисодӣ мавҷудияти низомро дар назар дорад, ки дар он озодии иқтисодӣ, мустақилият ва масъулияти тиҷорат дар ҳама ҷабҳаҳои фаъолият вазъи бозор ва натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидориро дар иқтисоди миллӣ муайян мекунад.

Бо назардошти мавҷудияти равишҳои мухталиф дар адабиёти иқтисодӣ ба омӯзиши категорияи “соҳибкорӣ”, бояд қайд кард, ки дар давраҳои гуногуни рушди ҷомеа тафсири истилоҳи “соҳибкор” ё “соҳибкорӣ” ҳамчун омили махсуси истеҳсолоти ҷамъиятӣ (дар муқоиса бо омилҳое, ба монанди замин, сармоя ва меҳнат) вобаста ба моделҳои иқтисодии дар кишварҳои гуногун истифодашаванда ва бо назардошти хусусиятҳои онҳо тағйирот ба амал омадааст.

Хусусиятҳо ва функцияҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар он аст, ки он на хусусияти объектӣ, балки субъектӣ дорад, ки дар қобилияти соҳибкор барои ба таври махсус муттаҳид ва якҷо кардани омилҳои истеҳсолот ифода меёбад. Аммо, дар шароити муосир, соҳибкорӣ шакли инноватсионии истеҳсолот мебошад, ки бо иҷрои вазифаҳои

умумииктисодӣ, эҷодӣ-ҷустуҷӯӣ (инноватсионӣ), захиравӣ, иҷтимоӣ ва ташкилӣ афзалиятнок мегардад, ки дар байни онҳо вазифаи умумииктисодӣ асосӣ буда, рафтори сохторҳои соҳибкорию ҳамчун субъектҳои бозор муайян мекунад. Аз ин рӯ, таснифи анъанавии намудҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир тамоюли рушди тиҷоратро инъикос намекунад, ки имрӯз дар асоси фаъолияти худ масъалаҳои кластерӣ, рақамисозӣ ва иқтисоди сабزو мегузорад. Агар раванди кластерӣ имкониятҳои навро дар омезиши захираҳо барои ташкили раванди истеҳсолот нишон диҳад, пас рақамисозӣ ва иқтисоди сабз барои навоарӣ имкониятҳои нав фароҳам меоранд ва ба муҳити устувортар ва масъулиятноки тиҷорат мусоидат мекунад.

Равиши методологӣ ба мафҳуми “соҳибкории истеҳсолӣ” нишон медиҳад, ки барои пешгирӣ кардани иштибоҳ дар истилоҳот, барои таҳқиқи минбаъда синтези ғояҳои муносибати неоклассикӣ бо унсурҳои назарияи институтсионализм ва равишҳои мактаби австриягӣ барои истифодаи таърифи универсалии категорияи соҳибкории истеҳсолӣ зарур аст. Ин равиш имкон дод, ки хулосабарорӣ карда шавад, ки зеро категорияи соҳибкории истеҳсолӣ бояд ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёти муосир, ҳамчун фаъолияти, ки пеш аз ҳама ба истеҳсоли молҳои моддӣ ё маҳсулот дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ равона шудааст, баррасӣ карда шавад.

Имрӯз дар илми иқтисодӣ муносибати нав ба тафсири категорияи соҳибкории истеҳсолӣ ташаккул ёфтааст, ки барои фаъл гардонидани фаъолияти он дар ҷумҳурӣ, ба ғайр аз ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, рушди маориф, тайёр кардани кадрҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ, бояд вазифаҳои марбут ба паст кардани арзиши захираҳо ҳал карда шаванд, ки ин намуди соҳибкорию нисбат ба масалан, соҳибкории тиҷоратӣ хатарноктар мекунад.

Равишҳои муосири олимони ватанӣ ба масъалаи рушди соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳури дар ду самти асосӣ таъкид карда мешаванд: а) зарурати мутобиқгардонии соҳибкории истеҳсоли ба шароити хоси Тоҷикистон ва б) аҳамияти дастгирии давлатӣ ва рушди инфрасохтори инноватсионии истеҳсоли.

БОБИ 2. СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ҲАМЧУН «ҚУТБҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШД»-И ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Асосҳои назариявии паст кардани сатҳи рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ

Зарурияти рушди соҳибкории истеҳсоли ҳамчун муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти миллӣ тақозо менамояд, ки он дар маркази таваҷҷуҳи ҳукумати кишвар қарор гирифта, дар заминаи барнома ва стратегияҳои муайяни дахлдор тавсеа дода шавад. Вобаста ба ҳадафмандиро ва равишҳои стратегии ба рушд нигаронидашуда дар як давраи муайян, ҳамзамон, бо қабули Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (СМР-2030) пешниҳод шудааст, ки се принципи рушди кишвар дар шароити бошиддат тағйирёбандаи вазъи геополитикӣ, геоиқтисодӣ ва технологияи ҷаҳони муосир муайян карда шавад, аз ҷумла:

- 1) превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда;
- 2) индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захирраҳои миллӣ;
- 3) инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навовариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар.

Амалишавӣ ва татбиқи босифати ин се принципи рушд, бевосита ба фароҳам овардани фазои зарурии институтсионалӣ дар кишвар ҷиҳати фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи саноат, бо мақсади амалӣ намудани ҳадафи чоруми рушди миллии кишвар – саноатикунони босуръат алоқаманд мебошад. Гап дар сари он аст, ки агар пешгирикунӣ ҳамчун қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи муносибатҳои бозорӣ амал кунад [167], пас принципҳои индустриалӣ ва инноватсионӣ вазифаи

мақсадноки рафтори субъектҳои бозорро дар шароити муосир инъикос мекунад.

Дар адабиёти иқтисодии пасошӯравӣ равишҳои назариявӣ оид ба асосноккунии рушди соҳибкорӣ, асосан дар самти муайян кардани асосҳои меъёрӣ ва омилҳои фаъолияти самараноки он дар иқтисоди давраи гузариш муттамарказ шудаанд [305, С. 96].

Аммо рушди минбаъдаи назарияи соҳибкорӣ дар шароити рушди минбаъдаи муносибатҳои бозорӣ, ба андешаи мо, бояд бо асоснок кардани рафтори эҳтимолии девиантӣ ё ба таври дигар дур шудани субъектҳои соҳибкорӣ аз ҳадафҳои умумии рушди кишвар, дар шароити дараҷаи баланди на танҳо муомилот, балки хароҷотҳои трансаксионӣ ва ба ном хароҷотҳои фидутсиарӣ ва ё ба таври дигар хароҷоти мутобиқшавӣ ба низоми бозор рабт дода шавад [167, С. 116].

Тавре ки дар боло қайд карда шуда буд, агар иқлими беруна барои рушди соҳибкорӣ дар асоси тамоюлҳои тағйирёбандаи омилҳои ҳуқуқӣ, геополитикӣ, геоиқтисодӣ ва технологӣ баҳо дода шавад, пас иқлими дохилӣ бо ҳиссаи ками сармоягузориҳои дохилӣ дар иқтисоди миллӣ, афзоиши бахши иқтисоди ниҳонӣ/соя, истифодаи бесамари иқтидори инсонӣ ва бисёр омилҳои дигар алоқаманд аст. Аммо, агар мо аз тахминкунӣ ба асосноккунии бунёдии принципҳои дар боло зикршудаи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 гузарем, бояд қайд кард, ки пешгирии (паст кардани) осебпазирии рушди оянда аз муайян ва мониторинги доимии сабабҳо, омилҳо ва қонуниятҳои рафтори девиантӣ (инҳирофшудаи) агентҳои иқтисодӣ (ширкатиҳо ва давлат) аз вектори бозор, инчунин, дарёфти усулҳои пешгирӣ ва ислоҳи чунин рафтор иборат аст.

Ташаккули механизми тағйироти институтсионалӣ дар давраи бунёди иқтисоди омехта бояд бо мониторинг ва таҳлили вазъи муҳити институтсионалӣ, ҷустуҷӯи алтернативаҳо, идоракунӣ ва мавҷудияти

барномаҳои ҷорӣ намудани институтҳои бозорӣ, инчунин, назорат дар татбиқи онҳо ҳамроҳ карда шавад. Субъекти асосӣ ӯ пешгирикунандаи (превентор) чунин механизм бояд давлат бошад ва муҳаррики ин раванд, ба гуфтаи профессори машҳури таърихи иқтисод ва таълимоти иқтисодӣ Й.А. Шумпетер, метавонад «Навовар»-соҳибкор, ҳамчун қуввае, ки аз ҷараёни даврии статикӣ баромаданро таъмин мекунад ва хусусияти саноатӣ ва инноватсионии рушди иқтисоди миллиро муайян мекунад, баромад кунад.

Маҳз аз ҳамин мавқеъҳо, ба назари мо, бояд масъалаи беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия шудааст, арзёбӣ карда шавад. Дар ин санад қайд карда мешавад, ки “Дар шароити суст шудани рушди иқтисодӣ аксари кишварҳои ҷаҳон аз беҳсозии фазои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардошани сифати он истифода мебаранд. Мақомоти давлатӣ дар чунин шароит ҳамчун субъектҳои талошкунӣ рақобатнок барои сармоягузориҳо саъю кӯшиш мекунанд ва ба сармоягузoron “маҳсулоти” худро, ки “фазои сармоягузорӣ” мебошад, пешниҳод мекунанд. Бо назардошти ин, ҳукумат ислоҳоти институтсионалиро оид ба беҳсозии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ тавассути таҳкимдиҳии заминаи қонунгузорӣ, рушди низоми иҷроӣ қарордодҳо ва идоракунии корпоративӣ, таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдатӣ, аз ҷумла баланд бардоштани иқтидори сармоягузорӣ ва коҳишдиҳии хавфҳои сармоягузорӣ, идома медиҳад» [38]. Илова бар ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъсиси чунин институти иқтисоди омехта, ба монанди институти Омбудсмен оид ба ҳимояи ҳуқуқи соҳибкорон дар Тоҷикистон пешбинӣ шудааст.

Ҳукумати кишвар барои рушди ояндаи давлат дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳафт афзалиятро дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ҷудо кард, ки бояд дар давраи татбиқи ин ҳуҷҷати стратегӣ ба назар гирифта шаванд:

1) рушди соҳибкории истеҳсоли ва саноат оид ба коркарди ашёи хоми ватанӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва баланд бардошани иқтидори содиротии кишвар;

2) кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибкории хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

3) ташаккулдиҳии низоми иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва мусоидат ба ташкил намудани бизнес-инкубаторҳо бо назардошти талаботи мардон ва занон, соҳибкорони деҳот;

4) пурзӯр намудани ҳуқуқҳои молу мулкӣ, рушди рақобат ва таъсисдиҳии ниҳод (институт)-и Омбудсмен оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибкорон;

5) истифодаи механизмҳои ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика, сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои автомобилгард ва инфрасохтори роҳи оҳан ва барқарорсозии фурудгоҳҳо, дар соҳаи ХМК, маориф ва тандурустӣ;

6) таҳкими механизмҳои ҳамкорӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони рушд тавассути истифодаи таҷрибаи пешқадами раванди Ҳамкориҳои глобалӣ оид ба ҳамкории самарабахш барои рушд (ҲГҲСБР);

7) Дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ.

Дар маҷмӯъ дар таҳқиқоти рисолаи мо рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун масъалаи он фаҳмида мешавад, ки чӣ гуна

тавассути банақшагирии индикативӣ рушди чунин омили истеҳсолоти ҷамъиятиро, ба монанди қобилиятҳои соҳибкорӣ, дар чунин самт таъмин кард, ки аз як тараф, фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ғоидаовар ва самаранок бошад, аз ҷониби дигар фаъолияти онҳо ба вазифаҳо ва мақсадҳои рушди миллии кишвар мувофиқ бошад.

Тавре Саидмуродзода Л.Ҳ. қайд мекунам, «яке аз вазифаҳои назарияи муосири иқтисоди гузариш - асосноккунии принципҳо ва механизми татбиқи ба истилоҳ «сиёсати пешгирикунандаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ» мебошад, ки метавонад аз инҳирофҳои эҳтимоли дар рушди иқтисодӣ ҳушдор дода, рафтори бозории ба вучуд омадаистодаи субъектҳои иқтисодӣ ва дар фаҳмиши ҳозираи он дар протсеси ташаккули иқтисоди бозорӣ воситаҳои аз байн бурдани онҳоро пайдо кунанд» [167, С. 64, 79].

Ҳамин тариқ, агар хароҷоти трансаксионӣ бештар бо ҷустуҷӯи иттилоот дар низоми бозорӣ алоқаманд бошад, пас хароҷоти фидутсиарӣ (эътимодноӣ) бо ҷустуҷӯи роҳҳои мутобиқшавии самаранок ба шароити бозор алоқаманд аст.

Аз ин рӯ, равандҳои тағйирёбии низоми иқтисодӣ дар шароити бозорӣ, доираи аҳли илми кишварро объективона вазифадор мекунад, ки ба масъалаҳои асосноккунӣ ва таҳияи минбаъдаи принципи пешгирикунанда дар низоми идоракунии давлат, барои паст кардани сатҳи рафтори инқилобии дар боло зикргардидаи соҳибкорон тавачҷуҳи бештаре дошта бошанд. Ба фикри мо, принципи мазкур бояд ба тадбирҳои пешгирикунанда ва нишондодӣ асос ёфта, барои пайвастании амали соҳибкорон бо стратегияҳо ва барномаҳои рушди кишварҳои онҳо, ки аз ҷониби ҳукуматҳои кишварҳо қабул шудаанд, равона карда шаванд.

Гап дар сари он аст, ки қонуни диалектикий ягонагии умумибашарӣ, алоҳида ва фардӣ ифода мекунад, ки сарчашмаи рушди низоми иқтисоди миллий ҳамеша шароити махсус ё фардии фаъолияти он ва параметре

мебошад, ки самти тараққиётро муайян карда, шароити умумии фаъолияти мусоид фароҳам меоварад. Аз нуқтаи назари мавзӯи таҳқиқи рисолаи мазкур, бояд қайд намуд, ки шартҳои умумӣ ҳаракат ба сӯйи бунёди низоми бозорӣ (масири умумии рушд) буда, шартҳои махсус ё ягона, ё ба таври дигар манбаи ҳаракат ба сӯйи бозор соҳибкорӣ ё қобилиятҳои соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ баромад мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба баррасиҳои назариявӣ дар масоили мубрами мушаххассозии сабабҳо ва вазъияти дуршавии омилҳои (девиантӣ) рафтори алоҳидаи шахсии сохторҳои соҳибкорӣ аз масири бозор (универсалӣ), инчунин, имкониятҳои истифодаи усулҳои ислоҳи чунин рафтор вобаста ба талаботҳои замони мазкур бояд мувофиқ карда шавад. Дар ин маврид, хеле муҳим он аст, ки самтгирии рушди низоми хоҷагидорӣ дар самти бозор манфиати стратегияи давлат аст, вале механизми асосӣ дар ин ҳаракат соҳибкорӣ мебошад.

Ҳамин тавр, масалан, иқтисодчии перуягӣ Эрнандо де Сото дар асари машҳури худ [202] нишон додааст, ки дигаргунсозии бозорӣ метавонад аз ҷониби давлат самаранок ба амал бароварда шавад, ба шарте ки соҳибкорӣ тавонад сармоя ба вуҷуд оварад, чунки он қувваест, ки ҳосилнокии меҳнатро бардошта, сарвати халқро ба вуҷуд оварад.

Аз сарчашмаҳо ва асарҳои олимони ватанӣ чунин ишора шудааст, ки ... “робитаи мутақобилаи манфиатҳои давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун ҳамкориҳои байни Пешгирикунанда (давлат) ва Навовар (соҳибкорӣ) ном гирифтааст” [167, С. 113, 414]. Вобаста ба он, ки соҳибкор ба таври мустақилона ва таъсирманд дар рушди иқтисодиёи иҷтимоии давлат иштирок намояд, зарур аст, ки давлат чунин заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалиро ташкил намояд, то он тавонад воқеан ба рушди соҳибкорӣ мусоидат намояд, ки ин равиш дар кишвари мо амалӣ шуда истодааст. Аз ин рӯ, барои он ки соҳибкорӣ дар ҳаёти иқтисодии кишвар

самаранок иштирок намояд, давлатро зарур аст, ки низоми ҳуқуқие ташкил намояд, ки ҳуқуқи моликияти онҳоро ҳифз намояд.

Таҳқиқоти олимони ватанӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо як зина боло рафтани чунин индекси институтсионалӣ, аз қабили “ҳимояи ҳуқуқи моликият” метавонад ба рушди иқтисоди кишвар дар доираи 1,3% мусоидат кунад [326].

Тавре ки таҳлили бисёре аз асарҳои илмӣ иқтисодшиносони ватанӣ нишон медиҳад, институти моликияти хусусӣ ҳамчун асоси низоми иқтисодии бозорӣ бояд пеш аз ҳама ба субъектҳои соҳибкорӣ озодии қабули қарорҳои иқтисодиро таъмин намуда [287, С. 39], [251, С. 118], [290, С. 38-47], [164, С. 311], [133, С. 32], ҳифзи ҳуқуқи интихоби онҳо ва ташаккули сатҳи зарурии дигаргунсозии бозорӣ бояд бо мониторинг ва таҳлили вазъи муҳити институтсионалӣ, мавҷудияти барномаҳои индикативии рушди кишвар, инчунин, назорати доимии татбиқи босифати онҳо сурат гирад [328].

Омӯзиши шароити махсуси амалишавии иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи трансформатсия нишон медиҳад, ки ба он чунин зухуроте хос аст, ки бештар хусусияти рушди онро муайян мекунанд ва чораҳои пешгирикунандаро барои ислоҳи равиш ба бозорро талаб мекунанд. Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ин падидаҳои махсус ҳатто дар концепсияҳои иқтисодӣ, ки шароити воқеии рушдро инъикос мекунанд, расмиёти муайян гирифтанд [313, С. 162]. Чунон ки таҳлили бисёрӣ асарҳои илмӣ иқтисодшиносони ватанӣ нишон медиҳад, мо фаромӯш кардан гирифтем, ки институтҳои моликияти хусусӣ ва соҳибхитиёрии иқтисодии мамлакат ҳамчун асосҳои низоми иқтисоди бозорӣ бояд ба субъектҳои соҳибкорӣ озодии қабули қарорҳои иқтисодиро таъмин намуда, дар айнаи замон ба амали онҳо дар доираи барномаҳои стратегии рушди дар кишвар қабулшуда роҳбарӣ намояд. Гарчанде ки ин изҳорот дар адабиёти муосири иқтисодӣ таҳти истилоҳи банақшагирии

индикативӣ қабул шудааст, аммо ин мавзӯ барои коҳиш додани рафтори эҳтимолии девиантии сохторҳои соҳибкорӣ ба асоснокии бештаре ниёз дорад [178, С. 51].

Таҳлил ва мониторинги фаъолияти вазорату идораҳои ҷумҳурӣ дар солҳои гузашта нишон медиҳад, ки дар айни замон нишондиҳандаҳои муттаҳидшуда ва ягонае ба пуррагӣ вучуд надорад, ки аз як тараф вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар ва аз тарафи дигар фаъолияти ҳуди мақомоти ҳокимияти давлатиро, ки барои татбиқи сиёсати макроиқтисодӣ масъуланд, ба таври объективӣ баҳогузорӣ кунанд. Дар натиҷа, субъектҳои иқтисодиёт (хонаводаҳо, ширкатҳо ва давлат) тамоюлҳои рушди иқтисодиро дар кишвар ба таври ғуногун қабул мекунанд ва интизориҳои иқтисодии онҳо ба ҳамдигар на он қадар мувофиқ буда, ин ба суръати рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ба андешаи мо, имрӯз дар илми иқтисодии ҷумҳурӣ зарур аст, ки таҳқиқотро дар соҳаи принципҳои сиёсати превентивии (пешгирикунанда) макроиқтисодӣ, ки дар асоси он тадбирҳои хусусияти пешгирикунанда бо мақсади кам кардани хавфҳои, ки ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагии соҳибкорон таъсир мерасонанд, тақвият бахшанд. Барои ин, кор бояд аз рӯйи ҳисобҳои индексҳои (нишондиҳандаҳо) оғоз карда шавад, ки тамоюлҳои кӯтоҳ, миёна ва дарозмуддати рушди кишварро объективӣ арзёбӣ мекунанд. Гап дар сари он аст, ки дар низоми бозорӣ, ки ҳанӯз бозорҳои саҳҳомӣ, асъорӣ, қарзӣ ва дигар бозорҳо рушд накардаанд, чунин индексҳо бояд хусусияти иттилоотӣ дошта бошанд (ҳар симоҳа нашр карда мешаванд) ва ба ҳар як субъекти соҳибкорӣ имконият диҳанд, ки қарорҳои мустақил, яъне оқилона ва оптималии иқтисодиро қабул кунанд. Ин имкон медиҳад, ки аҳамияти равишҳои субъективӣ ба қарорҳои иқтисодии қабулкардаи сохторҳои давлатӣ коҳиш дода шавад ва нақши соҳибкорӣ дар қабули чунин қарорҳо баланд бардошта шавад. Фаҳмидан хеле муҳим аст, ки сиёсати пешгирикунандаи макроиқтисодӣ

ин сиёсатест, ки ба баҳисобгирии асосҳои микроиқтисодӣ, яъне фаъолияти соҳибкорӣ дар стратегияи макроиқтисодии кишвар асос ёфтааст.

Тавре аз маъхазҳои оморӣ бармеояд дар таркиби иқтисодиёти кишвар (ММД), ҳиссаи соҳибкории истеҳсолӣ дар саноати кишвар, ки он беш аз 215 ҳазор нафар ё 13% аҳолии дар иқтисод машғулбударо бо ҷойи кор таъмин менамояд, ҳиссаи он дар ММД 25,4% ташкил медод. Дар давраҳои аввали татбиқи СМР-2030 бошад, соҳибкории истеҳсолӣ дар саноати кишвар наздики 85,5 ҳазор нафар ё 3,5% аҳолии дар иқтисод машғулбударо бо ҷойи кор таъмин намуда, ҳиссаи ҳуди соҳа дар сохтори ММД бошад, наздики 16%-ро ташкил медод [167, С. 113-414]. Маҳз, ин аст, ки принсипи индустриалӣ, ки дар СМР-2030 қайд шудааст, бо ташаббуси Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тақвият дода шуда, дар баробари се ҳадафи миллӣ - таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шуд.

Чунон ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, «Амалигардонии ҳадафи стратегияи саноатикунонии босуръати кишвар имкон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи саноат ҳамчун тавлидкунандаи арзиши баланди иловашуда таъмин гардида, дар ин раванд даҳҳо ҳазор ҷойи нави корӣ ташкил карда шавад» [34].

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба он асос ёфтааст, ки дар ҷумҳурӣ афзоиши 2-фоизаи ҳамасолаи қувваи асосии истеҳсолии ҷамъиятӣ – аҳоли мушоҳида карда мешавад, ки дар сохтори он зиёда аз 58 фоизаш синни қобили меҳнат мебошад. Мамлакати мо дорои иқтидори ҷиддии захираҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ

буда, барои тараққӣ додани саноати маъдани куҳӣ ва коркард — металлургияи ранга ва сиёҳ, саноати масолеҳи бинокорӣ ва саноати фарматсевтӣ аз сарватҳои табиӣ бой мебошад. То имрӯз дар қарри Тоҷикистон зиёда аз 600 кон ва 800 намуди маъданҳои фойданок кашф ва қисман аз худ карда шудааст, ки барои рушди соҳибкории истеҳсолии саноатӣ заминаи мустаҳками захиравӣ фароҳам оварда, шароити табию иқлимӣ ноҳияҳои водӣҳои кишвар бошад, барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои соҳаҳои коркарди анъанавӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ мусоид аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки - «...захираҳои бузурги ашёи хоми ватанӣ имкон медиҳанд, ки тавассути коркарди пурраи маъдан, аз ҷумла металлҳои рангаву қиматбаҳо, инчунин, тавассути коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва растаниҳои шифобахш соҳаҳои саноати металлургия, сабуку хӯрокворӣ ва дорусозӣ рушд намуда, дар натиҷа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва ивазкунандаи воридот афзоиш ёбад ва саноатикунони босуръати мамлакат таъмин карда шавад» [34]. Дар ин самт масъалаҳои тавсеаи банақшагирии индикативӣ дар ҷумҳурӣ тавассути қабули барномаҳои стратегии рушди соҳаи саноат як воситаи муҳими идоракунии давлатӣ бо мақсади ислоҳи рафтори девиантии соҳибкории саноатӣ ва коҳиш додани хароҷоти трансаксионӣ/муомилотӣ ва фидутсиарӣ/боваринок мебошад.

«Солҳои рушди саноат» эълон намудани солҳои 2022-2026 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалишавии нақшаҳои татбиқи рушди саноати кишвар дар давраҳои солҳои 2022-2026 аз ҳама беҳтар равияи функционалӣ ва фаъолияти соҳибкории истеҳсолиро дар самти ҳамбастагии онҳо бо барномаҳои стратегияҳои қабулгардидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳошияи саноатикунони босуръат ифода мекунад. Дар баробари ин, на танҳо байни мақсад ва вазифаҳои

мураттабшуда, балки бо ҳуҷҷатҳои мавҷудани банақшагирии стратегӣ, ки дар онҳо тадбирҳо оид ба саноатикунони босуръат ва фароҳам овардани фазаи мусоиди соҳибкорӣ барои соҳибкориҳои истеҳсоли нигаронида шудаанд, робита муқаррар карда мешавад. Дар натиҷа, муттасилии ҳуҷҷатҳо нигоҳ дошта шуда, дар сиёсати саноатии кишвар равиши мунтазам амалӣ карда мешавад.

Яке аз механизмҳои дигари расидан ба ҳадафҳои соҳибкориҳои ба рушд нигаронидашуда дар шароити муосир ин, банақшагирии индикативӣ мебошад, ки он асосан ба баланд бардоштани мавқеъ ва нуфузи соҳибкориҳои истеҳсоли дар соҳаҳои воқеии иқтисодиёт - саноат ва кишоварзӣ буда, он тавассути сиёсати ҳамгироишуда дар амал татбиқ карда мешавад. Вобаста ба ин, дарёфти роҳҳои рушди соҳибкориҳои истеҳсоли яке аз фишангҳои мебошад, ки дар заминаи ҳавасмандгардони имкониятҳои андозӣ, таҳкими замина ва имкониятҳои молиявӣ, рушди низоми қарздиҳию қарзгирӣ, ҷалби истеъмолкунандагони дохилӣ, беҳбудбахшии сохторӣ ва монанди инҳо ба ин фаъолият алоқаманд ва мусоидат менамоянд. Ин, махсусан, бо назардошти он муҳим аст, ки барномаи саноатӣ аз сиёсати саноатӣ ба маънои танг берун рафта, ба бисёр соҳаҳои дигар, масалан, афзоиши ҷамъовариҳои андоз, таҳкими бахши молиявӣ, тавсеаи имкониятҳои қарздиҳӣ, ҳавасмандгардони талаботи дохилӣ, беҳбуди инфрасохтор, рушди сармояи инсонӣ ва ғайра алоқаманд аст.

Банақшагирии индикативӣ вобаста ба хосиятҳои лоиҳавию нақшавии дар худ таҷассумнамуда метавонад робитаи ба ҳам алоқаманди амалкардҳои ҳукуматро дар самти лоиҳаҳои таҷрибавӣ таъмин намуда, ҳамвора бо ин, соҳибкорони истеҳсолиро ҷиҳати истифода ва дастрасии содда ба воситаҳои идоракунии лоиҳаҳо, ба монанди: лоиҳаҳои тиҷоратӣ, пешниҳод ва гузоштани чораҳои сармоягузоришаванда, арзёбии захира

ва иқтидорҳои молиявӣ пулӣ ва амсоли инҳоро дар Тоҷикистон ҳавасманд мегардонад.

Дар ин самт, ба субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсоли дар саноати мамлакат расондани нияту вазифаҳои банақшагирии индикативӣ, ки бо мақсади амалишавии босифати саноатикунонии босуръати кишвар нигаронида шудаанд, масъалаи хеле муҳим мебошад.

Дар доираи татбиқи сиёсати нави сохторӣ дар саноат, бо роҳи тадриҷан гузаштан ба рушди афзалиятноки соҳаҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти ниҳой, ҳуҷҷатҳои муҳими қабулкардашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии (Парлумон) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ карда шудааст); Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, №168 тасдиқ карда шудааст); Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021, №169 тасдиқ карда шудааст); Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №159 тасдиқ карда шудааст); Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ карда шудааст); Нақшаи миллии чорабиниҳо бахшида ба солҳои рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2022 тасдиқ карда шудааст); Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ карда шудааст); Барномаи рушди саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

солҳои 2020-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, №373 тасдиқ карда шудааст); Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2014, №737 тасдиқ карда шудааст); Барномаи рушди соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, №388 тасдиқ карда шудааст); Нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ дар соҳаи саноат барои солҳои 2021-2023 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2021, №361 тасдиқ карда шудааст) ва ғ.

Масъалаҳои босуръат аз нав муҷахҳазгардонии соҳаи саноат бо воситаҳои нави меҳнат ва равонанамоии рушду тараққиёти инноватсионӣ, ки дар мавриди аввал самтгирӣ ва диққатро ба қарзгирии технологияи пешрафта аз мамлакатҳои мутараққӣ, инчунин, рушддиҳии босуръати истеҳсолоти анъанавии саноатии кишвар ва татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии ба содирот нигаронидашуда кори зиёди иттилоотиро дар муҳити соҳибкорӣ тақозо мекунад, то шарҳдиҳии пурраи ғояҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои дар ҳуҷҷатҳои қабулкардаи ҳукумати кишвар ба пуррагӣ расонида шаванд, ба монанди: «Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040»; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2020, №1445 дар бораи эълон кардани «Солҳои 2020-2040 – “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф»»; Нақшаи чорабиниҳо барои солҳои 2020-2025 оид ба татбиқи эълони солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июли соли 2020, №427 тасдиқ карда шудааст); Стратегияҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва “сабз” дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон; Харитаи роҳи фаъолияти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 ва ғ.

Рушди босуръати металлургияи сиёҳ ва ранга, мошинсозӣ ва саноати кимиё барои кам кардани вобастагии кишвар ба маҳсулоти воридотӣ ва бо таҷҳизоти зарурӣ таъмин намудани соҳаҳои гуногуни саноат, афзун гардондани иқтидори содиротӣ ва диверсификатсияи истеҳсолоти саноат аҳамияти муҳиму ҳалкунанда дорад. Ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар ин самтҳо низ то андозае барои ҷорӣ намудани чорабиниҳои иттилоотӣ оид ба тавзеҳ додани нуқтаҳои мақсадноки барномаҳои қабулкардаи ҳукумат алоқаманд мебошад ва тамоми паҳлуҳои муҳими рушди ин самти муҳимро таҷассум менамоянд.

Ба ҳамин тариқ, ба ақидаи мо, самтҳои асосии пасткунандаи сатҳи рушди девиантии соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ноил шудан бо мақсади афзоиши босуръати рушду тараққиёти саноат дар доираи саноатикунони босуръат алоқаманданд аст, бо мақсади ҳалли вазифаҳои стратегии рушди кишвар метавон ба чунин гурӯҳҳо чудо кард:

1. Рушди саноати маъдан ва иктишофи геологӣ, коркарди маъдан ва ашёи хоми маъданӣ бо дарназардошти интегратсияи истеҳсолоти нав ба занҷираҳои баландтехнологии истеҳсолӣ (истеҳсоли панелҳои офтобӣ, батареяҳо, мошинҳои барқӣ ва ғайра). Ин, таҳияи тадбирҳои институтсионалии такмили танзими гумрукию тарифӣ, сиёсати андоз ва низоми тадбирҳои дастгирии фаъолияти сармоягузорию дар назар дорад.

2. Рушди саноати коркард, ки фароҳам овардани бартари рақобатпазирро барои соҳаҳои мураккаби пешрафтаи истеҳсолӣ тавассути рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар саноат, таъсиси паркҳои технологӣ ва бизнес-инкубаторҳоро дар назар дорад.

3. Рушди соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, ки дастгирии иттилоотию коммуникатсионӣ ва маркетингию таъмин менамояд, пеш аз

ҳама дар саноати сабук, хӯрокворӣ ва дорусозӣ, инчунин, рафъи монеаҳои аз ҳад зиёд дар роҳи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва таҷрибаи густурдаи факторинг ва ғайра.

4. Рушди комплекси нақлиётию логистикӣ, ки кам кардани хароҷоти нақлиётию логистикӣ ва рушди иқтидори нигоҳдории ашёи хом ва маҳсулоти тайёри саноатӣ, рафъи монеаҳои логистикӣ, ки ба рушди истеҳсолот ҳалал мерасонанд, пешбинӣ шудааст.

5. Рушди институтҳои касбӣ-соҳавӣ дар самти омодамоии кадрҳои баландихтисоси соҳавӣ аз марҳалаи аввали омӯзиш дар давраи тӯлони вақт.

Боз як ҷанбаи дигаре, ки метавонад ба коҳиши рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат кунад, тақмили низоми идоракунии корпоративӣ мебошад, ки метавонад ба беҳтар шудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар кишвар таъсири назаррас расонад. Низоми идоракунии корпоративии имрӯзаи мавҷуда ба пуррагӣ бояд шаффоф, босамар ва ба ҳимояи ҳуқуқи соҳибкорон ва сармоягузoron нигаронида шавад. Аз ин рӯ, таҳияи Кодекси рафтори корпоративӣ барои ҷамъиятҳои соҳомии ватанӣ ва ташкили механизми муассири татбиқи ҳуқуқ дар робита ба муносибатҳои корпоративӣ зарур аст. Барои ин дар ҷумҳурӣ бояд шӯрои ҳамоҳангсозӣ оид ба идоракунии корпоративӣ бо иштироки намоёндагони мақомоти давлатӣ, соҳибкорон иштирокчиёни бозори коғазҳои қиматнок, ҳуқуқшиносон ва коршиносони иқтисодӣ таъсис дода шавад.

Дар амалияи хоҷагидорӣ истифодаи принципҳои Кодекси рафтори корпоративӣ, ба назари мо, дар бунёди низоми муқаррарии муносибатҳои байни соҳмдорон ва менеҷерон ба ширкатҳои соҳомии ҷумҳурӣ кумаки воқеӣ мерасонад ва ҷолибияти сармоягузории худӣ ширкатҳоро афзоиш медиҳад. Муқаддима ва истифодаи стандартҳои идоракунии корпоративӣ бояд на ҳамчун як парвандаи хусусии ширкатҳо, балки ҳамчун як

масъалаи миқёси умумидавлатӣ баррасӣ карда шавад, ки ҳалли он ба вазъи фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар кишвар таъсир мерасонад ва аз ин рӯ, пасандозҳои дохилиро ба сармоягузорӣ табдил медиҳад ва сармояи хориҷиро ҷалб мекунад.

Масъалаи дигари муҳим, ки ҳалли он бояд ба паст кардани рафтори девиантии фаъолияти соҳибкорӣ равона карда шавад, ин татбиқи сиёсати самараноки идоракунии давлатии андозбандӣ мебошад. Масалан, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи шакли худ ба равандҳои дигаргунсозии бозор дар ҷумҳурии мо мувофиқат мекунад. Дар баробари ин, таъсири интизорие, ки аз таҳрири охирини он ба тағйироти иқтисодӣ дар ҷомеа оварда мерасонад, ҳоло ба даст наомадааст. Чаро? Гап дар сари он аст, ки гузариш ба муносибатҳои бозорӣ истифодаи принципҳо ва усулҳои мушаххаси идоракунии андозро талаб мекунад. Ба андешаи мо, нақши ҳавасмандгардонии андозҳо бояд на танҳо дар чунин принципҳои маъруф, ба монанди амортизатсияи босуръат, имтиёзҳои андозӣ, пардохти доимӣ, тарифҳои гумрукӣ ва ғайра роҳандозӣ карда шавад, балки пеш аз ҳама, дар афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ зоҳир карда шавад. Пӯшида нест, ки баъзе аз ширкатҳо пас аз гирифтани мақоми шахси ҳуқуқӣ ё дар бозори ниҳонӣ/сояфкан кор карда, андоз намесупоранд ё дар интизори гузаронидани амалиёт ё созишномаи хуби манфиатовар буда, муддати тӯлонӣ кор намеkunанд.

Дар натиҷа, фаъолнокии корию тиҷоратӣ хусусияти ноустувории фазоӣ ва вақтиро мегирад, ки ин ба номутаносибии даромаднокии буҷети давлатӣ аз ҳисоби воридоти андозӣ оварда мерасонад. Дар чунин шароит, яке аз усулҳои истифодаи менечменти андозӣ метавонад ҷорӣ намудани андози соҳибкории мушаххасан қайдшуда (фиксированный), вале аз рӯйи ноҳияҳо дифференсатсияшуда (вобаста ба сатҳи рушди соҳибкорӣ дар ноҳияҳо) бошад, ки аз фаъолияти ниҳонии ширкат вобаста набошад, аммо

бояд ба буҷети маҳаллӣ ҳамчун иштирокчии низоми фаъолияти соҳибкорӣ ҳатмӣ пардохт карда шавад.

Ва ниҳоят, самти муҳими паст кардани рафтори девиантии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ, бояд низоми тайёр кардани кадрҳои муосири болаёқат, барои институтҳои соҳибкорӣ бошад.

Имрӯзҳо дар сатҳи дахлдор зарурати қабули қарорҳои дахлдор ба миён омадааст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии равияҳои иқтисодию тиҷоратии кишвар мактабҳои олии бизнес ва барномаҳои бизнес маъмуриятчигӣ (MBA – Master of Business Administration) ташкил карда шаванд, ки дар доираи онҳо на танҳо барномаҳои таълимии кӯтоҳмуддати сертификатсияшуда пешниҳод карда мешаванд, балки низоми омодаسازی кадрҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ низ таъсис дода мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаклҳои босифату беҳтарини омӯзиши менеҷерони олиро нисбат ба барномаҳои бизнесмаъмуриятчигӣ масалан, намедонад. Маҳз, бо ҳамин роҳ ҳамаи мактабҳои машҳури бизнес ва бизнес-маъмуриятчигӣ дар Иёлоти муттаҳидаи Амрико, Аврупо, Русия, Қазоқистон ва дигар кишварҳо таъсис дода шуданд. Маҳз, бо ин роҳ муҳити рақобат дар соҳаи барномаҳои таълимии пешниҳодкардаи муассисаҳои таҳсилоти олии равияҳои иқтисодӣ ташаккул ёфт.

Барномаҳои гуногуни бизнес-таҳсилот ва бизнес-маъмуриятчигӣ дар шароити муосир маъмултарин ва эътирофшудаи омӯзиши тиҷорат дар ҷаҳон мебошанд. Дар Федератсияи Россия бо қарори махсуси Шӯрои Вазирон ҳанӯз соли 1988 аввалин мактаби касбии тиҷоратӣ - Мактаби олии тиҷорат/бизнес таъсис дода шуда буд. Имрӯзҳо дар Федератсияи Россия ва дигар кишварҳои пешрафтаи ИДМ ҳазорҳо чунин мактабҳо ва барномаҳо фаъолият мекунанд, ки хусусияти мустақили фаъолияти онҳо имкон медиҳад, ки мутахассисони пешрафта барои гузаронидани

машғулиятҳо ва корҳои таҳқиқотӣ дар давраи таҳсил даъват карда шаванд.

Шумораи афзоянда ва зиёди соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳои ватании мо зарурати ҷалби бештари мутахассисони варзидаро дарк мекунанд ва эътироф мекунанд, ки ин мутахассисон дорои иқтидор ва малакаи пешбурди тиҷорат буда, аз лиҳози касбият ва кордонӣ пешрафта мебошанд.

Аммо, савол дар ин аст, ки оё соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳо розӣ ҳастанд, ки барои омода кардани ин мутахассисон хароҷоти ба миёномодаро пардохт кунанд? Тавре ки таҷрибаи раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ оид ба соҳиб шудани таҳсилоти олии касбии равияҳои иқтисодии гурӯҳҳои шартномавӣ нишон медиҳад, зиёда аз 90% шартномаҳо барои пардохти таҳсил на байни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ширкатҳо, балки байни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва шахсони воқеӣ баста мешаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки роҳбарони корхонаҳо барои омода намудани мутахассисони дорои таҳсилоти олии касбии самти фаъолияти корхонаи худ ҳавасманд набуда, бо сифати мавҷудаи омӯзиши мутахассисон қаноатмандӣ баён мекунанд.

Аз ин рӯ, мушкилоти тавсеаи бозори хизматрасониҳои таълимии равияҳои бизнес ва иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба манфиати институти соҳибкорӣ дар таҳияи барномаҳои бизнес ва иқтисодӣ мебошад, ки ба талаботи доираҳои муосири соҳибкорӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Имрӯзҳо лозим аст, ки бо роҳи таъсиси мактабҳои мустақили соҳибкорӣ ва институтҳои (факултетҳои) идоракунии соҳибкорӣ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии алоҳида ё дар ҳамкорӣ бо якчанд муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва доираҳои тиҷоратӣ ба тайёр кардан ва таълими кадрҳои «элита»-и тиҷоратӣ ва иқтисодӣ шуруъ намуд.

Имрӯз, бакалавриат, яъне сатҳи ибтидоии таҳсилоти иқтисодӣ талаботи сохторҳои тиҷоратиро на танҳо ба омӯзиши махсуси мутахассис дар чунин соҳаҳо, ба монанди ҳисоботи молиявӣ ва идоракунии, менеҷмент ва маркетинг, сармоягузорӣ ва бонкдорӣ, балки дар соҳаи омодагии умумии иқтисодӣ, ба монанди савдо, соҳибкорӣ ва микроиқтисодиёт ба пуррагӣ қонеъ намекунад. Магистратура, ҳамчун сатҳи баланди таҳсилоти иқтисодӣ, инчунин, талаботи сохторҳои тиҷоратиро на танҳо ба омодагии махсус ва умумии иқтисодии мутахассис, балки дар соҳаи фанҳои амалӣ, ба монанди идоракунии технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунии молиявӣ ба пуррагӣ қонеъ намекунад.

Аз ин рӯ, таъсиси мактабҳои олии тиҷорат/бизнес ва идоракунии соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ, ки дар доираи онҳо ҳам барномаҳои кӯтоҳмуддати сертификатсияшуда ва ҳам барномаҳои ҳамаҷонибаи оmodасозии соҳибкорон гузаронида мешаванд, на танҳо дар бозори хизматрасониҳои соҳибкорӣ ва иқтисодии таълимӣ ҷойгоҳи худро ишғол мекунанд, балки робитаи иттилоотию рақобатиро байни ниёзҳои тиҷорат ва сифати таҳсилоти иқтисодиро дар маҷмӯъ ташаккул медиҳанд. Имрӯзҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар дар баробари самтҳои анъанавии кор бо донишҷӯён, аз қабili таълиму тарбия, ба ташаккули тафаккури инноватсионӣ ва соҳибкорӣ диққати ҷиддӣ додан лозим аст.

2.2. Методологияи интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллӣ

Ҳануз соли 1997 дар воҳури бо аҳли зиёи кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон самтҳои пажӯҳишҳои назариявиро дар соҳаи иқтисод равшан нишон дода, қайд карданд, ки «Бо дарназардошти воқеияти ҷаҳони муосир ва хусусиятҳои тафаккури миллӣ, ба таҳлили самтҳо ва пешрафти раванди иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, фаҳмонида додани механизми ҷорӣ намудани иқтисоди бозорӣ зарур аст» [43].

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба зарурияти рӯзафзуни ҷомеа ба ин масъалаи муҳим борҳо иброз намудаанд, ки “мушкилоти муосири кишварҳои рӯ ба тараққи ҷаҳон он қадар нотақрор аст, ки татбиқи назарияҳои анъанавӣ ба онҳо манзараи воқеии рушдро ошкор намекунад”. Муносибатҳои ғайристандартӣ ба проблемаҳои ба назар анъанавии иҷтимоию иқтисодӣ заруранд ва пеш аз ҳама, барои он ки рушди соҳибкорӣ на танҳо проблемаи иқтисодӣ мебошад. Ин ниҳоди иқтисоди бозорӣ чунин ҳуқуқҳои конститутсионии соҳибкоронро дар бар мегирад, аз қабилги гирифтани таҳсилоти мувофиқ, ҳимоя аз даҳлати маъмурӣ, фароҳам овардани муҳити(иқлими) мувофиқи дохилию берунӣ барои бизнес, баробарии имкониятҳо нисбат ба соҳибкории давлатӣ, васеъ намудани озодии интиҳоби бозору бонкҳо ва ғайра.

Тавре маълум аст, дар миёнаҳои солҳои 90-уми асри 20 маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвари мо нисбат ба соли 1991 40%-ро ташкил дода, истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ 52,8% коҳиш ёфта, коҳиши истеҳсолот дар саноат 65,8%-ро ташкил дода, сатҳи таваррум ба нишондиҳандаи чоррақама расида, сатҳи камбизоатии миллӣ бошад, аз 80% гузашт. Дар маҷмӯъ, талафоти ҷанги шаҳрвандӣ беш аз 10 миллиард долларро ташкил дод. Танҳо 42% роҳҳои дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва 20% роҳҳои дорои аҳамияти маҳаллидошта мумфарш буда, 73% роҳҳо дар

ҳолати тоқатфарсо қарор дошта, умуман кишварамон дар бунбасти нақлиёти алоқа қарор дошт.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки тавассути ҳавасманд гардонидани субъектҳои соҳибкори як қатор имкониятҳои нави иқтисодӣ иҷтимоӣ эҳё гардида, як қатор арзишҳои умумимиллии ба манфиати ҷомеа зарур ба монандӣ: кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва бекорӣ дар кишвар, таъмини шуғли пурмаҳсул, зиёд намудани даромадҳои пулии аҳоли, беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, барқарорсозии корхонаҳои қаблан аз фаъолият бозмонда, зиёд намудани нерӯи содиротии кишвар, ворид намудани ашёи хориҷӣ, кам намудани шиддати муҳоҷират ва ниҳоятан устувории қурби пули миллӣ ва ғанигардонии бозорҳои дохилӣ тавассути фаъолияти соҳибкорӣ таъмин карда мешаванд.

Аммо, масъалаи муҳими назариявӣ, ҳам барои иқтисоди ватанӣ ва ҳам барои илми иқтисод - ин масъалаи асосноккунии интиҳоби афзалиятҳо барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ мебошад.

Дар шароити печида гардидани бархӯрдҳои институтсионалӣ дар сатҳи ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани рақобати ҷаҳонӣ дар ҳама арсаҳо тақозо менамояд, ки фаъолиятҳои соҳибкорӣ бо бартариятҳо ва навовариҳои мушаххас ба ин бозор ворид гарданд. Соҳибкории истеҳсолӣ дар рушди иқтисоди кишвар нақши муҳиму арзанда мебозад. Он ба таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва рушди технология мусоидат мекунад. Аммо, барои бомуваффақият кору фаъолият кардан, корхонаҳои истеҳсолӣ бояд ба соҳаҳои афзалият диҳанд, ки ҳадафҳо ва стратегияҳои дарозмуддати онҳоро дастгирӣ мекунанд.

Дар адабиёти махсуси иқтисодӣ нуқтаи назари гуногуни концептуалӣ оид ба асоснокии назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир мавҷуданд.

Пеш аз ҳама - ин модели назариявии идоракунии стратегии корхона мебошад. Тибқи ин равиш, интиҳоби афзалиятҳо дар соҳибкории истеҳсолӣ метавонад бо истифода аз модели идоракунии стратегӣ асоснок карда шавад. Барои ин, чунон ки маълум аст, гузаронидани SWOT-таҳлил (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) зарур аст, ки ин имкон медиҳад самтҳои қавӣ ва заифи соҳибкории истеҳсолӣ, инчунин, имкониятҳо (омилҳо) ва таҳдидҳои беруна муайян карда шаванд. Масалан, дар шароити муосир самтҳои қавӣ кадрҳои баландихтисос, технологияҳои муосир, обрӯӣи баланд дар бозор баромад намуда, самтҳои заиф бошад, ин технологияҳои кӯҳнашудаи истеҳсолот, маблағгузориҳои нокифоя ва стратегияи сусти маркетингӣ мебошанд. Омилҳо ва имкониятҳои берунаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ афзоиши эҳтимолии талабот ба маҳсулот, бозорҳои нав, барномаҳои дастгирии давлатӣ ва ғайра мебошанд. Ҳамзамон, таҳдидҳо метавонанд ноустувории иқтисодӣ, тағйирот дар қонунгузорӣ, рақобати баланд ва ғайраро дар бар гиранд.

Нуқтаи назари дуҷуми концептуалӣ ба асоснокии назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир ин, назарияи давраи ҳаётии маҳсулот мебошад. Аз назарияи идоракунӣ маълум аст, ки дар марҳилаҳои гуногуни давраи ҳаётии маҳсулот (ҷорикунӣ, афзоиш, камолот, таназзул) корхона бояд афзалиятҳои худро мутобиқ созад. Дар марҳилаи аввали ҷоринамояи инноватсия ва рушди технологияҳои нав муҳим аст, дар ҳоле ки дар марҳилаи камолот оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ ва баланд бардоштани сифат метавонад авлавият дошта бошад.

Равиши сеҷуми интиҳоби афзалиятҳо, ба андешаи мо, метавонад ба концепсияи муносибати бисёрромилии омӯзиши падидаҳои иқтисодӣ асос ёбад. Тибқи равиши мазкур омилҳое, ки ба интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ таъсир мерасонанд метавонанд омилҳои иқтисодӣ,

иҷтимоӣ ва технологӣ бошанд. Ба омилҳои иқтисодии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли фаъолияти сармоягузори ширкатҳо ва вазъи бозорро метавон нисбат дод. Масалан, сатҳи сармоягузорӣ ба таҳқиқот ва лоиҳакашӣ (НИОКР) ва мавҷудияти захираҳо дар кишварҳое, ки ин чараён дар ҳоли татбиқшавӣ қарор доранд, одатан ба афзалиятҳои стратегии фаъолияти ширкатҳо муайян мегардад. Ба омилҳои иҷтимоӣ дар интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли тағйироти афзалиятҳои истеъмолкунандагон, тамаркуз ба рушди устувор ва стандартҳои экологиро метавон дохил кард, ки дар шароити муосир аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Ба омилҳои технологии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли инноватсия, автоматикунонӣ ва рақамикунониро метавон шомил кард, ки имрӯз дастгирии рақобатпазирии корхонаро муайян мекунанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар шароити муосир вазифаи мураккабест, ки ба назар гирифтани омилҳои зиёдро тақозо мекунад. Дар сурати мутобиқнамоии фаъолияти соҳибкорӣ бо равандҳои печидаи ҷаҳонишавӣ ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардидан ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ин рӯ, равишҳои назари назариявӣ барои интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли, инчунин, татбиқи онҳо дар шароити иқтисоди муосири Тоҷикистон хеле муҳиманд.

Вобаста ба иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолиро ба назари мо, мумкин аст, ки тавассути призмаи якчанд равишҳои назариявии дар адабиёти иқтисодии ватанӣ мавҷудбуда баррасӣ кард.

Якум - тавассути назарияи иқтисодии захираҳо. Ин нуқтаи назар тавачҷуҳро ба истифодаи оптималии захираҳои маҳдуд равона мекунад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сарфи меҳнат ва захираҳои табиӣ нақши муҳим ва боризро мебозад, фаъолияти соҳибкории истеҳсоли бояд

ба самтҳои хеле самарабахш равона карда шавад. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд карданд, «...ҷиҳати ҳавасманд намудани фаъолияти навоарӣ, дар истеҳсолот васеъ истифода кардани технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии ташаббусҳои созандаи соҳибкорон дар ин ҷода, хусусан, доир ба коркарди ашёи хом дар дохили мамлакат тадбирҳои фаврӣ роҳандозӣ карда шаванд».

Истифодаи самараноки захираҳои мавҷудаи дар ихтиёрдоштаи ниҳодҳои соҳибкорӣ ва истеҳсоли боиси баланд гардидани рақобатпазирии истеҳсолоти саноатӣ кишоварзӣ гардида, ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил мегардад. Дуруст аст, ки “баланд бардоштани рақобатнокӣ ва гуногуннавиҳои истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолоти саноати коркард, афзоиш додани арзиши иловашудаи молҳои саноатӣ дар асоси рушди маҷмааҳои соҳавӣ зарур мебошад» [36].

Дуҷум - асосҳои назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолиро тавассути назарияи бартари рақобат метавон баррасӣ кард. Мувофиқи ин назария дар иқтисоди миллии кишвар ва минтақаҳои он ҳамон соҳаҳоро рушд додан лозим аст, ки дорои бартари рақобатнокӣ мебошанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи бештаре метавонад ба кишоварзӣ, нассочӣ ва масолеҳи сохтмонӣ дода шавад.

Сеюм – тавассути истифодаи назарияи инноватсионӣ. Гап дар сари он аст, ки дар шароити муосир технологияи нав ва равандҳои инноватсиониро ҷорӣ кардан лозим аст. Рушди иқтисоди рақамӣ ва “сабз”, инчунин, таъсиси стартапҳо метавонад яке аз самтҳои афзалиятноки баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ гардад.

Чорум – дар асоси назарияи рушди устувор. Тавре пажӯҳишҳои ватанӣ нишон медиҳанд, ҳангоми интиҳоби афзалиятҳои рушди

соҳибкории истеҳсоли дар кишвар бояд ҷанбаҳои иҷтимоӣ, аз қабili таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва рушди устувори ҷомеаҳо низ ба инобат гирифта шавад.

Таҳлили вазъи имрӯзаи соҳибкории истеҳсоли дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҷумҳурии дорои захираҳои ғании табиӣ мебошад, вале сатҳи бекорӣ ва камбизоатӣ таҳияи тадбирҳои маҷмуии дастгирии соҳаи истеҳсолиро тақозо мекунад. Мушкилоти асосие, ки соҳибкории истеҳсоли дар кишвар ба он рӯбарӯ мешавад, ин мушкилоти нокифояи захираҳои молиявӣ, рушди сусти инфрасохтори бозор, нарасидани қувваи кории тахассусӣ ва ғайра мебошанд. Масалан, дастрасии маҳдуди маблағгузори ва бо қарзтаъминкунӣ дар минтақаҳои кишвар ба кор андохтан рушди истеҳсолоти навро мушкил гардонда, вазъияти нохуби шабакаҳои энергетикӣ ба пешрафти истеҳсолот ҳалал расонида, рушди истеҳсолотро боз медорад. Дар навбати худ, таҳсилоти самти ихтисосҳои касбӣ-техникӣ ва омода намудани кадрҳои соҳаи технология ва менеҷмент рушди минбаъдаро тақозо мекунад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон якчанд самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсолиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кард:

1. Рушди минбаъдаи корхонаҳои комплекси агросаноат – КАС. Беҳтарсозии равандҳои истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва ташкили низоми коркарди маҳсулоти кишоварзӣ метавонад ба афзоиши арзиши иловашуда ва таъмини шуғли аҳоли мусоидат кунад.

2. Ташаккул ва рушди минбаъдаи инфрасохтори саноатӣ. Барои ин зарур аст, ки ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ сармоягузори карда шавад, то дастрасии бозор афзоиш ёфта, хароҷот кам карда шавад.

3. Дастгирии минбаъдаи соҳибкории хурду миёна. Ба ақидаи мо, коркарди барномаҳои минтақавию соҳавии дастгирӣ ва маблағгузориҳои давлатии истеҳсолоти хурду миёна метавонад ба диверсификатсияи иқтисод ва коҳиш додани вобастагӣ аз омилҳои беруна мусоидат намояд.

4. Рушди босуръати инноватсия ва технологияҳо. Чи хеле, ки таҳлили вазъияти соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, зарур аст, ки ҷорӣ намудани технологияи нав ва рушди ташкилотҳои илмию таҳқиқотӣ пурзӯр карда шаванд, ки ин дар навбати худ ба барпо намудани иқтидорҳои истеҳсолии замонавӣ ва баланд шудани рақобат дар бозори байналхалқӣ мусоидат мекунад.

Вобаста ба имкониятҳои мавҷуда, рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Тоҷикистон бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки тамоми манофеи ҷомеа ҳифз ва иқтисодиёти онро рушд дода тавонад. Равиябандии муайян ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва рушди комплекси агросаноатӣ метавонад вазъи соҳаи саноати кишварро ба таври назаррас беҳтар созад. Муҳим он аст, ки сиёсат дар соҳаи дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ ба ташкили низоми устувор, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад, равона карда шавад.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар рушди иқтисодиёти дилхоҳ кишвар нақши муҳим дорад. Соҳибкорон ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, истеҳсоли молу хизматрасониро афзун намуда, ба рушди иқтисод ва беҳтар шудани сифати зиндагии мардум саҳми арзандае мегузоранд. Аз ин рӯ, интихоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ бояд бодикҷат асоснок ва ба принципҳои илмӣ асос ёбад. Мо принципҳои асосиро дида мебароем, ки ҳангоми таҳияи стратегияи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба онҳо таъия кардан лозим аст.

Ба андешаи мо, принципҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсолӣ бояд дар асоси ба назар гирифтани талабот ва рақобатпазирии молу

хизматрасонӣ, истифодаи пешрафтҳои инноватсионӣ ва технологӣ, инчунин, таъмини сифат ва идоракунии дурусти ширкатҳо асос ёбад.

Яке аз принципҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсоли ин, қоне гардонидани талаботи бозор мебошад. Соҳибкоронро зарур аст, ки талаботи истеҳсолкунандагонро таҳлил кунанд, рақибонро омӯзанд ва маҳсулоту хизматрасониҳои беназирро таҳия ва коркард кунанд, ки таваҷҷуҳи харидоронро ҷалб намоянд.

Дар ҷаҳони муосир, соҳибкории истеҳсоли бидуни навоарӣ ва истифодаи технологияҳои наватарин пеш рафта наметавонад. Мунтазам навкунии равандҳои истеҳсолот, ҷорӣ намудани ихтироот ва кашфиётҳои нав ба баланд шудани самаранокии кори корхонаҳо ва қобилияти рақобатнокии маҳсулот мусоидат мекунад.

Ва ниҳоят, яке аз омилҳои муҳими муваффақияти соҳибкории истеҳсоли таъмини сифати баланди маҳсулот ва хизматрасонӣ мебошад. Соҳибкорон бояд барои пай дар пай такмил додани равандҳои истеҳсолот, назорат аз болои сифати маҳсулот ва такмил додани системаи идоракунии корхона талошу кӯшиш ба харҷ дода, мубориза баранд.

Принципҳои дар боло зикршуда имконият медиҳанд, ки интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди муосири милли асоснок карда шаванд. Пеш аз ҳама, ширкатҳоро зарур аст, ки ба таҳқиқоти бозор ва таҳлили талабот диққати ҷиддӣ диҳанд. Соҳибкорон бояд таҳқиқоти бозорро гузаронида, ниёзҳои истеҳсолкунандагонро муайян кунанд ва истеҳсоли маҳсулотҳоро ба роҳ монанд, ки ба талаботи харидорон ҷавобгӯ бошанд. Сониян, дастгирии инноватсия ва пешрафти технологӣ ба корхонаҳо дар рақобатпазир мондан ва бомуваффақият ворид шудан ба бозор кӯмак мекунад. Инчунин, фаъолият дар самти беҳтар намудани сифати маҳсулот, ҷорӣ намудани усулҳои ҳозиразамони идоракунӣ ва омӯзонидани кадрҳо асоси пешравии бомуваффақияти корхона мебошад.

Ҳамин тариқ, интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли омили калидии муваффақияти корхона мебошад. Он бояд бодикқат асоснок карда шуда, ба принципҳои илмӣ асос ёфта, талаботи бозор, навоарӣ, сифат ва идоракуниро ба назар гирад. Татбиқи ин принципҳо ба соҳибкорон барои ноил шудан ба натиҷаҳои баланд ва мустаҳкам кардани мавқеи онҳо дар бозор мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки равишҳо ва принципҳои назариявии дар боло зикршуда оид ба интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллӣ муносибати анъанавии таҳлили рушди ин намуди соҳибкориро, ки дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуд аст, инъикос мекунанд. Ба андешаи мо, дар шароити муосир барои асосноксозии коркарди низоми афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллӣ, равиш ва нигоҳи муосиртар зарур аст. Ин равиш метавон ба гурӯҳбандии бисёрсатҳии нишондодҳои асос ёбад, ки рушди сифатӣ ва миқдории фаъолияти соҳибкориро дар иқтисоди миллӣ тавсиф мекунанд. Ин равиш имконият медиҳад, ки субъектҳои соҳибкории истеҳсоли аз рӯйи меъёрҳои пешниҳодшуда гурӯҳбандӣ карда шуда, самтҳои афзалиятноки рушди онҳо ҳамчун «нуқтаҳои институтсионалии рушд»-и иқтисоди миллӣ муайян карда шаванд.

Рушди соҳибкории истеҳсоли, ҳамчун институти асосӣ (ҳамчун ниҳоди калидӣ) дар низоми бозорӣ нишон медиҳад, ки ба он параметрҳои сифатӣ ва миқдорӣ хос аст, ки аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар шаклҳои корхонаҳои миёна, калон ва муштарак, корхонаҳои хурд ва соҳибкории инфиродӣ вобаста аст.

Мо дар таҳқиқоти илмии худ ба сифати мушаххасоти таъсирноки ба рушд нигронидашуда, ки онро «нуқтаҳои институтсионалии рушд» гуфта мукин аст, ба гурӯҳбандии бисёрсатҳии нишондиҳандаҳои асос ёфтааст, ки рушди сифатӣ ва миқдории субъектҳои соҳибкориро тавсиф

намоем. Ин равиш имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсолие, ки метавонад вазифаи «қутбҳои институтсионалии рушд»-ро дар иқтисоди миллӣ иҷро кунанд, муайян карда шавад ва ин метавонад ҳамчун локомотивҳои гузариши иқтисоди миллӣ ба модели саноатӣ-аграрии рушд баромад кунад. Ин омилҳоро ба асос гирифта, бо мақсади ташкили низоми бозор, ташаккули иқтисоди рақамӣ ва «сабз» бояд ки ин самтҳо ҳамчун объекти асосии дастгирии давлатӣ қабул карда шавад.

Интихоби дурусти афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли метавонад омили асосии таъмини рушди баланди иқтисодии иқтисод ва баланд бардоштани ҳиссаи саноат дар сохтори ММД бошад.

Дар илми иқтисодии ватанӣ ба муайян кардани соҳибкории истеҳсоли ҳамчун «қутбҳои институтсионалии рушд» муносибати мушаххаси якхела вуҷуд надорад. Таҳлили корхонаҳои саноатии амалкунанда дар кишвар имкон медиҳад, ки гурӯҳи анъанавии субъектҳои соҳибкорӣ, ки дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуданд, аз нуқтаи назари арзёбии сатҳи рақобатпазирии онҳо пурра карда шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се чунин гурӯҳи соҳибкории истеҳсолиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст:

а) соҳибкороне, ки дар соҳаҳои анъанавии иқтисоди миллӣ машғуланд;

б) соҳибкороне, ки барои худ аз ҳисоби фаъолият дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, ки ҷумҳурӣ дар захираҳо бартариҳои мутлақ дорад, афзалиятҳои муқоисавӣ ба вуҷуд меоранд;

б) соҳибкороне, ки тавассути истифодаи технологияҳо ва воситаҳои инноватсионӣ барои худ бартариҳои рақобатӣ эҷод мекунанд.

Ягонагии аломатҳои функционалӣ ва соҳавии соҳибкории истеҳсоли имкон медиҳад, ки матритсаи гурӯҳбандии субъектҳои он барои интихоби

афзалиятҳои рушди онҳо дар иқтисоди миллии Тоҷикистон сохта шавад (расми 2.1).

Дар квадранти 1 субъектҳои соҳибкории истеҳсолие қарор доранд, ки барои онҳо сатҳи баланди муҳимият барои иқтисоди миллий ва коэффитсиенти начандон баланди чандирӣ хос аст. Онҳо дар иқтисоди миллии ҷумҳурӣ ҷойгоҳи муайянеро доранд, аммо сатҳи баланди рақобатпазирии баландро надоранд ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо асосан дар марҳилаи гузариши «давраи зиндагии маҳсулот» аз камолот ба таназзул қарор дорад.

Расми 1.2. Матритсаи таснифи соҳибкории истеҳсолиӣ барои муайян кардани афзалиятҳои рушди онҳо дар иқтисоди миллий

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар квадранти 2 субъектҳои соҳибкории истеҳсолие қарор доранд, ки тавассути истифодаи бартариҳои мутлақ ва муқоисавӣ ба сатҳи нисбатан баланди рақобатпазирӣ ноил мешаванд ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо асосан дар марҳилаҳои «давраи зиндагии маҳсулот» ё камолот ё таназзул вобаста ба вазъи бозори ҷаҳонӣ қарор доранд.

Дар квадранти 3 субъектҳои соҳибкории истеҳсолие, қарор доранд, ки дар иқтисоди миллӣ аҳамияти баланди потенциалии худро аз ҳисоби суръати афзояндаи таъсиси арзиши умумии иловашуда нишон медиҳад ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо асосан дар марҳилаи камолоти «давраи зиндагии маҳсулот» қарор дорад.

Дар квадранти 4 субъектҳои соҳибкории истеҳсолие қарор доранд, ки талоши онҳо ҳамеша ба бартариятҳои рақобат нигаронида шуда, ҳаракат менамоянд, ки тавассути равона кардани раванди истеҳсолӣ ба тамоюли тренди муосири технологӣ - иқтисоди рақамӣ ва “сабз” ноил шаванд. Маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо асосан дар марҳилаҳои муқаддима ё афзоиш дар «давраи зиндагии маҳсулот» ҷойгир аст.

Тавре ки дар боло қайд гардид, вобаста ба иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон методологияи интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ бояд ба назарияи иқтисодии захираҳо, назарияи бартарии рақобат, назарияи инноватсионӣ ва ниҳоят назарияи рушди устувор таъяс ва асоснок карда шавад.

Таҳқиқоти олимони ватанӣ нишон медиҳад, ки дар иқтисодиёти Тоҷикистон барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар заминаи саноатикунони босуръат имкониятҳои назаррас мавҷуданд.

Масалан, саноати кӯҳӣ дурнамои хуб дорад, зеро дар бозори ҷаҳонӣ талабот ба як қатор захираҳои минералии кишвар зиёд аст. Тавре ки дар боло зикр гардида буд, дар Тоҷикистон тақрибан 40 намуди маъданҳо истихроҷ карда шуда, зиёда аз 600 кони маъданҳои полиметаллӣ, металлҳои нодир ва наҷиб, ки қисман барои азхудкунии саноатӣ омода шудаанд, ошкор ва кашф карда шудаанд. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи истихроҷи мис, нуқра, тилло, ашёи хоми фосфат ва як қатор минералҳои дигар дурнамои хуб дорад. Имрӯз аллакай таваҷҷуҳи зиёди сармоягузори чинӣ ба лоиҳаҳои соҳибкорӣ дар ин соҳаҳо вуҷуд дорад.

Аз нуқтаи назари тамоюлҳои талаботи ҷаҳонӣ, истеҳсоли алюминий, мис, нуқра ва тилло барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвари мо потенциали бештар дорад. Ҳамин тавр, масалан, тавре ки дар робита ба таҷрибаи Ёзбекистон қайд карда шуда буд, маҳаллисозии истеҳсоли панелҳои офтобӣ ва мошинҳои барқӣ дар ҷумҳурии талаботи дохилиро ҳам ба алюминий ва ҳам ба мис афзоиш медиҳад. Тибқи пешгӯиҳои байналмилалӣ, дар ояндаи наздик афзоиши баланди талабот ба истифодаи алюминий дар истеҳсолоти электротехникӣ, барои истеҳсоли маҳсулоти хонагӣ, дар истеҳсоли мошинҳои барқӣ, дар соҳаҳои мудофия ва аэрокосмос мушоҳида карда мешавад. Мавҷудияти конҳои фосфат ва графит дар ҷумҳурии метавонад асоси рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи истеҳсоли аккумуляторҳо барои нақлиёти барқӣ гардад.

Бояд қайд кард, ки истеҳсолоти даромадноктарин дар бозори муосир соҳаи рағани эфирӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, аз охири солҳои 70-уми асри XX истеҳсоли ҷаҳонии рағанҳои эфирӣ аз 50 ҳазор тонна то 250 ҳазор тонна дар як сол афзоиш ёфт. Тавре ки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 40% рағани эфирии геранийро, ки дар Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сосиалистӣ истеҳсол мешуд, истеҳсол мекард. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар самти эҳёи истеҳсоли рағани эфирии геранӣ ба талаботи квадранти 2 бо потенциали гузариш ба квадранти 4 ҷавобгӯ аст ва дар ҷумҳурии дурнамои калон дорад, аз ин рӯ он дар саноати парфюмерӣ, косметологӣ, фармакологӣ ва хӯрокворӣ васеъ истифода мешавад.

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар саноати сабуки кишвари мо низ бартарии анъанавӣ дорад, зеро он ба коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, ба монанди пахта, абрешим, ашёи хоми пӯст асос ёфтааст. Дар ҷумҳурии қувваи кории арзон ва анъанаҳои миллии истеҳсолот мавҷуданд. Квадранти 2 расми 2.1. нишон медиҳад, ки саноати сабук барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ потенциали бештар дорад. Аммо, бо

сармоягузории иловагӣ ва таҷҳизоти техникӣ тибқи талаботи муосир, соҳибкорӣ дар ин квадрант ба квадрантҳои 3 ва 4 мегузарад, ки дар он ҷо самти асосӣ бояд ташкили кластерҳо дар асоси истеҳсоли трикотаҷӣ ва дӯзандагӣ бошад. Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки намунаи рушди соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурӣ ҚСК «Чунтай-Данғара Силу Текстиль» мебошад, ки дар он дар асоси сармоягузории чинӣ истеҳсоли пурраи кластерӣ ташкил карда шудааст.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки истеҳсоли пурраи кластерӣ дар асоси усули анъанавӣ метавонад омили боздоштани рушди соҳибкории истеҳсоли дар доираи квадранти 2 бошад. Ба андешаи мо, дар ҷумҳурӣ тавсия дода мешавад, ки рушди соҳибкорӣ дар парвариш ва коркарди навъҳои арзишманди нахи пахта, ки дар ҷаҳон талабот ба онҳо пайваста баланд аст, ҳавасманд карда шавад. Ҳанӯз дар давраи иттиҳоди шӯравӣ Тоҷикистон ҷумҳурии пешрафтаи парвариши пахтаи нахдор буд ва аз рӯйи ҳосилнокии пахтаи нахдор дар ҷаҳон дар ҷойи аввал буд. Мутаассифона, имрӯз ҷамъоварии ин навъи нахи пахта дар ҷумҳурӣ солона аз 400 тонна зиёд нест. Ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ дар ин самт имкон медиҳад, ки шумораи корхонаҳо дар ҷумҳурӣ, ки ба талаботи квадранти 4 ҷавобгӯ хоҳанд буд, зиёд карда шавад.

Дар маҷмӯъ бояд қайд кард, ки таснифоти субъектҳои соҳибкории истеҳсоли мутобиқи талаботи матритсаи расми 2.1 метавонад барои интиҳоби чорабиниҳо дар доираи стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ, барои ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушди кишвар, тавассути ҳавасмандгардонии субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун «нуқтаҳои институтсионалии рушд» - и иқтисоди миллӣ истифода шавад.

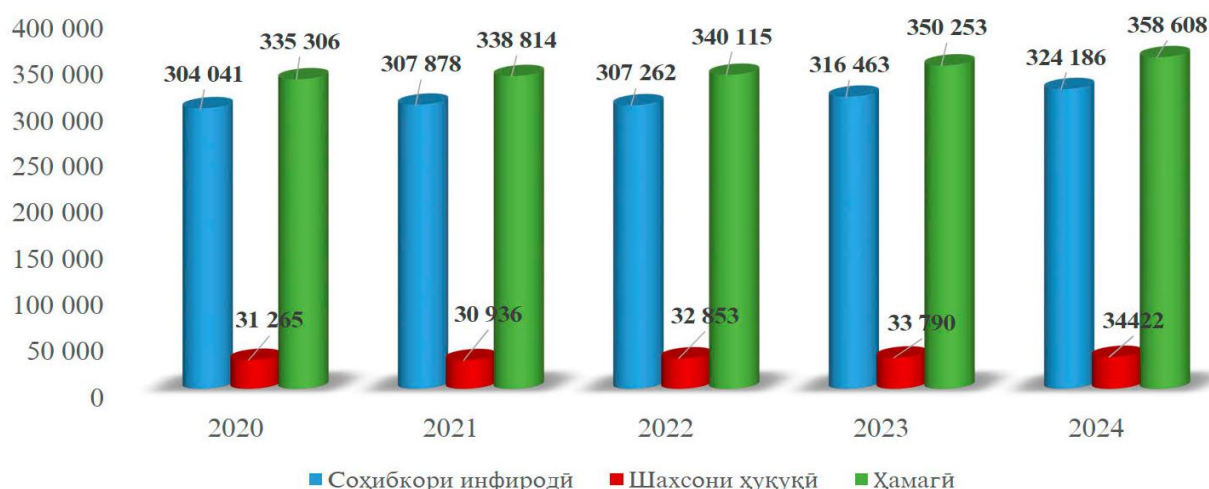
2.3. Афзалиятҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар давлатҳое, ки ба иқтисодиёти бозорӣ гузаштаанд ва ба бозсозии ин ҷараён ба хотири доштани як иқтисодиёти устуворе, ки он метавонад дар ҳама ҳолат зиндагии шоистаи аҳолии кишварашро таъмин намуда, ҳамчун яке аз фаъолиятҳои масъулиятноке дар тобеияти озодии худ метавонад давлатро ба натиҷаҳои дилхоҳи пешбининамудааш расонад, албатта ин фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар Тоҷикистони азизи мо масъалаи меҳварӣ ва асосӣ маҳсуб меёбад. Дар рӯзҳои аввали соҳибистиқлоли Ҳукумати кишвар барои гуногунрангсозии шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ таваҷҷуҳи пайваста намуда, ба ин масъала таваҷҷуҳи рӯзафзун медиҳад. Зеро, таҷриба нишон медиҳад, ки дар аксар давлатҳое, ки аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта мебошанд, дар ин давлатҳо шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд аст. Албатта, дар така ба таҷрибаи хориҷӣ ва имкониятҳои мавҷудай Тоҷикистон шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд аст, ки дар таносуб бо дастгириҳои давлатӣ шумораи онҳо дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. (нигар диаграммаи 2.1)

Чи хеле ки аз диаграммаи болозикр бармеояд, тамоюли боло гирифтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки он ифодаи рушди устувори иқтисодиёт ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ба назар мерасад. Тавре ки қаблан ҳам иброз намуда будем, гуногуншаклии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи дастгириҳои давлатӣ бо заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ метавонад ҳам ба нафъи рушди иқтисодиёт бошад ва ҳам ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ - ин сохтори ҳуқуқие мебошад, ки дар доираи он фаъолияти корхона амалӣ карда мешавад. Интиҳоби шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ марҳилаи муҳим дар раванди ташкили тиҷорат мебошад.

Диаграммаи 2.1. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир (солҳои 2020-2024)

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Равзанаи ягона).

Он ба хатарҳо, андозбандӣ, идоракунии ва имкониятҳои рушд таъсир мерасонад. Соҳибкорон бояд ҳар як шаклро бо назардошти ҳадафҳо, андозаи тиҷорат ва бозоре, ки дар он фаъолият кардан мехоҳанд, бодикқат арзёбӣ кунанд.

Тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти ҳадафҳои дар пеш гузоштаи худ, соҳибкорон метавонанд аз якчанд шаклҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ яке аз онҳоро интихоб намоянд:

1. Соҳибкории инфиродӣ (СИ);
2. Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ҶДММ);
3. Ҷамъияти саҳомии пӯшида (ҶСП);
4. Ҷамъияти саҳомии кушода (ҶСК).

Ҳар яке аз ин шаклҳо афзалиятҳо ва норасогиҳои худро доранд, ки ҷолибияти онҳоро барои соҳибкории истехсолӣ муайян мекунад.

Тибқи феҳристи давлатии корхонаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2024 (бо дарназардошти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳои давлатии дар Вазорати адлия ба қайд гирифташуда) дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 742,4 ҳазор субъекти хоҷагидорӣ ба

қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо 56,4 ҳазор шахсони ҳуқуқӣ ва 686 ҳазор соҳибкорони инфиродӣ мебошанд. Ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 34,7 ҳазор ё 4,9% зиёд мебошад [332].

Таҳлили маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун шакли маъмултарини соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонанд. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, то миёнаи соли 2024 дар ҷумҳурӣ 694,0 ҳазор соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо 96,3 ҳазор нафар аз рӯи шаҳодатнома кор мекунанд, 330,5 ҳазор нафар аз рӯи патент кор мекунанд, 72,8 ҳазор нафар аз рӯи шаҳодатнома бо шароити махсус кор мекунанд ва 194,4 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд [332].

Ин ба осонии бақайдгирӣ ва хароҷоти минималии тиҷорат вобаста аст. Соҳибкорони инфиродӣ аксар вақт бо тиҷорат, хизматрасонӣ ва фаъолият дар корхонаҳои хурди истеҳсолӣ машғуланд.

Соҳибкорони инфиродӣ дар бахши истеҳсолӣ, хусусан, дар истеҳсолоти хурди ҷумҳурӣ ҳиссаи назаррасро ишғол мекунанд. Онҳо чандирӣ ва мутобиқшавии зудро ба тағйирот дар бозор таъмин мекунанд. Аммо, сарфи назар аз осонии бақайдгирӣ ва хароҷоти кам, соҳибкорони инфиродӣ бо маҳдудиятҳои дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки метавонад тавсеаи иқтидорҳои истеҳсолиро душвор гардонад. Дар шароити рақобати афзоянда, соҳибкорони инфиродӣ аксар вақт дар таъмини сифати маҳсулот ва риояи стандартҳо бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд.

Соҳибкории инфиродӣ дар иқтисоди мо ҳанӯз дар давраи сотсиализм, бахусус, дар солҳои бозсозӣ бо қабул гардидани Қонуни ИҶШС “Дар бораи рушди фаъолияти инфиродӣ-меҳнатии аҳоли” оғоз ёфта буд. Рушди соҳибкории инфиродӣ дар иқтисоди давраи гузариш аҳамияти махсус дошт ва дорад. Ин шакли фаъолият дар шароити

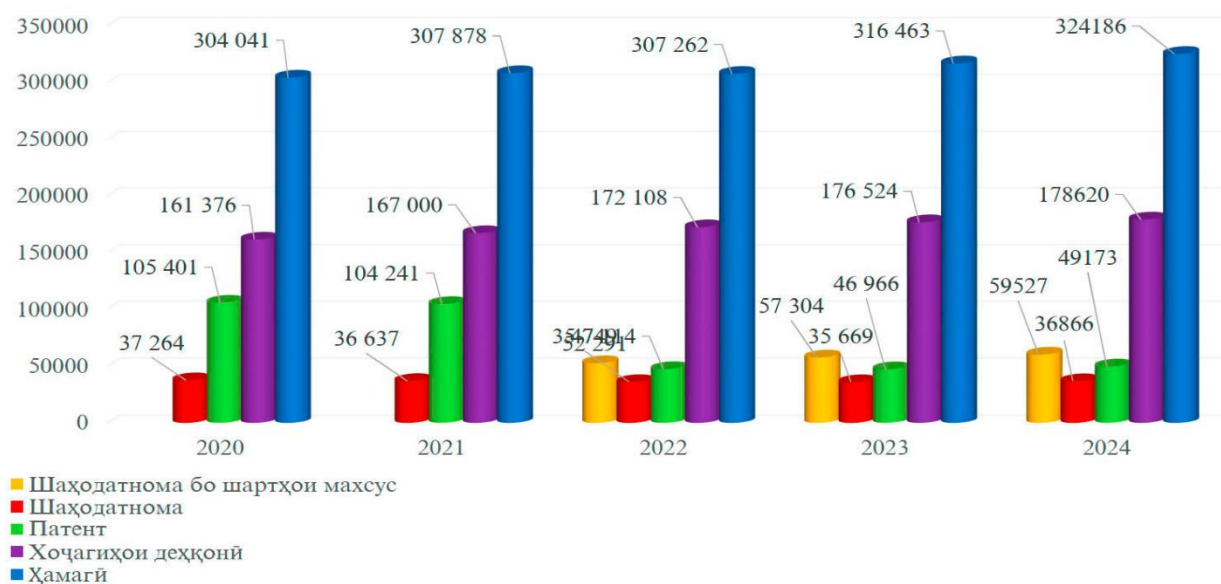
барқароршавии иқтисоди бозорӣ на танҳо омили муътадиливу суботи иқтисодӣ буда, сармоягузории нисбатан камтарро талаб мекунад, ҳамзамон, манбаи ҷойҳои нави корӣ низ мебошад.

Густариши мақсадноки шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ дар таносуб бо афзоиши бамаротиби шумораи аҳоли ва афзоиши аҳолии қобили меҳнат имкон фароҳам меорад, ки сатҳи бекорию қамбизоатӣ кам ва ҳамвора шуғли пурмаҳсул таъмин карда шавад. Илова бар ин, рушди соҳибкории инфиродӣ на танҳо ба тағйирёбии шуғли аҳоли таъсир мерасонад, балки ба дигаргуншавии мусбии тафаккури иқтисодии ҷомеа мусоидат менамояд.

Низоми соддакардашудаи бақайдгирӣ ва андозбандии соҳибкорони инфиродӣ на танҳо боиси рушди сартосарӣ ва босуръати соҳибкории инфиродӣ дар ҷумҳурӣ гардид, балки ба қатъ ёфтани бозистодани фаъолияти бисёр корхонаҳои бизнеси хурд, ки ба шакли патент гузашта буданд, оварда расонид. Бинобар ин, дар баробари рушди соҳибкории инфиродӣ ихтисорёбии шумораи корхонаҳои хурд мушоҳида карда мешуд. Масалан, шумораи корхонаҳои хурд дар ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 1996-2002 аз 3084 ба 1215 расида, 1869 адад ё ин ки 2,5 маротиба кам шуда, дар хоҷагии қишлоқ ва ҷангал бошад, аз 183 то ба 14 ихтисор ёфта, дар соли 2002 соҳибкории инфиродӣ ба шакли асосии фаъолияти соҳибкорӣ мубаддал гардид. Барои мисол, дар давраи мавриди омӯзиш (солҳои 1991-2023) шумораи шахрвандони ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғулбуда дар ҷумҳурӣ аз 8,1 ҳазор то ба 316,5 ҳаз. нафар (аз ҷумла соҳибкории инфиродии хоҷагиҳои деҳқонӣ – 176,5 ҳаз. нафар) ё ин ки 39 маротиба зиёд шудааст [145, С. 231-232]. Чунин тамоюли рушди соҳибкории инфиродӣ барои тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ хос мебошад. Лекин бояд қайд намуд, ки айни замон дар ҷумҳурӣ соҳибкории инфиродӣ асосан дар соҳаи савдо, хӯроки ҷамъиятӣ ва нақлиёт тараққӣ кардааст.

Дар солҳои охир, махсусан, аз соли 2000 инҷониб дар рушди соҳибкории инфиродӣ пешрафтҳои мусбӣ мушоҳида карда шуда, он дар соҳаҳои бахши воқеии иқтисод бештар тараққӣ мекунад. Масалан, дар соли 2023 вазни нисбии шаҳрвандони ба фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ машғул дар савдо, хӯроки умумӣ, нақлиёт ва ғ. дар шумораи умумии онҳо 39,7% дар муқобили 77% дар соли 2000 ташкил дода, вазни нисбии дигар соҳаҳо (саноат, сохтмон ва ғ.) бошад, аз 3,1% соли 2000 то ба 38,3% дар соли 2023 зиёд шудааст [145, С. 231-232]. Дар баробари дигар омилҳо ба ин зуҳурот тақомули минбаъдаи бақайдгирии давлатӣ ва низоми андозбандии соҳибкорон низ мусоидат кардааст.

Диаграммаи 2.2. Таснифоти соҳибкорони инфиродӣ дар панҷ соли охир (январ-июни соли 2024)

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Равзанаи ягона).

Аммо рушди соҳибкории инфиродӣ чуноне ки дар боло қайд карда шуд, дар соҳаҳои бахши воқеии иқтисод ғайриқаноатбахш чараён дорад. Новобаста аз он ки барои рушди муътадили ҳунармандии касибӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар заминаи бунёди мини-заводҳо, истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ, хизматрасонии мухталиф ба корхонаҳои кишоварзӣ, ҳоҷагиҳои деҳқонӣ, аҳоли ва амсоли ин шароити мусоид вучуд дошта бошад ҳам, махсусан, дар мавзӯҳои қишлоқҷойи

минтақаҳои ҷумҳурӣ, рушди номуътадили ин бахшҳо эҳсос карда мешавад. Аз ҳисоби рушди соҳибкории инфиродӣ метавон аҳолии деҳотро бо маснуоти асбоби рӯзгор таъмин кард.

Масалан, аз қадимулайём халқи мо дар ғизохӯрӣ аз зарфҳои истифода мекард, ки аз ҷӯби дарахтҳои маҳаллӣ, чунончи коса, табақ, қошуқ ва амсоли он ё аз гили кулол, ба мисли пихла, чойник, кӯза ва ғ. тайёр карда мешуд. Сӯзанӣ, чакан ва ҷомаву тоқиҳои зардӯзӣ, корду ханҷар ва дигар маҳсули дастони устоҳои моҳири моро сайёҳҳои хориҷӣ бо завқи тамом харидорӣ менамоянд. Бинобар он, дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои мамлакат ин пешаҳои мардумиро дар асоси тиҷорати хусусӣ ривож додан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Соҳибкории инфиродиро аз нуқтаи назари соҳибкории деҳот, ба фикри мо, ба соҳибкории кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ тақсим кардан мумкин аст. Соҳибкории инфиродии кишоварзӣ дар замони ҳозира дар шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки шахсони ҳуқуқӣ намебошанд, муаррифӣ шудааст. Аз нигоҳи бақайдгирӣ, ҳисоботдиҳӣ, андозбандӣ, инчунин, маросими ташкилӣ, чунин хоҷагиҳо барои аксарияти деҳқонон ҷолиби диққат мебошанд. Тасодуфӣ нест, ки дар як қатор ноҳияҳо ин хоҷагиҳо босуръат инкишоф меёбанд. Айни замон, соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳот (агар ҷамъиятҳои саҳҳомии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои низомии Тоҷикматлубот, пойгоҳҳои мошину тракториро ба назар нагирем) асосан бо соҳибкории инфиродии аҳолии деҳот муаррифӣ мешавад.

Омӯзиши рушди соҳибкории инфиродӣ дар қишлоқҳои ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки дар ин маврид ду масъаларо ҳал кардан лозим аст, аввалан, бояд аҳолиро бо роҳи расонидани кӯмаки зарурии методӣ, молиявӣ ва ташкилӣ-иқтисодӣ ба шуғл дар соҳаҳои истеҳсоли ҷалб намуд ва дуюм ин, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти манотиқи кӯҳсор ва ноҳияҳои дурдастро зарур аст, ки барномаҳои ҳадафмандонаро дар бобати рушди

соҳибкориин инфиродӣ ҳамчун манбаи муҳимтарини ғанӣ гардонидани буҷетҳои маҳаллӣ таҳия карда, дар амал татбиқ намоянд.

Ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ) аз рӯйи маъруфият дар кишвар дар ҷойи дуум қарор доранд ва тақрибан 25%-и шумораи умумии шахсони ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. ЧДММ ба туфайли қобилияти маҳдуд кардани масъулияти иштирокчиён ва ҷалби сармоягузориҳои иловагӣ, шакли торафт маъмул барои соҳибкориин истеҳсоли мегардад. Ин шакли соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки захираҳои якчанд сармоягузoron муттаҳид карда шаванд, ки ин барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги истеҳсоли махсусан муҳим аст. ЧДММ, инчунин, барои сохторикунонӣ ва идоракунии тиҷорат имкониятҳои бештар фароҳам меорад, ки метавонанд ба идоракунии самараноки равандҳои истеҳсоли мусоидат кунанд. Аммо таъсис ва пешбурди ЧДММ риояи расмиёти мураккаби ҳисоботдиҳӣ ва идоракуниро талаб мекунад, ки барои тиҷорати хурд душвор буда метавонад.

Дар навбати худ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ (ҚСК ва ҚСП) дар ҷумҳурӣ, ки тақрибан 80%-и онҳо пӯшида мебошанд, одатан барои лоиҳаҳои калонтар истифода мешаванд. Соҳаҳои асосие, ки рушди ғаёлонаи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ дар онҳо дида мешавад, ин энергетика, сохтмон ва истихроҷи маъданҳои ғоиданок мебошанд.

Таҷрибаи ғаёолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҚСК, аз ҷумла тавассути таъсиси корхонаҳои муштарак (КМ), шакли афзалиятнок барои корхонаҳои миёна ва калони истеҳсоли мебошад. Онҳо имкон медиҳанд, ки тавассути ғуруши саҳмияҳо сармоя ҷалб карда шавад, аммо дастрасӣ ба иттилооти тиҷоратро барои сармоягузoronи хориҷӣ маҳдуд мекунанд. Ин метавонад барои ширкатҳое, ки меҳонанд тиҷорати худро назорат кунанд, муфид бошад. ҚСП аксар вақт дар соҳаҳое истифода мешавад, ки барои ворид

шуданашон монеаҳо зиёданд, аз қабилӣ соҳаҳои энергетика ва саноати вазнин, ки маблағгузори назарраси ибтидоиро талаб мекунанд.

Вобаста ба таҳлилҳои мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон фаъолияти асосии соҳибкорони истеҳсоли дар соҳаи саноатро ЧДММ ташкил менамояд, ки онҳо дар рушди имрӯзаи иқтисодиёти кишвари мо нақши калидӣ доранд.

Барои таҳлили саҳми ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд нисбат ба шаклҳои дигари ҳуқуқии субъектҳои соҳибкорӣ, маълумоти омориро оид ба таносуби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби ширкатҳои ЧДММ ва дигар ширкатҳо дар давоми солҳои 2022-2023 муқоиса мекунем (ҷадвали 2.1)

Ҷадвали 2.1. Таносуби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби ширкатҳои ЧДММ ва дигар ширкатҳо дар солҳои 2022-2023

Номгӯй	Солҳо		Арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар с.2023, ҳаз.сомонӣ
	2022	2023	
Истеҳсоли нахи пахта дар корхонаҳои хурд, ҳамагӣ - тонна	34644,2	8009,29	105813,96
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	32069,3	6783,0	87522,7
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	2574,9	1226,3	18291,3
Ҷисми ширкатҳои ЧДММ	92,6	84,7	82,7
Истеҳсоли нахи пахта дар корхонаҳои калон, ҳамагӣ - тонна	92496,52	119404,53	1695958,76
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	74650,8	96697,9	1365517,1
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	17845,7	22706,6	330441,7
Ҷисми ширкатҳои ЧДММ	80,7	81,0	80,5
Истеҳсоли чигити пахта дар корхонаҳои хурд, ҳамагӣ - тонна	59233,2	13402,7	57886,6
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	55004,8	11262,5	50165,8
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	4228,4	2140,2	7720,8
Ҷисми ширкатҳои ЧДММ	92,9	84,0	86,7

Истеҳсоли чигити пахта дар корхонаҳои калон, ҳамагӣ - тонна	137672,8	179028,6	582627,5
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	119475,7	156717,7	509802,2
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	18197,1	22310,9	72825,3
Ҷоизи ширкатҳои ҶДММ	86,8	87,5	87,5
Истеҳсоли либосҳои махсуси тиббӣ, варзишӣ, корӣ, ҳарбӣ ва борхалта, ҳамагӣ - тона	584824,0	1467762,0	45091,6
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	511675	1356198	33269,0
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	73149	111564	11822,6
Ҷоизи ширкатҳои ҶДММ	87,5	92,4	73,8
Ҷоизи ширкатҳои ҶДММ дар умум	88,1	85,9	82,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ расмӣ соҳа дар тӯли солҳои мавриди баррасӣ: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024.

Таҳлили маълумоти оморӣ дар ҷадвали 2.1 овардашуда нишон медиҳанд, ки дар сохтори истеҳсоли аксари маҳсулоти муҳими саноатии кишвар ҳиссаи ҶДММ бениҳоят назаррас буда, истеҳсолкунандагони асосии ин намуди маҳсулот ба ҳисоб мераванд. Аз ҷумла, дар истеҳсоли маҳсулоти муҳими саноати сабуки кишвар – истеҳсоли пахта ва молҳои аз он тайёршаванда, дар давраи солҳои 2022-2023, ҳиссаи ҶДММ ба ҳисоби миёна 85-88%-ро ташкил медиҳад. Масалан: дар давраи солҳои 2022-2023 аз миқдори умумии нахи пахтаи истеҳсолшуда дар корхонаҳои хурди кишвар, ки ҳамагӣ мутаносибан 34644,2 ва 8009,3 тоннаро ташкил медиҳад, ҳиссаи ҶДММ мутаносибан 32069 ва 6783 тонна ё 92,6% ва 84,7%-ро ташкил дода, дар сохтори арзиши умумии маҳсулоти истеҳсолшуда дар соли 2023 ки 105813,96 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад, ҳиссаи ҶДММ 87522,7 ҳазор сомонӣ ё 82,7%-ро ташкил дод. Инчунин, дар истеҳсоли нахи пахта дар корхонаҳои калон дар таносуб бо дигар шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ ҳиссаи ҶДММ назаррас буда, ҳиссаи корхонаҳои мазкур дар давраи таҳлилшаванда 80,7% ва 81%-ро ташкил

намуда, ин арзиш дар соли 2023 бошад, ҳиссаи ЧДММ 80,5%-ро ташкил медиҳад.

Дар баробари ин, қайд кардан бамаврид аст, ки тибқи маълумоти омори, дар истеҳсоли чигити пахта дар корхонаҳои хурду калони кишвар, дар давраи солҳои 2022-2023 ҳиссаи ЧДММ ба ҳисоби миёна 88%-ро ташкил намуда, мутаносибан дар корхонаҳои хурд 92,9% ва 84% ва дар корхонаҳои калон мутаносибан 86,8% ва 87,5%-ро ташкил додааст. Ҳамчунин, дар сохтори умумии арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар соли 2023, ҳиссаи ЧДММ дар корхонаҳои хурд 86,7% ва дар корхонаҳои калон 87,5%-ро ташкил дод. Дар баробари ин, дар истеҳсоли либосҳои махсуси тиббӣ, варзишӣ, корӣ, ҳарбӣ ва борхалтаҳо низ, ба мисли дигар намуди маҳсулот, ҳиссаи ЧДММ дар қойи аввал қарор дошта, дар солҳои 2022-2023 мутаносибан 88,1% ва 85,9%-ро ташкил дода, дар арзиши маҳсулоти истеҳсолшудаи ин намудҳои маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023 73,8%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамзамон, барои таҳлили саҳми ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд нисбат ба шаклҳои дигари ҳуқуқии субъектҳои соҳибкорӣ, маълумоти омори оид ба таносуби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, аз қабيلي гӯшти мурғ, ҳасиб, шир, маҳсулоти қаннодӣ ва орд аз ҷониби ширкатҳои ЧДММ дар муқоиса бо дигар ширкатҳо дар давоми ин солҳо дида мебароем.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар асоси таҳлили маълумоти омории ҷадвали 2.2 солҳои 2022-2023 муайян карда шуд, ки дар истеҳсоли маҳсулоти гӯшти мурғ, ҳасиб, шири холис, маҳсулоти қаннодӣ ва орд низ ҳиссаи ЧДММ хеле назаррас буда, ба ҳисоби миёна, мутаносибан 64,4% ва 66,9%-ро ташкил дода, аз арзиши умумии маҳсулоти истеҳсолшудаи ин намудҳои маҳсулоти саноатии соли 2023, ҳиссаи ЧДММ 75,1%-ро ташкил медиҳад (ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. Таносуби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (гушти мурғ, ҳасиб, шир, маҳсулоти қаннодӣ ва орд) аз ҷониби ширкатҳои ҶДММ ва дигар ширкатҳо дар солҳои 2022-2023

Номгуй	Солҳо		Арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар с.2023 ҳазор. сомонӣ
	2022	2023	
Истеҳсоли гушти мурғ, ҳамагӣ - тонна	11531,8	13260,4	296628,8
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	10750,9	12082,8	271034,9
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	780,9	1177,6	25593,9
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ	93,2	91,1	91,4
Истеҳсоли ҳасиб, ҳамагӣ - тонна	4213,8	4473,2	105291,9
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	3063,3	3381,3	81761,5
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	1150,5	1091,9	23530,4
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ	72,7	75,6	77,7
Истеҳсоли шири холис, ҳамагӣ - тонна	17321,1	18960,6	119467,8
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	9747,0	11592,6	85840,8
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	7574,1	7368,0	33627,0
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ	56,3	61,1	71,9
Истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ - тонна	25775,04	27662,59	383765,17
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	14811,9	16241,8	207459,3
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	10963,1	11420,8	176305,9
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ	57,5	58,7	54,1
Истеҳсоли орд - тонна	598023,3	605580,1	1452827,7
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	254361,9	289026,3	1173151,2
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	343661,4	316553,8	279676,5
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ	42,5	47,7	80,7
Ғоизи ширкатҳои ҶДММ дар умум	64,4	66,9	75,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ расмӣ соҳа дар тӯли солҳои мавриди баррасӣ: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024.

Ғайр аз ин, таҳлили истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ кишвар, аз қабилӣ концентрати сурб, концентрати сурма, нафт ва ангишт низ

гузаронида шуда, муайян карда шуд, ки дар давраи солҳои 2022-2023 аз миқдори умумии истеҳсолкардашудаи ин номгӯи маҳсулот, ҳиссаи ЧДММ ба ҳисоби миёна мутаносибан 86% ва 84%-ро ташкил намуда, аз арзиши умумии номгӯи қайдшудаи маҳсулоти истеҳсолшудаи намудҳои маҳсулоти саноатии соли 2023 ҳиссаи ЧДММ 84,7%-ро ташкил медиҳад (ҷадвали 2.3).

Ҷадвали 2.3. Таносуби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (концентрати сурб, концентрати сурма, нафт ва ангишт) аз ҷониби ширкатҳои ЧДММ ва дигар ширкатҳо дар солҳои 2022-2023

Номгӯй	Солҳо		Арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар с.2023 ҳазор. сомонӣ
	2022	2023	
Истеҳсоли концентрати сурб - тонна	79134,7	68596,6	1325167,4
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	79134,7	68460,6	1323875,4
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	0,0	136,0	1292,0
Ҷоизи ширкатҳои ЧДММ	100,0	99,8	99,9
Истеҳсоли концентрати сурма – тонна	49576,6	50801,2	678709,8
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	49576,6	49716,9	659510,4
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	0,0	1084,3	19199,4
Ҷоизи ширкатҳои ЧДММ	100,0	97,9	97,2
Истеҳсоли нафт ҳамагӣ - тонна	24789,8	18009,3	32645,9
Аз ҷумла - ширкатҳои ЧДММ	22728,2	16488,3	28273,6
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	2061,6	1521,0	4372,3
Ҷоизи ширкатҳои ЧДММ	91,7	91,6	86,6

Идомаи ҷадвали 2.3.			
Истеҳсоли ангишт ҷамагӣ- тонна	2393596,6	2084179,7	482732,7
Аз ҷумла - ширкатҳои ҶДММ	1256026,1	966417,5	265858,0
Аз ҷумла - дигар ширкатҳо	1137570,5	1117762,2	258222,8
Ҷоизаи ширкатҳои ҶДММ	52,5	46,4	55,1
Ҷоизаи ширкатҳои ҶДММ дар умум	86,0	83,9	84,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ расмӣ соҳа дар тӯли солҳои мавриди баррасӣ: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. С...

Аз натиҷаи таҳлили маълумотҳои ҷадвалҳои болозикри 2.1., 2.2. ва 2.3. вобаста ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дида мешавад, ки дар сохтори истеҳсоли умумии ин намудҳои маҳсулот ҳиссаи ҶДММ сол аз сол афзоиш ёфта, дар умум, ба ҳисоби миёна дар солҳои 2022-2023 мутаносибан 76,2% ва 76,4%-ро ташкил дода, дар соли 2023 ҳиссаи онҳо, дар арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар умум 78,7%-ро ташкил намуда, ҳамвора тағйирёбии тамоюли мусбатдоштаи нишондиҳандаҳои зикргардида аз рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар арсаҳои гуногуни иқтисодиёи минтақавӣ гувоҳӣ медиҳад.

Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои муштарак аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, корхонаҳои калонтарин мебошанд.

Масалан, корхонаҳои муштарак ба монанди: ҶДММ “ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ” (ноҳияи Айнӣ - истеҳсоли маҳсулот дар соли 2023 - 1233 миллион сомони ро ташкил дод), ҶДММ “Ширкати кӯҳӣ-саноатии Тоҷикистону Чин” (шаҳри Гулистон - 2870 миллион сомонӣ), ҶДММ “Ширкати металлургии Анзоб” (ноҳияи Айнӣ - 1371 миллион сомонӣ) ва ҶДММ «ТАГХ Анзоб (ноҳияи Айнӣ - 659 миллион сомонӣ, дар якҷоягӣ бо ИМА) бузургтарин дар соҳа буда, дар маҷмуъ 65,4%-и ҳаҷми умумии тамоми маҳсулоти саноати истихроҷи кишварро (6133 миллион сомонӣ аз 9373 миллион сомонӣ) ташкил медиҳанд.

Бузургтарин дар соҳаи дӯзандагӣ ҶДММ «САТН» (шаҳри Хучанд – 108 миллион сомонӣ) ва ҶДММ «Ҷавонӣ» (шаҳри Хучанд – 124 миллион сомонӣ) мебошанд, ки 51%-и ҳаҷми умумии тамоми маҳсулоти саноати дӯзандагии кишварро медиҳанд (232 миллион сомонӣ аз 455 миллион сомонӣ, ҳарду дар якҷоягӣ бо Италия).

Бузургтарин истеҳсолкунандаи риштаи пахта Маҷмааи нассочии Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи (ҶСП) “Чунтай-Данғара Син Силу Текстил” мебошад, ки аз 20,3 ҳазор тонна дар саросари кишвар 14,5 ҳазор тонна ришта истеҳсол кардааст, ки 71,4% ҳаҷми умумиро ташкил медиҳад.

Корхонаҳои калонтарин дар саноати кимиё ҶДММ КМ “Силкоат Бойя” (шаҳри Хучанд – 13 миллион сомонӣ, дар якҷоягӣ бо Туркия) ва ҶСК “АЗОТ” (шаҳри Леваканд – 162 миллион сомонӣ, дар якҷоягӣ бо Кипр) мебошанд, ки дар маҷмӯъ 31,4% ҳаҷми умумии маҳсулоти саноати кимиёи кишварро медиҳанд (175 млн. сомонӣ аз 557 млн. сомонӣ).

Корхонаҳои калонтарини истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ ҶДММ “Чжунгтсай моҳир семент” (ноҳияи Ёвон 433 миллион сомонӣ), ҶДММ “Моҳир семент” (ноҳияи Ҷ.Балхӣ - 116 миллион сомонӣ), ҶДММ “Хуаксин Ғаюр семент” (ноҳияи Ёвон - 721 миллион сомонӣ), ҶДММ “Хуаксин Ғаюр” (ноҳияи Б.Ғафуров - 518 миллион сомонӣ), ки дар маҷмӯъ 57,5% ҳаҷми маҳсулоти минералии ғайриметаллии кишварро медиҳанд (1788 миллион сомонӣ аз 3109 миллион сомонӣ).

Аз рӯйи истеҳсоли нӯшокиҳои ташнашикан/беалкоголӣ, бузургтарин истеҳсолкунанда дар кишвар ҶСК “Оби Зулол” (шаҳри Истаравшан) мебошад (саҳмдорони ҶСК “Оби Зулол” “Бейбарс ва К” (Қазоқистон) ва “Консолидэйтед Экспорт Корпорэйшн” (Британияи Кабир) мебошанд). Корхона соли 2023 ба маблағи 811 миллион сомонӣ маҳсулот баровардааст, ки 65,1%-и ҳаҷми умумии маҳсулоти

ташнашиканро/беалкоголиро (1246 миллион сомонӣ) ташкил медиҳад [341].

Ғайр аз ин корхонаҳо, метавон ҶДММ “Зарафшан” оид ба истеҳсоли тилло (бо ҶМЧ), ҶСК “Агротехсервис” оид ба истеҳсоли тракторҳо (бо Белоруссия), ҶДММ “Акиа Авесто Автоматив Индастри” оид ба истеҳсоли автобусҳо (бо Туркия), ҶДММ “Артел Авесто Электроникс” оид ба истеҳсоли техникаи рӯзгори маишӣ (бо Ёзбекистон) ва ғайраро қайд кард.

Ин аз самаранокии баланди фаъолияти корхонаҳои муштарак дар Тоҷикистон ҳамчун шакли ташкили соҳибкории истеҳсолии манфиатдор шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон, қайд кардан муҳим аст, ки ҶСК шакли мураккабтарин ва барасмиётдаровардатарини ташкилию ҳуқуқиро ташкил медиҳанд, ки барои корхонаҳои калони истеҳсолӣ, ки дар тамоми бозори миллий фаъолият мекунанд ва меҳонанд ба бозорҳои байналмилалӣ ворид шаванд, мувофиқанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки тавассути ҷойгиркунии оммавии сахмияҳо, сармоягузориҳои назаррас ҷалб карда шаванд. Аммо, таъсис ва идоракунии ҶСК риояи стандартҳои қатъии идоракунӣ ва ҳисоботи корпоративиро талаб мекунад, ки барои корхонаҳои нав душвор буда метавонад.

Дар маҷмӯъ, интиҳоби шакли ташкилию ҳуқуқӣ ба рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон таъсири назаррас дорад. Соҳибкорони инфиродӣ, ба туфайли чандирии худ метавонанд зуд ба тағйирот дар бозор мутобиқ шаванд, аммо онҳо дар ҷалби сармоягузорӣ маҳдуданд. Дар ҳоле ки ҶДММ ва ҷамъиятҳои сахҳомӣ, аз ҷумла таъсиси корхонаҳои муштарак дар асоси онҳо метавонанд сармояро самараноктар ҷалб кунанд. Аммо ин гуна шаклҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ сохтори мураккаби идоракунӣ ва ҳисоботдиҳиро талаб мекунанд.

Дар баробари ин, қайд кардан муҳим аст, ки дар шароити иқтисоди бозории Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории истеҳсолӣ омили муҳими рушди устувори иқтисод мегардад. Интиҳоби шаклҳои ташкилию ҳуқуқии ин намуди соҳибкорӣ, дар таъмини фаъолияти самараноки корхонаҳои истеҳсолӣ дар иқтисоди миллӣ нақши калидиро мебозад.

Омилҳои асосие, ки ба интиҳоби шаклҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, ба назари мо, дар асоси якчанд меъёрҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Меъёри аввал, ки дар асоси интиҳоби шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ қарор дорад, бо имконияти пайдо кардани манбаъҳои маблағгузорӣ ё имконияти таъмини дастрасӣ ба маблағгузориҳои фаъолияти истеҳсолӣ алоқаманд аст. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ имкони бештари ҷалби сармоягузорӣ доранд ва ин ба онҳо имкон медиҳад, ки иқтидорҳои истеҳсолиро васеъ карда, технологияҳои муосирро ҷорӣ кунанд.

Меъёри дуюм, ин қобилияти идоракунии хавфҳо мебошад. Масалан, масъулияти маҳдуд дар ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ хавфҳои молиявиро барои сармоягузoron коҳиш медиҳад, ки ин барои ташкили соҳибкории истеҳсолӣ хеле муҳим аст.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти зарурати расидан ба ҳадафҳои миллии рушди кишвар, шаклҳои афзалиятноки ташкилию ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба назари мо, бояд ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, аз ҷумла дар асоси онҳо таъсис додани корхонаҳои муштарак бошанд.

Гарчанде ки нақши соҳибкорони инфиродӣ дар низоми соҳибкории хурд муҳим боқӣ мемонанд, аммо барои ноил шудан ба рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бахши истеҳсолии ҷумҳурӣ барои ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва дигар корхонаҳои ба ин самту соҳа

алоқаманд аз тарафи давлат шароит фароҳам овардан муҳим ва зарурӣ мебошад.

Хулосаи боби дуюм.

Дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун «нуқтаҳои институтсионалии рушд» баромад меkunанд ва аз ин рӯ ҳалли мушкилоти дарёфти роҳҳои ҳамбастагии манфиатҳои ин ниҳоди иқтисоди бозорӣ бо манфиатҳои давлат хеле муҳим аст. Аз нуқтаи назари сиёсати макроиқтисодӣ ин маънои дарёфти роҳҳои паст кардани сатҳи рафтори девиантии соҳибкорон дар шароити иқтисоди бозорӣ ва дуршавии эҳтимолии онҳо аз ҳадафҳои стратегии кишвар мебошад.

Зери рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ масъалае фаҳмида мешавад, ки чӣ гуна тавассути банақшагирии индикативӣ, яъне ҳамчун ҳамкории байни Пешрав/Привентор (давлат) ва Навовар/Новатор (соҳибкорӣ), рушди чунин омили истеҳсолоти ҷамъиятиро ба монанди қобилияти соҳибкорӣ, дар чунин самт таъмин намояд, ки аз як тараф фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ғоидаовар ва самаранок бошад ва аз тарафи дигар, фаъолияти онҳо ба вазифаҳо ва ҳадафҳои миллии рушди кишвар мувофиқат кунад. Аз ин ҷиҳат, тавсеаи низоми банақшагирии индикативӣ дар ҷумҳурӣ, тавассути қабули барномаҳои стратегии рушди соҳаи саноат, аз як тараф воситаи муҳими идоракунии давлатӣ бо мақсади танзими рафтори девиантии соҳибкории истеҳсолӣ мегардад, аз тарафи дигар на танҳо робитаи чорабиниҳои давлатиро байни худ дар доираи лоиҳаҳои озмоишӣ таъмин менамояд, инчунин, соҳибкории истеҳсолиро барои истифодаи воситаҳои идоракунии лоиҳа ва ба сатҳи лоиҳаҳои тижоратӣ расонидани кӯшишҳои сармоягузори соҳибкорӣ бо мақсади ноил шудан ба ҳадафи саноатикунони босуръат дар ҷумҳурӣ ҳавасманд мекунад. Аз ин рӯ, масъалаи дастгирии иттилоотии соҳибкории истеҳсолӣ бо мақсади фаҳмондани ғояҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои гузоштаи ҳукумати

мамлакат дар стратегияву барномаҳои соҳаи рушди саноат самти муҳиме мегардад, ки сатҳи рафтори девиантии соҳибкории истеҳсолиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паст карда, барои расидан ба ҳадафи рушди пешрафтаи саноат дар доираи саноатикунони босуръат мусоидат мекунад.

Дар боби дуюм бо мақсади ҳалли вазифаҳои стратегии рушди кишвар панҷ гурӯҳи вазифаҳо барои соҳибкории истеҳсолӣ ҷудо карда шудаанд: рушди саноати кӯҳӣ ва геологӣ-ташхисӣ; рушди саноати коркард; рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда; рушди комплекси нақлиётӣ-логистикӣ; ва рушди таҳсилоти касбӣ, ки ба тайёр кардани мутахассисон дар равияҳои касбҳои лозимаи самти соҳибкорӣ нигаронида шудааст. Ин равиши масъалаи таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ на танҳо мушкилоти иқтисодӣ аст.

Ҳамин тариқ, интихоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҷанбаи калидии ба даст овардани бартариҳои рақобатӣ ва рушди устувори иқтисоди миллӣ мегардад.

Интихоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир пеш аз ҳама ба модели назариявии идоракунии стратегии корхона, дуюм, ба муносибати концептуалии назарияи давраи ҳаёти маҳсулот ва сеюм, ба концепсияи муносибати бисёромилӣ ба омӯзиши падидаҳои иқтисодӣ асос ёфтааст. Аммо, дар робита ба иқтисоди миллии Тоҷикистон, асосҳои назариявии интихоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ минбаъд бояд, ки тавассути призмаи назарияи захираҳо, назарияи афзалиятҳои рақобатӣ, назарияи инноватсионӣ, назарияи рушди устувор ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ карда шаванд.

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун як ниҳоди асосӣ дар низоми бозор нишон медиҳад, ки ба он параметрҳои сифатӣ ва миқдорӣ хосанд,

ки аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва самаранокии фаъолияти онҳо дар шакли корхонаҳои миёна ва калон, корхонаҳои муштарак, корхонаҳои хурд ва соҳибкории инфиродӣ вобастаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се гурӯҳи чунин соҳибкории истеҳсолиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст:

1) соҳибкоре, ки дар соҳаҳои анъанавии иқтисоди миллӣ машғуланд;

2) соҳибкоре, ки барои худ аз ҳисоби фаъолият дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, ки ҷумҳурӣ дар захираҳо бартариҳои мутлақ дорад, афзалиятҳои муқоисавӣ ба вуҷуд меоранд;

3) соҳибкоре, ки тавассути истифодаи технологияҳо ва воситаҳои инноватсионӣ барои худ бартариҳои рақобатӣ эҷод мекунанд.

Таснифоти мазкури субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ метавонад барои интиҳоби чорабиниҳо дар доираи стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ, барои ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушди кишвар, тавассути ҳавасмандгардонии ин субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун «нуқтаҳои институтсионалии рушд»-и иқтисоди миллӣ истифода шавад.

Таҷрибаи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҶСК, аз ҷумла тавассути таъсиси корхонаҳои муштарак (ЧДММ), шакли афзалиятноки ташкилию ҳуқуқӣ барои корхонаҳои миёна ва калони истеҳсолӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар сохтори истеҳсоли аксари молҳои муҳими саноатии кишвар ҳиссаи ЧДММ хеле баланд аст ва онҳо истеҳсолкунандагони асосии ин намуди маҳсулот мебошанд.

БОБИ 3. АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ АФЗАЛИЯТ-НОКИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ

3.1. Таҳлили рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишвар дар доираи саноатикунони босуръат

Ба масъалаҳои рушди саноат ва соҳибкорӣ дар кишвар ҳама вақт дар стратегияҳо ва барномаҳои қабулшудаи давлатии рушд диққати махсус зоҳир гардида, тибқи сценарияҳо ва меъёрҳои пешбинигардида ба фаъолияти соҳаҳои муҳими иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад.

Назорат намудан ва амал кардан дар асоси сценарияҳои пешбинигардида имкон медиҳад, ки рушди соҳаҳои пешбинигардида мувофиқи меъёр таъмин гардад. Дар фаъолияти соҳибкорӣ тибқи Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 чунин қайд карда шуд, ки “..... дар шароити Тоҷикистон бе таъсиси саноати пешрафта, таъмини сатҳи баланди зиндагии аҳоли, истиқлолияти иқтисодӣ, амнияти иҷтимоӣ ва ҳалли бомуваффақияти мушкилоти иҷтимоӣ ғайриимкон аст.

Ташаккули иқтисоди саноатӣ-аграрӣ, рушди босуръати саноат ва пеш аз ҳама он бахшҳои саноатро дар назар дорад, ки имкон медиҳанд захираҳои табиӣ-гидроэнергетикӣ, маъданӣ ва ашёи хом ба гардиши истеҳсоли ва ба истеҳсоли ҷамъиятӣ - захираҳои меҳнати босуръат рушдбанда ҷалб карда шаванд” [8].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (СМР-2030) қайд шудааст, ки «Дар марҳилаи нави рушд дар назди кишвар се вазифаи асосӣ гузошта шудааст:

- якум, ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои сегменти миёна бо даромади миёнаи муқоисашаванда;

- дуюм, таъмин намудани рушди устувор ба воситаи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ;
- сеюм, вусъатдиҳӣ ва таҳким бахшидани табақои миёна.

Тадбирҳои асосӣ баҳри иҷрои вазифаи дуюм ин, таъмини суръати нисбатан баланди рушди саноат нисбат ба соҳаҳои дигари иқтисод ва зиёд намудани ҳиссаи он дар ММД-и кишвар, баланд бардоштани самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши ҳиссаи он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, таъмини афзоиши босуръати хизматрасониҳои дараҷаи нисбатан мураккаб, баланд бардоштани сатҳи диверсификатсияи иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад. Дар соҳаи тавсеаи шуғли пурмаҳсул, дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна дар шаҳру деҳот ҳамчун роҳҳои самараноки зиёд намудани шумораи ҷойҳои корӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст» [38, С. 118].

Муваффақиятҳои назаррас дар солҳои охир, ҷиҳати таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, тавсеаи шуғли пурмаҳсул барои амалӣ намудани саноатикунории босуръати кишвар дар Тоҷикистон заминаи зарурӣ гардиданд.

Бо назардошти ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд карданд, ки «..... бо дарназардошти аҳаммияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунории босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад» [33].

Дар шароити имрӯза, вобаста ба мақсадҳои олии ва созандаи роҳбари кишвар дар самти саноатикунории босуръат, расидан ба як иқтисодиёти рушдёртаи фарогир ва меҳварӣ, ки дар он тамоми неъматҳо ва арзишҳои барои ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон зарур фароҳам оварда шавад.

Амалишавии чорабиниҳои стратегияҳо ва барномаҳои қабулшудаи давлатӣ имкон дод, ки дар рушди саноати кишвар дар солҳои 2018-2023 муваффақиятҳои муайян ба даст ояд. Аз ин рӯ, соли 2018 ҳамчун соли асосӣ - соли эълони саноатикунории босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи ҷоруми стратегии рушди иқтисоди миллӣ гардид.

Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ тибқи маълумотҳои таҳлилгардида дар соли 2023 мутаносибан 46,9 миллиард сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 бо нархҳои муқоисашаванда 77,9% (26,3 миллиард сомонӣ) зиёд мебошад. Шумораи корхонаҳо 1292 адад ё 59,8% ва шумораи кормандони саноатӣ-истеҳсолӣ 2,2% афзудааст.

Ҷадвали 3.1. Баъзе нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои соли 2022 г.)

Нишондиҳанда	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2018 %
Шумораи корхона – адад	2161	2283	2397	2802	3453	159,8
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ млн. сомонӣ	26339	32440	39187	42988	46857	177,9
Ҳисоби миёнасолаи шумораи ҳайати саноатӣ- истеҳсолӣ – ҳазор нафар	85,6	84,3	85,3	86,3	87,5	102,2

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 9.

Дар солҳои 2018-2023 вобаста ба лапиши назарраси маълумоти овардашуда ва таҳлилгардида, суръати рушди соҳаҳои саноат хеле фарқ мекунад. Ҳамин тавр, агар ҳаҷми маҳсулоти соҳаҳои саноати истихроҷ дар нархҳои солҳои дахлдор 99,2%, дар соҳаҳои саноати коркард 111,1% зиёд шуда бошад, пас дар истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ онҳо танҳо 57,9% афзудаанд, ки суръати умумии афзоиши ҳаҷми саноатро 96,1% таъмин кардааст.

Суръати гуногуни афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ба тағйирёбии сохтори саноат оварда расонд.

Вазни таносуби соҳаҳои саноати истихроҷ на он қадар зиёд/каме афзуд (ҳамагӣ 0,3 банди фоиз), соҳаҳои саноати коркард 4,3 банди фоиз афзуда, истеҳсол ва тақсими нерӯӣ барқ, об, газ ва гармӣ бошад 4,6 банди фоиз коҳиш ёфт (нигаред ба ҷадвалиҳои 3.2 ва 3.3).

Ҷадвали 3.2. Динамикаи ҳаҷми истеҳсол ва суръати афзоиши бахшҳои саноат (млн. сомонӣ бо нархҳои солҳои дахлдор)

Нишондиҳандаҳо	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2018 %
Саноат ҳамагӣ:	23894	30890	38829	43025	46857	196,1
Саноати истихроҷ	4686	4309	8409	8906	9336	199,2
Саноати коркард	13520	19054	22313	26497	28537	211,1
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ	5688	7527	8107	7622	8984	157,9

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С.14-15.

Зиёдшавии суръати афзоиш дар саноати коркард ва вазни таносуби он дар ҳаҷми умумии саноати кишвар омили мусбати рушди саноати

Тоҷикистонро ташкил намуда, ҳиссаи ин шакли саноат дар маҷмуи умумии нишондиҳандаҳои саноатӣ ва дигар маълумотҳои ба баҳодиҳии ин масъала хос назаррас мебошад. Таҳлили маълумотҳои омории ҷадвалиҳои 3.2 ва 3.3 нишон медиҳад, ки дар рушди соҳаи саноати минтақаҳои кишвар нобаробарӣ мавҷуд буда, дар вилояти Суғд аз ҳама суръати баландтарини рушд - 2,3 баробар мушоҳида гардида, дар НТҚ – 2,0 баробар афзоиш, дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душабе – 1,6 баробар афзоиш ва дар ВМКБ бошад, пастшавии ҳаҷми истеҳсолот мушоҳида карда мешавад (9,8%). (нигар ҷадвали 3.3)

Ҷадвали 3.3. Сохтори бахшҳои саноат (бо фоиз)

Нишондиҳандаҳо	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2018 %
Саноат ҳамагӣ:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Саноати истихроҷ	19,6	13,9	21,6	20,7	19,9	+ 0,3
Саноати коркард	56,6	61,7	57,5	61,6	60,9	+ 4,3
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	23,8	24,4	20,9	17,7	19,2	- 4,6

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 16.

Ин, тағйири сохтори саноатро аз рӯи минтақаҳои кишвар муайян кард.

Саноати вилояти Суғд 55,9% тамоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дода, дар ҳоле ки минтақаи калонтари кишвар – вилояти Хатлон ҳамагӣ 25,3%, шаҳри Душанбе ва НТҚ мутаносибан 9,1% ва 9,3% фоиз ва ВМКБ 0,4%-ро ташкил медиҳад (нигаред ба ҷадвали 3.4).

**Ҷадвали 3.4. Суръати афзоиш ва ҳиссаи минтақаҳои кишвар
дар ҳаҷми умумии саноати кишвар**

	2018 млн. сомонӣ	Ҳисса	2023 млн. сомонӣ	Ҳисса	2023 нисбат ба 2018	
					%	Банди %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	23894	100,0	46857	100,0	196,1	-
ВМКБ	238,2	1,0	214,8	0,4	90,2	- 0,6
Вилояти Суғд	11498,4	48,1	26188,1	55,9	227,7	+ 7,8
Вилояти Хатлон	7294,0	30,5	11841,2	25,3	162,3	- 5,2
Душанбе	2664,9	11,2	4265,1	9,1	160,0	- 2,1
НТҚ	2198,5	9,2	4347,8	9,3	197,8	+ 0,1

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои оморӣ саноати ҚТ. Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 9.

Суръати баландтарини афзоиш, ки аз суръати рушди саноати кишвар (2,0 маротиба) зиёдтар аст, дар соҳаҳои зерин мушоҳида мешавад: истеҳсоли кимиё (4,1 маротиба), мошинсозӣ (3,1 маротиба), истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасса (2,7 маротиба), истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ (2,4 маротиба). Ин афзоиш пеш аз ҳама бо заминаи хеле пасти рушди соҳаҳои зикршуда алоқаманд аст. Ба истифода додани як ё ду корхонаи нав имкон дод, ки чунин муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шаванд.

Дар баробари ин, дар соҳаҳои зерини саноат суръати афзоиш назар ба тамоми саноат (196,1%) пасттар ба даст оварда шудааст: истихроҷи масолеҳи энергетикӣ (174,6 Ҷоиз), истеҳсоли насосӣ ва дӯзандагӣ (181,5 Ҷоиз), коркарди чӯб ва истеҳсоли маҳсулоти чӯбӣ (147%), истеҳсоли целлюлозӣ-қоғазӣ, Ҷаъолияти нашриётӣ полиграфӣ (173,0%), истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ (81,0%) ва истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ (135,9%).

Маълумот аз рӯйи ҳаҷм ва суръати афзоиш аз рӯйи соҳаҳои асосии саноат ҷолиб аст (нигаред ба ҷадвали 3.5).

**Ҷадвали 3.5. Ҳаҷм ва суръати афзоиши маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи
бахшҳои асосии саноат (бо нархи солҳои дахлдор млн. сомонӣ)**

Соҳаҳо	2018	2023	2023 нисбати 2018 %
Тамоми саноат	23894	46857	196,1
Саноати истихроҷ	4686	9336	199,2
Аз ин: истихроҷи масолеҳи энергетикӣ	331	578	174,6
Истихроҷи маводи ғайриэнергетикӣ	4355	8758	201,1
Саноати коркард	13520	28537	211,1
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	4900	11621	237,2
Истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ	2479	4500	181,5
Истеҳсоли чарм, маҳсулоти чармӣ ва истеҳсоли пойафзол	63	133	211,1
Коркарди ҷӯб ва истеҳсоли маҳсулоти ҷӯбӣ	138	203	147,1
Истеҳсолоти селлюлозӣ-қоғазӣ, ғаёлияти нашриётию полиграфӣ	241	417	173,0
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	105	85	81,0
Истеҳсоли кимиёвӣ	147	602	409,5
Истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасӣ	200	533	266,5
Истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ	2298	3122	135,9
Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ	2708	6486	239,5
Мошинсозӣ	203	627	313,8
Дигар соҳаҳои саноат	38	208	547,4
Истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ	5688	8984	157,9

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҶТ. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 14-15.

Чуноне аз ҷадвал мебинем, агар коҳиши суръати миёнаи рушди чунин соҳаҳо ба монанди: - коркарди чӯб ва истеҳсоли маҳсулоти чӯбӣ (147,1%), истеҳсоли селлюлозӣ-коғазӣ, фабوليати нашриётию полиграфӣ (173,0%) ва истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ (81,0%)-ро бо мушкилоти интиқоли ашёи хом ва ҷузъҳои хориҷӣ шарҳ додан мумкин аст, пас коҳиши суръати пешбинишудаи рушди чунин соҳаҳо ба монанди: - истихроҷи маҳсулоти энергетикӣ (174,6%), истеҳсоли насосӣ ва дӯзандагӣ (181,5%) ва истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ (135,9%) фаҳмонидан душвор аст.

Бо назардошти мавҷудияти ашёи хом ва маҳсулоти ватанӣ, захираҳои меҳнатӣ ва замина барои рушди босуръат онҳо ба қадри кофӣ ва зарурӣ истифода нашуданд. Ин, махсусан ба истеҳсоли насосию дӯзандагӣ ва истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ (семент) дахл дорад. Дар ин ҷо бо сабаби кам шудани ҳаҷми содироти маҳсулоти соҳаҳо, суръат ба интизориҳо мувофиқат намекунад. Ҷустуҷӯи бозорҳои нав тӯл кашид ва харидорони пешина аз сабаби ташкили истеҳсолоти “худӣ” (семент дар Узбекистон) «рафтанд». Дар ин ҷо норасоии таҷриба ва малакаи соҳибкорони ватанӣ ба таври пурра таъсир расонд.

Суръати гуногуни афзоиш ба тағйирёбии сохтори саноат аз рӯйи соҳаҳои асосии он оварда расонд (нигаред ба ҷадвали 3.6).

Ҷадвали 3.6. Сохтори саноат аз рӯйи бахшҳои асосӣ (%)

Бахшҳо	2018	2023	2023 нисбати 2018
Тамоми саноат	100,0	100,0	-
Саноати истихроҷ	19,6	19,9	+ 0,3
Аз ин: истихроҷи масолеҳи энергетикӣ	1,4	1,2	- 0,2

Идомаи ҷадвали 3.6.

Истихроҷи маводи ғайриэнергетикӣ	18,2	18,7	+ 0,5
Саноати коркард	56,6	60,9	+ 4,3
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	20,5	24,8	+ 4,3
Истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ	10,4	9,6	- 0,8
Истеҳсоли чарм, маҳсулоти чармӣ ва истеҳсоли пойафзол	0,3	0,3	-
Коркарди ҷӯб ва истеҳсоли маҳсулоти ҷӯбӣ	ё	0,4	- 0,2
Истеҳсолоти селлюлозӣ-қоғазӣ, фъолияти нашриётию полиграфӣ	1,0	0,9	- 0,1
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	0,4	0,2	- 0,2
Истеҳсоли кимиёвӣ	0,6	1,3	+ 0,7
Истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасӣ	0,8	1,1	+ 0,3
Истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ	9,6	6,7	- 2,9
Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ	11,3	13,9	+ 2,6
Мошинсозӣ	0,9	1,3	+ 0,4
Дигар соҳаҳои саноат	0,2	0,4	+ 0,2
Истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ	23,8	19,2	- 4,6

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуаи омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 16.

Вазни таносуби истихроҷи маводи ғайриэнергетикӣ 0,5 банди фоиз зиёд шуд, ки афзоиши вазни таносуби саноати истихроҷро 0,3 банди фоиз таъмин кард; истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку 4,3 банди фоиз, истеҳсоли кимиёвӣ 0,7 банди фоиз, истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасса 0,3 банди фоиз, истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ 2,6 банди фоиз ва мошинсозӣ ба 0,4 банди фоиз афзоиш ёфт.

Дар соҳаҳои зерин вазни таносуби табиқии маълумоти овардашуда дар чунин ҳаҷм қошӣ ёфт: истихроҷи маводи энергетикӣ 0,2, истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ 0,8, қорқарди қӯб ва истеҳсоли маҳсулоти қӯбӣ 0,2, истеҳсоли селлюлозӣ-қоғазӣ, фаболияти нашриётию полиграфӣ 0,1, истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ 0,2, истеҳсоли диғар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ ба 2,9 ва истеҳсолу тақсими неруи барқ, об, газ ва ғармӣ 4,6 банди фоизи қошӣ ёфтаанд.

Акнун махсусғардони мавқудай соҳаҳои саноатро аз рӯйи минтақаҳои Тоҷикистон муайян хоҳем қард, ки метавонанд муҳарриқи рушди иқтисоди минтақавӣ ғардад. Барои ин мо маълумоти зеринро оид ба рушди соҳаҳои саноати кишвар аз рӯйи минтақаҳо истифода мебарем (ниғаред ба қадвали 3.7).

Ҷадвали 3.7. Ҳаҷм ва вазни таносуби минтақаҳо дар сохтори саноат барои соли 2023 (млн. сомонӣ ва %)

	ҚТ	Вазни нисбӣ	ВМБК	Вазни нисбӣ	СУҒД	Вазни нисбӣ	ХАТ- ЛОН	Вазни нисбӣ	Душанбе	Вазни нисбӣ	НТҚ	Вазни нисбӣ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
САНОАТ - ҳамагӣ	46857	100,0	215	0,4	26188	55,9	11841	25,3	4265	9,1	4348	9,3
Саноати истихроҷ	9336	100,0	78	0,8	7467	80,0	503	5,4	61	0,7	1227	13,1
Аз ин: истихроҷи масолеҳи энергетикӣ	578	100,0	-	-	425	73,5	35	6,1	-	-	118	20,4
истихроҷи маводи ғайриэнергетикӣ	8758	100,0	78	0,9	7042	80,4	468	5,3	61	0,7	1109	12,7
Саноати коркард	28537	100,0	56	0,2	16778	58,8	6826	23,9	2988	10,5	1889	6,6
Аз ин: истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ	11621	100,0	26	0,2	8068	69,4	1908	16,4	1194	10,3	425	3,7
Истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	4500	100,0	12	0,3	1465	32,6	2692	59,8	171	3,8	160	3,5
Истеҳсоли чарм, маҳсулоти чармӣ ва истеҳсоли пояфзол	133	100,0	-	-	67	50,4	6	4,5	60	45,1	-	-
Коркарди чӯб ва истеҳсоли маҳсулоти чӯбӣ	203	100,0	3	1,4	100	49,3	31	15,3	53	26,1	16	7,9
Истеҳсолоти селлюлозӣ-қоғазӣ, фъолияти нашриётию полиграфӣ	417	100,0	1	0,2	120	28,8	12	2,9	269	64,5	15	3,6
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	85	100,0	-	-	11	12,9	33	38,8	24	28,2	17	0,2

Идомаи ҷадвали 3.7.

Истеҳсоли кимиёвӣ	602	100,0	1	0,2	163	27,1	321	53,3	26	4,3	91	15,1
Истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасӣ	533	100,0	1	0,2	242	45,4	62	11,6	126	23,7	102	19,1
Истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ	3122	100,0	7	0,2	968	31,0	1573	50,4	344	11,0	230	7,4
Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ	6486	100,0	3	0,1	5428	83,7	101	1,5	216	3,3	738	11,4
Мошинсозӣ	627	100,0	-	-	26	4,1	80	12,8	442	70,5	79	12,6
Дигар соҳаҳои саноат	208	100,0	1	0,5	120	57,7	7	3,3	62	29,8	18	8,7
Истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ	8984	100,0	81	0,9	1943	21,6	4513	50,2	1216	13,6	1231	13,7

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҶТ. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С. 14-16; С.31-32; С.32-33; С.33-34; с.35.

Вазни таносуби баландтар дар ҳаҷми умумии истеҳсоли саноатӣ дар вилояти Суғд ба даст оварда шудааст (55,9%).

Вазни таносуби баландтар дар ҳаҷми умумии истеҳсоли соҳаҳои алоҳида дар:

- **вилояти Суғд:** - аз рӯйи истихроҷи маҳсулоти энергетикӣ ва ғайриэнергетикӣ (73,5% ва 80,4%), истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ (69,4%), истеҳсоли чарм, маҳсулоти чармӣ ва истеҳсоли пойафзол (50,4%), коркарди чӯб ва истеҳсоли маҳсулоти чӯбӣ (49,3%), истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасса (45,4%), истеҳсоли металлургия ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ (83,7%);

- **вилояти Хатлон** аз рӯйи истеҳсоли насосҷӣ ва дӯзандагӣ (59,8%), истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ (38,8%), истеҳсоли кимиёвӣ (53,3%), истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ (50,4%), истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ (50,2%);

- **шаҳри Душанбе** - аз рӯйи истеҳсоли селлюлозӣ-коғазӣ, ғайриилоҳияти нашриётӣ полиграфӣ (64,5%), мошинсозӣ (70,5%).

Таҳлили тағйирёбии сохтори соҳаҳои саноати Тоҷикистон аз рӯйи дараҷаи технологӣ ҷолиб аст (нигаред ба ҷадвали 3.8).

Мувофиқи методологияи таҳиякардаи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР), "... саноати коркард аз рӯйи сатҳи технологӣ ба чор гурӯҳ тасниф карда мешавад: соҳаҳои баланди технологӣ, миёнаи технологии сатҳи баланд, миёна-технологии сатҳи паст ва пастии технологӣ..."

"...Ба соҳаҳои баланди технологӣ соҳаҳои дохил мешаванд, ки дар маҳсулоти боркардашуда ҳиссаи хароҷот барои илми соҳавӣ зиёда аз 5%-ро ташкил медиҳад. Ба соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи баланд соҳаҳои дохил мешаванд, ки ҳиссаи хароҷоти таҳқиқот ва таҳия дар онҳо аз 2,5% то 5%, ба соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи паст аз 1% то 2,5% ва ба соҳаҳои пастии технологӣ аз 1% камтар аст» [339, С. 178-180] (нигаред ба ҷадвали 8).

**Ҷадвали 3.8. Таснифоти соҳаҳо аз рӯйи дараҷаи технологӣ, ки аз
ҷониби СҲИР таҳия шудааст**

Гурӯҳ	Соҳаҳо
Соҳаҳои баланди технологӣ	авиаканӣ; дорусозӣ; истеҳсоли техникаи идоравӣ- офисӣ ва компютерҳо; истеҳсоли таҷҳизоти радио ва телекоммуникатсионӣ; истеҳсоли таҷҳизоти тиббӣ, асбобҳои дақиқ ва оптикӣ, инчунин, соатҳо
Соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи баланд	мошинҳо ва таҷҳизоти барқӣ; мошинҳо, присепҳо ва нимприсепҳо; истеҳсоли кимиёвӣ ба истиснои дорусозӣ; таҷҳизоти роҳи оҳан ва нақлиёт; мошинҳо ва таҷҳизоте, ки ба гурӯҳҳои дигар дохил карда нашудаанд
Соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи паст	киштисозӣ ва таъмири киштиҳою қайҳо; истеҳсоли резин, каучук ва пластик; истеҳсоли кокс, маҳсулоти нафтӣ ва сӯзишвории ҳастай; истеҳсоли дигар маҳсулоти минералӣ (ба ғайр аз металлургия); металлургия
Соҳаҳои пасти технологӣ	дигар истеҳсолот ва коркарди партовҳо; истеҳсоли чӯб, коғаз ва ғаъолияти настриявӣ; истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, нӯшокиҳо ва тамоку; истеҳсоли нассочӣ, истеҳсоли чарм ва пойафзол

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси методологияи Созмони ҳамкории иқтисодӣ
ва рушд (СҲИР)

Аз рӯйи методологияи зикршудаи СҲИР сохтори соҳаҳои саноати
Тоҷикистонро аз рӯйи дараҷаи технологӣ нишон медиҳем (ҷадвали 3.9).

**Ҷадвали 3.9. Тасниф ва сохтори соҳаҳои саноати Тоҷикистон аз
рӯйи дараҷаи технологӣ (%)**

Бахшҳои асосии саноат	2018	2023	2023 нисбати 2018 банди %
1	2	3	4
Соҳаҳои баланди технологӣ:	0,0	0,0	
Авиаканҷонӣ	0,0	0,0	
Дорусозӣ	0,0	0,0	
Истеҳсоли таҷҳизоти идоравӣ/офисӣ ва компютерҳо	0,0	0,0	
Истеҳсоли таҷҳизоти радио ва телекоммуникатсионӣ	0,0	0,0	
Истеҳсоли таҷҳизоти тиббӣ, асбобҳои дақиқ ва оптикӣ ва соат	0,0	0,0	
Соҳаҳои миёнаи технологӣ сатҳи баланд:	1,5	2,6	+ 1,1
Мошинҳо ва таҷҳизоти барқӣ	0,0	0,0	
Мошинҳо, ядакҳо ва нимядакҳо	0,0	0,0	
Истеҳсоли кимиёвӣ ба истиснои дорусозӣ	0,6	1,3	+ 0,7
Таҷҳизоти роҳи оҳан ва нақлиёт	0,0	0,0	
Мошинҳо ва таҷҳизоте, ки ба гурӯҳҳои дигар дохил карда нашудаанд ва дигар гурӯҳ (мошинсозӣ)	0,9	1,3	+ 0,4
Соҳаҳои миёнаи технологӣ сатҳи паст	22,1	21,9	- 0,2
Киштисозӣ ва таъмири киштиҳои қайқҳо	0,0	0,0	
Истеҳсоли резин, каучук ва пластик (истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасӣ)	0,8	1,1	+ 0,3
Истеҳсоли кокс, маҳсулоти нафтӣ ва сӯзишвории ҳастай	0,4	0,2	- 0,2
Дигар маҳсулоти минералӣ (ба ғайр аз металлургия) (ғайриметаллӣ)	9,6	6,7	- 2,9
Металлургия	11,3	13,9	+ 2,6
Соҳаҳои миёнаи технологӣ дар умум	23,6	24,5	+0,9

Идомаи ҷадвали 3.9.

Соҳаҳои пасти технологӣ	33,0	36,4	+ 3,4
Истеҳсоли ҷӯб, коғаз ва ғаёлияти настриявӣ	1,6	1,3	- 0,3
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, нӯшокиҳо ва тамоку;	20,5	24,8	+ 4,3
Истеҳсоли нассочӣ, истеҳсоли чарм ва пойафзол.	10,7	9,9	- 0,8
Соҳаҳои дигар	0,2	0,4	+ 0,2
Истеҳсол ва тақсими неруи барқ, об ва газ	23,8	19,2	- 4,6
Ҳамаи бахшҳои саноати истихроҷ	19,6	19,9	+0,3
Бахшҳои пасти технологӣ дар умум	76,4	75,5	- 0,9
ҲАМАГӢ:	100,0	100,0	100,0

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024, С.16.

Тавре ки аз маълумоти овардашуда дида мешавад, вазни таносуби соҳаҳои миёнаи технологӣ сатҳи баланд аз ҳисоби болоравии афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кимиё ва мошинсозӣ 0,9 банди фоиз (аз 1,5 то 2,6%) афзудааст ва соҳаҳои миёнаи технологӣ сатҳи паст аз ҳисоби коҳиши ҳаҷми истеҳсоли семент 0,2 банди фоиз (аз 22,1 то 21,9%) коҳиш ёфтаанд.

Дар маҷмӯъ, вазни таносуби соҳаҳои миёнаи технологӣ 0,9 банди фоиз (аз 23,6% то 24,5%) афзудааст, ки ин тамоюли мусбат аст. Мувофиқан, вазни таносуби соҳаҳои пасти технологӣ 0,9 банди фоиз коҳиш ёфтааст.

Бо дарназардошти он ки суръати афзоиши истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об нисбат ба соҳаҳои миёнаи технологӣ пасттар хоҳад буд, саҳми онҳо дар рушди саноати кишвар низ коҳиш хоҳад ёфт.

Ин ба тағйироти ҷиддии сохтори саноат аз рӯйи дараҷаи технологӣ, яъне - афзоиши вазни таносуби соҳаҳои миёнаи технологӣ саноати коркард оварда мерасонад.

Ҳоло, дар сохтори саноати Тоҷикистон соҳаҳои пасти технологӣ бартарӣ доранд. Мақсад аз он иборат аст, ки ҳиссаи соҳаҳои миёнаи

технологӣ ба таври назаррас афзоиш дода шавад ва онҳо дар саноат ва сипас дар содироти кишвар бартарӣ дошта бошанд.

Ёдовар мешавем, ки « ... марҳилаҳои зерини рушди саноатии кишвар ва хусусиятҳои асосии онҳоро ҷудо мекунанд:

- марҳилаи саноатикунонии барвақтӣ, ки метавонад ба ташкили муназзами бахшҳои алоҳидаи саноат, касб намудани таҷрибаи муваффақ аз дохил ва хориҷи кишвар, ҳамзамон, рушди нишондиҳандаҳои муваффақонаи соҳаи саноат (ашёи хом, меҳнатталаб) мусоидат кунанд;

- тезонидани марҳалаи ҷадид ва босуръати саноатикунонии босуръат бо назардошти рушди соҳаҳои сармояталаб, миёнаи технологӣ, афзоиши нақши саноат дар иқтисоди имрӯза;

- марҳилаи саноатикунонии дершуда, ки бо афзоиши иқтидори илмӣ саноат, бартарии соҳаҳои баланди технологӣ хос аст [93, С. 183].

Бо истифода аз методикаи пешниҳоднамудаи Е.М. Карпенко [93, С. 183], мо хусусиятҳои марҳилаҳои рушди саноатии кишварро махсус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудем (ҷадвали 3.10).

Ҷадвали 3.10. Хусусиятҳои марҳилаҳои рушди саноатии кишвар

Нишондиҳандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022	Марҳилаи саноатикунонӣ		
	барвақтӣ	баркамол	дер
Ҳиссаи саноат дар ММД, %	камтар аз 30	зиёда аз 30	зиёда аз 30
Тоҷикистон	23,5		
Таносуби ҳиссаи коргарони саноат ба ҳиссаи коргарони кишоварзӣ	камтар аз 1	зиёда аз 1	зиёда аз 1
ҚТ (130,6/2545)/(1608,8/2545)	0,08		
Ҳиссаи саноати коркард дар сохтори саноат, %	камтар аз 30	30 – 90	зиёда аз 90
Тоҷикистон		61,6	

Идомаи ҷадвали 3.10.

Ҳосилнокии меҳнат дар саноат нисбат ба ҳосилнокии меҳнат дар кишоварзӣ	камтар аз 1	зиёда аз 1	зиёда аз 1
Тоҷикистон		10,8	
Ҳосилнокии меҳнат дар саноат нисбат ба ММД ба ҳар сари аҳоли	камтар аз 1	зиёда аз 1	зиёда аз 1
Тоҷикистон		27,9	
Соҳаҳои бартаридошта дар сохтор/содироти саноатӣ аз рӯи сатҳи технологӣ	паст	миёна	баланд
Тоҷикистон	75,2	24,8	

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024. С. 9; Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С.50; Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023 омода карда шудааст.

Аз рӯи ин таснифот Тоҷикистон дар марҳилаи барвақтии саноатикунонӣ қарор дорад, ки ҳадафи он расидан ба марҳилаи саноатикунонии баркамол мебошад, ки бо рушди соҳаҳои сармояталаб, миёнатехнологӣ ва афзоиши нақши саноат дар иқтисод хос аст.

Аз ин рӯ, яке аз ҳадафҳои асосии Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 июни соли 2021, №441 тасдиқ шудааст, афзоиш додани нишондиҳандаи ҳиссаи соҳаҳои миёнаи технологӣ дар сохтори саноат то 30,0 фоиз ва дар ММД то 6,2 фоиз мебошад. Дар асл, ин нишондиҳанда дар соли 2023 сатҳи 24,5% ба даст оварда шудааст. Дар давоми 2 соли оянда ин нишондиҳанда бояд 5,5 банди фоиз зиёд карда шавад [7].

Дар ояндаи наздик истеҳсоли маҳсулоти тайёр (металл)-ро дар корхонаҳои саноати истихроҷ ташкил кардан лозим аст, ки ин боиси кам шудани вазни таносуби онҳо дар саноати кишвар ва мутаносибан афзоиши соҳаҳои миёнатехнологӣ дар саноати коркард мегардад.

Ғайр аз ин, дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 дар баробари дигар афзалиятҳо – зиёдшавии ҳиссаи саноат аз 22,5% то 26,3% фоиз, такмили сохтори саноат тавассути рушди пешрафтаи саноати коркард ва афзоиши ҳиссаи он дар сохтори саноат то 63,8% ва дар ММД то 15%; расонидани рушди маҳсулоти софи саноатии кишвар то андозаи ба ҳисоби сари ҳар як аҳолии кишвар ба 130 доллари ИМА ва афзоиши шуғл дар соҳаҳои истеҳсоли дар фоизи шуғли умумӣ то 3,5% [7].

Ин нишондиҳандаҳоро муфассалтар дида мебароем.

Мувофиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293 тасдиқ шудааст, пешбинӣ шудааст, ки то соли 2025 вазни таносуби бахшҳои саноати коркард ба 63,8% расонида шавад. Дар соли 2023 ин нишондиҳанда 60,9% - ро ташкил дод, яъне дар давоми 2 сол, онро 2,9 банди фоиз зиёд кардан лозим аст, ки ин хеле воқеӣ мебошад.

Ба монанди соҳаҳои миёнаи технологӣ дар солҳои наздик бояд дар корхонаҳои бахшҳои истихроҷкунанда истеҳсоли маҳсулоти тайёр (металлҳо) ташкил карда шавад, ки ин боиси кам шудани вазни таносуби онҳо дар саноати кишвар ва мутаносибан зиёд шудани вазни таносуби бахшҳои саноати коркард мегардад.

Дар ҷадвал таносуби сохтори бахшҳои саноатро дар истеҳсолоти ватанӣ бо рақамҳо дида мебароем (ҷадвали 3.11).

Ҷадвали 3.11. Сохтори бахшҳои саноат (бо фоиз)

Нишондиҳанда	2018	2023	2023 нисбат ба 2018 банди фоиз	БМР-25 ва БСБ-25	БМР-25 нисбат ба 2023
Саноат ҳамагӣ:	100,0	100,0	-	100,0	-
Саноати истихроҷ	19,6	19,9	+ 0,3	14,9	-5,0

Идомаи ҷадвали 3.11.					
Саноати коркард	56,6	60,9	+ 4,3	63,8	+2,9
Истеҳсол ва тақсимои неруи барқ, об, газ ва гармӣ	23,8	19,2	- 4,6	21,3	+2,1

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҚТ. Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024, С.9; Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025; Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омода карда шудааст.

Баъд аз андухтани таҷрибаи печида дар самти дастгирии бахшҳои воқеии иқтисодиёт ва таъям намудан ба он, заруриятиро пеш овард, ки тавассути қувваҳои истеҳсолкунанда соҳибкорон аз иқтисоди аграрӣ саноатӣ ба иқтисодиёти саноатӣ аграрӣ гузаранд ва ин ҳисса тамоили тағйирёбиро касб намудааст (мувофиқан дар соли 2018 - 21,2% ва 19,8%; дар соли 2022 - 23,5% ва 22,9%).

Бо дарназардошти он ки афзоиши миёнаи солони ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар дар солҳои 2015-2022 зиёда аз 1 банди фоизро ташкил дод, ҳисоб кардан душвор нест, ки дар соли 2025 нишондиҳандаи пешбинишуда ба даст оварда мешавад (дар се сол афзоиши 2,8 п. п. зарур аст); ва дар панҷ соли минбаъда, афзоиши 3,7 банди фоизро таъмин кардан лозим аст, ки ин ҳам хеле воқеӣ ба назар мерасад.

Ҷадвали 3.12. Сохтори ММД-и Тоҷикистон аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ (бо фоиз аз умум)

Номгӯй	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба 2018
Кишоварзӣ ва дигар	19,8	20,9	22,7	22,4	22,9	+ 3,1
Саноати кӯҳӣ	3,6	3,3	2,8	4,6	4,3	+ 0,7
Саноати коркард	13,2	13,4	15,6	15,0	15,1	+ 1,9
Таъминот бо неруи барқ, газ, буғ ва ҳаво	4,3	4,4	4,6	4,1	4,0	- 0,3

Идомаи ҷадвали 3.12.						
Обтаъминкунӣ, коркарди партовҳо	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	-
Саноат ҳамагӣ	21,2	21,2	23,1	23,8	23,5	+ 2,3
Фарқияти саноат ва кишоварзӣ	+ 1,4	+ 0,3	+ 0,4	+ 1,4	+ 0,6	

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати ҶТ. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- 2024. С. 9; Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 50. омода карда шудааст.

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаҳои пешбинишуда оид ба ҳиссаи маҳсулоти софи саноати истеҳсоли нисбат ба ММД-и кишвар, шуғл дар саноати истеҳсоли аз ғоизи шуғли умумӣ ва ҳиссаи маҳсулоти софи саноати истеҳсоли бо доллари ИМА ба ҳар сари аҳоли аллакай дар соли 2021 ба даст оварда шудаанд.

Тавре ки аз маълумоти дар ҷадвали 3.13 овардашуда дида мешавад, дар ду нишондиҳандаи аввал афзоиши назаррас ба даст оварда шуда, (мувофиқан: 1,8 банди ғоиз ва 23 доллар) шуғли саноати коркард дар ғоизи шуғли умумӣ, сарфи назар аз афзоиши мутлақ, дар ифодаи нисбӣ дар сатҳи пештара боқӣ монд.

Ҷадвали 3.13. Баъзе нишондиҳандаҳои Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022

Номгӯй	2018	2021	Натиҷа	БМР-25	2021 нисбат ба БМР-25
Ҳиссаи маҳсулоти софи саноати коркард бо ғоиз нисбат ба ММД-и кишвар (%)	13,2	15,0	+ 1,8	14,5	+ 0.5

Идомаи ҷадвали 3.13.					
Ҳиссаи маҳсулоти софи саноати коркард бо доллари ИМА ба ҳар сари аҳоли	112,6	135,6	+ 23,0	130,0	+ 5,6
Шуғл дар саноати коркард бо фоиз аз шуғли умумӣ	3,5	3,5	-	3,5	-

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои оморӣ саноати ҚТ. Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024., С.9; Кумитаи байнидавлатӣ оморӣ ИДМ. Мониторинги нишондиҳандаҳои Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) дар минтақаи ИДМ 2018-2022. Маскав. 2024. С. 126-127; Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, С.185.

Ҳамин тариқ, нишондиҳандаҳои пешбинишуда оид ба ҳиссаи маҳсулоти софи саноати коркард нисбат ба ММД-и кишвар, шуғл дар саноати истеҳсолӣ бо фоиз аз шуғли умумӣ ва ҳиссаи маҳсулоти софи саноати коркард бо доллари ИМА ба ҳар сари аҳоли аллакай дар соли 2021 ба даст оварда шудаанд. Афзоиши пешрафтаи рушди саноат дар муқоиса нисбат ба истеҳсолоти кишоварзӣ сохтори ММД-и кишварро ба таври назаррас тағйир дод.

Ин бисёр аст ё кам? Ба ин савол хусусиятҳои муқоисавӣ нишондиҳандаҳо бо дигар кишварҳо ҷавоб медиҳанд. Яке аз ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил шудани сатҳи некуаҳволии мардуми кишварамон ба сатҳи некуаҳволии мардуми кишварҳои дорои даромади миёна мебошад. Аз ин рӯ, маълумоти муқоисавӣ оид ба рушди саноат бо чунин кишварҳо ҷолиб аст.

Арзиши иловашудаи саноати коркард дар ММД дар Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои даромади миёна 6,2 банди фоиз камтар аст, аммо нисбат ба кишварҳои даромади паст 5,1 банди фоиз баландтар аст. Арзиши иловашудаи саноати коркард ба ҳар сари аҳоли (долл.) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 136 долларро ташкил дод, ки нисбат ба кишварҳои даромади миёна 8,9 маротиба пасттар аст, аммо нисбат ба

кишварҳои даромади паст 88,9% баландтар буда, дар муқоиса бо кишварҳои даромади баланд, мо то ҳол 45 маротиба қафо мондаем.

Ҷадвали 3.14. Баъзе нишондиҳандаҳои муқоисавии байналмилалӣ рушди саноати Тоҷикистон барои соли 2020

Номгӯй	Тамоми дунё	Давлатҳои дорои даромади баланд	Давлатҳои дорои даромади миёна	Давлатҳои дорои даромади паст	Тоҷикистон
Арзиши иловашудаи саноати коркард дар ММД, %	17,0	14,4	21,2	9,9	15,0
Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳо	- 2,0 банди фоиз	+ 0,6 банди фоиз	- 6,2 банди фоиз	+ 5,1 банди фоиз	
Арзиши иловашудаи саноати коркард ба ҳар сари аҳоли (долл.)	1854	6129	1206	72	136
Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳо	13,6 маротиба кам	45 маротиба кам	8,9 маротиба кам	188,9%	
Шуғл дар саноати коркард ҳамчун ҳисса дар шуғли умумӣ (%)	13,1	13,3	14,8	5,3	3,5
Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳо	- 9,6 банди фоиз	- 9,8 банди фоиз	- 11,3 банди фоиз	-1,8 банди фоиз.	

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омории саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. 2024. С.9; Гузориши солонаи ЮНИДО, соли 2021. Вена, соли 2022 С. 79-80 (Баъзе нишондиҳандаҳо дар 2-3 сол як маротиба ҳисоб карда мешаванд)..

Шуғл дар саноати коркард аз ҳиссаи шуғли умумӣ (%) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3,5%-ро ташкил дод, ки на танҳо нисбат ба кишварҳои даромади миёна (11,3 банди фоиз), балки нисбат ба кишварҳои даромади паст (1,8 банди фоиз) камтар аст.

Яъне, бо вуҷуди афзоиши назарраси ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ дар солҳои охир Тоҷикистон бояд барои расидан ба ҳадафҳои саноатикунории босуръат роҳи дарозро тай намояд. Инро Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид

намуданд, ки “Дар солҳои охир, дар рушди соҳа муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шуданд..... Вале ин нишондиҳандаҳо, бо дарназардошти захираву имкониятҳои кишвар, аз ҷумла ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсоли, захираҳои меҳнатӣ, «энергияи сабз» ва талаботи афзоянда ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мо – саноатикунони босуръат ҳанӯз нокифоя мебошанд [35].

Аз ин рӯ, зарур аст, ки барои таъмини рушди босифати соҳаҳои гуногуни саноат, ки дар он ҷумҳури бартариҳои рақобатӣ дорад, чораҳои фаврӣ андешида шаванд. Қайд кардан зарур аст, ки раванди саноатикунони босуръат бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда ва омилҳои таъсиррасон сода набуда, он аз як масъалаҳо вобаста ва аз як қатор омилҳои дигар таъсирро ба худ қабул менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, дар шароити имрӯза, ба андешаи мо, саноатикунони босуръат якҷанд марҳалаи асосиро дар бар мегирад, ки онҳо аз: таъсис додани истеҳсолоти касбӣ, дар соҳаҳои меҳнатталаб истифода бурдани захираҳо ва иқтидорҳои меҳнати мавҷуда, рушд додани соҳаи саноат бо мавҷудияти энергияи барқӣ, металлургия ва мошинсозӣ, механизатсиякунонӣ ва омилҳои дигари ба ин масъала хос заминаҳои саноатикунонӣ мебошанд.

Дар марҳилаи муосир зарур аст, ки ҳамзамон, рушди соҳаҳои меҳнатталаб (саноати сабук ва хӯрокворӣ), соҳаҳои асосии саноат (электроэнергетика, металлургия ва мошинсозӣ) ба роҳ монда шуда, равандҳои механизатсия ва электрификатсияи иқтисоди миллӣ татбиқ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, муваффақиятҳои дар рушди саноати кишвар ба даст овардашуда, ба Тоҷикистон имкон доданд, ки ба марҳилаи аввали саноатикунонӣ бо вазифаи расидан ба марҳилаи саноатикунони баркамол, ки бо рушди соҳаҳои сармояталаб, миёнатехнологӣ ва афзоиши нақши саноат дар иқтисод хос аст, гузарад.

3.2. Афзалиятҳои соҳавии соҳибкории истеҳсолӣ ва масъалаҳои саноатикунонии босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои фаъолияти соҳибкориро ҳам аз нуқтаи назари институционалӣ ва ҳам аз нуқтаи назари таркибӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Зеро асоси муваффақиятҳо дар ҳама самту соҳаҳо аз фаъолнокии соҳибкорон вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки афзалиятҳои соҳибкориро дар соҳаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, тандурустӣ ва сиёсӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Ба ин хотир, давлат дар доираи ҳадафҳои созандаи худ тавассути барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ ин масъаларо назорат ва дастгирӣ менамояд. Дар ҳошияи ҳамин гуфтаҳо, принсипи дуҷуми рушд, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) оварда шудааст, принсипи индустриалӣ мебошад, ки баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллиро, пеш аз ҳама тавассути гузариш аз модели аграрӣ-индустриалӣ ба модели индустриалӣ-аграрии рушди иқтисод дар назар дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар соли 2018 қайд карданд, ки "... бо дарназардошти аҳаммияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад" [33].

Имконияти эълони саноатикунонии босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР -2030) гузошта шудааст, ки дар он қайд карда шудааст, «Бо дарназардошти мониторинги ҳамасола гузаронидашаванда, арзёбии тағйирёбии вазъ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва

таъсири он ба соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти СМР-2030 –ро тақмил медиҳад [38, С. 118].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нақши бориси соҳибкории истеҳсоли дар ноил шудан ба афзалиятҳои рушди саноат қайд карда шудааст, ки пеш аз ҳама, ба самтҳои зерин алоқаманд аст:

- баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷири арзиши иловашудаи соҳаҳои саноатӣ;
- афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва берун рақобатпазир мебошад;
- ташкили низоми самараноки тайёр намудани мутахассисоне, ки дорои қобилияти офаридан ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мебошанд;
- бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат, ташкили кластерҳои инноватсионӣ ва пурмаҳсул;
- мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интихобӣ, пеш аз ҳама дар соҳаи комплекси агросаноатӣ (коркарди маҳсулоти меваю сабзавот ва зиёд кардани истеҳсоли он), соҳаи сохтмон, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ [38].

Дар барномаҳои дахлдори соҳавӣ масъалаи саноатикунони босуръати кишвар иқтисодиёти комилан ба рушд нигаронидашударо дар бар мегирад, ки он аз сценарияҳои бозсозӣ ва фароҳамоварии шароити мусоид дар давраҳои кӯтоҳтарин мебошад. Дар ҳошияи рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишвар, тақвияти ҳам баландбардории иқтидор ва ҳам диверсификатсияи соҳавию рақобатпазирӣ талаб карда мешавад. Дар баробари ин, суръати рушди иқтисоди ватанӣ дар дурнамои дарозмуддат бо суръати афзоиши маҳсулоти саноатӣ муайян карда мешавад.

Моделсозӣ дар заминаи ҷамъбасти таҷрибаи 52 кишвари дорои даромади миёна ва иқтисоди гузариш дар давраи солҳои 2001-2021 нишон дод, ки тавсеаи барориши истеҳсолоти саноатӣ бояд бо пешбурди самти содиротии соҳибкории истеҳсолӣ ва беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ, дар доираи баланд бардоштани сифати идоракунии давлатӣ алоқаманд бошад [167, С. 64-79]. Арзёбиҳо нишон медиҳанд, ки барои таъмини роҳнамоии стратегӣ оид ба параметру нишондодҳои ҳиссаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, барои кишвар талошҳо оид ба афзоиши ҷараёни сармоягузорӣ, таҳкими мавқеъ дар соҳаи рушди инсон ва иқтидори содиротии кишвар муҳим мебошанд. Ҳамзамон, рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар саноат тавассути ворид кардани он ба занҷираҳои глобалии арзиши иловашуда ва ҳадафи навсозии имкониятҳои технологӣ тавассути ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ муҳим аст.

Сатҳи сарбории иқтидорро дар солҳои 2015-2023 аз рӯи намудҳои алоҳидаи фаъолияти истеҳсолии соҳибкорон метавон ба 3 гурӯҳ тақсим кард:

– иқтидори пасти боркунӣ то 50% барои соҳибкории истеҳсолии бо маҳсулоти меҳнатталаби мобайнӣ - истеҳсоли нуриҳои минералӣ, маводҳои деворӣ, коркарди пахта ва абрешим хос аст;

– иқтидори боркунии то 60% дар соҳибкории истеҳсолие мушоҳида мешавад, ки бо истеҳсоли номгӯӣ на он қадар калони маҳсулоти истеъмолӣ (масалан, рағани растанӣ, коркарди шир) алоқаманд аст;

– иқтидори боркунии то 90% дар соҳибкории истеҳсолие, ки ба содироти маҳсулоти сементӣ нигаронида шудааст, нигоҳ дошта мешавад.

Аз ин рӯ, сармоягузориҳои соҳибкорон ба соҳаҳои саноати коркард аз рӯи суръати афзоиш аз сармоягузорӣ ба бахшҳои истихроҷи иқтисод бояд ки пеш гузарад. Рушди пешсафои соҳибкорӣ дар соҳаҳои коркард

аз суръати воридшавии сармоягузорӣ, навсозии истеҳсолот дар асоси қарорҳои муҳандисӣ вобаста хоҳад буд.

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар саноат давра ба давра ба тадриҷан тағйирёбии самти ашёи хоми иқтисоди ватанӣ оварда мерасонад. Дар ин асос, бояд ки ҳаҷми содироти ашёи хом кам гардида, содироти маҳсулоти тайёр бо арзиши иловашуда афзоиш ёбад, ки ин ҳама барои ғанигардонию буҷети давлатӣ ва баландбардории некуаҳволии мардуми кишвар мусоидат хоҳад кард.

Амалишавии вазифаҳои гузошташуда дар самти саноатикунонию босуръати кишвар на танҳо ба таъсиси сохторҳои нави соҳибкорӣ дар саноат, ҳамчунин, ба баландбардории маҳсулнокию истеҳсолии онҳо низ оварда мерасонад. Дар баробари ҳалли масъалаҳои инноватсионӣ, ҳамчунин, зарур аст, ки дар самти паст кардани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасонӣ, беҳтар намудани сифати он, баландбардории даромаднокию афзоиши фоида чораҳои муассири дахлдор андешида шаванд.

Баландбардории маҳсулнокию меҳнат дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ масъалаи муҳими дигаре дар роҳи саноатикунонию босуръат, дар шароити рақобати шадид дар бозорҳои дохилию хориҷӣ мебошад. Бо вучуди дастовардҳои назаррас дар гузаронидани ислоҳот дар иқтисоди ҷумҳурӣ, имкониятҳои баланд бардоштани самаранокию онҳо боқӣ мондаанд. Аз ҷумла, бояд ба нуқтаҳои зерини татбиқнашуда дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ, ки ба суръат бахшидани рушди иқтисодӣ равона шудаанд, ишора кард:

- нақши сармоягузорию хусусии дохилӣ дар рушди иқтисодӣ дар солҳои охир хеле ночиз аст. Бо вучуди маълумоти оморию, ки баъзе афзоишро дар соли 2018 нишон медиҳанд, ҳанӯз ин нишондод нокифоя буда, имкон намедиҳад, ки дурнамои умедбахши сармоягузорӣ ба корхонаҳои ватанӣ ба даст оварда шавад;

- пешбинӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои нав ба он оварда мерасонад, ки дар шароити ҳиссаи зиёди хароҷотҳои иҷтимоӣ дар буҷет, гаронии андоз метавонад афзоиш ёбад. Аз ҷумла, ин метавонад яке аз сабабҳои сатҳи пасти сармоягузори аз ҷониби корхонаҳои ватанӣ ба истехсолот бошад.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо, идома додани ислоҳот, ки ҳам ба фароҳам овардани муҳити муассири тиҷоратӣ барои соҳибкории истехсоли дар умум ва ҳам ба такмил додани равиши мақсаднок нисбат ба корхонаҳои мавҷуда нигаронида шудаанд, зарур аст. Муҳим аст, ки имтиёзҳои андозӣ ва дигар ҳавасмандӣ ба корхонаҳои нав ва мавҷуда баробар татбиқ карда шаванд.

Дар ин замина бояд, ки суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар (28.12.2024) қайд карданд, ёдовар карда шавад: «Масъалаи истифодаи соҳибкорону сармоягузoron аз имтиёзи андоз аз ғоида ҳангоми бунёди корхонаи нав низ таҷдиди назарро талаб менамояд. Ҳоло имтиёзи зикршуда на аз оғози фаъолияти истехсолии корхона, балки аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии он ҷорӣ мегардад.

Дар чунин ҳолат қисми зиёди муҳлати имтиёзӣ ба давраи бунёд ва таҷҳизонидани корхонаи нав, яъне то ба даст овардани ғоида рост меояд ва соҳибкорону сармоягузoron аз ин имтиёз пурра бархурдор намешаванд» [36].

Қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба тағйирёбанда будани таркиби иқтисодиёт ва вазъи муосири низоми иқтисодии кишвар барои фарогирии ҷараёнҳои иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар стратегияву барномаҳо такмил дода мешаванд.

Маълумоти оперативии омӯрӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2024 дар соҳаи саноат ҷиҳати ноилшавӣ ба ҳадафи ҷоруми миллӣ - саноатикунонии босуръати кишвар, зиёд кардани ҳаҷми истехсоли маҳсулот ва таъмини

талаботи бозор бо маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ, ба кор андохтани иқтидорҳои нав, истифодаи пурраи иқтидорҳои истеҳсоли ва содиротӣ, инчунин, таъсиси ҷойҳои нави корӣ як қатор тадбирҳои амалӣ гардиданд.

Нақшаҳои ҷорабиниҳои барномаҳои гуногун набояд танҳо бо масъалаҳои такмили таъминоти меъёрии ҳуқуқии рушди саноатӣ маҳдуд карда шаванд. Сониян, дар баробари таъсиси корхонаҳои нави саноатӣ, бояд рушди корхонаҳои мавҷуда таъмин карда шавад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, бояд 10-20 равияи истеҳсолоти ватаниро муайян кард, ки нуқтаҳои рушди минбаъдаи саноат бошанд ва аз рӯйи онҳо нақшаҳои молиявии солимгардониро таҳия кунанд. Дар баробари ин, тадбирҳои дастгирӣ барои чунин корхонаҳо набояд бо сабукиҳои андозӣ ё сармоягузориҳои иловагӣ қарзӣ маҳдуд карда шаванд. Ин тадбирҳо бояд ҳам масъалаҳои омодагории захираҳои инсонӣ барои соҳибкориҳои истеҳсоли, таъминоти молиявии он, рушди технологӣ ва инноватсионӣ, инчунин, масъалаҳои инжинирингиро низ дар бар гиранд. Танҳо бо чунин равиш дастгирии давлатӣ метавонад самаранок гардида, натиҷаҳои лозимаро ба бор оварад.

Масъалан, дар соли 2024-ум 528 корхонаи нави саноатӣ бо 5115 ҷойҳои корӣ мавриди истифода қарор дода шуданд [31, С. 9, 40-56], [30]:

- дар шаҳри Душанбе корхонаи бофандагии ҚСК «Пиллаи Тоҷик» бо иқтидори истеҳсоли абрешими наддофӣ зиёда аз 40 тонна ва риштаи абрешим зиёда аз 60 тонна дар як сол;
- дар шаҳри Хучанд корхонаи истеҳсолии ҚДММ «Сирдарё» бо иқтидори 18 ҳазор тонна истеҳсоли равғани растанӣ дар як сол;
- дар шаҳри Истаравшан корхонаи истеҳсолии ҚДММ «Нурпак» бо иқтидори истеҳсоли аз 4 то 6 млн. дона халтаҳои полипропиленӣ гуногунҳаҷм дар як сол;
- дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров корхонаи истеҳсолии ҚДММ «Муосир-пласт» бо иқтидори истеҳсоли аз 20 то 60 млн. дона маҳсулот дар як сол;

- дар шаҳри Бӯстон коргоҳи истеҳсоли ванадийи КФ «Истеҳсоли гидрометаллургӣ» бо иқтидори истеҳсоли 200 тонна маҳсулот дар як сол;
- дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ҶДММ «Ҷавохироти зарғарии Зарафшон» бо иқтидори коркарди то 1 тонна тилло дар як сол;
- дар ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе корхонаи истеҳсоли маҳсулоти нонию қаннодии ҶДММ «Нонпаз» бо иқтидори истеҳсоли 40 тонна маҳсулоти нонӣ ва 5 тонна маҳсулоти қаннодӣ дар як шабонарӯз;
- дар шаҳри Душанбе марҳилаи дуҷуми корхонаи халтаҳои полипропилении ҶДММ «Ғаюр Гурӯҳ» бо иқтидори истеҳсоли 120 млн. дона халта;
- дар шаҳри Норақ корхонаи ҶДММ «ТОҶИК ГЛОБАЛ ИНВЕСТ» бо иқтидори истеҳсоли 10 тонна равған дар як шабонарӯз;
- дар шаҳри Хучанд корхонаи дӯзандагии ҶДММ «Ситораи тоҷ» бо иқтидори 120 ҳазор маҷмӯи сару либоси махсус ва зиёда аз 1 млн. сару либос дар як сол;
- дар шаҳри Хучанд корхонаи ҶДММ «Само» бо иқтидори истеҳсоли 10 ҳазор дона таҷҳизоти гуногуни барқӣ;
- дар ноҳияи Рӯшон корхонаи коркарди меваи ҶДММ «Неъматҳои Рӯшон» бо иқтидори истеҳсоли 1200 тонна меваи хушк ва 500 ҳазор қуттии шартии консерваи меваю сабзавот дар як сол;
- дар ноҳияи Ишкошим корхонаи равғанбарории ҶДММ «Гулҷеҳра-80» бо иқтидори истеҳсоли 500 кг равғани ангат дар як сол;
- дар шаҳри Хоруғ корхонаи коркарди санги ҶДММ «Помир Стоун» бо иқтидори истеҳсоли 20 ҳазор метри мураббаъ маҳсулот аз санг дар як сол;
- дар шаҳри Хоруғ корхонаи коркарди шири ҶДММ «Панҷ» бо иқтидори коркарди 2 тонна шир дар як рӯз;

- дар ноҳияи Рӯдакӣ корхонаи қаннодии «Шоҳасар» бо иқтидори истеҳсолии то 800 тонна маҳсулоти қаннодӣ дар як сол;

- дар ноҳияи Рӯдакӣ корхонаи муосири «Ҳишти аввал» бо иқтидори истеҳсолии 200 ҳазор тонна хишт дар як шабонарӯз.

Дар соли 2024-ум 3774 корхонаҳои саноатӣ (330 адад зиёд нисбат ба соли 2023), аз ҷумла дар соҳаҳои истихроҷ 351 адад (33 адад зиёд), коркард 3249 адад (292 адад зиёд), таъминоти об, тозакунии ва коркарди партовҳо 102 адад (5 адад зиёд) ва таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 72 адад фаъолият доштанд. Аз ин шумора 1229 адад (32,6%) ба вилояти Суғд, 874 адад (23,2 %) ба вилояти Хатлон, 815 адад (21,6 %) ба шаҳри Душанбе, 718 адад (19 %) ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий ва 138 адад (3,7 %) ба ВМКБ рост меоянд. Бо назардошти ин, дар соли 2024 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби соҳибкории истеҳсолӣ ба 53819 млн. сомонӣ баробар гардид. Аз ҷумла, дар таркиби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024 ҳиссаи вилояти Суғд 56,4%, вилояти Хатлон 23,2%, шаҳри Душанбе 9,6%, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий 9,3%, ВМКБ 0,6% ва бозҳисобии мутамарказ 0,9 %-ро ташкил намудааст [30].

Таҳлили таъмини аҳоли аз ҷониби соҳибкории истеҳсолӣ бо маҳсулоти ниёзи аввал нишон медиҳад, ки дар соли 2024 дар 47 корхонаи ватанӣ 670,2 ҳазор тонна орд истеҳсол гардида, нисбат ба соли 2023-юм 10,7 фоиз зиёд мебошад. Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли орд асосан аз ҳисоби ҶДММ «Орди Фатир»-и н.Б.Ғафуров (нисбат ба соли 2023-юм 1,5 маротиба зиёд), ҶДММ «Хубчамъ Инвест»-и н.Б.Ғафуров (37,9% зиёд), ВМ ҶДММ «Хубчамъ Инвест»-и ш.Бӯстон (6,2% зиёд), ҶДММ «Султони Ҳаким»-и н.Спитамен (2,3 маротиба зиёд), ҶДММ «Аҷр»-и н.Б.Ғафуров (11,6% зиёд), ҶДММ «Зерновая компания»-и н.Б.Ғафуров (4,1% зиёд), ҶДММ «Сомон кишоварз»-и н.Ҷ.Расулов (3,7 маротиба зиёд) ва бо назардошти оғози фаъолияти ҶДММ «Қоғазӣ сафед»-и ш.Ғулистон ба вуҷуд омадааст [30].

Инчунин, дар соли 2024 аз ҷониби 80 корхонаи истеҳсолӣ 26,1 ҳазор тонна рағғани растанӣ истеҳсол гардида, нисбат ба соли 2023-юм 0,3 ҳазор

тонна ё 1,3% зиёд шудааст. Афзоиши истеҳсоли рағани растанӣ асосан аз ҳисоби ҚДММ «ЗИРВЭКО»-и ш.Хучанд (нисбат ба соли 2023-юм 7,2 маротиба зиёд), ҚДММ «Файзи Алӣ»-и н.Данғара (2,2 маротиба зиёд), ҚДММ «Саманд 2014»-и ш.Душанбе (1,7 маротиба зиёд), ҚДММ «КМ Агро Ойл»-и ш.Ҳисор (1,8 маротиба зиёд), ҚДММ «Хучанд Агро»-и н.Б.Ғафуров (5,6 маротиба зиёд), ҚДММ «Зухал Тиҷорат»-и н.Зафаробод (2,1 маротиба зиёд) ва ба фаъолият оғоз намудани 17 корхонаи нав, ба монанди ҚДММ «Элит-Коттон»-и н.Қ.Балхӣ, ҚДММ «Ташриф»-и ш.Бохтар, ҚДММ «Хубчамъ Инвест»-и н.Б.Ғафуров ва ҚДММ «Сирдарё»-и ш.Хучанд ба вучуд омадааст.

Дар зерсоҳаи металлургӣ ва маснуоти тайёри филизӣ дар соли 2024 дар ҳаҷми 8090,7 млн сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардида, нисбат ба соли 2023-юм 1611 млн сомонӣ ё 13,5% зиёд шудааст. Афзоиши суръати рушд дар ин зерсоҳа асосан аз ҳисоби КФ «Истеҳсоли гидрометаллургӣ»-и ш.Бӯстон (4 маротиба зиёд), ҚДММ «Алюмин проф»-и ш.Турсунзода (12,1% зиёд), ҚДММ «Баҳори Бӯстон»-и ш.Бӯстон (2,6% зиёд), ҚДММ КМТТ «Таҷпроф»-и ш.Хучанд (27,1% зиёд), ҚДММ «Оҳангудозии Тоҷикистон»-и н.Рӯдакӣ (13,4 % зиёд) ва ҚДММ «Ширкати мошинсозии технологияҳои муосир»-и ш.Душанбе (1,6 маротиба зиёд) ба вучуд омадааст [30].

Дар соли 2024 дар зерсоҳаи аз ҷониби соҳибкории истеҳсоли истеҳсоли нассочӣ, дӯзандагӣ, чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол ба маблағи 4062,5 млн сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардида, нисбат ба соли 2023-юм 535,2 млн сомонӣ ё 7% коҳиш ёфтааст. Истеҳсоли нахи пахта ба 106,3 ҳазор тонна баробар шуда, нисбат ба соли 2023-юм 21,1 ҳазор тонна ё 16,5% кам мебошад.

Дар соли 2024 ҳиссаи саноати истихроҷ дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 24,8 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2023 суръати рушди соҳа 43%-ро ташкил додааст. Аз таҳлил бармеояд, ки ҳиссаи зерсоҳаи истихрочи маъданҳои филизӣ дар соҳа 93,2%-ро ташкил дода, афзоиши истеҳсоли ин зерсоҳа 1,5 маротибаро ташкил медиҳад. Рушди он

асосан аз ҳисоби соҳибкории истеҳсоли ВМ ҚДММ «Вен-Дзян»-и ш.Ваҳдат (нисбат ба соли 2023-юм 9,7%), ҚДММ «ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ»-и н.Айнӣ (34,7%), ҚДММ «Назирӣ»-и н.Ш.Шоҳин (2 маротиба), ҚДММ «Ширкати металлургии Анзоб»-и н.Айнӣ (2,1 маротиба), ҚДММ ТАКХ «Анзоб»-и н.Айнӣ (2,5 маротиба), ҚМТҚДММ «Апрелевка»-и ш.Гулистон (21%) ва ҚСП «Талко Голд»-и н.Айнӣ (2 маротиба) ба вуҷуд омадааст [31, С. 9, 40-56].

Тибқи маъхазҳои мавҷуда, айни замон, ба ҳисоби тахминӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 600 конҳо ва изофатан 800 номгӯи маъданҳои фойданок дар рушди саноати кишвар заминаи мустаҳками захиравӣ фароҳам меоварад.

Дар Тоҷикистон 5000 намуди растаниҳо мерӯянд, ки аз онҳо тибқи маълумоти академикҳои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон П.Н. Овчинников ва К.Х. Ҳайдаров, 720 намуд доруворӣ мебошанд. Дар ҷумҳурӣ барои рушд ва ҷойгиркунии корхонаҳои саноати дорусозӣ шароити мусоид (захираҳои калони оби тоза, истеҳсоли неруи барқӣ арзон, заминаи кофии ашёи хом) мавҷуд аст. Барои фаъолгардонии фаъолияти соҳибкорӣ дар ин самт низоми дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии таъсис ва фаъолияти корхонаҳои саноати дорусозӣ зарур аст.

Бо назардошти ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мушкilotро ба таври возеҳ муайян карда, қайд карданд, ки «барои расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ, принсипи таҳия ва механизми татбиқи сиёсати саноатии кишварро тағйир додан лозим аст» [34].

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ барои сохтани муҳити нави институтсионалӣ ва бунёди сохторҳои нав дар саноату додани имконият ба бахши соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам гардида, корхонаҳои нав бунёд ва бозорҳои дохилӣ бо молу маҳсулот таъмин мегарданд. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ҳолати фароҳам овардани шароит тибқи

сенарияҳои пешбинишуда азнавтаҷҳизонии корхонаҳои саноатӣ ва дигар корхонаҳои ба бахши воқеии иқтисодиёт мансуб бо технологияҳои ҳозиразамон таъмин карда мешаванд.

Одатан, дар асоси сенарияҳо ва принципи индустриалӣ дар рушди мамлакат, барои татбиқи принципи сеюм – принципи инноватсионӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишон дода шудааст, заминаи муҳим мегардад. Дар баробари ин, расидан ба ҳадафи чоруми миллии кишвар – саноатикунонии босуръат бе технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ робитаи соҳибкорӣ бо илм ва ташаккули тафаккури техникӣ дар ҷавонон ғайриимкон аст. Дар ин самт Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020-2040-ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон намуданд, ки ин як такони пурқувват барои ташаккули ҷаҳонбинии муосири илмӣ-техникӣ дар ҷомеа ва ташаккули иқтисоди илмӣ хоҳад буд.

Қарорҳои муҳандисии соҳибкории истеҳсоли дар ҷанбаи саноатикунонии босуръат бояд ба рушди технологияҳои равона карда шаванд, ки ба маҳалликунонии истеҳсолоти инноватсионӣ имкон медиҳанд, масалан, таҷҳизоти энергияи барқароршавандаи барқ, васлкунии калони гиреҳҳои мошинҳои барқӣ, аз ҷумла мошинҳои барқии сабукрав, таҷҳизот барои шабакаҳои барқии интеллектуалӣ ва технологияҳои нави истеҳсоли ғизо.

Ҳамзамон, рушди чопи 3D принтерҳо имкон медиҳад, ки ояндаи соҳибкории истеҳсоли дида шавад, ки дар оянда метавонад маҳалликунонии назарраси истеҳсоли маҳсулоти гуногуни хурд барои бозори дохилиро таъмин кунад. Бо дарназардошти логистикаи мураккаб ва гаронбаҳои таъминоти воридотӣ, аз сабаби дур будани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бозорҳои асосии истеҳсоли аксари маҳсулот ва таҷҳизот, аз ҷумла маҳсулоти тиббӣ, қисмҳо ва ҷузъҳои мошину таҷҳизот, рушди

соҳибкории истеҳсолӣ дар ин самт метавонад як самти муҳими муосир дар раванди саноатикунории босуръати кишвар гардад.

Дар дурнамои наздик рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар истеҳсоли сафедаҳо ва маҳсулоти хӯрокворӣ, дар асоси технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳучайра ба рафъи маҳдудиятҳои захираҳои хоси кишоварзии Тоҷикистон як қатор маҳдудиятҳое, ки ба таркиби амнияти ғизоӣ барои саломатӣ ва ҳаёти инсон зарур таъсир расонида, дар таъмини амнияти озуқавории кишвар нақши бориз мегузорад.

Барои соҳибкории истеҳсолӣ ин ҷанба муҳим аст, азбаски бартарии асосии ин технологияҳо дар шароити Тоҷикистон иқтисодии нисбатан пасти сармояи онҳост. Ба шарофати ин, онҳо метавонанд дар оянда дар тижорати хурду миёна, ки захираҳои сармоягузорӣ ва ҳалли муҳандисӣ надоранд, истифодаи васеъ пайдо кунанд. Аз нуқтаи назари пайваستшавии илм ва истеҳсолот, бояд қайд кард, ки имрӯз ба коркарди таҷрибавии технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳучайра, дар заминаи маркази илмӣ-истеҳсолӣ дар яке аз технопаркҳои дар ҷумҳурӣ таъсисдодашуда шуруъ кардан лозим аст.

Саноати маъдани кишвар, инчунин, аз нуқтаи назари соҳибкории истеҳсолӣ, бо назардошти талабот ба як қатор захираҳои минералии Тоҷикистон, аз ҷумла маъданҳои дорои мис, нуқра, инчунин, кремнийи кристаллӣ, ашёи хоми фосфат, графит ва дигар маъданҳои ғоиданок дурнамои хуби рушд дорад. Истихроҷи мис, нуқра, тилло, кремний, графит, ашёи хоми фосфат ва як қатор минералҳои дигар дурнамои хуби содиротӣ дорад. Илова бар ин, иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ Тоҷикистон бо шартҳои таъмини устувории интиқоли неруи барқ дар якҷоягӣ бо технологияҳои нав имкон медиҳад, ки алюминий бо изи камтарини карбон истеҳсол карда шавад. Арзёбиҳои коршиносон нишон медиҳанд, ки алюминий тақрибан 88% талабот ба металлҳоро дар истеҳсоли батареяҳои офтобӣ ва тақрибан 40% вазни мошинҳои барқиро

ташкил медиҳад, ки ин, афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсолиро нишон медиҳад [31, С. 9, 40-56].

Рушди соҳибкории истеҳсоли дар саноати сабуки ҷумҳури дорои иқтидори бузургтарини афзоиши содирот дар байни соҳаҳои саноати коркард мебошад. Аммо барои рушди босуръат, он ба сармоягузори иловагӣ ва ҳалли иқтисодӣ ва муҳандисӣ, мувофиқи талаботи муосир ниёз дорад, ки ба баланд бардоштани сатҳи коркарди ашёи хом ва сохтани истеҳсолоти пурраи содиротӣ дар асоси кластерҳои истеҳсоли, ки метавонанд истеҳсолоти бофандагӣ, трикотажӣ ва дӯзандагиро дар бар гиранд, равона карда шудааст.

3.3. Афзалиятҳои соҳибкории истеҳсоли дар заминаи сиёсати ҳамгироии ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда (дар мисоли саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ, рушди мукаммали иқтисодиётро бидуни мавҷудияти қувваҳои истеҳсоли тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки дар иқтисодиёте, ки низоми пешрафтаи фаъолияти соҳибкорӣ надорад пешрафти иқтисодиёти он давлат ноқис ва номукамал мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши соҳибкориро ҳамчун қувваи бузурги истеҳсолкунанда гуфтан мумкин аст. Аз ҳамин лиҳоз, махсусан, давлат дар баробари стратегия ва барномаҳои хусусияти умумии иқтисодидошта иловатан бо роҳу воситаҳои гуногун, махсусан, стратегия ва барномаҳои дахлдори соҳавиро қабул намудааст, ки ба инҳо пеш аз ҳама дохил мешаванд “Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1-уми марти соли 2023, №50 тасдиқ шудааст бомуваффақият амалӣ карда мешавад. Дар он, аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки “Ташкили низоми ҳуқуқиву иқтисодии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, муколамаи давлат бо бахши хусусӣ, содагардонии

расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ, ба танзим даровардани санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ, ташаққули низоми андозбандӣ ва содагардонии савдои беруна ислоҳоти манфиатноке мебошад, ки ба рушди бахши хусусӣ такони ҷиддӣ бахшид” [5].

Бояд қайд кард, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри амалисозии ин барнома тадбирҳои зарурӣ андешида шуд, ки дар натиҷа шумораи субъектҳои фаъолияти соҳибкории амалкунанда аз 187 ҳазори соли 2012 то 338 ҳазор дар соли 2021 расонида шуд, ки ин 82 фоиз афзоиш ёфтани нишондиҳандаи мазкурро нишон медиҳад. Аз ҷумла, шумораи шахсони ҳуқуқӣ аз 26,2 ҳазор то ба 30,9 ҳазор ва шумораи соҳибкорони инфиродӣ аз 161,2 ҳазор то ба 307 ҳазор зиёд гардид, ки мутаносибан 19 ва 93 фоиз афзоишро нишон медиҳад [5].

Сенария ва меъёрҳои, ки дар стратегия ва барномаҳои соҳаи мазкур пешбинӣ гардидаанд, далолат бар он доранд, ки дар рушди устувори иқтисодӣ ва сатҳи некуаҳолии мардум аз фаъолияти соҳибкорӣ вобастагии зиёд дорад. Дар адабиёти иқтисодӣ эътироф шудааст, ки иқтисоди кишвар, ки бо таваҷҷуҳ ба ошкорбаёнӣ/кушодабудан (открытость) ислоҳот карда мешавад, бо мақсади ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолӣ бояд дорои аломатҳо ва хусусиятҳои зерин бошад:

- тахассуси устувори иқтисодии хориҷии кишвар дар асоси хароҷоти муқоисавии истеҳсолот;
- муқоисаи таносуби нархҳои ватанӣ ва ҷаҳонӣ ба молҳои асосӣ;
- устувори вазъи асбоби молиявии кишвар ва конвертатсияи байналмилалӣ асбоби милли;
- баромадани озоди корхонаҳои ҳама шаклҳои молият ба бозорҳои берунӣ, инчунин, табдил додани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба қисми таркибии органикии фаъолияти хоҷагии корхона;

- кушодани бозори дохилӣ барои рақобати хориҷӣ дар ҳамгирӣ бо ҳифзи фасеҳи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва додани имконияту имтиёз ба онҳо;

- пайгирии сиёсати дурусти техникӣ ва инноватсионӣ дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Тавре ки дар боло қайд карда шуда буд, бо назардошти талаботи зиёд ба як қатор захираҳои минералӣ, рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар саноати маъдани кӯҳӣ дар ҷумҳурии мо дурнамои хеле хуб дорад.

Вобаста ба самтҳои дастгирии соҳибкорӣ истеҳсоли тибқи ҳадафҳои стратегӣ - саноатикунони босуръат, бо дурнамои афзоиши содирот, саноати сабук хоҳад буд, ки ба таври анъанавӣ ба ашёи хоми маҳаллӣ (пахта, абрешим, ашёи хоми чарм), қувваи нисбатан арзони корӣ ва анъанаҳои мавҷудаи истеҳсолот таъям мекунад.

Дар байни соҳаҳои саноати коркард саноати сабук дорои иқтидори бузургтарини афзоиши содиротӣ мебошад. Аммо дар баробари ин, мувофиқи талаботи муосир, ин соҳа ба азнавтаҷҳизонидани техникӣ ва сармоягузори иловагӣ ниёз дорад. Дар солҳои наздик дар ҷумҳурӣ то 5 чунин кластерҳо бо ҷалби сармояи хусусӣ таъсис дода мешаванд. Имконияти ҷалби сармоягузорӣ ба истеҳсолоте, ки дар кластерҳо ҷойгир шудааст, дар сатҳи 200 миллион доллари ИМА арзёбӣ карда мешавад [83, С. 9, 70-71].

Гарчанде ки аз нуқтаи назари соҳибкорӣ истеҳсоли яке аз омилҳои асосие, ки ҷолибияти соҳаҳои алоҳидаи саноатро муайян мекунад, одатан сатҳи нисбатан на он қадар баланди музди меҳнат дар кишвар ба ҳисоб равад, аммо рушди босуръати технология дар даҳсолаҳои охир боиси афзоиши аҳамияти сармоя ва технология ҳамчун омилҳои муҳимтаре мегардад, ки ба ҷойгиркунии истеҳсолоти саноатӣ дар муқоиса бо қувваи корӣ арзон таъсир мерасонанд [205, С. 17-42]. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки истеҳсолоти кластерӣ дар саноати сабук, аз ҷумла дар

истеҳсолоти нассоҷӣ ва дӯзандагӣ, аз суръати бошиддати тамоюли иваз кардани меҳнат бо сармоя дар функцияи истеҳсолии соҳибкорӣ шаҳодат медиҳанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки барои ноил шудан ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сармояи равандҳои истеҳсоли зарур аст.

Дар ҳамин масъала, вобаста ба зарурият бояд мушаххас намуд, ки дар сатҳи давлат мушаххас намудани корхонаҳо аз рӯи сатҳ хурд, миёна ва калон зарур аст, ки кадом корхона ба дастгирии давлатӣ эҳтиёҷ дорад. Зеро рушди корхонаҳо ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ бевосита ба татбиқи ҳадафи чоруми миллии рушд – саноатикунони босуръат метавонад мусоидати ҳаматарафа намояд. Дар ин ҳолат, ин масъала аз он вобастагӣ дорад, ки кадом сиёсат, яъне сиёсати ба содирот нигаронидашуда, воридотивазкунанда ё ягонагии интегралӣ/ҳамгироии онҳо ба соҳибкорони кишвар имкон медиҳад, ки дар расидан ба ин ҳадаф фаъолона иштирок кунанд.

Дуруст баён шудааст, ки яке аз масъалаҳои асосии иқтисоди трансформатсионӣ ва кушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯи стратегияи оптималии савдои хориҷӣ мебошад. Дар интиҳоб хатой кардан мумкин нест, зеро ин гуна хатой гаронарзиш аст. Аммо интиҳоб кардан ба манфиати ин ё он стратегия низ баъзан хеле душвор аст» [167, С. 64-79].

Сиёсати воридотивазкунанда ва тавсеаи содирот мавзӯи баҳсҳои беохир аст ва аз ин рӯ, ҳар кадоми онҳо ҷонибдорон ва мухолифони худро доранд. Масалан, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Раҳимов Р.К. дар монографияи худ “Проблема развития переходной экономики Республики Таджикистана” қайд мекунад: “кадом роҳнамо – тавсеаи содирот ё воридотивазкунанда бояд дар сиёсати иқтисодии давлат афзалият дошта бошад? ... Баррасии шартҳои татбиқи концепсияи нави рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҷавобҳо ба

ҳамаи саволҳои дар боло зикршуда ба манфиати интиҳоби сиёсати воридотивазкунии савдои хориҷӣ мебошад» [161, С. 812].

Дар «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020», ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2016, №678 тасдиқ шудааст, қайд карда шудааст, ки дар кишвар «Сиёсати воридотивазкунии интиҳобӣ марҳила ба марҳила амалӣ мегардад. Дар ибтидо истеҳсолоти худӣ барои ивазкунии масолеҳи ашёи хом ва маҳсулоти оддӣ воридшаванда ташкил хоҳад шуд. Сипас, амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти нисбатан мураккабтари саноатӣ оғоз мешавад. Дар натиҷаи диверсификатсияи саноат, миқёс, арзиши пасти қувваи корӣ ва касби таҷрибаи корӣ нархи дохилии молҳои саноатии истеҳсоли ватанӣ рақобатпазир мегардад. Дар анҷом содироти онҳо оғоз меёбад. Татбиқи дурусти сиёсати рушди содирот ва воридотивазкунӣ барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати содирот ва дар маҷмӯъ иқтисодиёт замина фароҳам меоварад» [6].

Тавре Дмитриев М. ва Аминҷонов Р. қайд мекунанд, «Барои Тоҷикистон таҷрибаи сиёсати ба содирот нагаронидашудаи Туркия, ки дар асоси он таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷойгир аст, таваҷҷуҳи бештаре дорад. Дар ин минтақаҳо, пеш аз ҳама, истеҳсоли молҳои саноатии ба содирот нигаронидашуда пешбинӣ шудааст. ... Дар асл, бо ёрии ин восита Тоҷикистон метавонад сармояи хориҷӣ, технологияҳо, усулҳои пешрафтаи ташкилӣ-хоҷагидориро ворид намояд, ки ин бешубҳа ба рушди кишвар бештар мусоидат хоҳад кард.... Бо сабаби бозори нисбатан тангтари дохилӣ, сиёсати воридотивазкунӣ метавонад танҳо барои соҳаҳои алоҳида татбиқ карда шавад. Ҳангоми татбиқи стратегияи рушди босуръати саноатӣ, дар ҳолати имконпазирӣ ба истеҳсолоте афзалият додан ба мақсад мувофиқ аст, ки аз захираҳои дохилӣ ба таври максималӣ истифода бурда мешавад» [83, С. 9, 70-71].

Дар ин замина, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, аъзои вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Саидмуродзода Л.Х. дар монографияи худ “Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики” қайд мекунад, ки “... Ҳангоми интихоби модели стратегияи савдои хориҷӣ, на танҳо иқтисодии мавҷудаи захиравӣ, истеҳсоли ва молиявии кишвар, самти сиёсати иқтисодии хориҷӣ дар маҷмӯъ, вазъи геоиқтисодӣ ва геополитикӣ дар минтақа ва ҷаҳон, ҷуғрофияи самтгирии он ва хусусияти муносибатҳои он бо дигар кишварҳо ба инобат гирифта мешавад, балки тафаккури аҳоли ва тафаккури “Навовар”, бо тамоюли ба тағйироти иқтисодӣ низ ба инобат гирифта мешавад” [167, С. 64-79].

Дар идома, муаллиф дар асоси таҳлили рушди робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон хулоса мебарорад, ки “... Дар шароити муносири мураккаб ва пешгӯинашавандаи фаъолияти хоҷагии ҷаҳонӣ, афзоиши квотаи савдои хориҷӣ дар иқтисоди трансформатсионӣ ва хурди кушода, ҳамчун қадами аввалин ва ибтидоии ҳамгирӣ ба бозори ҷаҳонӣ, танҳо ҳангоми татбиқи сиёсати интегралӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда имконпазир ва зарур аст” [167, 113].

Иқтисодшиносони амрикоӣ Кук С. ва Уотсон Ф. аз Донишгоҳи давлатии иёлоти Айдахо низ зарурати истифодаи мутавозини ҳарду стратегияро таъкид мекунанд. Дар баробари ин, ба ақидаи онҳо, “... дар сурати мавҷуд будани бартариҳои муқоисавӣ дар минтақа, воридотивазкунӣ нисбат ба дастгирии содирот самараноктар хоҳад буд” [353, С. 1-15].

“...Татбиқи моҳиронаи сиёсати воридотивазкунӣ барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати содирот замина фароҳам меорад. ... То он даме, ки мо рушди соҳаҳои воридотивазкуниро таъмин накунем, масъалаи рушди иқтисодии содироти кишварро ҷиддӣ ба миён гузоштан ғайриимкон аст. ... Аз ин рӯ, таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноати сабуки ҷумҳурӣ дар бозори дохилӣ биниҳоят муҳим аст [161, С. 812].

Дар робита ба ин, маълумот дар бораи содирот ва воридоти маҳсулоти саноати сабук ва содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмуъ барои солҳои 2018-2023 ҷолиб аст (нигаред ба ҷадвалҳои 3.15 ва 3.16).

**Ҷадвали 3.15. Содироти маҳсулоти саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон
(ҳазор доллари ИМА)**

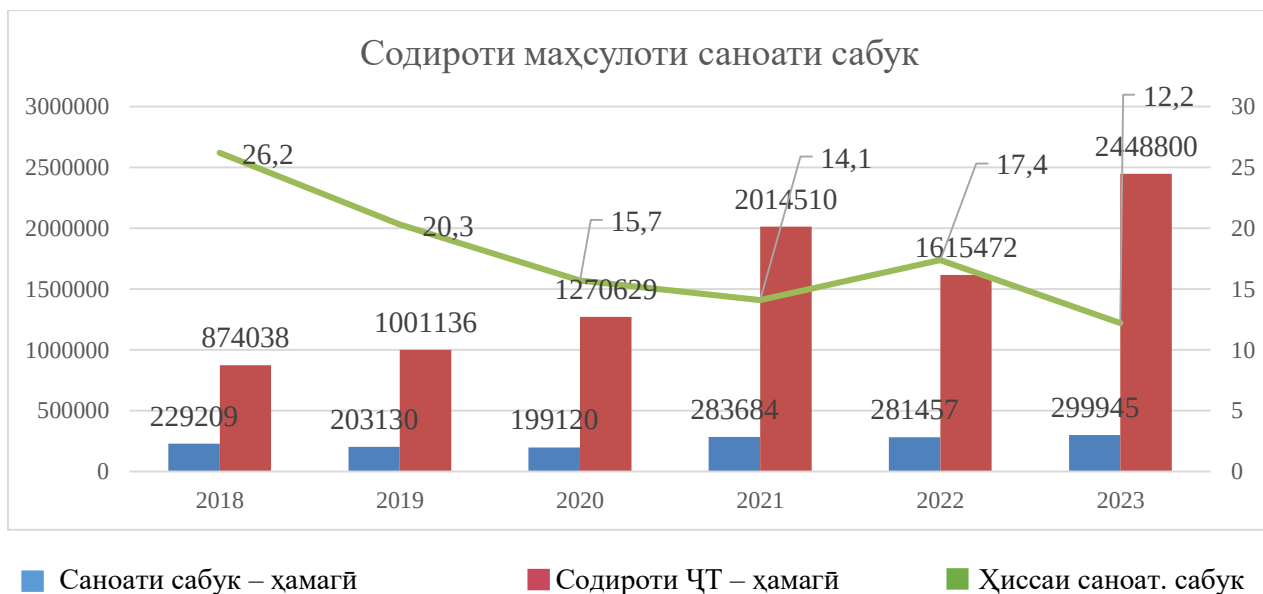
Номгуи маҳсулот	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2018 - %
Нахи пахта	165303	136450	202793	194987	198688	120,2
Калобаи пахтагин	37819	36094	51874	48373	38420	101,6
Маҳсулоти дузандагӣ	19435	20868	18795	25280	27762	142,8
Пӯстҳои хом ва коркардшуда	2527	2876	4111	3788	5151	203,8
Газвори пахтагин	465	1307	1670	6423	12162	26,2 маротиба
Пилла ва ресмони абрешимӣ	1142	536	0	320	1087	- 4,8
Пашм	0	0	74	136	214	
Чӯроб	346	552	1685	1331	11039	31,9 маротиба
Маснуоти қолинӣ	237	181	85	114	337	148,4
Дигар маҳсулот	1540	226	449	705	5085	33 маротиба
Содироти маҳсулоти саноати сабук - ҳамагӣ:	229209	199120	283684	281457	299945	130,9
Содироти ҚТ - ҳамагӣ:	874038	1270629	2014510	1615472	2448800	280,2
Ҳиссаи маҳсулоти саноати сабук дар ҳаҷми умумии содирот - %	26,2	15,7	14,1	17,4	12,2	-14,0 банди фоиз
Маҳсулоти тайёр (маҳсулоти дузандагӣ ва қолинбофӣ, чӯробҳо)	20018	21420	20565	26725	39138	195,5

Идомаи ҷадвали 3.15						
Ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар содироти саноати сабук - %	8,7	10,8	7,2	9,5	13,0	+4,3 банди фоиз
Ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар ҳаҷми умумии содирот - %	2,3	1,7	1,0	1,6	1,6	- 0,7 банди фоиз

Сарчашма: Дар асоси маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумотҳои оморӣ Робитаҳои иқтисодӣ хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 омода карда шудааст.

Тавре ки аз маълумоти дар ҷадвали 3,15 овардашуда дида мешавад, содироти маҳсулоти саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфта, аз 229209 ҳазор доллари ИМА соли 2018 ба 299945 ҳазор доллари ИМА дар соли 2023 расида, афзоиш дар ин давра 30,9%-ро ташкил намудааст.

Диаграммаи 3.1. Содироти маҳсулоти саноати сабук

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои ҷадвали №1 омода карда шудааст.

Вобаста ба маълумоти ҷадвали 3.16 қайд кардан зарур аст, ки дар давраи таҳлилшаванда содироти ҷӯроб 31,9 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин ҳиссаи мусбат аз ҳисоби фаъолияти босамари ҶДММ «Ваҳдат Текстайлс», ҳамчунин, аз ҳисоби матоъҳои пахта 26,2 маротиба афзоиш,

ки ин тамоили зиёдшавӣ асосан аз ҳисоби ҶДММ «Ҷунтай-Данғара Син Силу Текстил» мебошад.

Иловатан гуфтан зарур аст, ки содироти пӯстҳои хом ва коркардшуда 2,0 маротиба ва маҳсулоти дӯзандагӣ 42,8% афзоиш ёфтааст, ки ин асосан аз ҳисоби навсозии корхонаҳои қаблан амалкунанда мебошад.

Ҳиссаи маҳсулоти тайёр (маҳсулоти дӯзандагӣ ва қолинбофӣ, ҷуробҳо) дар ҳаҷми умумии содироти маҳсулоти саноати сабук дар соли 2023 ҳамагӣ 13,0%-ро ташкил намуд. Гарчанде ки 4,3 банди фоиз афзоиш мушоҳида мешавад (аз 8,7% соли 2018 то 13,0% соли 2023) ва ин вазъи мусбии рушди содирот ба ҳисоб равад ҳам, ин нишондиҳандаи хеле пасти рушди соҳа мебошад.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки воридоти маҳсулоти саноати сабук аз 91773 ҳазор доллари ИМА то 171717 ҳазор доллари ИМА ё 87,1% афзоиш ёфтааст (нигаред ба ҷадвали 3.16). Суръати баландтарини афзоиш аз рӯйи воридоти маҳсулоти гигиенӣ (2,1 маротиба), пойафзол (2,0 маротиба) ва маҳсулоти дӯзандагӣ (58,6%) мушоҳида мешавад.

Воридоти мебел 15,0%, қолинҳо ва маҳсулоти қолинӣ 12,0% афзоиш ёфта, воридоти ҷуробҳо ва маҳсулоти ҷӯробу пайпоқ дар сатҳи пешина боқӣ монда, воридоти калобаи пахтагин қариб 2,0 маротиба коҳиш ёфт (ҷадвали 3.16).

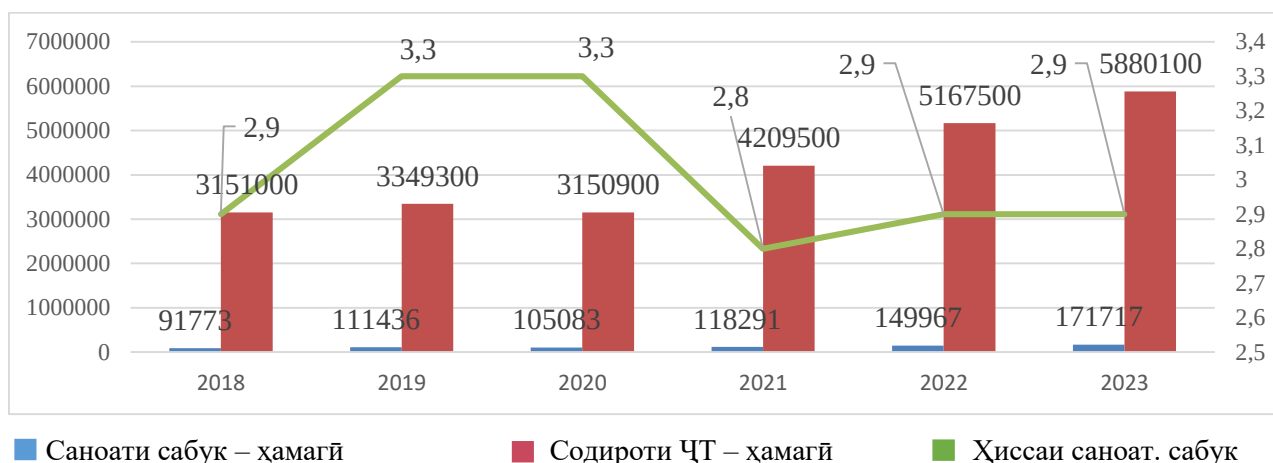
Ҷадвали 3.16. Воридоти маҳсулоти саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор доллари ИМА)

Номгӯии маҳсулот	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2018 - %
Маҳсулоти дӯзандагӣ	15625	26996	20200	18915	24784	158,6
Маҳсулоти гигиенӣ	13796	19655	22957	23186	29162	211,4

Идомаи ҷадвали 3.16.						
Пойафзол	7910	8862	12018	10804	15676	198,2
Мебел	14358	7452	8785	10411	16506	115,0
Қолин ва маснуоти қолинӣ	4020	3373	4954	5687	4501	112,0
Калобаи пахтагин	3579	1322	1253	2639	1846	51,6
Чуроб ва маҳсулоти чуробу пайпоқ	1671	1050	912	1594	1676	100,3
Маҳсулоти дигар (газворҳо, ришта ва калобаи синтетикӣ, риштаи дузандагӣ, калоба аз нахи ҷут, маводҳои ғайрибофташуда)						
	30814	36373	47212	76731	77566	251,7
Маҳсулоти саноати сабук – ҳамагӣ:	91773	105083	118291	149967	171717	187,1
Воридоти ҶТ – ҳамагӣ:	3151000	3150900	4209500	5167500	5880100	186,6
Ҳиссаи маҳсулоти саноати сабук	2,9	3,3	2,8	2,9	2,9	-
Маҳсулоти тайёр (бе калобаи пахтагин ва дигар маҳсулот)	57380	67388	69826	70597	92305	160,9
Ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар воридоти саноати сабук - %	62,5	64,1	59,0	47,1	53,7	- 8,8 п.п.
Ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар ҳаҷми умумии воридот	1,8	2,1	1,7	1,4	1,6	- 0,2 п.п.

Сарчашма: Дар асоси маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумотҳои оморӣ Робитаҳои иқтисодӣ хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 омода карда шудааст.

Диаграммаи 3.2 Воридоти маҳсулоти саноати сабук

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали №3.16 омода карда шудааст.

Аз таҳлили маълумот бармеояд, ки воридот дар кишвар тамоили зиёдшавӣ дошта, ҳаҷми он соли 2023 дар таносуб ба соли 2018 – 2729,1 млн. доллари ИМА ё 86,6% афзоиш ёфта, он таносубан аз 3151,0 млн. доллари ИМА-и соли 2018 ба андозаи 5880,1 млн. доллари ИМА дар соли 2023 баробар гардидааст, ки ин тамоюл дар саросари кишвар яхела аст. Аз ин гуфтан мумкин аст, ки мавқеияти воридот дар таносуб бо тамоюлҳои тағйирёбанда 2,9%-ро ташкил медиҳад, ки дар чанд соли охир бетағйир мебошад.

Инчунин, аз маълумоти ҷадвали 3.16 дида мешавад, ки ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар воридоти саноати сабук аз 62,5% соли 2018 ба 53,7% соли 2023 ё 8,8 банди фоиз ва ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар ҳаҷми умумии воридот аз 1,8% соли 2018 ба 1,6% ё 0,2 банди фоиз соли 2023 коҳиш ёфтааст.

Воридоти дигар намудҳои маҳсулот дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 – 46752 ҳазор доллари ИМА ё 2,5 маротиба афзоиш ёфта, аз 30814 ҳазор доллари ИМА соли 2018 ба 77566 ҳазор доллари ИМА дар соли 2023 расидааст. Ин нишондиҳандаҳо ҳамчун омилҳои мусбӣ арзёбӣ мешаванд, чунки соҳибкорон бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти тайёр, харидории ашёи хом ва маводҳои дар ҷумҳурӣ истеҳсолнашударо зиёд мекунанд.

Акнун салдои/тавозуни ба миёномадаи савдои хориҷиро дар маҷмуъ аз рӯйи кишвар ва маҳсулоти саноати сабук дида мебароем (нигаред ба ҷадвали 3.17).

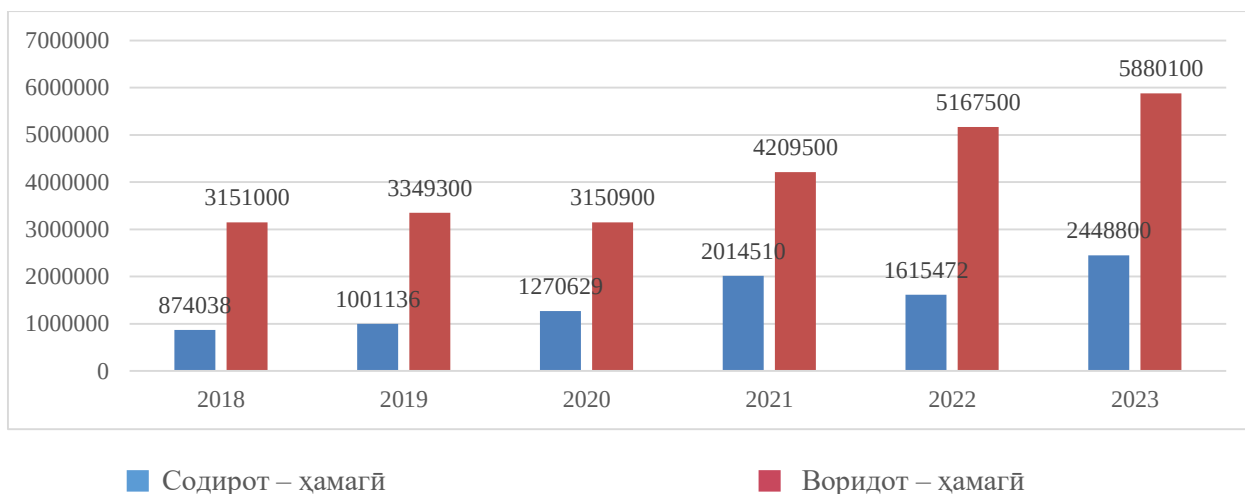
Ҷадвали 3.17. Содироту воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ ва маҳсулоти саноати сабук (ҳазор доллари ИМА)

Номгӯи маҳсулот	2018	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2018 - %
Содирот – ҳамагӣ	874038	1270629	2014510	1615472	2448800	280,2%
Воридот – ҳамагӣ	3151000	3150900	4209500	5167500	5880100	186,6%
Тавозуни тиҷоратӣ	-2276962	-1880271	-2194990	-3552028	-3431300	
Индекси содирот нисбати воридот	1/3,60	1/2,48	1/2,09	1/3,20	1/2,40	- 1,20
Содироти маҳсулоти саноати сабук	229209	199120	283684	281457	299945	130,9%
Воридоти маҳсулоти саноати сабук	91773	105083	118291	149967	171717	187,1%
Тавозуни тиҷоратӣ	+ 137436	+ 94037	+ 165393	+ 131490	+ 128228	
Индекси содирот нисбати воридот	2,50/1	1,89/1	2,40/1	1,88/1	1,75/1	- 0,75

Сарчашма: Дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумотҳои омории Робитаҳои иқтисодӣ хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи омории. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 омода карда шудааст.

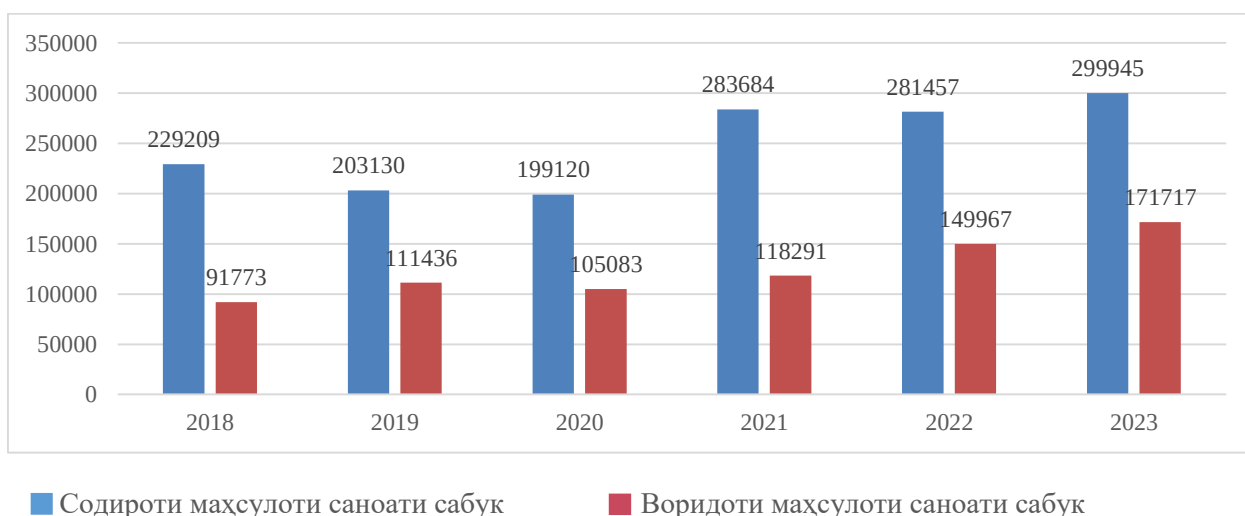
Тавре ки аз маълумоти дар боло овардашуда дида мешавад, сарфи назар аз афзоиши пешрафткунандаи содирот дар муқоиса бо воридот дар солҳои 2018-2023 (афзоиши содирот - 280,2% ва воридот 186,6%) (ин омили мусбат аст), ҳанӯз ҳам салдои/тавозуни назарраси манфии савдои хориҷӣ (мувофиқан -2276962 ҳазор доллари ИМА дар соли 2018 ва -3431300 ҳазор доллари ИМА дар соли 2023), ки падидаи манфӣ аст, мушоҳида мешавад.

Диаграммаи 3.3 Ҳачми содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвалҳои №3.17 омода карда шудааст.

Диаграммаи 3.4 Содирот ва воридоти маҳсулоти саноати сабук

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали №3.17 омода карда шудааст.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки индекси таносуби содирот ба воридот (аз 1/3,60 то 1/2,40) ба таври назаррас коҳиш ёфтааст, ки ин динамикаи мусбат аст.

Он чи ки ба содирот ва воридоти маҳсулоти саноати сабуки кишвар дар солҳои 2018-2023 дахл дорад, мо дар ин ҷо тавозуни мусбати савдои хориҷиро мушоҳида мекунем (мувофиқан +137463 ҳазор доллари ИМА

дар соли 2018 ва +128228 ҳазор доллари ИМА дар соли 2023), ки ин омили мусбӣ аст. Аммо ин ҳамон ҳолатест, ки ин тавозун ба интизориҳо ҷавобгӯ нест, зеро он қариб пурра аз содироти ашёи хом ташаккул ёфтааст, на маҳсулоти тайёр.

Маълумоти таҳлилгардида нишон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук дар таносуб бо воридоти ин навъи маҳсулот тамоили мусбатро касб намуда, он дар таносуб бо содирот мутаносибан 187,1% ва 130,9%-ро ташкил медиҳад, ки ин бо тамоили коҳиши нишондиҳандаи содирот нисбат ба воридот 2,50/1 то 1,57/1 баробар гардид, ки тамоили манфӣ дорад.

Тавре ки дар боло зикр гардида буд, содироти маҳсулоти саноати сабуки кишвар дар тӯли 5 сол, аз соли 2018 то 2023 ҳамагӣ 30,9% афзоиш ёфтааст. Ин суръати хеле пасти афзоиш аст. Ҳиссаи маҳсулоти тайёр (маҳсулоти дӯзандагӣ ва қолинбофӣ, чӯроб) дар ҳаҷми умумии содироти маҳсулоти саноати сабук ҳамагӣ 13,0%-ро ташкил дод, яъне 87,0% содирот ин ашёи хом ва нимфабрикатҳо, аз ҷумла, нахи пахта - 66,2% ва калобаи пахтагин - 12,8% мебошад.

Аз таҳлили маълумоти дар боло овардашуда хулоса баровардан мукин аст, ки барои бамаротиб тағйир додани таносуб байни содирот ва воридот ва аз содироти ашёи хом гузаштан ба содироти молҳои тайёри дорои арзиши изофӣ зарурияти тақвият ва дастгирии бевоситаи соҳибкории истеҳсолиро тақозо намуда, талаб менамояд, ки аз ҳисоби дастгирии ин ниҳод ҷанбаҳои мусбати ин масъала таъмин гарданд.

Тибқи ҳисобҳои муҳаққиқи ватанӣ Маҳкамов Б.Б. дар ҷумҳурӣ “... мувофиқи меъёрҳои миёнаи истеъмоли либос, таъминоти 1 нафар дар либоси истеҳсоли ватанӣ ҳамагӣ 2,5%-ро ташкил медиҳад” [124, С. С. 162]. Тамоили мусбатро касб намудан дар сатҳи нишондиҳандаи мазкур бештар либосҳои мактабиро шомил кардан мувофиқи мақсад мебошад. Илова бар ин, дар ин самт то ҳол маҳсулоти воридотӣ дар шакли либосҳои мактабӣ зиёд мебошад. Бо туфайли авҷ гирифтани тиҷорати ҷаҳонӣ дар

заминаи баланд гардидани талабот ба маҳсулотҳои либосворӣ ва нассочӣ, ки онҳо дар таркиби саноати сабук ба истеъмолкунандагон пешниҳод мегарданд, бо афзоиши шумораи аҳоли дар сатҳи минтақа ва ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад. Аз ин хотир, дар таркиби саноати сабук ин навъи маҳсулотҳои саноатӣ новобаста аз онҳо, ки ба саноати хурд шомил мегарданд, аҳамияти иқтимоию иқтисодии бештарро доро мебошанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ин шакли саноат дар доираи ҳадафҳои соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва зарурӣ буда, тавассути қувваҳои соҳибкорӣ ба бозорҳои дохилию хориҷӣ бароварда мешавад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки тавассути афзоиши ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар номгӯи молҳои зикргардида, рушди доимии номенклатураи ҷудокунии молҳо, корбарӣ дар сифати молҳои истеҳсолшуда, ба меъёрҳои рақобат мутобиқ намудани сифати он тавассути қувваҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон имконпазир мегардад.

Вобаста ба мушаххасоти дар боло зикргардида, истеҳсол ва содироти номгӯи маҳсулоти саноати сабуки Тоҷикистонро, аз ҷумла: нахи пахта (тонна), калобаи пахтагин (тонна) ва маҳсулоти дӯзандагӣ (ҳазор сомонӣ) дар соли 2023 баррасӣ намуда, вазни хоси содироти ин намуди маҳсулотро дар ҳаҷми умумии истеҳсоли онҳо дида мебароем.

Ҷадвали 3.18. Истеҳсол ва содироти нахи пахта, калобаи пахтагин ва маҳсулоти дӯзандагӣ дар соли 2023

Номгӯи маҳсулот	Ҳаҷми истеҳсол	Содирот	Вазни таносуби содирот дар ҳаҷми умумии фуруш бо %
Нахи пахта (тонна)	127400	95510	75,0
Калобаи пахтагин (тонна)	20339	13132	64,6
Маҳсулоти дӯзандагӣ (ҳазор сомонӣ)	463177	301065	65,0

Сарчашма: Маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023.

Намунаҳои возеҳи истифодаи стратегияҳои ба содирот нигаронидашуда, воридотивазкунанда ё сиёсати интегралӣ корхонаҳои зерини соҳа мебошанд.

Ҷадвали 3.19. Ҳаҷми фурӯш ва содироти маҳсулоти дӯзандагӣ дар баъзе корхонаҳои соҳа дар соли 2023 (ҳазор сомонӣ)

Номгӯи корхонаҳо	Ҳаҷми фурӯш	Содирот	Вазни таносуби содирот дар ҳаҷми умумии фурӯш бо %
ҚСП «Қунтай-Данғара Син Силу текстил»	471464	471464	100,0
ҚДММ «Қавонӣ»	129655	129293	99,7
ҚСК «Гулистони Душанбе»	4666	947	20,3

Сарчашма: Маводҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот оид ба ҚСК «Гулистони Душанбе» дар 9 моҳи соли 2024 бо назардошти азнасозӣ дар соли 2023.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, тамоми маҳсулоти дӯзандагии ҚСП «Қунтай-Данғара Син Силу Текстил» ва қариб тамоми маҳсулоти ҚДММ «Қавонӣ» ба содирот нигаронида шуда, қариб 80% маҳсулоти ҚСК «Гулистони Душанбе» дар бозори дохилӣ фурӯхта шуда, ҳамагӣ 20% ба содирот равона карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки қариб ҳамаи корхонаҳои хурду миёнаи дӯзандагӣ ба бозори маҳаллӣ нигаронида шудаанд, дар ҳоле ки корхонаҳои калон ба содирот нигаронида шудаанд. Ҳамаи гап дар он аст, ки онҳо бояд ба содирот бароянд, зеро барои хариди ашёи хом ва маводҳое, ки то ҳол дар ҷумҳурӣ истеҳсол нашудаанд, асбори хориҷӣ лозим аст (риштаҳои пахтагин, газворҳои гуногуни абрешимӣ ва синтетикӣ, аз ҷумла зермонҳои химикатӣ ва рангаҳо, фурнитура ва ғайра).

Илова бар ин, содирот якбора фурӯши миқдори зиёди маҳсулот ва гирифтани асъори хориҷиро таъмин мекунад, дар ҳоле ки фурӯши миқдори зиёди маҳсулот дар бозори дохилӣ маҳдуд аст. Дар ин замина, гуфтан мумкин аст, ки истеҳсолкунанда метавонад дар асоси бартариҳои сифатӣ ва дастрасӣ мавқеи худро муайян намуда, сатҳи рақобатпазирии истеҳсолоти худро боло бардорад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши намунаҳои рушди соҳибкорӣ дар саноати сабуки ҷумҳурӣ, ёдовар шудан бамаврид аст, ки вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ ва сатҳи даромаднокии аҳоли, дастгирии соҳибкории хурд дар айни замон мувофиқи мақсад буда, дастгирии он асосан ба бозори дохилӣ (воридотивазкунӣ), корхонаҳои калон ба содирот (ба содирот нигаронидашуда) равона карда шуда, корхонаҳои миёна бошад, самараноктар фаъолияти худро дар шароити татбиқи сиёсати интегралӣ стратегияи савдои хориҷӣ ба роҳ мондаанд.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар шакли корхонаҳои калон унсури муҳими сиёсати ба содирот нигаронидашудаи Тоҷикистон буда, ба рушди иқтисодӣ ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Чунин корхонаҳои истеҳсолӣ ба афзоиши ҳаҷми содирот мусоидат мекунанд, ки ба кишвар дар диверсификатсияи иқтисод, иштирок дар занҷирҳои ҷаҳонӣ таъминот ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ мусоидат мекунанд.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар шакли корхонаҳои хурду миёна, пеш аз ҳама, унсури муҳими сиёсати воридотивазкунанда буда, ба таҳкими истиқлолияти иқтисодӣ ва рушди устувори кишвар мусоидат менамояд. Чунин корхонаҳои истеҳсолӣ вобастагии кишварро аз молҳои воридотӣ, бахусус, дар бахшҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим, аз қабili саноати хӯрокворӣ ва саноати сабук коҳиш дода, барои таъмини самаранокӣ ва рақобатпазирӣ заминаи мусоид фароҳам меоваранд, ки дар доираи ин як қатор имкониятҳои нави иловагӣ барои рушди минбаъдаи соҳибкории

истеҳсоли ва дар заминаи ин, рушди устувори иқтисодӣ мусоидати ҳаматарафа менамояд.

Дар баробари ин, ба назари мо, маҳз корхонаҳои миёна бояд пайванди муҳими стратегияи рушди иқтисодии Тоҷикистон гардида, ба таҳкими устувори иқтисодӣ ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат намоянд. Корхонаҳои миёна дар сиёсати интегралӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим доранд. Чунин корхонаҳои истеҳсоли ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади аҳоли мусоидат намуда, чандирӣ ва мутобиқшавии иқтисодро таъмин мекунанд, ки барои рушди устувор муҳим аст. Маҳз корхонаҳои миёна ба тавсеаи доираи молҳои содиротӣ мусоидат мекунанд, ки вобастагиро аз як бахш ё маҳсулот коҳиш медиҳанд. Дар ҷумҳурии мо ин истеҳсоли нассочӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли масолеҳи сохтмониро дар бар мегирад. Ин намуди соҳибкорӣ истеҳсоли дар истеҳсоли молҳои, ки қаблан ворид карда мешуданд, нақши калидӣ мебозад ва ба ин васила дефицити/камбудии тиҷоратро коҳиш медиҳад ва иқтисоди миллиро тақвият мебахшад. Корхонаҳои миёна аксар вақт аз корхонаҳои хурду калон нигоҳ карда, бисёртар ва зиёдтар омодаанд технологияҳои нав ва навовариҳоро ҷорӣ кунанд, ки ин рақобатпазирии маҳсулотро дар бозорҳои байналмилалӣ афзоиш медиҳанд. Бо сабаби чандирии худ, корхонаҳои миёна метавонанд ба тағйирот дар тиҷорати байналмилалӣ тавассути таъсиси шарикӣ нав ва ворид шудан ба бозорҳои нав зудтар амал кунанд.

Дар маҷмӯъ, маҳз ҳамин намуди соҳибкорӣ истеҳсоли имрӯз дар ҷумҳурӣ ба дастгирии давлат ниёз дорад. Аз ин рӯ, барномаҳо ва ташаббусҳои давлатӣ ҳамчун механизми индикативии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ бояд дар дастгирии корхонаҳои миёна тавассути дастрасӣ ба маблағгузорӣ, омӯзиш ва кор дар бозорҳои байналмилалӣ нақши муҳим дошта бошанд.

Хулосаи боби сеюм.

Таҳлили асосҳои ташкилию иқтисодии рушди афзалиятноки соҳибкории истеҳсоли дар саноат, дар доираи саноатикунонии босуръати ҷумхури нишон дод, ки агар ҳадафи асосии саноатикунонии босуръати мамлакат бунёди саноати рушдёфта ва рақобатпазири милли ва дар асоси он баланд бардоштани тамоми иқтисодиёт ва некуаҳволии аҳолии мамлакат бошад, пас дар ин замина афзоиши фаъолони фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсоли дар саноат дар минтақаҳои кишвар пайгирӣ карда мешавад, аз ҷумла дар вилояти Суғд - 2,3 баробар афзоиш, дар НТЧ – 2,0 баробар афзоиш, дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе – 1,6 баробар афзоиш ва дар ВМКБ бошад, пастшавии ҳаҷми истеҳсолот мушоҳида карда мешавад (9,8%).

Дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои алоҳидаи саноат, ҳиссаи нисбатан калонтарин аз ҳисоби соҳибкории истеҳсоли дар бахшҳои зерини минтақаҳо ба даст оварда шудааст:

- дар вилояти Суғд - аз рӯйи истихроҷи маҳсулоти энергетикӣ ва ғайриэнергетикӣ (73,5% ва 80,4%), истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ (69,4%), истеҳсоли чарм, маҳсулоти чармӣ ва истеҳсоли пойафзол (50,4%), коркарди ҷӯб ва истеҳсоли маҳсулоти ҷӯбӣ (49,3%), истеҳсоли маҳсулоти резинӣ ва пластмасса (45,4%), истеҳсоли металлургия ва истеҳсоли маҳсулоти тайёри металлӣ (83,7%);

- дар вилояти Хатлон аз рӯйи истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ (59,8%), истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ (38,8%), истеҳсоли кимиёвӣ (53,3%), истеҳсоли дигар маҳсулоти минералии ғайриметаллӣ (50,4%), истеҳсол ва тақсимои неруи барқ, об, газ ва гармӣ (50,2%);

- дар шаҳри Душанбе - аз рӯйи истеҳсоли селлюлозӣ-коғазӣ, фаъолияти нашриётию полиграфӣ (64,5%), мошинсозӣ (70,5%).

Аммо дараҷаи технологияи субъектҳои соҳибкории истеҳсоли дар ҷумхури дар сатҳи на он қадар баланд қарор дорад ва дар сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои пасти технологӣ бартарӣ доранд. Ба

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои расидан ба ҳадафҳои саноатикунони босуръат ҳануз лозим аст, ки роҳи дарозро тай кунад. Дар баробари ин, истеҳсолоти кластерӣ дар саноати сабук, бахусус, дар истеҳсолоти нассочӣ ва дӯзандагӣ, аз тезонидани тамоюли иваз кардани меҳнат бо сармоя дар функсияи истеҳсолии соҳибкорӣ, пеш аз ҳама дар корхонаҳои миёна ва калон шаҳодат медиҳанд. Агар соҳибкории хурд дар ҷумҳурӣ асосан ба бозори дохилӣ (воридотивазкунӣ), корхонаҳои калон ба содирот (ба содирот нигаронидашуда) равона карда шуда бошанд, пас корхонаҳои миёна бошад, самараноктар фаъолияти худро дар шароити татбиқи сиёсати интегралӣ стратегияи савдои хориҷӣ ба роҳ мондаанд.

Хулосаи асосии боби мазкур аз он иборат аст, ки маҳз корхонаҳои миёна, ки истеҳсоли нассочӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли масолеҳи сохтмониро дар бар мегиранд, бояд дар сиёсати интегралӣ самти содирот ва ивазкунии воридот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайванди муҳим гарданд. Маҳз корхонаҳои миёна, аксар вақт аз корхонаҳои хурду калон нигоҳ карда, бисёртар омодаанд, ки технологияи нав ва навовариҳоро ҷорӣ карда, рақобатпазирии маҳсулотро дар бозорҳои байналмилалӣ афзоиш диҳанд ва маҳз ин корхонаҳо ба дастгирии давлат бештар ниёз доранд. Аз ин рӯ, механизми индикативии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ бояд дар дастгирии корхонаҳои миёна нақши муҳим дошта, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, омӯзиш ва кор дар бозорҳои байналмилалӣ таъмин намояд.

БОБИ 4. ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

4.1. Махсусиятҳои ташаккулёбӣ ва фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ

Бахши соҳибкории аграрӣ дар низоми иқтисодӣ мақоми махсусро ишғол менамояд, зеро бе сатҳи мутаносиби тараққиёти он фаъолияти дурусти дигар соҳаҳо ва аз ҷама муҳим, ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ҷамъият номумкин мебошад. Бинобар ин, дар ҷама гуна низоми иқтисодӣ таъмини фаъолияти самараноки бахши кишоварзӣ яке аз афзалиятҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун соҳаи заминаэҷоди комплекси агросаноатӣ як идда хусусиятҳои муҳим дорад, ки ба раванди такрористеҳсол ва дар ин замина ба самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ муассир аст. Бинобар ин, ҷама гуна шахси дорои сармояи муайян наметавонад дар хоҷагии қишлоқ соҳибкор бошад.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар солҳои соҳибистиқлолӣ вобаста ба дигаргун сохтани фазои иқтисодии кишвар дар замони пасошӯравӣ, ки асоси онро додани имконият ба бахши хусусӣ ташкил медиҳад, давлат ин имкониятро барои хусусигардонии колхозу совхозҳо дод, то дар ин замина ғоиданокии истеҳсолоти кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонии худро созмон дода, аҳолии кишвар мустақилона соҳиби даромади пулӣ гарданд. Мутаассифона, аксари ин хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодабарии самараноки замин ва дигар захираҳо ро таъмин карда натавонистанд, ки ин боиси ба мушкилӣ дучор омадани ин соҳаи ҳаётан муҳим ва боиси як дараҷа мушкилоти озуқаворӣ гардид. Аз тарафи дигар, одамони деҳотие, ки аз технологияи парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва ҳайвонот хуб бохабар буданд, барои кушодани бозори худ ва бурдани он ҳанӯз омода набуданд,

ки ин ҳолат рушди оммавии соҳибкории кишоварзиро дар давраи аввали гузариш ба иқтисоди бозорӣ як дараҷае боздошт.

Дар соҳаи кишоварзӣ замин воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб рафта, ин нуқта ба рушди соҳибкории кишоварзӣ таъсири вижае мегузорад. Пеш аз ҳама, ин падида сабабгори вобастагии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ аз ҳалли масоили ташаккули бозори замин мебошад. Аз як тараф, соҳибкорӣ аз ҳалли масъалаи замин саҳт вобастагӣ дорад ва аз тарафи дигар – худ рушди бозори заминро ҳавасманд мегардонад.

Таҷрибаи ҷаҳонии рушди муносибатҳои заминдорӣ нишон медиҳад, ки дар хоҷагии қишлоқ омезиши моликият ба қитъаҳои замин ва иҷораи онҳо ба таври кофӣ самарабахш аст. Набудани моликияти хусусӣ ба замин дар иҷоракор умуман ба раванди гирифтани азхудкунии самарани муфид аз тарафи соҳибкор монеа намешавад.

Дар миёнаи солҳои 60-уми асри XX комплекси агросаноатии (КАС) Тоҷикистон дар иқтисоди ҷумҳурий мавқеи асосиро ишғол мекард, зеро ҳиссаи ӯ зиёда аз 52% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, 60% аҳолии қобили меҳнати дар истеҳсолот машғул ва 50% озуқавории истеъмолшавандаро ташкил медод [187, С. 12-13]. Бинобар ин, ба рушди суръатноки комплекс диққати ҷиддӣ дода мешуд, ки дар афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои давлатӣ, дар давра ба давра боло рафтани нархҳои давлатии хариди маҳсулоти кишоварзӣ, дар маблағгузориҳои афзалиятноки рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсолот дар қишлоқҳои, дар тақмили сохторҳои ташкилии идоракунии КАС дар заминаи таҳассусӣ кунонидани амиқ, тамаркуз, таовун ва ҳамгироии истеҳсолот зоҳир мегардид. Аммо, дар баробари таҳкими заминаҳои моддӣ-техникии комплекси агросаноатӣ дар ин давра, суръати рушди иқтисодӣ ва самарбахшии захираҳои истифодашаванда ва мутаносибан ба ин, натиҷаҳои ниҳонии фаъолияти комплекси агросаноатӣ аз сабаби инҳисорот, бузургманишӣ ва усулҳои бюрократии идоракунӣ, инчунин, ҳавасманд набудани

истеҳсолкунандагони бевосита ба самараи меҳнати худ рӯ ба таназзул оварданд. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ, зарурати дигаргунсозии қатъии муносибатҳои аграрӣ ва боло бурдани нақши омили шахсиятро дар иқтисодиёт тавассути аз нав дида баромадани ақидаҳои даҳсолаҳо шахшудамондаро оид ба шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ возеҳу рӯшан тақозо менамуд.

Дар асоси сиёсати хирадмандонаи пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муваффақиятҳои бадастовардашуда ва ислоҳоти иқтисодии дар солҳои охир амалишуда ба дигаргуниҳои азим дар бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаб шуданд. То солҳои наздик истеҳсолот дар хоҷагии қишлоқ асосан дар шакли колхозу совхозҳо муаррифӣ мешуд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ягон низоми халқӣ-хоҷагидорӣ танҳо дар заминаи як-ду навъи истеҳсолот фаъолият дошта, таносуби заруриро дар рушди худ таъмин карда наметавонад. Дар шароити ҳозира тамоми шаклҳои истеҳсолот дар комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, корхонаҳои давлатӣ ва муштарак, агроширкатҳо ва агрокомбинатҳо, таовунҳо ва иттиҳодияҳои онҳо, корхонаҳо ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ва ғ. метавонанд дар асоси баробарҳуқуқӣ фаъолият дошта бошанд.

Интиҳоби шакли хоҷагидорӣ бояд ихтиёрӣ бошад. Пеш аз он ки ягон шакли хоҷагидорӣ ҷорӣ карда шавад, бояд баҳогузориҳои объективона сурат гирад ва андозаҳои пешакии самарбахшии ин шакли ташкили истеҳсолот ҳисоб карда шаванд. Дар ҳама ҳолат самарабахшии низоми ҷоришавандаро танҳо амалия собит мекунад. Дар амал татбиқнамоии шаклҳои мухталифи ташкили истеҳсолот бояд рақобатро ба вучуд орад, ки он дар навбати худ ба ҳамон шакли истеҳсолот оварда мерасонад, ки нерумандӣ ва самарабахшии худро исбот кардааст. Айни замон дар хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ истифода бурда

мешаванд, ки аз ҳамдигар бо мақоми ҳуқуқӣ, сохтори ташкилӣ, миқёси истеҳсолот, фаъолияти аслий, тахассус ва дигар нишонаҳо фарқ мекунанд.

Имрӯз дар ҷумҳурий корхонаҳои навъҳои бозорӣ, аз қабili таовунҳо, корхонаҳои дастаҷамъӣ, хоҷагиҳои фермерӣ, хоҷагиҳои рафиқона, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ бунёд ёфта, тараққӣ мекунанд.

Дар солҳои охир корхонаҳои кишоварзӣ дар манотиқи ҷумҳурий ба тарзи зерин ҷойгир шуда буданд (ниг. ба ҷадвали 4.1).

Ҷадвали 4.1. Сохтори шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон барои соли 2023 (воҳид)

Нишондиҳандаҳо	Хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ	Дигар корхонаҳои кишоварзӣ
Ҳамагӣ дар ҷумҳурий	176524	4877
ВМКБ	3423	78
Вилояти Суғд	67294	1563
Вилояти Хатлон	70085	2680
Душанбе	698	11
НТЧ	35024	545

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. С. 342.

Ҷадвали 4.2. Нишондиҳандаҳои асосии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Тоҷикистон дар солҳои 2002- 2023.

Номгӯй	2002	2009	2015	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2002 - %
Шумораи хоҷагиҳои ХД-и ба қайд гирифташуда (воҳид)	14763	37966	140239	179005	167009	172107	176524	11,9 маротиба

Идомаи ҷадвали 4.2.								
Майдони умумии замин (ҳаз. га)	3991,9	5257,3	5127,6	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	354,1
Замини кишт (ҳаз. га)	1688,1	2655,8	2557,1	6978,2	6953,9	6939,9	6947,3	411,5
Майдони кишти кишоварзӣ (ҳаз. га)	189,9	509,9	534,1	553,9	567,2	545,6	549,6	289,4
Ба як ХДФ рост меояд, майдони умумии замин (га)	270,4	138,5	36,6	79,0	84,7	82,1	80,1	29,6
Майдони кишти кишоварзӣ (га)	114,3	70,0	18,2	39,0	41,6	40,3	39,4	34,4
Майдони кишт (га)	12,9	13,4	3,8	3,1	3,4	3,2	3,1	24,1

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С. 18 ва С. 342.

Аз рақамҳои ҷадвалҳои болозикр бармеояд, ки дар давраи таҳқиқотшаванда (солҳои 2002-2023) шумораи хоҷагӣҳои деҳқонӣ соли 2023 нисбат ба соли 2002 11,9 маротиба афзоиш ёфта, аз 14763 то ба 176524 воҳид расида, майдони кишти онҳо бошад, дар ин давра аз 189,9 ҳаз. га ба 549,6 ҳаз. га афзудааст (359,9 ҳаз. га ё 2,9 баробар афзоиш).

Ҷадвали 4.3. Истеҳсоли навъҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар гурӯҳҳои гуногуни хоҷагӣҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2002-2023 (ҳаз. тонна)

Баҳши ҷамъиятӣ (колхозҳо, совхозҳо, хоҷагӣҳои байнӣ)	Номгӯии маҳсулоти кишоварзӣ					
	Солҳо	Ғалладона	Картошка	Сабзавот	Обҷакорӣ	Пахта
Дар корхонаҳои кишоварзӣ	2002	285,4	28,4	103,5	36,3	383,8
	2009	173,2	28,4	78,7	43,5	72,2
	2010	154	50	79,3	47,9	77,8
	2015	154	71,8	99,2	34,1	45,1
	2020	156,2	100,9	127,5	47,4	92,2
	2021	144,4	126,5	118,3	43,2	93,8
	2022	189,8	174,9	132,3	59,2	100,2
	2023	169,8	182,1	135,9	54,9	99,7

Идомаи ҷадвали 4.3.

Хоҷағиҳои шахсии ёрирасон	2002	276,1	244,3	307	55,1	—
	2009	454,5	464	674,8	126,3	—
	2010	471,7	495,2	772,8	132	—
	2015	405,8	386,8	817,3	128,1	—
	2020	492,5	365,9	972,4	138,7	—
	2021	499,7	302,2	1081,9	159,7	—
	2022	516,8	315,5	1069,2	163	—
	2023	507,3	347,2	1189,6	168,3	—
Хоҷағиҳои деҳқонӣ	2002	139,1	84	63,1	19,8	131,6
	2009	666,8	198,5	293,4	254,8	223,8
	2010	635,3	214,9	389,9	302,5	232,7
	2015	832,8	428,8	750,1	430,2	224,9
	2020	912,7	555,7	1379,5	570,8	303,8
	2021	942,2	612,6	1397,4	615,9	295
	2022	1049,7	604	1513,3	620,4	304,5
	2023	1077,8	615,6	1700,7	786,7	244,6
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	2002	700,6	356,7	473,5	111,3	515,4
	2009	1294,5	690,9	1046,9	424,6	296
	2010	1261	760,1	1242	482,4	310,5
	2015	1392,6	887,4	1666,6	592,4	270
	2020	1561,4	1022,5	2479,4	756,9	396
	2021	1586,3	1041,3	2597,6	818,8	388,8
	2022	1756,3	1094,4	2714,8	842,6	404,7
	2023	1754,9	1144,9	3026,2	1009,9	344,3

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С. 35-37.

Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки ҳиссаи хоҷағиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли ғалладона, картошка, сабзавот, обҷакорӣ, пахта нисбат ба дигарон хелле назаррас аст, яъне таносуби хоҷағиҳои деҳқонӣ дар истеҳсолоти соли 2023 чунин аст, ғалладона 61,4%, картошка – 53,7%, сабзавот – 56,2%, обҷакорӣ – 77,9%, пахта – 71,04% ва мутаносибан дар хоҷағиҳои шахсии ёрирасон 28,9%, 30,3%, 39,3%, 16,6%. Агар хоҷағиҳои деҳқониро дар якҷоягӣ бо хоҷағиҳои шахсии ёрирасон гирем, чунин

бармеояд, ки онҳо истеҳсолкунандаи асосии маҳсулотҳои болозикр дар ҷумҳурии маҳсуб мешаванд.

Ҷадвали 4.4. Истеҳсоли маҳсулоти ҷорводорӣ дар тамоми гурӯҳҳои хоҷагӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991-2022)

	1991	2000	2006	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Тамоми гурӯҳҳои хоҷагӣҳо									
Гӯшт (дар вазни нисбӣ), ҳаз. тонна	75,3	29,6	56,1	71,6	108,8	136,3	150,1	179,1	190,8
Шир, ҳаз. тонна	587,2	309,8	544,7	660,8	889	1000,6	1020,9	1042,6	1064,2
Тухм, млн. дона	454,3	23,4	105,3	231,9	357,2	725,7	983,1	1053,5	1212,2
Пашм (дар вазни асли), тонна	4432	2059	4754	5771	7033	7771	8017	8152	8376
Корхонаҳои кишоварзӣ									
Гӯшт (дар вазни нисбӣ), ҳаз. тонна	37	5	3,5	2,6	2,1	4,8	13,7	21,9	25,8
Шир, ҳаз. тонна	280,6	42,1	30,3	15,6	15,9	16,9	17,3	16,8	14,9
Тухм, млн. дона	402,6	4,7	39,4	136,8	225,7	545,9	800,3	876,8	1010,6
Пашм (дар вазни асли), тонна	2314	724	733	499	367	369	334	300	300
Хоҷагӣҳои шахсии ёрирасон									
Гӯшт (дар вазни нисбӣ), ҳаз. тонна	38,3	24,3	51	66,6	103	124,7	131,8	151,1	157,9
Шир, ҳаз. тонна	306,6	266,5	498	619,4	840,2	944,9	964,4	984,2	1002,3
Тухм, млн. дона	51,7	18,7	65,1	90,9	126,6	171,3	173,9	165,1	184,3
Пашм (дар вазни асли), тонна	2118	1283	3737	4706	5813	6288	6368	6473	6641
Хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ)									
Гӯшт (дар вазни нисбӣ), ҳаз. тонна	—	0,3	1,6	2,4	3,7	6,8	4,5	6,1	7,1
Шир, ҳаз. тонна	—	1,2	16,3	25,8	32,9	38,8	39,2	41,6	47
Тухм, млн. дона	—	—	0,9	4,2	4,9	8,5	8,9	11,6	17,3
Пашм (дар вазни асли), тонна	—	52	284	566	853	1114	1315	1379	1435

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С. 51-52. ва Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. С. 277.

Аз маълумоти дар ҷадвали боло овардашуда маълум мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар тамоми гурӯҳҳои хоҷагӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 1991 чунин будааст, аз рӯи гӯшт - 253,3%, шир - 181,2%, тухм – 266,8% ва пашм - 188,9%.

Боиси қайд аст, ки дар давраи таҳқиқот дар корхонаҳои кишоварзӣ камшавии истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ ба чашм мерасад, аз ҷумла – истеҳсоли гӯшт тақрибан 31% шир 95%, пашм – 87% кам гардида, танҳо афзоиши истеҳсоли тухм мушоҳида гардида, ин нишондиҳанда 251% афзудааст.

Чи хеле ки аз ҷадвали 4.5 бармеояд, дар соли 2009 бахши ҷамъиятӣ ба истиснои пахта ва картошка комилан мавқеи пешсафии худро дар истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ аз даст дода, дигар бо хоҷагӣҳои деҳқонӣ, ки аллакай истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти растанипарварӣ, аз он ҷумла пахта гардидаанд, рақобат карда наметавонад.

Ҷадвали 4.5. Вазни нисбии бахши ҷамъиятӣ, хоҷагӣҳои деҳқонӣ ва хоҷагӣҳои аҳоли дар истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2009 ва 2023, %

Навъҳои маҳсулот	Тамоми гурӯҳҳои хоҷагӣ	Бахши ҷамъиятӣ	Хоҷагӣҳои деҳқонӣ	Хоҷагӣҳои аҳоли
Соли 2009				
Пахта	100	24,3	75,7	—
Ғалладона	100	13,4	51,5	35,1
Сабзавот	100	7,5	28,0	64,5
Картошка	100	4,3	28,5	67,2
Обчакорӣ	100	10,3	60	29,7
Ангур	100	6,5	32,1	61,4
Соли 2023				
Пахта	100	28,96	71,04	0,00
Ғалладона	100	9,68	61,42	28,91

Идомаи ҷадвали 4.5.

Сабзавот	100	4,49	56,20	39,31
Картошка	100	15,91	53,77	30,33
Обчакорӣ	100	5,44	77,90	16,67
Ангур	100	3,31	46,01	50,68

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3 омода карда шудааст (Маҷмуаи оморӣи Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. С. 35-37.).

Хоҷагиҳои аҳоли бошанд, тибқи маъмул дар истеҳсоли сабзавот, меваҷот ва обчакорӣ нақши ҳалкунанда ва бартаридорро мебозанд. Ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли дар истеҳсоли навъҳои муҳимтарини маҳсулоти чорводорӣ аз ин ҳам бештар аст, ки дар ҷадвали 6 аён аст.

Дар соли 2023 бошад, дар истеҳсоли маҳсулоти дар ҷадвал инъикос гардида ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ хеле назаррас аст. Ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли маҳсулот ба ғайр аз истеҳсоли ангур зиёда аз 50 то 78%-ро ташкил медиҳад, танҳо дар истеҳсоли ангур 46% истеҳсоли ҷумҳурӣ рост меояд.

Тибқи маълумоти оморӣ ва ҷадвали 6 ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли аслан дар истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ хелле назаррас аст (ниг ба ҷадв. 4.6).

Ҷадвали 4.6. Вазни нисбии бахшҳои мухталифи хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ барои соли 2009 ва соли 2023, %

Солҳо	Навъҳои маҳсулоти	Тамоми гурӯҳҳои хоҷагӣ	Бахши ҷамъиятӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Хоҷагиҳои аҳоли
2009	Гӯшт	100	4,0	3,6	92,4
2023	Гӯшт	100	12,76	3,84	83,39
2009	Шир	100	2,7	3,8	93,5
2023	Шир	100	1,21	4,56	94,23
2009	Тухм	100	52,2	3,3	44,5
2023	Тухм	100	81,01	1,83	17,16
2009	Пашм	100	10,3	8,5	81,2
2023	Пашм	100	2,98	18,58	78,44

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 4 омода карда шудааст (Маҷмуаи оморӣи Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С. 51-52. ва Оморӣи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. С. 277.).

Аз маълумоти ҷадвали 4.6 чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки хоҷагиҳои аҳоли дар истеҳсоли гӯшт, шир ва пашм дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳиссаи калонро ишғол менамояд, яъне ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли дар истеҳсоли гӯшт 83,4%, шир 94,2% ва пашм 78,4% мебошад. Аммо дар истеҳсоли тухм ҳиссаи онҳо паст аст, танҳо 17,6 % - ро ташкил медиҳад.

Бинобар ин, барои бунёд ва фаъолияти бомуваффақияти хоҷагии деҳқонии ба истеҳсоли гӯшту шир машғулбуда дар қиёс бо парвариши бисёр навъҳои зироатҳои кишоварзӣ, миқдори бештари сармояи аввала зарур аст, ки онро аксари хоҳишмандон ва шахсони қобилияти бомуваффақият бурдани хоҷагии заминдоридошта, деҳқонон ва дигар заҳматкашони деҳот дар ихтиёр надоранд.

Ҷадвали 4.7. Таркиби маҷмуи маҳсулоти растанипарварӣ, чорводорӣ ва хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар % ба ҳосили ҷамъ)

Номгӯй	Маҷмуи маҳсулот					
	1991		2009		2023	
	Растани- парварӣ	Чорво- дорӣ	Растани- парварӣ	Чорво- дорӣ	Растани- парварӣ	Чорво- дорӣ
Гуруҳҳои хоҷагӣ						
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ	100	100	100	100	100	100
Бахши ҷамъиятӣ	90,00	52,30	9,6	4,4	8,2	13,3
Хоҷагиҳои аҳоли	10,00	47,70	51,4	92,0	34,7	81,0
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	0,00	0,00	39,0	3,6	57,1	5,7

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С. 51-52 ва Оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. С. 277, ҳисоб карда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 4.7 дида мешавад, ки ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли навъҳои муҳимтарини маҳсулоти чорводорӣ нисбат ба маҳсулоти растанипарварӣ хеле поинтар аст. Сабабаш дар сармояталабии аз ҳад зиёди чорвопарварӣ, ба истиснои чорвои хурди

шохдори чарогоҳӣ мебошад. Таҳлили динамикаи тағйирёбии сохтори соҳавии маҷмуи маҳсулоти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба баъзе мушкилот нигоҳ накарда, аксар вақт тамоюли болоравии вазни нисбии бахши хусусӣ (хоҷагиҳои аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ) дар сохтори соҳавии маҷмуи маҳсулот мушоҳида карда мешавад. Ин падида дар бораи барнагарданда будани раванди рушди муносибатҳои бозорӣ дар бахши аграрии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад. Масалан, дар соли 2023 вазни нисбии бахши ҷамъиятӣ дар сохтори истеҳсолоти маҳсулоти растанипарварӣ (дар ифодаи арзишӣ) 8,2%, бахши хусусӣ – 34,7% ва хоҷагиҳои деҳқонӣ – 57,1%-ро ташкил доданд. Дар истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ бошад, вазни нисбии бахши ҷамъиятӣ 13,3%, бахши хусусӣ 81,0% ва хоҷагиҳои деҳқонӣ 5,7%-ро ташкил доданд.

Дар асл вазни нисбии бахши ҷамъиятӣ дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти ҳам растанипарварӣ ва ҳам чорводорӣ паст шуда, ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва бахши хусусӣ афзудааст.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки муносибатҳои бозорӣ дастоварди бузурги тамаддуни инсонӣ буда, аммо воситаи асосии ҳалли худбахуди тамоми мушкилотро дар бозор дидан низ на он қадар дуруст аст. Бинобар ин, ҳам пурра безътибор дониستاني муносибатҳои бозорӣ ва ҳам равиши ғайриҷомеъ дар ҷорисозии онҳоро бояд ки бо эҳтиёт дида баромад.

Барои дастёбӣ ба фаъолияти устувор ва самарбахши шаклҳои нави хоҷагидорӣ зарур аст:

- такмилдиҳии заминаи ҳуқуқии фаъолияти шаклҳои нави хоҷагидорӣ, пеш аз ҳама, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);
- барои таъмин намудани талаботи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар субъектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ба хизматрасонии техникӣ ва амсоли он, дар ҳуди маҳалҳо ташкил намудани пойгоҳҳои мошину тракторӣ ва

корхонаҳои захиравӣ-таъминотии ҳама гуна шаклҳои моликият ба мақсад мувофиқ аст;

- шароити умумии истеҳсолоти кишоварзӣ (обтаъминкунӣ, барқтаъминкунӣ, корҳои хокнигаҳдорӣ ва обёрикунӣ ва ғ.) бояд мавриди ғамхорӣ доимӣ қарор гиранд. Корхонаҳое, ки барои фаъолияти самарабахши хоҷагии қишлоқ шароити умумӣ муҳайё мекунанд, агар ин ба зарурати таъмини муттасили хоҷагии қишлоқ алоқаманд бошад, бояд аз кӯмакҳои молиявӣ бархурдор бошанд.

Имрӯз, вақте ки дар сиёсат ва амалияи хоҷагидорӣ таъкидот аз мавқеи якказироатии пахта ба мавқеи ҷойгиркунии оқилонаи соҳаҳои хоҷагии қишлоқ бо назардошти талаботи бозор мекӯчанд, тамоюли аниқӣ афзоиши майдонҳои кишти зироатҳои ситрусӣ, рағванҳои эфирӣ, тоқпарварӣ, боғдорӣ мушоҳида карда мешавад.

Дар солҳои охир, бо мақсади истифодаи комилтари тамоилҳои имконпазири заминҳои кӯҳӣ ба манфиати хоҷагии халқ ноҳияҳои пешвучуддошта дубора эҳё карда шуданд.

Дар баробари истеҳсоли зироатӣ, мо хуб медонем, ки аҳолии ноҳияҳои кӯҳӣ дар вояи ҳуроки худ тӯҳфаҳои табиат, растаниҳои ёбӣ, мева ва буттамеваҳоро истифода мебаранд. Бинобар ин, бояд бақайдгирӣ ё баҳогузори мумайизии истифодабарии пиёзи анзур, ревоҷ, финдуқи заминӣ, зира, чормағз, дӯлона ва ғ. гузаронида шавад. Дар баробари сарватҳои табиӣ озӯкаворӣ нақши манотиқи кӯҳӣ дар ҷамъоварии гиёҳҳои хурӯй беандоза бузург аст.

Чи тавре ки мебинем, омӯзиши захираҳо ва ҷамъоварии сарватҳои табиӣ растанӣ дар давраи мазкур аҳамияти хосса касб мекунад. Зимнан, ҳаллу фасли ин масъала бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки аҳоли ба фаъолияти барои ҷомеа манфиатдор, фаъолияти ба бунёди ба таври худ ҷойҳои иловагии корӣ дар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мусоидаткунанда бояд ҷалб карда шавад.

Бинобар ин, масъалаи аз ҳама муҳими иқтисоди хоҷагии қишлоқ ва ҳақиқатан ба он шомил кардани истеҳсолоти кишоварзии кӯҳӣ дар тамоми ҳудудҳои кӯҳӣ масъалаи рушди шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ ва бад-ин минвол, ба гардиши хоҷагии қишлоқ ҷалб намудани заминҳои нави кишт аз ҳисоби шудгори чарогоҳҳо мебошад.

Маъмулан, гузаштан аз як низоми амалкунандаи иқтисодӣ ба низимоми дигари нави иқтисодӣ нишон дод, ки давлат ҳамчун локомативи иқтисодӣ дар марҳалаи аввал ба як қатор холишҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ то танзими дурусти он мувоҷеҳ мегардад, ки ин то як андоза ба таназзули муввақати иқтисодиёт оварда мерасонад. Пасравии трансформатсионӣ махсусан дар бахши кишоварзии иқтисоди давраи гузариш шадидтар зоҳир мегардад, ки бо мушкилоти гузаронидани дигаргуниҳои бозорӣ дар муносибатҳои аграрии сотсиалистӣ алоқаманд аст. Рафъи пасравии трансформатсионӣ дар бахши кишоварзии иқтисоди давраи гузариш пайдарпай гузаронидани ислоҳоти бозории ба қатъиян дигаргунсозии муносибат ба моликият ва муносибат ба замин, ташаккулёбии шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ, таъмини баробархуқуқии онҳо, ба деҳқон баргардонидани эҳсоси соҳибмулкӣ ва фароҳам овардани шароити зарурии иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои соҳибкории деҳотӣ нигаронидашударо тақозо менамояд.

Рушди соҳибкорӣ дар бахши аграрии иқтисоди давраи гузариши давлатҳои пасазсотиалистӣ, бахусус мамолики собиқи шӯравӣ ба мушкилиҳои зиёд мувоҷеҳ мешавад, ки сабаби асоси онро низоми муттамаркази иқтисодӣ ва ҷараёнҳои шахшудаи он, ки ба якказироатӣ ва дастгирии ғайрисамараноки давлатӣ ва амсоли онро дар бар мегирад. Дар давраи сотсиалистӣ дар ин давлатҳои истеҳсолоти кишоварзӣ зӯран барқарор гардида, ба соҳаи кӯмакталаб табдил дода шуда, аз ҳисоби буҷети давлатӣ сарпарастӣ ва ба таври мутамарказ идора карда мешуд. Умед бастан ба натиҷаҳои миқёси истеҳсолот ва бюрократияи мутамарказ

яке аз сабабҳои асосии самаранокии кам ва ақибмонии технологии низоми сотсиалистии хоҷагии қишлоқ гардиданд ва инак, имрӯз анъанаҳои дар он давра ташаккулёфта раванди дигаргунсозии бозории муносибатҳои аграрию бозмедоранд. Дар ин бора Е.В. Лукъянова дар мақолаи «Соҳибкории деҳотӣ, анъанаҳо ва дурнамо» ҳақиқатнигорона менависад, ки «Маддоҳони сохти колхозӣ дар ибтидоии солҳои 90-ум санадиро (аслан як шиори оддӣ буд) дастак мекарданд, ки «фермер бо панҷшоха мамлакатро ҳӯронида наметавонад». Аммо, дар асл, дар ивази ин фермерҳо хоҷагӣҳое мавҷуд буданд, ки ниҳоятдараҷа ғайриоқилона аз техникаи пастсифати худ истифода мебурданд. Ҳамзамон, агар фермери ба харидории комбайн иқтидор надошта тавонад, ки осонак аз истеҳсоли ғалладона ба парвариши чорво дар оғилхона, боғдорӣ, занбӯри асалпарварӣ гузарад, ё дар ниҳояти кор муфлис шаваду ҷойро барои афроди корчаллонтар ҳолӣ кунад, хоҷагӣҳои аз қарздорӣ миллионери шӯравӣ ягон роҳи баромад надоштанд. Мо ин ҷо аз ормонуни бозории хурд дурем, соҳибкории хурд мушкиливу камбудии худро дорад. Сухан дар бораи тезиси рушди хоҷагӣҳои нисбатан калон ҳамчун ягона шакли оқилонаи ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ меравад, ки мамлакат барои татбиқунии ин тезис қиммати ниҳоят гароне пардохтааст [261, С. 33].

Рушди соҳибкорӣ дар бахши аграрии иқтисоди давраи гузариши давлатҳои пасазсотиалистӣ натавонад бартараф намудани анъанаҳои номатлуби даврони сотсиалистиро дар назар дорад, балки гузаронидани таҳқиқотҳои амиқи хусусиятҳои онро низ тақозо мекунад, ки аз гуногуншаклии истеҳсолоти аграрӣ ва шароити иқтисоди давраи гузариш вобастагӣ дорад.

Чи тавре ки маълум аст, истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун соҳаи заминаэҷоди комплекси агросаноатӣ як идда хусусиятҳои муҳим дорад, ки ба раванди тақрибистеҳсол ва дар ин замина ба самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ муассир аст. Аз он ҷумла, дар ин ҷо омилҳои биологӣ ва

иқтисодӣ бо ҳам мепечанд, ки аз созиши мувофиқтарини онҳо маҳсулнокии истеҳсолот вобастагӣ дорад. Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, аз нуқтаи назари таркибӣ дар самти тақвияти соҳибкорӣ дар сатҳи хоҷагии қишлоқ, ки он бо таъсири омилҳои иқлимӣ ва биологӣ мувоҷеҳ мебошад, талаб менамояд, ки тамоми ҷараёнҳо ба инобат гирифта шуда, ин самт тақвият дода шавад. Илова бар ин, дар самти мазкур ба инобат гирифтани лозим меояд, ки техника ва технологияи зарурӣ барои рушди соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ интихоб гардида, муҳлатҳои гузаронидани чораҳои агротехникӣ ва меъёри додани нерӯҳои органикӣ ва химиявӣ таъмин ва ба замин додани он қатъиян риоя карда шавад.

Аз ин ҷост, ки бо сабаби дарҳампечии омилҳои биологӣ ва иқтисодӣ дар соҳибкорию кишоварзӣ ба соҳибкор лозим меояд, ки бар зами қобилиятҳои ташкилотчигӣ, захиравӣ ва инноватсионӣ, боз оид ба асосҳои ибтидоии такрористеҳсоли кишоварзӣ тасаввуроти дуруст ва малакаи дар амалия бурдани онро дошта бошад. Бинобар ин, ҳама гуна одами дорои сармояи муайян наметавонад дар хоҷагии қишлоқ соҳибкор бошад. Ин ҷо ҳарифон метавонанд иддао кунанд, ки соҳибкори дорои имкониятҳои молиявӣ ғайри он, аммо аз малакаи бурдани истеҳсолоти кишоварзӣ бенасіб, метавонад, ки бо роҳи киро кардани мутахассисон ва деҳқонон ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад. Аммо худӣ ҳаёт дар давраи баъди шӯравӣ исбот намуд, ки на ҳар кас метавонад соҳибкори комёбу бомуваффақияти соҳаи кишоварзӣ бошад.

Мутаассифона, аксари хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодабарии самараноки замин ва дигар захираҳои таъмин карда наметавонистанд, ки ин боиси ба таназзул дучор омадани ин соҳаи ҳаётан муҳим ва шиддатбеш мушкилоти озуқаворӣ гардид. Аз тарафи дигар, одамони деҳотие, ки аз технологияи парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва ҳайвонот хуб бохабар буданд, барои кушодани бозори худ ва бурдани он ҳанӯз омода набуданд. Ин ҳолат рушди оммавии соҳибкорию кишоварзиро

боздошта, ҳамзамон сатҳи бекорӣ дар деҳот афзуда, бо назардошти шаклҳои пӯшидаи он 30-40% аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳад.

Роҳи ҳалли масъала ба ақидаи мо дар бунёди системаи хеле бузурги омӯзиши бозорӣ дар деҳот, тавсеаи тийёрии соҳибтахассусии соҳибкорони аллакай амалкунандаи кишоварз ва фаро гирифтани онҳо бо донишҳои иқтисодӣ, бахусус дар соҳаи маркетинг ва менеҷменти истеҳсоли мебошад. Дар ин маврид ҳақ ба ҷониби А. Назаров аст, ки менависад, «ташаккул ва рушди кадрҳои агробизнес қисми ҷудонашавандаи сиёсати давлати ҷавону соҳибистиқлоли мост» [132, С. 7].

Дигар хусусияти муҳими истеҳсолоти кишоварзӣ дар он аст, ки дар ин соҳа замин воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб рафта, ин нукта ба рушди соҳибкории кишоварзӣ таъсири вижае мегузорад. Пеш аз ҳама, ин падида сабабгори вобастагии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ аз ҳалли масоили ташаккули бозори замин мебошад. Аз як тараф, соҳибкорӣ аз ҳалли масъалаи замин саҳт вобастагӣ дорад ва тарафи дигар – худ рушди бозори заминро ҳавасманд мегардонад.

Таҷрибаи ҷаҳонии рушди муносибатҳои заминдорӣ нишон медиҳад, ки дар хоҷагии қишлоқ омезиши моликият ба қитъаҳои замин ва иҷораи онҳо ба тафри кофӣ самарабахш аст. Набудани моликияти хусусӣ ба замин дар иҷоракор умуман ба раванди гирифтани азхудкунии самарои муфид аз тарафи соҳибкор монеа намешавад. Аз ин ҷост, ки муносибатҳои заминдорӣ ду роҳи тараққии соҳибкориро дар соҳаи аграрӣ муайян мекунанд, дар асоси муносибати моликият ба замин – заминдорони хусусӣ ҳуқуқҳои худро пурра татбиқ мекунанд, аз он ҷумла ҳуқуқи хариду фурӯш, ҳадя, гарав, иҷора, интиқол ба мерос ва ғ.; роҳи дуюм – зиёдкунии шумораи заминдорон-иҷоракорони ҳуқуқҳои маҳдуди ихтиёрдорӣ ва истифодабарии истеҳсолии заминдошта, аз он ҷумла ихтиёрдории инҳисории ҳосили ба даст овардашуда.

Бояд қайд кард, ки вобастагии мустақими байни шакли моликият ба замин ва соҳибкорӣ вучуд надорад, аммо ташаккули бозори замин ба рушди соҳибкорӣ таъсири назаррас дорад. Тахмин меравад, ки ташаккули бозори замин шартӣ ногузири барқароршавӣ ва тараққии соҳибкории кишоварзӣ мебошад. Дар навбати худ ташаккули бозори замин дар доираи шакли муайяни моликият ба замин таҷзияи муносибатҳои заминдорӣ ва шомилшавии ҳуқуқи истифодабарии заминро ба меҳвари муносибатҳои бозорӣ тақозо менамояд.

Агар дар ин ҳолат сертификатҳои замин объекти хариду фурӯш, гарав, иҷора, интиқол ба мерос бошад, пас шакли моликият ба заминро тағйир намода, онро ба низоми муносибатҳои бозорӣ дохил кардан мумкин аст.

Баъзе муаллифон чунин меҳисобанд, ки бе шомил кардани замин ба низоми муносибатҳои бозорӣ дар асоси рушди муносибатҳои иҷоравӣ табақаи соҳибкорони кишоварзиро ба вучуд овардан имконпазир аст. Масалан, А. Бугаев дар ин робита менависад, ки «барои ташаккули табақаи соҳибкорони кишоварзӣ –истеҳсолкунандагони муваффақу комёби маҳсулот тағйироти қатъии муносибатҳои заминдорӣ, аз он ҷумла моликияти хусусӣ ба замин шарт нест» [220, С. 18].

Бо ин нуқтаи назар розӣ шудан душвор аст. Иҷораи замин ҳанӯз маънои онро надорад, ки замин объекти хариду фурӯш мешавад, аслан иҷораи замин шакли моликиятро тағйир намедиҳад, балки танҳо ба иҷоракор ҳуқуқи ихтиёрдорӣ ҳосили ба даст овардаашро дар доираи қарордоди басташуда медиҳаду халос. Ҳангоми қарордоди иҷораи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат иҷоракор саъй мекунад, ки аз замин ба бадшавии сифати он нигоҳ накарда, ҳадалимкон фоидаи бештар бигирад, гузашта аз ин, ӯ барои сармоягузорӣ ба замин манфиатдор нест.

Бинобар ин, иҷораи замин дар шакли суннати он метавонад, дар доираи шакли муайяни моликият ба замин вучуд дошта, ба ташаккули бозори замин мусоидат накунад. Фикр мекунем, барои ташаккули бозори

замин ду роҳ имконпазир аст, ёҷорӣ кардани моликияти хусусӣ ба замин, ётабдил додани ҳуқуқи истифодабарӣ ба объекти муносибатҳои бозорӣ.

Роҳи аввал – моликияти хусусӣ ба замин, чӣ тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, аз нуқтаи назари манфиатҳои умумидавлатӣ ғайрисамаранок буда, барои давлатҳои собиқ шӯравӣ дар робита бо набудани анъанаҳои моликияти хусусӣ ба замин ғайриқобили қабул аст. Бинобар ин, барои давлатҳои ИДМ роҳи дуввум бештар муносибтар аст – таҷзияи муносибатҳои моликияти давлатӣ ба замин ва ба объекти муносибатҳои бозорӣ ворид намудани иқтисодии соҳибкорӣ ҳамчун қувваи истеҳсолкунанда дар бахши аграрии иқтисоди мамлакатҳои дорои иқтисоди давраи гузариш шароити заруриро муҳайё мекунад.

Рушди соҳибкориро дар хоҷагии қишлоқи мамлакат баррасӣ намуда, ин нуқтаро набояд фаромӯш кард, ки истеҳсолоти кишоварзӣ хислати рӯшан ифодаёфтаи мавсимӣ дошта, аз ин сабаб дар ин ҷо иҷроиши хароҷот ва гирифтани даромад аз рӯйи замон бо ҳам мувофиқат намекунад. Аз ин сабаб, талаботи истеҳсолоти кишоварзӣ ва зимнан соҳибкорони деҳот ҳам ба қарзҳои кӯтоҳмуддат хеле калон аст, яъне то итмоми сикли истеҳсоли (то расидани ҳосил) онҳо дигар даромад надошта, танҳо харҷ мекунад ва дар чунин шароит, аз сабаби нарасидани воситаҳои гардони худӣ онҳо маҷбур мешаванд, ки ба қарзҳои кӯтоҳмуддат рӯй оранд.

Дар он соҳаҳои хоҷагии қишлоқ (боғдорӣ, ангурпарварӣ, парвариши чорвои ширдеҳ ва ғ.), ки сикли ибтидоии истеҳсолот давомдор ва сермасраф аст, ба қарзҳои дарозмуддат эҳтиҷ пайдо мешавад. Аз ин ҷо чунин хулоса кардан мумкин аст, бе қарздиҳии имтиёзӣ ва дақиқ бароҳмондашуда соҳибкории деҳотӣ ба таври бояду шояд рушд намекунад.

Ҳамчунин боз як хусусият – вобастагии натиҷаҳои истеҳсолот аз шароити бодуҳаворо бояд зикр намуд, ки истеҳсолоти кишоварзиро хеле

таваккалӣ мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи осебпазир ба хавфу таваккалҳои зиёд рӯбарӯ буда, он бештар ба шароитҳои иқлимӣ ва ҷуғрофӣ ва дигар ҷараёнҳои биологӣ, ки ба фаъолият ва амалкардҳои субъектҳо хос мебошад, мувоҷеҳ аст. Дар натиҷаи ин, дар корхонаҳои кишоварзӣ низоми «хароҷот-ҳосил» қобили истифода нест. Ҳамчун анъана дар ҳама соҳа ва сохторҳои иқтисодӣ таваккал ва хавфҳо вуҷуд доранд аммо, ҳавфу таваккалҳо дар соҳибкории кишоварзӣ ё дар соҳаи кишоварзӣ бештар ба назар мерасад ва ин соҳа дар таносуб бо дигар соҳаҳои муҳим ба дастгирии бевосита эҳтиёҷ дорад. Таваккале, ки ба тамоми навъҳои соҳибкорӣ хос аст, махсусан дар соҳибкории кишоварзӣ шадидтар зоҳир мегардад, бинобар ин, ин навъи соҳибкорӣ ба суғуртакунонӣ ва дастгирии давлат саҳт ниёзманд аст.

Аз ин сабаб, масъалаи рушди босуръати соҳибкории деҳотиро ҳал карда истода, дар як вақт бояд фаъолияти суғуртавино дар деҳот ҷоннок намуд ва ба соҳибкорони деҳот дастгирии ҳаматарафаи давлатиро дар шаклҳои мухталифи он (рушди инфрасохтори истеҳсоли, иҷтимоӣ ва бозорӣ, андозбандии имтиёзнок, қарзҳо ва амсоли он) бояд таъмин кард.

Зарурати рушди низоми суғуртакунонии соҳаи комплекси агросаноати кишвар ба талаботи мустаҳкам кардан ва афзоиши истеҳсоли молҳои кишоварзӣ ва ба ин васила афзоиш додани даромадноки дар бахши аграрии иқтисод, ҷалби истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ба идоракунии хавфҳои истеҳсолот ва ҳавасмандгардонӣ ба истифодаи дастовардҳои беҳтарини технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ вобаста аст. Бо назардошти он, ки натиҷа ва самарайи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар комплекси агросаноати кишвар бештар аз ҳама ба омилҳои обу ҳаво ва хавфҳо вобастагӣ дорад, асос барои рушди мунтазами суғурта дар бахши аграрӣ мавҷуд мебошад.

Суғуртаи аграрӣ чун яке аз тарзҳои бозғатимоди идоракунии хавфҳо барои мутобиқати манфиатҳои иштирокчиёни бозори суғуртаи аграрӣ ва

давлат, тарафҳое, ки вазифаи аввалиндараҷаи онҳо таъмини рушди устувори иқтисодӣ, некуаҳволии шаҳрвандон ва ҳифзи иҷтимоии онҳо аст, имкон фароҳам меорад.

Таҷрибаи ҷаҳонии суғуртаи аграрӣ моделу шаклҳои гуногуни ҳамкории иштирокчиёни ин бозорро дар бар мегирад. Бозори суғуртаи аграрӣ вобаста ба шароиту анъанаҳои объективӣ, ки ба иқтисоди ҳар як кишвар хосанд, ташаккул меёбад. Ҳамзамон теъдоди бештари кишварҳо ба истифодаи таҷрибаи ҳамон кишварҳое майл доранд, ки дар онҳо модели системаи суғуртаи аграрӣ бо иштироки (дастгирии) давлат татбиқ гардида, бомуваффақият амал менамояд; дар ин кишварҳо барои таъмини дастгирии давлатии системаи суғуртаи аграрӣ асосҳои объективии бо таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқшуда мавҷуданд.

Ҳолати кунунии рушди суғуртаи аграрӣ дар Тоҷикистон ба вазифаи аввалиндараҷаи он – ташкили механизми самараноки идоракунии хавфҳо дар бахши аграрӣ ва таъмини устувори истеҳсолот ва даромадҳои истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ҷавобгӯ нест.

Ҳолати кунунии рушди суғуртаи аграрӣ талаботи бозсозии мунтазами онро ба вуҷуд меорад. Бозсозии мунтазам муайян намудан ва тибқи қонунгузорӣ ба расмият даровардани шаклҳои ҳамкории се иштирокчии асосии суғуртаи иҷтимоӣ – истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва ҳукуматро пешбинӣ менамояд.

Истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ба ҳимояи суғуртавӣ ниёз доранд ва ба паст шудани арзиши он ҳавасманд мебошанд. Ширкатҳои суғуртавӣ талош меварзанд, ки аз фаъолият дар бозори аграрӣ фоида ба даст оранд. Аммо ҷиҳати гирифтани иттилоот дар бораи нишондиҳандаҳои фаъолияти ин бозор, инчунин барои рушди методологияи кор дар ин бозор имкониятҳои маҳдуд доранд.

Ҳисобҳои иқтисодӣ ва таҷрибаи мусбати байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки беҳтарин шакли пешниҳоди дастгирии суғуртаи аграрӣ

барои истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ арзонтар намудани арзиши мукофотҳои суғуртавӣ тавассути пешниҳоди субсидияҳо ва дар ин замина таъмини суғуртаи дубораи давлатии хавфҳо ба шумор меравад. Бар акси пардохтҳои бевоситаи шикастовар, чунин тарзи ташкили дастгирии давлатӣ фаъол намудани механизмҳои бозорро барои расидан ба ҳадафҳои ҷамъиятӣ ва чун натиҷа 1) истифодаи самараноки маблағҳои буҷет, 2) ба идоракунии хавфҳо ҷалб намудани истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, 3) ба риоя ва истифодаи беҳтарин технологияҳои истеҳсолот ҳавасманд намудани истеҳсолкунандагонро имконпазир мегардонад.

Самтҳои рушди низоми суғуртаи аграрӣ, ба фикри мо, бояд чунин бошанд:

1) Мусоидат ба рушди бахши аграрӣ, ки ба такмили имкониятҳои таъсири он ба раванди таҳияи маҳсулоти нави суғуртавӣ ва истифодаи хизматҳои суғуртавӣ равона шудааст;

2) Такмили қонунгузории Тоҷикистон, ки пешниҳоди хизматҳои суғуртавиرو ба бозори аграрӣ ва пешниҳоди дастгирии давлатиро ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати суғуртаи хавфҳои аграрӣ танзим менамояд;

3) Бозсозии институтсионалӣ, ки ба афзоиши имкониятҳои давлат ҷиҳати иҷрои функсияҳои худ дар ин система равона шудааст;

4) Ҳавасмандгардонӣ ва мусоидати рушду ҳамгироии бахши суғуртавӣ, ки ба такмили имкониятҳои он ҷиҳати пешниҳоди хизматҳои тахассусӣ ба бахши аграрӣ равона шудааст;

5) Рушди суғуртаи мутақобила чун механизми таъминоти суғуртавии молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ.

Пӣёдасозии сиёсати аграрӣ дар шароити ҳозира ба мустаҳкамгардии баъзаи моддӣ – техники кишоварзӣ ва такмилёбии инфрасохтори истеҳсолӣ дар деҳот мусоидат мекунад. Мувофиқи таснифоти ҷойдошта ба таркиби инфрасохтор: нақлиёт, хизматҳои коммуникатсионӣ,

хоҷагиҳои анбор, алоқа, таъминоти моддӣ – техникий хоҷагии гуногуншакли кишоварзӣ дохил мегарданд. Агар ба вучуд омадани инфрасохтор ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои хизматрасонӣ истеҳсолоти асосӣ ба тақсимои ҷамъияти меҳнат вобаста бошад, ба соҳа ва зерсоҳа тақсим гардидани он натиҷаи амалиётҳои алоҳидаи дохилии фазои аграрии истеҳсолот мебошад. Унсурҳои модии инфрасохтор нақлиёт, роҳҳо, анборҳо, алоқа ва ғайра мебошад, ки қисми таркибии фондҳои асосии истеҳсолоти кишоварзӣ ба шумор мераванд.

Аз ҳамин сабаб инфрасохтори истеҳсолӣ дар шаклгирии дараҷаи сохтори техникий истеҳсолоти кишоварзӣ иштироки фаъолона дорад. Маҳз дар ҳамин самт таъминоти моддӣ – техникий амал мекунад. Чунки бе алоқамандии дурусти байни соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ корхонаҳои кишоварзиро бо миқдори зарурии воситаҳои истеҳсолот, ки базаи техникий соҳаро ташкил медиҳанд, таъмин намудан ғайриимкон аст. Бинобар ин васеъшавии сарҳади инфрасохтор қувваҳои истеҳсолкунандаро боз ҳам тараққӣ медиҳад. Таъминоти моддӣ-техникии соҳа ва зерсоҳаҳои бо таркиби инфрасохтор дохилшаванда ё ба истеҳсол сифат ба миқдори маҳсулоти кишоварзӣ таъсири муҳим мерасонад. Аммо дараҷаи ин таъсиррасонии бевосита аз фаъолияти дуруст ва мунтазами соҳаҳои ёрирасон ва хизматрасонӣ, соҳаи аграрии истеҳсолот вобаста мебошад. Аз ин сабаб таъминоти моддӣ – техникий хоҷагиҳо ва корхонаҳои агросаноатӣ яке аз унсурҳои аввалиндараҷаи инфрасохтори истеҳсолоти кишоварзӣ ба шумор меравад. Таъминоти моддӣ – техникий ба соҳаи муомилот дахл дошта, истеҳсолоти кишоварзиро бо воситаҳои саноатӣ тавассути низоми молӣ – пулӣ таъмин мекунад. Аз таъмини босуботи моддӣ-техникии корхонаҳои кишоварзӣ бо мувозинати табобатӣ беҳдошти ҳозиразамон мусаллаҳ буда, барои баландбардории самараноки баланди соҳаи чорводорӣ мусоидат мекунад. Унсуре дигари инфрасохтори истеҳсолӣ ин сохтмон мебошад.

Иқтисоди ҷумҳурӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ қарор дорад. Дар кишоварзӣ низ чун дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ислоҳоти гуногун сар

шудаанд ва давом мекунанд. Ин падидаҳо корхонаҳои кишоварзиро барои гузариш ба шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ водор сохтааст.

Иқрори зарурати дастгирии давлатии соҳибкорони деҳот маънои талаби анъанавии ёрии молиявиро надорад. Сухан бояд дар бораи аз нав дида баромадани принципҳои асосии сиёсати аграрии давлатӣ равад. Банақшагирии мутамарказ ғайрисамарбахшии худро исбот намуд, аммо ин маънои пурра аз танзими давлатии равандҳои муҳим дар деҳот даст кашиданро надорад.

Лекин чунин танзим бояд на ба идоракунии ташкилот, балки ба мувофиқсозии омилҳои қоибили таъсири ба шароити истеҳсолоти кишоварзӣ муассир нигаронида шуда бошад. Ин омилҳо дар умқи сиёсати қарзию андозӣ, назорати экологӣ, ӯҳдадориҳои давлатӣ ва ҳуқуқҳои аз тарафи давлат пешниҳодшаванда дар соҳаи иҷтимоиёт нухуфтаанд. Маҳз таъсиррасонӣ ба низоми омилҳо дар соҳаҳои зикршуда, метавонад ба бунёди шароите мусоидат кунад, ки дар он фаъолияти соҳибкорӣ шакли ҳадафмандона ва зарурии фаъолнокии ҷамъиятии аҳолии деҳот мегардад.

Соҳибкориҳои кишоварзӣ ҳамеша серсоҳа буда, дар шароитҳои муҳталифи ҳокӣ-иқлимӣ бурда мешавад ва аз ин сабаб, бояд дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқии ба шароити мушаххаси истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мувофиқ ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, чунин ҳисобидан, ки хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) шакли мустасноӣ соҳибкориҳои деҳот аст, нораवост. Дар қатори хоҷагиҳои деҳқонӣ ба шаклҳои соҳибкориҳои кишоварзӣ боз метавон хоҷагиҳои шахсии ёрирасон, кооперативҳои кишоварзӣ, агрофирмаҳо, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, корхонаҳои иҷоравӣ ва муштаракро шомил сохт. Тамоми шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии истеҳсолоти кишоварзиро дар ҳолати бо принципҳои бозорӣ фаъолият доштан, ҳамчун шаклҳои соҳибкориҳои кишоварзӣ баррасӣ намудан мумкин аст ва чун қоида, онҳо бояд субъектҳои баробарҳуқуқи бахши аграрии иқтисод бошанд.

Ин ҷо дар баёни нақш ва аҳамияти хоҷагиҳои шахсии ёрирасон (ХШҲ) андаке муфасссалтар меистем. Самарабахшии истеҳсолотро дар ХШҲ ҳанӯз иқтисодчиёни даврони шӯравӣ иқрор мекарданд, дар шароити муосир бошад, нақши ХШҲ дар рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии деҳот хеле тағйир ёфтааст. Дар солҳои охир барои қисмати умдаи аҳолии деҳот ин хоҷагиҳо аз манбаи иловагии даромад ба манбаи асосӣ табдил ёфтаанд.

Айни замон дар давлатҳои ИДМ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон, бештар аз 50% истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ин бахш ё ба таври дигар, ба соҳибкории кишоварзӣ рост меояд. Бо дигар шаклҳои истеҳсолоти кишоварзӣ баробар кардани мақоми ХШҲ аз ҷиҳати назариявӣ маънои онро дорад, ки онҳо бояд баробари корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар гирифтани қарзҳо ва кӯмакпулиҳои давлат иштирок намоянд.

Аммо чи хеле ки К. Жичкин ва Н. Липатова мунсифона менависанд, «механизми иштироки ХШҲ дар гирифтани дастгирии давлатӣ ҳанӯз ба роҳ монда нашудааст» [240, С. 41].

Бо вучуди ин, дар Федератсияи Россия дар сатҳи федералӣ ва минтақавӣ дастгирии ХШҲ дар шаклҳои мухталиф амалӣ мешавад. Дар сатҳи федералӣ самти асосии дастгирии ХШҲ ҷуброни қисми хароҷот оид ба пардохти фоизҳои қарзҳои гирифташуда буда, дар сатҳи минтақаҳо шаклҳо ва андозаҳои дастгирӣ тибқи имкониятҳои молиявии минтақаҳо, муносибати ҳукумати маҳал ба онҳо, ҳиссаи ХШҲ дар истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ноҳия муайян карда мешаванд. Дар вилоятҳои алоҳидаи Федератсияи Россия барномаи ҳадафмандонаи рушди ХШҲ амалӣ мегардад, кооперативҳои ноҳиявии қарзҳои истеъмоли бунёд карда мешаванд, маҳсулоти дар қитъаҳои замини наздиқавлигӣ бадастомада бо нархҳои кафолатнок ба фонди давлатии озуқаворӣ харидорӣ карда мешавад, низоми таъминоти ХШҲ бо воситаҳои хурди механиконӣ ба роҳ монда мешавад, масъалаи ҳалли

мушкилоти ХШХ аз ҳисоби қитъаҳои замин бардошта мешавад, инчунин, кӯмакпулиҳо барои ҷуброни қисми хароҷоти шаҳрвандон ҳангоми хизматрасониҳои байторӣ ва зоотехникӣ пардохта мешаванд, барои сохтмони манзили зист ва иншооти хоҷагӣ қарзҳо пешниҳод карда мешаванд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли соҳибкорӣ дар қонунгузориҳои давлатҳои собиқ шӯравӣ ҳанӯз аниқ муайян карда нашудааст. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда мафҳуми хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) бағоят маҷҳул дода шудааст, ки ин ба қатъаҳмиҳо дар бақайдгирӣ ва ҳисоботи оморӣ оварда, таҳлили равандҳои барқароршавӣ ва ташаккули онҳоро душвор месозад.

Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», ки 10 майи соли 2002 қабул гардидааст, ду категорияи хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷудо карда шудааст, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои коллективӣ-деҳқонӣ, ки категорияи охир дар асл ҳамон колхоз аст, ки ин ҷо набояд бо аввалии омехт. Аз ин ҷо зарурати аниқ муайян кардани аломатҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва дар санадҳои меъёрии амалкунанда дарҷ кардани онҳо ба миён меояд.

Ин масъалаи доғи рӯз аст, зеро дар хоҷагии қишлоқ раванди бунёди шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ (кооперативҳо, корхонаҳои хурд, ширкатҳо ва ғ.), ки ҳамсони хоҷагиҳои деҳқонӣ вазифаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро ба ўҳда доранд, рафта истодааст. Дар иртибот бо ин, мо нуқтаи назари А.Петриковро сари ин масъала тарафдорӣ мекунем, «Махсусиятҳои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар қонунгузориҳои мамолики тараққикарда эътироф шудааст, ки ба деҳқонон имкон медиҳад, ки барои дастгирии хоси буҷавӣ иддао кунанд. Дар Россия низ бояд чунин кард. Хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) ғайриоилавӣ, ки аз меҳнати кироя дар миқёси калон истифода мекунанд, бояд ба дигар шакли

ташкилӣ-ҳуқуқии истеҳсолот, ба ҳамон шакли аслии худ аз сари нав ба қайд гирифта шаванд» [281, С. 12].

Соҳибкории деҳот ба ақидаи мо, соҳибкории кишоварзӣ ва ғайрикишоварзиро дар деҳа фаро мегирад. Чи хеле ки таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, рушди самарабахш ва бемайлони соҳибкории кишоварзӣ аз сатҳи тараққиёти соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳот бисёр вобаста аст.

Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳот дар он аст, ки аввалан, вай имкон медиҳад, ки инфрасохтори бозор дар КАС тараққӣ дода шавад, ба соҳибкорони деҳот хизматрасонии зарурии сифати истеҳсолӣ-техникӣ, таъминотӣ-маишӣ, молиявӣ-қарзӣ ва иттилоотидошта расонида шавад, сониян, ба таъмини шуғли аҳолии деҳот ва ҳалли дигар вазифаҳои рушди иҷтимоии деҳа, инчунин, ба ҳамгирии истеҳсолоти кишоварзӣ бо дигар соҳаҳои КАС мусоидат менамояд.

Агар ҳаминро ба назар гирем, ки қариб 50% аҳолии қобили меҳнати кишвари мо дар муқобили 4-10 % дар кишварҳои тараққикарда бо меҳнати кишоварзӣ машғул аст, мавҷудияти имкониятҳои бузурги эҳтимолӣ барои рушди соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳот аён аст. Ба нишондиҳандаҳои натиҷабархши рушди соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳот афзоиши ҷойҳои корӣ, ҳосилнокии меҳнат ва даромади аҳоли, ҳиссаи маҳсулот ва хизматрасониҳои нави мавриди талабот, имкониятҳои инкишофи бизнес дар хоҷагиҳои оилавии дорои даромади паст ва ташкили ҷойҳои кориро шомил кардан мумкин аст.

М.М. Войтук нақш ва аҳамияти соҳибкории ғайрикишоварзиро дар деҳот таҳқиқ карда, менависад, «Миқёси носозгории иҷтимоии деҳа ба андозаест, ки гузаронидани чораҳои фаврӣ барои қатъиян дигаргун сохтани вазъият зарур аст. Роҳи баромад аз вазъияти баамаломада – таҳия ва маҷбуран амалигардонии сиёсати дигари иҷтимоӣ-иқтисодии давлатист, ки мақсадаш – рушди соҳаи иҷтимоиёти деҳа ва тавсеаи бозори

меҳнат аз ҳисоби навъҳои ғайрикишоварзии фаъолият мебошад. Ташкили онҳоро дар заминаи пешрафти илмӣ-техникӣ ҳамчун қисми раванди инноватсионӣ дар баҳши аграрии иқтисоди мамлакат шуморидан мумкин аст» [225, С. 294].

Манофеи фаъолияти самарабахши КАС равиши комплексиро ба рушди соҳибкории кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ дар деҳот, иҷрои кооператсия ва ҳамгироиро натанҳо дар байни худ, балки бо корхонаҳои кишоварзӣ, тийёркунӣ, коркард ва дигар корхонаву ташкилот, рушди соҳаи иҷтимоиёти деҳот ва тавсеаи бозори меҳнатро аз ҳисоби навъҳои ғайрикишоварзии фаъолият тақозо менамоянд.

Дар давраи барқароршавии иқтисоди бозорӣ барои рафъи вазъи мавҷудаи бухронӣ дар хоҷагии қишлоқ, ки аз сабаби вайроншавии низоми робитаҳои густурдаи истеҳсоли ва хоҷагии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо шариконашон аз дигар соҳаҳои КАС ва истеъмолкунандагон ба вуҷуд омада буд, дар деҳот ташкил намудани марказҳои ҳаёти иқтисодии деҳа дар шакли сохторҳои соҳибкорӣ зарур аст. Онҳо барои рушду нумӯи иқтисодии маҳсулотистеҳсолкунӣ ва тиҷоратӣ-маркетингии иқтисоди хоҷагии қишлоқ асос мешаванд. Соҳибкории деҳот ба ташаккули қувваи корӣ дар ҳудуди қишлоқ таъсири бузург мерасонад, ки на танҳо аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, балки боз аз кормандони корхонаҳои коркардкунанда, нақлиётӣ, савдо, муассисаҳои соҳаи иҷтимоиёт, роҳбарии деҳа, аъзои оилаҳои онҳо иборат мебошанд.

Дар баробари ин, барои рушди босуботи соҳибкории деҳот дар замони муосир бояд чунин корҳоро ба сомон расонд, ташаккули иқлими мусоиди соҳибкорӣ; бартараф намудани монеаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маъмурӣ, дастгирии инноватсия дар хоҷагии қишлоқ, тавсеаи дастёбии бизнеси хурд ба захираҳои молиявӣ, ба лизинги таҷҳизот ва техника, инкишофи инфрасохтори махсус барои соҳибкорони деҳот оид ба расонидани ёрии молиявӣ, моддӣ, иттилоотӣ, машваратӣ ва амсоли он.

Омили муҳимтарини рушди минбаъдаи соҳибкории кишоварзӣ ташкили самарабахши идоракунии сохторҳои соҳибкорӣ дар тамоми сатҳҳо, аз он ҷумла дар сатҳи давлатӣ мебошад. Пеш аз ҳама, бояд худидоракунии деҳотро тараққӣ дода, ба ҷамоатҳои деҳот ваколатҳои васеъро вогузор намуд, аз он ҷумла ваколоти доштани буҷети худ, асоси андозбандӣ, мустақилона идора намудани хоҷагии маҳаллӣ ва ғ.

4.2. Дигаргунсозии бозории муносибатҳои аграрӣ – омили рушди соҳибкорӣ дар КАС-и Тоҷикистон

Дар миёнаи солҳои 60-уми асри XX комплекси агросаноатии (КАС) Тоҷикистон дар иқтисоди ҷумҳурий мавқеи асосиро ишғол мекард, зеро ҳиссаи ӯ зиёда аз 52% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, 60% аҳолии қобили меҳнати дар истеҳсолот машғул ва 50% озуқавории истеъмолшавандаро ташкил медод [187, С. 12-13].

Бинобар ин, ба рушди суръатноки комплекс диққати ҷиддӣ дода мешуд, ки дар афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои давлатӣ, дар давра ба давра боло рафтани нархҳои давлатии хариди маҳсулоти кишоварзӣ, дар маблағгузории афзалиятноки рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсолот дар қишлоқҷойҳо, дар тақмили сохторҳои ташкилии идоракунии КАС дар заминаи таҳассусӣ кунонидани амиқ, тамаркуз, таовун ва ҳамгироии истеҳсолот зоҳир мегардид.

Вобаста ба нақшаҳои пешбиниамудаи ҳосияти бозсозидошта ва рушд, ҷиҳати фароҳамоварии заминаҳои моддӣ-техникӣ дар самти КАС, вобаста ба нишондиҳандаҳои суръати рушд ва босамаргардони зерсохторҳои амалкунанда, ҳамзамон, натиҷаҳои ниҳии фаъолияти комплекси агросаноатӣ аз сабаби инҳисорот, бузургманишӣ ва усулҳои бюрократии идоракунӣ, инчунин, ҳавасманд набудани истеҳсолкунандагони бевосита ба самарои меҳнати худ рӯ ба таназзул оварданд. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ зарурати дигаргунсозии қатъии муносибатҳои аграрӣ ва боло бурдани нақши омили шахсиятро дар

иқтисод тавассути аз нав дида баромадани ақидаҳои даҳсолаҳо шахшудамондари оид ба шаклҳои моликият ва шаклҳои хоҷагидорӣ возеҳу рӯшан тақозо менамуд.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки баъди бозсозии харобаҳо ва вайронаҳои иқтисодии пасошуравӣ дар Тоҷикистон баъд аз соли 1991 ва комилан азнавсозии корхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва заминҳои бекорхобидаи дар ҳоли биёбоншавӣ қарордошта талаб намуд, ки истеҳсоли тамоми намудҳои молу маҳсулот ба таври мустақилона дар заминаи ғайридавлатикунонии моликият ва ба ихтиёри бахши хусусӣ вобаст намудани замин ҳамчун ҳадафи асосӣ маҳсуб ёфта, ба ин масъала таваҷҷуҳи доимӣ дода мешавад. Дигаргуниҳои мусбӣ дар ибтидои солҳои 90-ум дар хоҷагии қишлоқ ва дигар соҳаҳои КАС бо пошхӯрии ИҶШС ва вайроншавии робитаҳои анъанавии хоҷагидорӣ дар байни ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мутаваққиф гаштанд.

Масъалаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ бо тамоми ногузириаш танҳо баъд аз дар моҳи сентябри соли 1991 давлати соҳибистиқлол, мустақил ва демократӣ эълон шудани Тоҷикистон зуҳур кард. Интиҳоби модели миллии тараққиёти иқтисод ҳанӯз муайян карда нашуда бошад ҳам, давлати ҷавон барои гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ҳаматарафа ҳаракат мекард.

Қадами аввалин дар ин роҳ, тағйир додани сохти сиёсии давлат ва нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ-иқтисодӣ ин таъмини роҳбари хирадманду инфрасохтори зарурӣ ва фарогири ҷамъиятӣ буд, ки роҳбари хирадманду наҷотбахши миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардида, ташаккули низоми бисёрҳизбӣ, қабули қонунҳои расмӣ, махсусан, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи амалкунандаи кишвар ба роҳ монда шуд.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки то нимаҳои соли 1992-юм, яъне шиддат гирифтани ҷанги шаҳрвандии бародаркуш, силсилаи томи

қонунҳои иқтисодӣ, ки рушди муносибатҳои бозориро дар назар доштанд, қабул карда шуданд ва институтҳои алоҳидаи бозорӣ бунёд гардиданд (биржаҳои молӣ, банкҳои тиҷоратӣ, мақомоти махсуси андоз, масъалаи ҷорӣ кардани асъори милли аллакай баррасӣ мешуд), аз моҳи январи соли 1992 қисман озодкунии нархҳо оғоз ёфт, навъҳои нави андоз ҷорӣ карда мешуданд (андоз аз арзиши иловагӣ, аксизҳо), ғайридавлатикунонӣ ва хусусигардонии моликияти ҷамъиятӣ шуруъ шуд, принсипи асосӣ дар бораи гуногуншаклии моликият (аз он ҷумла моликияти хусусӣ) ва баробарҳуқуқии комили онҳо эълон карда шуд.

Дар моҳҳои март-апрели соли 1992 дар ҷумҳурӣ ду барномаи дигаргунсозии бозорӣ, барномаи ҳукуматӣ ва барномаи аз тарафи муҳолифин пешниҳодгардида бо ҷӯшу хурӯш муҳокима мешуданд. Барномаи муҳолифин чораҳои қатъитарро дар назар дошт, ҷорӣ кардани моликияти хусусӣ ба замин, барҳам додани колхозу совхозҳо, ташкили сартосарии хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ, озодии пурраи фаъолияти хоҷагидорӣ, аз он ҷумла фаъолияти берунаи иқтисодӣ, барҳам додани инҳисороти давлатӣ дар баъзе маҳсулот (аз он ҷумла пахта), бекор кардани идоракунии мутамарказонидашуда ва банақшагирӣ ва амсоли онҳо, ки дар он давра ҳанӯз амалӣ гардонидани онҳо аз имкон берун буд.

Ба масъалаи ҷорӣ кардани моликияти хусусӣ ба замин дахл карда, дар соли 1992 олимони иқтисодӣ Бегматов А. ва Фузайлов С. навишта буданд, ки «на заминаи моддӣ-техникӣ, на шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳанӯз имкон намедиханд, ки масъалаи хусусигардонии захираҳои замин дар маърази муҳокима гузошта шавад. Мо тезисро дар бораи он ки агар пагоҳ моликияти хусусӣ дар истифодабарии замин ҷорӣ гардад, он гоҳ деҳқони мо аз ҷиҳати иқтисодӣ озод мешавад, гумроҳӣ меҳисобем» [61, С. 3-5].

Тибқи концепсияи қабулгардидаи ислоҳоти аграрӣ аллакай аз моҳи март соли 1992 сар карда, бунёди заминаҳои ҳуқуқии дигаргунсозии

аграрӣ дар ҷумҳурӣ шуруъ карда шуд. 5 марти соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» [9, С. 112] қабул гардид. Ин қонун барои бунёд ва фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли комилан ҷадиди фаъолияти соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ заминаи ҳуқуқиро фароҳам овард.

Илова бар ин, дар ҳуди ҳамон сол қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора», «Дар бораи ислوҳоти замин», «Дар бораи пардохти замин», «Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10, С. 114] қабул гардиданд, ки ба куллан дигаргун кардани муносибатҳои аграрӣ ва бунёди шароити иқтисодӣ-ҳуқуқӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар КАС мамлакат равона карда шуда буданд. Масалан, бо мақсади иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 5 марти соли 1992, таҳти №594 ва фароҳамоварии шароит барои рушди минбаъдаи шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ дар замин, ташаккули иқтисоди гуногунсохтор, тавсеаи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва интиқоли заминҳои фонди махсуси замин барои соҳибмулкӣ ва истифода ба шахрвандон, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ёрирасон, таовунҳои кишоварзӣ қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 сентябри соли 1992 таҳти №357 «Дар бораи чораҳои оид ба гузаронидани ислوҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Вобаста ба пушти сар намудани иқтисоди нақшавӣ, ки дар давраи иқтисоди бозорӣ аз рӯйи он амал намудан душвор буд, Тоҷикистон барои комил намудани мустақилияти худ дар солҳои 1991 ба низоми нави бозорӣ ва фарогир гузашта, ин ҷараёноро бо асосҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ, ки суботи иқтисодӣ ва ҷомеаро таъмин менамоянд, таъин намуд. Аз ҳамон давра иқтисоди Тоҷикистон дар ҳолати гузариш қарор дошта, бо боварии том гуфтан метавон, ки иқтисоди давраи гузариш дар Тоҷикистон аз соли 1992 инҷониб ба таври воқеӣ вучуд дорад.

Мутаассифона, ҷанги бародаркуш раванди гузариш ба муносибатҳои бозориро ҳалалдор намуда, бар замми ин дар рафти задухӯрдҳои мусаллаҳона қисмати умдаи боигарии миллий нобуд карда шуда, нооромиҳои сиёсӣ ба раванди рушди ҷамъиятӣ-иқтисодӣ таъсири номатлуб расонида, масъалаи доғи гурезаҳо пайдо шуд. Тамоми талошҳои давлат ба бартарафсозии оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, барқароркунии хоҷагии қишлоқи харобгардида, баргардонидани гурезаҳо ва ба роҳ мондани гуфтушуниди сулҳ бо қувваҳои муҳолифин равона карда шуда буд.

Моҳи ноябри соли 1995 Иҷлосияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи дигаргунсозии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-2000»-ро қабул кард [107, С. 14-15], [80, С. 51-52].

Тибқи «Барномаи дигаргунсозии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барномаҳои ҳадафмандонаи миллий оид ба иҷрои ғайридавлатикунонӣ ва хусусигардонӣ, рушди соҳибкорӣ ва бизнеси хурд, беҳбуд бахшидан ба хоҷагидорӣ пулию молиявӣ, ислоҳоти бахши аграрӣ, бунёди низоми ҳозиразамони ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва монанди инҳо таҳия карда шуданд.

Вобаста ба масъалаҳои дар боло зикргардида гуфтан мумкин аст, ки «Барномаи дигаргунсозии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-2000» дар як муддати кӯтоҳ, аниқтараш то соли 1998 ҷиҳати барвақттар расидан ба сценарияҳои пешбинигардидаи ин барнома, як қатор тағйироти ҷиддӣ ва ислоҳоти соҳавӣ ба миён омаданд, ки ба рушди масъалаи пешбинигардида мусоидат менамоянд.

Вобаста ба марҳалаҳои ҳассоси гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ, ислоҳоти аграрӣ яке аз механизмҳои асосие маҳсуб меёфт, ки татбиқи онро соҳибкорӣ кишоварзӣ амалӣ менамуд ва он албатта ба дигаргунсозии таркиби иқтисодиёти миллий мусоидат менамояд. Дар мувофиқа бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

азнавсозии сохтории колхозу совхозҳо ва дигар корхонаҳои кишоварзӣ» аз 11 октябри соли 1995 барои рушди бомароми соҳаи кишоварзӣ ва бо ғизои хушсифат таъмин намудани аҳолии кишвар, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, агроширкатиҳо, ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои муштарак ба ҳамин мақсад ташкил гардиданд.

Аммо, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, таовунҳои кишоварзӣ, агроширкатиҳо, ки дар заминаи корхонаҳои анъанавии дигаргункардашуда бунёд ёфтаанд, аксаран шакли зоҳирӣ дошта, дар онҳо муносибатҳои пешинаи дохилиистеҳсоли нигоҳ дошта шудаанд, яъне, танҳо табдили ном кардаанду ҳалос. Иловатан гуфтан мумкин аст, ки бозсозӣ ва мукамалгардонии колхозу савхозҳо масъалае маҳсуб меёбад, ки барои рушди минбаъдаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кишоварзӣ шароит фароҳам месозад.

Дар байни шаклҳои нави хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро, ки тадриҷан ба зинаи асосии (ибтидоии) сохтории бахши аграрии иқтисод табдил меёбанд, бояд махсус ҷудо намуд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) муносибатҳои истеҳсоли қатъан тағйир меёбанд, шаклҳо ва усулҳои бозории ташкили истеҳсолот истифода бурда шуда, ангеҳои нав ба нави хоҷагидории самарабахш бо баргардонидани мақоми моликии замин ба деҳқон эҷод мегарданд.

Бо мақсади таъмини иҷрои саривақтии корҳои кишоварзӣ, ҷалби захираҳои зарурии молиявӣ барои тавсеаи истеҳлооти маҳсулоти кишоварзӣ ва таҳкими кафолатҳои фаъолияти соҳибкории шарикони ватанию хориҷӣ ҳангоми бастанӣ қарордодҳои фючерсӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодабарии додугирифти фючерсӣ ҳангоми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ» аз 8 апрели соли 1996, таҳти №458 ба тасвиб расид. Ин тарзи ҳалли масъала дар шароити ҳамонобақтаи фаъолияти хоҷагии қишлоқ тариқаи дуруст, барои ба таври бутун боқӣ мондани тамоми шаклҳои хоҷагидорӣ дар соҳа ва аз байн нарафтани онҳо, пешгирии

таназзули минбаъда ва заволи истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат намудааст. Дар баробари ҷорӣ намудани шаклҳои фючерсии ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар солҳои 1996-1998, азнавташکیلкунии хоҷагии қишлоқ шиддат ёфта, 160 колхозу совхозҳо барҳам дода шуда, дар заминаи онҳо хоҷагиҳои фючерсӣ бунёд ёфтанд, монополияи давлат дар фурӯши нахи пахта бекор карда шуд ва сертификатҳои оилавии замин барои ҳуқуқи истифодабарии замин ҷорӣ гардида, инчунин, Маркази ҷумҳуриявии дастгирии хоҷагиҳои хусусигардонидашуда созмон дода шуд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 апрели соли 1996, «Дар бораи бурдани Китоби қайди назорати субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 марти соли 2001, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2000-2005» аз 1 октябри соли 2002, «Дар бораи Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар давраи то соли 2015 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 декабри соли 2004, дар маҷмӯъ барои рушди соҳибкорӣ мусоидат намуданд.

Дар соли 1998 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳо оид ба пурзӯр кардани дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи содагардонии низоми бақайдгирӣ, ҳисоботӣ ва андозбандӣ» қабул карда шуданд, ки низ ба рушди минбаъдаи соҳибкорӣ дар тамоми соҳаҳо, аз он ҷумла дар хоҷагии қишлоқ мусоидат намуданд.

14 августи соли 1997 Агентӣ оид ба рушд ва дастгирии соҳибкорӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созмон ёфт, ки баъдан дар соли 2001 ба Агентӣ оид ба сиёсати зиддимонополӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуда, вазифаи асосиаш аз пеш бурдани сиёсати давлатии дастгирии соҳибкорӣ дар мамлакат иборат мебошад. Агентии мазкур барои рушди соҳибкорӣ ҳам дар заминаи

қонунгузорӣ ва ҳам дар масоили ҳалли мушкилоти бамиёномада мустақиман дар пешбурди бизнес шароит фароҳам меорад.

Ислоҳоти бозорӣ дар хоҷагии қишлоқ ба таҳкими мавқеи баҳши ғайридавлатӣ дар истеҳсоли озуқаворӣ равона гардидаанд. Бинобар ин, дар солҳои охир ба рушди хоҷагиҳои шахсии ёрирасони аҳоли, ки ҳамагӣ 2% захираҳои заминро дар ихтиёр дошта, қариб 47% маҷмуи маҳсулоти хоҷагии қишлоқи мамлакатро истеҳсол мекунанд, диққати ҷиддӣ дода мешавад. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи ҷудо кардани аввал 50 ҳазор, баъдан боз 25 ҳазор гектар замин (9 октябри соли 1995, №342 ва 1 декабри соли 1997, №874) барои тавсеаи хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ба тасвиб расиданд. Дар натиҷаи амалигардонии ин фармонҳо, иқтисоди истеҳсолии ХШҲ аҳоли қариб 1,5 маротиба афзуд, ки ин ба афзоиши истеҳсоли ғалла аз 249,2 ҳаз. тонна дар соли 1995 то 707,7 ҳаз. тонна дар соли 2002, яъне то 2,8 маротиба афзудани он боис шуд [173, С. 221-212].

Дар натиҷа, дар баҳши аграрии иқтисоди мамлакат вазъи буҳронӣ ба вуҷуд омада, дар солҳои 1992-1998 ҳаҷми истеҳсолот 1,5 маротиба кам шуда, истеҳсоли навъҳои муҳимтарини маҳсулоти кишоварзӣ, ба истисноии ғалла хеле паст рафт. Аз он ҷумла истеҳсоли пахта, ашёи хоми асосии содиротӣ, дар соли 1998 384 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки дар қиёс ба солҳои 80-ум, ки 1 млн тонна буд, се маротиба камтар шуда, ин камшавӣ асосан на аз ҳисоби ихтисор кардани заминҳои кишт бо мақсади барҳамдиҳии якказироатӣ, балки аз ҳисоби хеле поинравии ҳосилнокии зироати пахта аз 30 сентнер то ба 15,5 сентнер дар соли 1998 ба вуқӯъ омад, ки сабабҳои бадшавии таъминоти молиявӣ-техникӣ ва вазъи ноговори молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, набудани дастгирии давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва оқибатҳои ноговори ташкили фючерсии истеҳсолот мебошанд.

Чорвопарварӣ, бахусус чорвопарварии ҷамъиятӣ ҳанӯз дар буҳрони амиқи кашолёфта қарор дошт. Истеҳсоли гӯшт дар ҷумҳурӣ дар солҳои

1992-1998 аз 70,3 ҳазор то ба 30 ҳазор тонна, яъне 2,5 маротиба поён рафта, истеҳсоли шир бошад, аз 192,4 ҳазор тонна то ба 42,7 ҳазор тонна ё қариб 5 маротиба коҳиш ёфт. Махсусан, вазъи молиявии колхозу совхозҳо яқбора бад шуда, онҳо дар натиҷаи ташкили фючерсии низоми истеҳсолот имрӯз дар миқёси астрономӣ қарздоранд (ҳам дар назди спонсорҳо ва ҳам дар назди буҷет), ки ба хоҷагиҳои деҳқонӣ табдил ёфтани онҳоро хеле мушкил мегардонад.

Бо мақсади тақомули минбаъдаи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли 2002 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар таҳрири нав қабул карда шуд. Дар қонуни нав ду шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷудо карда шуда буданд, деҳқонӣ ва дастаҷамъӣ-деҳқонӣ. Ба охирин корхонаҳои хурди кишоварзӣ, ки бо принципи хоҷагидорӣ муштарак ташкил ёфтаанд, шомил мешаванд.

Дар рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нақши калонро Ассотсиатсияи миллии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (АМХДФ) бозидааст, ки соли 2005 дар конфронси муассисон ҳамчун созмони мустақил, соҳибхитӣ ва ғайриҳукуматӣ (СҒХ) ташкил ёфта буд. Ҳадаф аз бунёди ин созмон дастгирии ҳаматарафаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибкорӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, рушду тақомули инфрасохтори бозор дар заминаи муттаҳид ва ҳамоҳангсозии кӯшишҳои фермерҳо ва соҳибкорон, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), баландбардории сатҳи таҳассусӣ ва ҷустуҷӯи шарикони хориҷӣ буд.

Айни замон аъзои Ассотсиатсияи миллии 245 ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 31 таовуни кишоварзӣ ва зиёда аз 16 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ мебошанд. Рисолати асосии Ассотсиатсияи миллии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (АМХДФ) дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ тавассути барномаҳои иттилоотӣ-маърифатӣ, таҳқиқотӣ, инчунин, гузаронидани машваратҳо, чорабиниҳо ва дастгирии моддии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, хоҷагиҳои деҳқонӣ

ва ассотсиатсияҳои онҳо, ҳамзамон ҳалли мушкилоти гендерӣ дар хоҷагии қишлоқ зоҳир мегардад.

Новобаста аз он ки барои тақвият ва рушди корхонаҳои кишоварзӣ аз тарафи ҳукумат як қатор барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ қабул гардида бошанд ҳам, ҳамоно як қатор мушкилот дар ин самт монеи рушди соҳаҳои мазкур буд. Ҳамзамон бо ин, дар қатори мушкилоти зикргардида қарзҳои пардохтношудаи хоҷагиҳои пахтакори Ҷумҳурии Тоҷикистон буданд. Қарзи онҳо дар назди инвесторҳо дар таърихи 01.01.2006 292,8 млн доллари ИМА-ро ташкил дода, дар соли 2007 бошад, аллакай аз 500 млн доллари ИМА ҳам убур карда буд. Аз маблағи умумии қарз 74,1% ба хоҷагиҳои вилояти Хатлон, 21,8% ба хоҷагиҳои вилояти Суғд, 4,1% ба хоҷагиҳои навоҳии тобеи марказ рост меояд [211, С. 105-122].

Интиқоли қарзҳо мутаносибан ба ҳиссаи замин дар хоҷагиҳои аз нав ташкилшуда монеаи калоне дар роҳи рушди хоҷагиҳои навтаъсиси деҳқонӣ (фермерӣ) эҷод карданд. Ҳукумати кишвар бо дастгирии ҷомеаи байналмиллалӣ ба амалисозии барномаи ҳалли бӯҳрони қарзӣ дар соҳаи пахтакорӣ чораҳои дахлдорро пеша кард. Дар моҳи март соли 2007 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №111 «Нақшаи чорабиниҳо оид ба бартарафсозии қарзҳои хоҷагиҳои фермерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2007-2009», дар моҳи июл бошад, қарори №312 «Дар бораи танзими қарзҳои хоҷагиҳои пахтакор ва беҳтар кардани шароити молиявии маҳсулотистехсолкунандагони хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд. Раҳой аз бӯҳрони қарзӣ имкон медиҳад, ки забонкӯтоҳии хоҷагиҳои қарздор дар назди қарздиҳанда-инвестор барҳам хӯрад, он ҳам ба шарте ки аз дастгирии манбаъҳои дигари қарзи кишоварзӣ ва рушди сарчашмаҳои алтернативии гарав бархӯрдор бошад.

Ба хотири дастгирии пайваستاи соҳаи кишоварзӣ, Ҳукумати мамлакат барои паст кардани шиддати хавфҳо ва зиёд кардани имконияти қарзгирии субъектҳои кишоварзӣ соли 2008 аз ташкили ширкатҳои фючерсии

кишоварзӣ ба қарздиҳии мустақими бонкӣ ба ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ гузашт. Ин таҷрибаи нави дастрасӣ ба қарз дар соли 2008 аз минтақаи Суғду Хатлон оғоз гардид.

Дар амал ҷорӣ намудани қарздиҳии мустақими бонкӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ онҳоро аз назорати шадиду ҷаббории инвесторҳо озод намуда, фаъолияти хоҷагидорӣ онҳоро васеъ менамояд, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ хеле муҳим аст. Ба ин гуфтаҳо боз зам кардан мумкин аст, ки дар солҳои охир дар қишлоқҷойҳои кишвар додани қарзҳои хурд ба аҳоли хеле ривож ёфтааст, ки ин падида низ ба рушди хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ва соҳибкорӣ ғайрикишоварзӣ дар ҳудуди деҳоти ҷумҳурӣ мусоидат мекунад.

Таъмин намудани содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва танзим намудани воридоти он дар шароити ҳозираи иқтисодӣ, масъалаҳои мубрами рӯз буда, омӯзиш ва таҳлили мушкилоти мавҷуда дар идоракунӣ ва танзими онро талаб мекунад. Таъмин намудани афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мамлакатро бе муҳайё намудани шароити муфид барои ташкили инфрасохтори муосир тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар ин асос, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тавсеаи содирот ва воридоти маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти махсус дода, барои амалишавии босифати нақшаҳои дарпешгузошта, ки аҳамияти минтақавӣ ва байналмилалӣ доранд, таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд.

Амалигардонии сиёсати кишоварзӣ дар замони муосир ба мустаҳкамгардӣ пояи моддию техникии соҳавӣ ва тавсеаи инфрасохтори истеҳсолӣ дар деҳот мусоидат хоҳад кард. Агар бунёди инфрасохтор ҳамчун ҷамъи соҳаҳои хизматрасонӣ истеҳсолоти асосӣ ба тақсимои ҷамъияти меҳнат вобаста бошад, ба соҳа ва зерсоҳа тақсим гардидани он натиҷаи амалиёти алоҳидаи дохилии ҷазои кишоварзӣ истеҳсолот мебошад. Инфрасохтори истеҳсолӣ дар шаклгирии дараҷаи сохтори техникии истеҳсолоти кишоварзӣ иштироки фаъолона дорад. Маҳз дар ҳамин самт таъминоти моддӣ-техникӣ амал мекунад. Чунки бе

алоқамандии дурусти байни соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ корхонаҳои кишоварзиро бо миқдори зарурии воситаҳои истеҳсолот, ки базаи техникий соҳаро ташкил медиҳанд, таъмин намудан ғайриимкон аст.

Бинобар ин васеъшавии сарҳади инфрасохтор қувваҳои истеҳсолкунандаро боз ҳам тараққӣ медиҳад. Таъминоти моддӣ-техникии соҳа ва зерсоҳаҳои бо таркиби инфрасохтор дохилшаванда ё ба истеҳсол сифат ба миқдори маҳсулоти кишоварзӣ таъсири муҳим мерасонад. Аммо дараҷаи ин таъсиррасонии бевосита аз фаъолияти дуруст ва мунтазами соҳаҳои ҷирирасон ва хизматрасонӣ, соҳаи аграрии истеҳсолот вобаста мебошад. Аз ин сабаб таъминоти моддӣ-техникии хоҷагиҳо ва корхонаҳои агросаноатӣ яке аз унсурҳои аввалиндараҷаи инфрасохтори истеҳсолоти кишоварзӣ ба шумор меравад. Таъминоти моддӣ-техникӣ ба соҳаи муомилот дахл дошта, истеҳсолоти кишоварзиро бо воситаҳои саноатӣ тавассути низоми молӣ – пулӣ таъмин мекунад. Аз таъмини босуботи моддӣ-техникӣ корхонаҳои кишоварзӣ бо мувозинати табобатӣ беҳдошти ҳозиразамон мусаллаҳ буда, барои баландбардории самараноки баланди соҳаи ҷорводорӣ мусоидат мекунад. Унсури дигари инфрасохтори истеҳсолӣ ин сохтмон мебошад. Сохтмон дар мустаҳкамгардонии пояи моддӣ-техникии кишоварзӣ нақши ниҳоят муҳимро мебозад.

Рушду инкишофи соҳаҳои инфрасохтор асосан ба зиммаи мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ вогуздоранд, яъне аз буҷети ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ мешаванд ё худ қарзҳои хориҷиеанд, ки дар зери кафолати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шудаанд. Муносибатҳои нави иқтисодӣ дар соҳаи аграрӣ аз корхонаҳои кишоварзӣ тақозо менамояд, ки захираҳои моддӣ худ, аз он ҷумла, неруи истеҳсолии дар ихтиёрашон бударо самаранок истифода намуда, таҷҳизоту техникаи нав харид карда, таҷдиди мунтазами базаи моддӣ-техникии худро таъмин менамояд [150].

Тайи чанд даҳсолаи охир соҳаи кишоварзӣ дар самти механиконӣ ва автоматикунонии истеҳсолот ба қомеъҳои бузург ноил гардидааст. Дараҷаи механизатсияи ҷараёнҳои алоҳидаи истеҳсолот ҳам дар

растанипарварӣ ва ҳам дар чорводорӣ мунтазам баланд мегардад. Корҳои асосии саҳроӣ (шудгор ва кишти зироатҳои ғалладонагӣ, хӯроки чорво, пахта, чамъоварии ҳосили зироатҳои ғалладонагӣ ва хӯроки чорво) қариб, ки пурра механиконида шудаанд. Аммо бо вучуди ин, дар иҷрои корҳои алоҳида дараҷаи механизатсия хеле паст аст. Махсусан, дар соҳаи сабзавоткорӣ ва фермаҳои хурди чорводорӣ дараҷаи механизатсия хеле паст мебошад. Дар ин соҳаҳо 80% корҳои иҷрошаванда ба меҳнати дастӣ рост меояд. Фермаҳои хурди чорводорӣ бештар ба техникаву технологияи хӯроки чорво истехсолкунанда ниёз доранд. Соҳаи сабзавоткорӣ бошад, техникаро тақозо дорад, ки дар картаҳои начандон калони замин озодона ҳаракат ва кор карда тавонанд.

Иқтисоди ҷумҳури дар шароити иқтисоди бозорӣ қарор дорад. Дар кишоварзӣ низ чун дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ислоҳоти гуногун сар шудаанд ва давом мекунанд. Ин падидаҳо корхонаҳои кишоварзиро барои гузариш ба шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ (ҳисоби хоҷагӣ, иҷора, пудратӣ, иҷораи коллективӣ) водор сохтааст. Бо тақозои вазъи иқтисодӣ дар заминҳои собиқ колхозу совхозҳои камфоида ва муфлисшуда хоҷагиҳои иҷоравӣ (иҷораи озод) ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил шудаанд. Маълум аст, ки чунин ранг гирифтани вазъият талаботро бо техника ва васоити техникӣ тағйир медиҳад. Масалан, агар коллективи меҳнати корхона ба пудрати иҷора ё корхонаи кишоварзӣ ба ҳисоби хоҷагӣ гузаранд, дар он сурат ҳам коллективи меҳнатӣ ва ҳам роҳбарияти корхона кӯшиш бояд ба харҷ диҳанд, ки аз воситаҳои механизатсияи мавҷуда ба таври самаранок истифода баранд. Дар натиҷа талабот ба харидани техникаи нав кам мегардад. Ё худ хоҷагиҳои деҳқонии навташкил барои харид намудани шумораи зиёди техникаи нав имкон надоранд.

Агар чунин имкониятро соҳиб бошанд ҳам, ин амал қобили қабул нест. Чунки шумораи зиёди техника хароҷоти зиёдро барои таъмир ва нигоҳдории онҳо талаб мекунад. Бинобар ин, сабаб дар шароити имрӯза корхонаҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ ба техника ва дигар воситаҳои

механизатсияи такмилёфта талабгор мебошанд. Яъне, техникаи нав бояд сифати баланд дошта бошад, ба шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ҳар як минтақаи кишоварзӣ мувофиқат кунад ва аз уҳдаи иҷрои якчанд чараёнҳои алоҳидаи истеҳсолот барояд. Бо таври дигар ғӯем, корхонаҳо ва хоҷагиҳои гуногуни кишоварзӣ чунин техникаи навро қабул доранд, ки дорои комплекси агрегатҳо ва механизмҳои мухталифи васлшаванда ва ивазшаванда бошад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар ин бахш масъалаҳои ҳалталаб боқӣ монда, мушкилиҳо низ вучуд дорад, аз ҷумла:

- самаранокии пасти татбиқи ислоҳот ва номукаммалии муносибатҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ метавонад ба соҳа таъсири манфӣ расонад;

- инфрасохтори суст инкишофёфтаи нақлиётӣ, бадшавии ҳолати роҳҳо дар минтақаҳои деҳот ва набудани дастрасӣ ба иттилооти бозорӣ;

- муташаккилии нокифояи деҳқонон, инфрасохтори инкишофнаёфтаи бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва мураккабии дастрасии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба он, набудани малақаҳои маркетингӣ;

- дар ҳолати коҳиш ёфтани истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ ва зиёдшавии воридоти маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини аҳолии мамлакат бо ғизои хушсифат таъсири манфӣ расонида мешавад.

Бояд қад кард, ки мукамалгардонии танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон хеле муҳим буда, ба рушди ин соҳаи муҳими иқтисодиёти кишвар таъсири амиқ мерасонад.

Сатҳи муносири рушди бахши аграрии иқтисодиёт, зарурати тақомули агросохтор, тезутундшавии зиддиятҳои иҷтимоӣ дар ҷамъият ба ногузирии танзими давлатии агробизнес оварда мерасонад. Дар дунё ҷангоме ки мақомоти давлатӣ нархи маҳсулоти кишоварзиро танзим карда, ҳадди камтарини нархро барои иҷро намудани истеҳсолоти

муътадил дар доираи талаботи иҷтимоӣ муқаррар намуда, қарзҳо ва кӯмакпулиҳо барои молистеҳсолкунандагони деҳот пешниҳод мекунад, таҷрибаи бузурге андӯхта шудааст. Қарзи арзонкардашуда хеле маъмул аст, вақте ки давлат пардохти як қисми меъёри фоизии қарзро ба гардан мегирад ё аз тарафи давлат қарзи давлатӣ бо меъёрҳои нисбатан паст (на зиёдтар аз 5%) пешниҳод карда мешавад. Давлат кӯмакпулиҳоро барои рушд ва замонавӣ кардани истеҳсолот чӣ дар хоҷагии қишлоқ ва чӣ дар дигар соҳаҳои агробизнес, барои беҳтарсозии инфрасохтори деҳот (анборҳо, яхдонҳо, шабакаи нақлиётӣ ва ғ.), барои харидорӣ намудани заминӣ ба иҷора гирифташуда, барои дастрас намудани нуриҳои маъданӣ, барои замонавӣ кардани таҷҳизот ва амсоли ин медиҳад. Мақомоти давлатӣ ҳаллу ҷасли масоили истифодабарии замин ва заминсозиро ба дасти худ мегиранд, чорабиниҳоро оид ба ихтисоркунии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ бо роҳи ихтисор намудани майдонҳои кишт амалӣ мегардонанд.

Сабабгори танзими давлатӣ ва дастгирии КАС, бахусус хоҷагии қишлоқ, агар аз як тараф тақозои аҳамияти ҳаётан муҳим доштани бахши аграрӣ ҳамчун сарчашмаи асосӣ ва дар бисёр мавридҳо манбаи ягонаи истеҳсоли озуқаворӣ бошад, аз тарафи дигар, ба шумори соҳаҳои хеле хатарноки хоҷагии халқ шомил будани истеҳсолоти кишоварзист. Натиҷаи ниҳоии истеҳсолоти мазкур ҳанӯз аз таъсири омилҳои табиӣ-иқлимӣ вобастагӣ дорад, ки онҳо дар навбати худ, ҳислати мавсимӣ доштани равандҳои истеҳсолии бисёр соҳаҳои хоҷагии қишлоқ ва комплекси агросаноатиро тавлид карда, хусусиятҳои истеҳсолий-технологӣ ва ҳатто иҷтимоӣ-иқтисодии онҳоро боис мешаванд.

Вазъияти мавҷуда дар Тоҷикистон умуман танзими давлатӣ ва дастгирии давлатии хоҷагии қишлоқ ва комплекси агросаноати мамлакатро актуалӣ мекунад. Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда гувоҳӣ медиҳад, ки дастгирии комплекси агросаноат дар давраи

тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт бояд мутамарказ – дар сатҳи ҳукумат ва аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ гузаронида шавад. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо (ИА) барномаҳои ягонаи дастгирӣ ва танзими давлатӣ таҳия карда мешаванд, ки на аз ҳисоби буҷети давлатҳо ё ҳудудҳои алоҳида, балки аз захираи фондҳои махсус барои ин кор таъсисдодашуда маблағгузорӣ карда мешаванд.

Дар давлатҳои ИА бо усули барномавӣ-мақсаднок масъалаҳои таъминоти пурратари аҳоли бо маҳсулоти ғизоии истеҳсолоти худӣ, ҳимояи бозори озуқаворӣи дохилӣ, таъмини ширкати рақобатии молистеҳсолкунандагони миллӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣи озуқаворӣ ҳаллу фасл карда мешаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми озодкунии нархҳо ва озоии соҳибкорӣ шабакаи нуктаҳои тиҷоратии савдо, инчунин, корхонаҳои истеҳсолкунандаи молҳои истеъмолии халқ, аз он ҷумла маҳсулоти кишоварзӣ беш аз пеш васеъ мешавад. Ба онҳо ҳуқуқ дода шудааст, ки ба нарх то ҳадди имкон илова кунанд, ба мақомоти маҳаллӣ иҷроии назорат аз болои илованархҳо дар чунин корхонаҳо манъ карда шудааст. Дар натиҷа, дар байни харидорон ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ миёнаравҳои зиёде пайдо шуданд, ки нархҳоро ками кам 1,5-2 маротиба баланд карда, даромаде мегиранд, ки дар ягон ҷо ба қайд гирифта намешавад ва табиист, ки андозбандӣ карда намешавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар илованархҳои савдоӣ ба маҳсулоти кишоварзӣ ва дилхоҳ маҳсулоти озуқаворӣ таҳти назорати ҳокимияти маҳаллӣ набошанд, наметавонад ба пуррагӣ ҳифзи иҷтимоии табақаҳои камбизоати аҳолиро иҷро кунад. Бе ҳалли ин масоил корхонаҳои КАС тоб намеоранд, зеро онҳо аз як тараф ҳангоми тақсим намудани даромад аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ афзалиятро ба савдо вогузор намуда, худ бенасиб монанд, аз тарафи дигар, ҳамчун

истеъмолкунандагони муқаррарӣ таъсири номусоиди болоравии беасоси нархҳои захираҳои моддӣ-техникиро эҳсос мекунамд.

Дастгирии давлатӣ ва танзим байни ҳамдигар робитаи мутақобила доранд ва бисёр чораҳои дар ин самт қабулшаванда барои ҳарду ягона ва маҷмӯъ мебошанд. Масалан, такомули сиёсати андоз, буҷетӣ-молиявӣ ё қарзӣ бонкии давлат дар як вақт ба худ ҳам унсурҳои танзими давлатии иқтисодиёти бозорино дорад ва ҳам дастгирии давлатии субъектҳои дахлдори хоҷагидорино фаро мегирад

Чамъбаст намудани маъхазҳои адабиётӣ оид ба масъалаи танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ ба мо имкон дод, ки усулҳои иҷрои онҳоро ба таври зерин ба низом дарорем (Расми 4.1).

Расми 4.1.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Ҳукумати давлатҳои аз ҷиҳати аграрӣ пешқадам маблағҳои бузургро барои рушди хоҷагии қишлоқ, нигоҳ доштан тамоми КАС дар ҳолати барои таъмини мустақилияти озуқавории мамлакат кофӣ ва тавсеаи иқтисодии содиротии он равона мекунанд. Таҷрибаи ин мамлакатҳо нишон медиҳад, ки сиёсати дастгирии хоҷагии қишлоқ ҳамеша хароҷоти худро мебарорад. Ин пеш аз ҳама, сиёсати оқилонаи протекционизми аграрӣ мебошад, ки имкон медиҳад, молистеҳсолкунандаи ватанӣ аз мудохилаи молии хориҷӣ муҳофизат карда шавад ва бо ҳамин, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ (ва тамоми комплекси агросаноат) ба яке аз бандҳои муҳимтарини содирот ва воридоти захираҳои асбобӣ табдил дода шавад.

Истеҳсолкунанда (соҳибкор ва ғ.) ҳанӯз бепаноҳ аст, ҳарчанд барои ин заминаи бояду шояди ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст. Барои ташкили самарабахши истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолкунандаи хусусии маҳсулоти кишоварзӣ шароити муътадил муҳайё карда нашудааст, соҳибкорони деҳот дар аснои гирифтани қарзҳои бонкӣ бо монеаҳои басо душворе рӯбарӯ мешаванд. Аксар вақт ин қарзҳо бо шартҳои миёншикан дода мешаванд. Дар ин ҷода, инчунин, як қатор масъалаҳои вучуд доранд, ки бо худсари дастгоҳи бюрократӣ ва кӯшишҳои бунёди монеаҳои мухталифи сунъӣ иртибот дошта, дар ниҳояти кор «нариҳои» хизматрасониҳоро баланд мебардоранд. Бартарафсозии ин нобасомониҳо фароҳам овардани чунин шароитро тақозо менамояд, ки дар он миёни бонкҳо барои соҳибшудан ба лоиҳаҳои аз ҷиҳати молиявӣ манфиатбахши ба соҳибкорони деҳот пешниҳодшаванда муборизаи рақобатӣ сурат гирад. Бунёди муҳити нави рақобатӣ дар соҳаи аграрӣ, ки ба он доираҳои бонкӣ ҷалб карда мешаванд, на танҳо ба сарфа кардани меҳнат ва вақт, балки боз ба афзоиши самарабахшии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот оварда мерасонад.

Чӣ тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, дар давраи мавриди таҳқиқ (солҳои 2019-2023) шабакаи муассисаҳои қарзии Ҷумҳурии

Тоҷикистон васеъ шуда, сармоягузориҳои қарзии онҳо дар иқтисодиёт дар ин давра аз 9789,5 миллион сомонӣ то 17921,1 миллион сомонӣ расида, ба ҳисоби дигар 1,8 маротиба, махсусан, сармоягузориҳои дарозмуддати қарзии бонкҳо 2,1 маротиба афзудааст. Сармоягузориҳои қарзии бонкҳо дар хоҷагии қишлоқ бошад, дар солҳои 2019-2023 аз 436,9 миллион сомонӣ ба 279,6 миллион сомонӣ расида, нишондиҳандаи соли 2023 нисбат ба соли 2019 ҳамагӣ 64 фоизро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, дар ин давра тамоюли пастравии вазни нисбии хоҷагии қишлоқ дар таркиби сармоягузориҳои қарзии бонкӣ мушоҳида карда мешавад, ки бо мушкилиҳои бозгардонидани қарзҳои ба хоҷагии қишлоқ додашуда аз сабаби ноустуворӣ ва хатарнокии истеҳсолот дар ин соҳа ва маҳз бо ҳамин сабаб манфиатдор набудани бонкҳо барои қарздиҳӣ ба хоҷагии қишлоқ марбут мебошад.

Ҷадвали 4.7. Сармоягузориҳои қарзии бонкҳои Тоҷикистон ба хоҷагии қишлоқ (млн. сомонӣ).

Номгӯӣ	2019	2020	2021	2022	2023	2023 бо % нисбат ба 2019
ҲАМАГӢ	9789,5	10965,4	12051,1	13657,0	17921,1	8,4 маротиба
Аз онҳо кӯтоҳмуддат	3720,4	3405,4	3754,3	4249,2	4950,5	10,2 маротиба
Дарозмуддат	6069,1	7560,0	8296,8	9407,8	12970,6	37 маротиба
Аз он ҷумла корхонаҳои кишоварзӣ	436,9	390,1	393,7	492,6	279,6	6,4 маротиба
Аз онҳо кӯтоҳмуддат	317,6	310,2	378,3	472,3	254,5	6,6 маротиба
Дарозмуддат	119,3	79,9	15,4	20,3	25,1	5,6 маротиба
Таносуби корхо- наҳои кишоварзӣ дар сармоягузори- ҳои қарзӣ (бо %),	5,7	10,3	8,3	8,4	11,0	1,8 маротиба
Аз онҳо кӯтоҳмуддат	6,7	12,1	9,9	9,6	11,3	1,4 маротиба
Дарозмуддат	2,5	2,8	0,7	2,1	7,9	6,6 маротиба

Сарчашма: Молияи Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2024, с. 117-118.

Қатъи назар аз он, ки дар Тоҷикистон сохторҳои ташкилоти тиҷоратии қарздиҳӣ мавҷуданд, соҳибкорони хусусӣ амалан аз имконияти истифодабарии хизматрасониҳои ин сохторҳо ба пуррагӣ истифода намебаранд. Ин бо шартҳои нисбатан мушкилтари дастрасии бахши ғайридавлатӣ ба қарзҳои бонкӣ марбут аст, ки танҳо бо кафолатҳои муайяни замонатӣ дода мешаванд. Масалан, барои он ки дар баъзе аз бонкҳои тиҷоратӣ қарз гирифта шавад, зарур меояд, ки дар гараваш амволе гузошта шавад, ки арзишаш аз ҳуди қарз баландтар аст. Ин шартҳо барои аксарияти «тоҷирон» ва шахсони ба тиҷорати хурд машғул, ки даромади кофӣ надоранд, дар ҷодаи мурочиат ба қарзҳои бонкӣ барои тавсеаи фаъолияти худ баъзе монеаҳо эҷод мекунанд.

Яке аз омилҳои муҳими мусоидаткунанда ба истифодабарии оқилонаи имкониятҳои эҳтимолии деҳот ва хеле афзудани истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) қарзҳои хурд (микрокредит) мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки молистеҳсолкунандагони хурд дар бозор бо корхонаҳои нисбатан калони кишоварзӣ муборизаи рақобатӣ дошта бошанд. Таҷрибаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и алоҳида нишон медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои аз ин шакли қарз истифодабурда ҳаҷми фоидаи гирифташуда нисбат ба хоҷагӣҳое, ки аз қарзи хурд истифода набурдаанд, аз 1 то 2,8 маротиба бештар аст ва сатҳи даромаднокии зиёда аз 55-60 фоизро ташкил додааст.

Рушди соҳаҳои барои тавсеаи самарабахшии хоҷагии қишлоқ аҳамияти муҳимдошта (тухмипарварӣ, зотпарварӣ ва ғ.) ба дастгирии зиёди молиявӣ дар шакли ҷудо кардани маблағҳои буҷетӣ ниёз дорад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ вариантҳои гуногуни дастгирии давлатии хоҷагии қишлоқ кор фармуда мешаванд. Барои мисол, қабул кардани қарор дар бораи ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва ассотсиатсияҳои онҳо ҷудо намудани қарзи бефоиз ба муҳлати 3-5 сол, инчунин, дастгирии молиявии истеҳсолот (масалан, шир, гӯшт ва ғ.) аҳамияти бузург мебошад.

Омили муҳими тавсеаи ҳосилнокии хоҷагии қишлоқ барқароркунӣ ва тараққиёти минбаъдаи робитаҳои амудии корхонаҳои соҳа бо корхонаҳои саноати коркард, инчунин, бо корхонаҳои фондтаъминкунандаи низоми КАС, ки ғолибан берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ ҷой гирифтаанд, мебошад. Зимнан бояд ҳавасмандии корхонаҳои коркардабарориро ба неқӯаҳволии молиявии тамоми аъзои корхона ба назар гирифт.

Маълум аст, мушкилоти молиявии молистеҳсолкунандагони деҳот ба бадшавии натиҷаҳои ниҳии молиявӣ ва нишондиҳандаҳои истехсолии корхонаҳои таъминкунанда ва саноати коркард оварда мерасонад. Талафоти молиявии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ маблағҳои калонеро ташкил медиҳанд, ки сабаби асосии он диспаратети нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва нархи захираҳои моддӣ-техникии аз тарафи онҳо таҳвилшаванда мебошад.

Бартарафсозии диспаратети нархҳо ва пардохтҳо амалигардонии як қатор чораҳоро тақозо менамояд, ки дар байни онҳо чораҳои зеринро ҷудо намудан мумкин аст,

- танзими давлатии нархи маҳсулоти ба хоҷагии қишлоқ таҳвилшаванда;
- истифодаи васеи нархҳои паритетӣ (баробарарзишӣ), мақсаднок ва замонатдодашуда ба маҳсулоти кишоварзӣ;
- рушди низоми таҳвили захираҳои моддӣ-техникӣ ба хоҷагии қишлоқ тавассути қарзи молӣ ва иҷораи молиявӣ ба шартӣ танзими нархи онҳо;
- ҷорӣ кардани имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои саноатие, ки нархи маҳсулоти ба хоҷагии қишлоқ таҳвилшавандашонро нигоҳ медоранд ё паст мекунанд;
- пасткунии меъёри андоз аз даромади бонкҳое, ки ба корхонаҳои КАС қарз медиҳанд;

- танзими таносуби нархи ашёи хоми кишоварзӣ ва нархи маҳсулоти ниҳоии аз он тийёршаванда;

- қарз, андоз, инвеститсияҳо.

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастгирии КАС, пеш аз ҳама хоҷагии қишлоқ диққати махсус медиҳад ва ба қадри имкон ҳаҷми захираҳои молиявиро барои амалигардонии ин мақсад зиёд мекунад. Дар шароити гузариш ба низоми бозор андозбандӣ дар идоракунии маъмурии иқтисодиёт аҳамияти навро касб мекунад. Ба ин як қатор ҳолатҳо боис мешаванд:

– якум, набудани иловапулиҳо ва кӯмакҳои нақдӣ мухталиф ба хоҷагии қишлоқ;

– дуюм, муносибатҳои мутақобилаи давлат бо молистеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ бояд на усули маъмурӣ, балки бо методҳои иқтисодӣ сурат бигирад;

– сеюм, андозбандӣ бояд дигаргунсозии ташкилӣ ва технологии корхонаҳои алоҳидаи соҳаҳои мушаххаси КАС-ро ҳавасманд гардонад;

– чорум, низоми андозбандӣ бояд ба баландшавии суръати ҷараёни сармоягузорӣ, ба болоравии ҳосилнокии замин, ба обёрикунонии замин ва дар дурнамо ба ҷоришавии сармоя ба хоҷагии қишлоқ, аз он ҷумла аз дигар соҳаҳо мусоидат намояд.

Хулосаи боби чорум.

Бо назардошти нақш ва аҳамияти андозбандӣ дар шароити гузариши КАС ба ҷодаи муносибатҳои бозорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ба тақомули андозбандии истифодабарандагони замин ва молистеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ диққати махсус додааст ва минбаъд низ хоҳад дод. Дар иртибот бо ҷорӣ кардани андози ягона корхонаҳои кишоварзӣ, аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз андози замин, андоз аз ғоида, андози ҳадди ақал аз даромади корхона, ААИ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилӣ, андози тибқи

низомии соддакардашуда пардохтшаванда озод карда шудаанд. Ҳамаи ин ба рушди соҳибкории кишоварзӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар солҳои охир дар ҷумҳурӣ барои рушди иҷораи молиявӣ (лизинг) бисёр диққат дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикагролизинг» таъсис дода шуда, барои фаъолияти ҳамасолаи он маблағҳои зарурии буҷетӣ ҷудо карда мешаванд. Бартарии лизинг дар муқоиса бо дигар усулҳои маблағгузорӣ дар он аст, ки хоҷагиҳо воситаҳои асосӣ ва воситаҳои гардонро дастрас карда, захираҳои маҳдуди молиявии худро ҷалб намеkunанд. Амалияи корхонаҳои алоҳидаи кишоварзӣ дар бораи он шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми истифодаи оқилонаи лизинг хароҷоти воситаҳои асосӣ ва гардон ба ҳар 1 га замин то 20–25% кам мешавад.

Хоҷагиҳои деҳқонии ҳаҷмашон хурд барои харидорӣ намудани техникаи кишоварзӣ, нуриҳои маъданӣ, заҳрхимикатҳо, иҷрои чорабиниҳо оид ба беҳтарсозии вазъи мелиоративии замин маблағи кофӣ надоранд. Истифодабарии техникаи кишоварзии то имрӯз сохташуда дар шароити заминдорӣ хурд ғайриимкон аст, бинобар ин, қисми ҷудонашавандаи самарабахши ислоҳоти аграрӣ дар ҷумҳурӣ гузаштаистода бояд муттаҳидшавии ихтиёрии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар заминаи таовун дар хоҷагиҳои нисбатан калонтар бошад.

Бо мақсади суръат бахшидан ба ислоҳоти иқтисодӣ, ҳамзамон, барои рушди соҳибкорӣ хурд таҳияи стратегияи рушди механизми ягонаи рафъи монеаҳои тақозо карда мешавад, ки дар пешорӯи бунёд ва гулгулшукуфои бахши хусусӣ қарор доранд.

Имрӯзҳо дар комплекси агросаноати ҷумҳурӣ корхонаҳои навъи бозорӣ, ба монанди корхонаҳои коллективӣ, хоҷагиҳои фермерӣ, хоҷагиҳои дӯстона, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ таъсис ва рушд меkunанд. Дар давраи таҳқиқотшаванда (солҳои 2002-2023) шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ соли 2023 нисбат ба соли 2002 - 11,9 маротиба афзоиш ёфта, аз 14763 то ба 176524 воҳид расида, майдони кишти онҳо бошад, дар ин давра аз 189,9

ҳаз. га ба 549,6 ҳаз. га афзудааст (359,9 ҳаз. га ё 2,9 баробар афзоиш). шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар кишвар 11,9 маротиба афзуда, аз 14763 то 176524 адад ва майдони кишт дар ин давра аз 189,9 ҳазор то 549,6 ҳазор гектар афзудааст. Имрӯзҳо ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли зироатҳои ғалладона 61,4%, картошка 53,7%, сабзавот 56,2%, зироатҳои обёрӣ 77,9%, пахта 71,04% – ро ташкил медиҳад, ки ин шаҳодат аз он медиҳад, ки онҳо истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти дар боло зикршуда дар ҷумҳурӣ мебошанд.

Барои ноил шудан ба фаъолияти устувор ва самараноки соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ, шаклҳои нави ҳамгирошудаи хоҷагидорӣ, дар шакли пойгоҳҳои мошинӣ-тракторӣ ва корхонаҳои таъминкунандаи захираҳои ҳама шаклҳои моликият заруранд, ки фаъолияти онҳо бояд ба таъмини талаботи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар субъектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар хизматрасонии техникӣ ва таъмини муттасилии пешбурди кишоварзӣ равона карда шавад.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар истеҳсолоти аграрӣ метавонад дар се шарти асосӣ босубот рушд кунад:

- 1) ташаккули низоми омода намудани кадрҳои агробизнес;
- 2) ҳалли самараноки масъалаи ташаккули бозори замин;
- 3) муносибати комплексӣ ба рушди соҳибкории истеҳсолии кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ, ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ байни корхонаҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард дар самти кластеризатсия ва инноватсия.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои шахсии ёрирасон, кооперативҳои кишоварзӣ, агрофирмаҳо, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, корхонаҳои иҷора, муштарак ва ғайра дар шароити бозор бояд ҳамчун шакли соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ баррасӣ карда шаванд, аммо афзалиятҳои рушди онҳо бояд пеш аз ҳама ҳалли ҳадафҳои стратегии рушди кишвар ва истеҳсоли инноватсионӣ бошанд.

БОБИ 5. АФЗАЛИЯТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

5.1. Кластеризатсия ҳамчун модели ташкилии рушди соҳибкорӣ дар иқтисоди миллӣ

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ аз нуқтаи назари равиши кластерӣ стратегияест, ки ба эҷод ва таҳкими робитаҳои байни корхонаҳо дар минтақаи муайяни ҷуғрофӣ равона шудааст. Тавре маълум аст, равиши кластерӣ ба консепсияи кластерҳо асос ёфтааст, ки рушди ширкатҳои ба ҳам алоқамандро дар асоси ҷанбаҳои асосии зерин ифода мекунанд.

Пеш аз ҳама, ин синергия ва ҳамкории байни соҳибкорон мебошад, ки метавонанд захираҳо, технологияҳо ва донишро дар доираи кластер мубодила кунанд, ки ин ба баландшавии самаранокӣ ва кам шудани хароҷот оварда мерасонад. Ҳамкорӣ бошад, метавонад дар таҳияи муштаракӣ маҳсулот ва технологияҳои нав зоҳир шавад.

Дуҷум, кластерҳо барои инноватсия муҳити мусоид фароҳам меоранд ва ба мубодилаи ғояҳо ва технологияҳо мусоидат мекунанд, ки ин раванди таҳияи маҳсулоти навро аз ҷониби соҳибкорон суръат мебахшад.

Сеҷум, ширкатҳое, ки ба кластер дохил мешаванд, метавонанд рақобатпазирии худро тавассути истифодаи якҷояи захираҳо, беҳтар кардани сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо, ҳамчунин, тавассути маркетинги муассиртар ва фурӯш афзоиш диҳанд.

Чорум, кластерҳо аксар вақт муассисаҳои таълимиро дар бар мегиранд, ки ба тақмили ихтисоси кормандон мусоидат мекунанд. Ин барои таъмини сатҳи зарурии дониш ва малакаҳое, ки барои истеҳсоли рақобатпазир талаб карда мешаванд, муҳим аст.

Панҷум, рушди кластерҳои сохторӣ ва соҳавӣ метавонанд ба таври мутавозин дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, тамоми имкониятҳои транзитӣ ва сохтории соҳаи кишоварзӣ ва амсоли онро

рушд дода, барои фаъолияти минбаъдаи он шароити мусоид фароҳам созад.

Равиши кластерӣ ба самти рушди соҳибкории истеҳсолӣ метавонад самаранокӣ ва рақобатпазирии ширкатҳоро ба таври назаррас афзоиш дода, ба муҳити инноватсионӣ ва динамикии тиҷорат мусоидат кунад. Аммо, татбиқи бомуваффақияти ин равиш иштироки фаъолонаи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла тиҷорат, мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои таълимиро талаб мекунад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ эътироф шудааст, ки “такмили фаъолияти соҳибкорӣ вазифаи махсусан муҳим аст, ки ҳалли он шартҳои муҳими рушди саноат ва иқтисод дар маҷмӯъ мебошад. Таҳия ва татбиқи шаклҳо ва усулҳои нави муносибатҳои байни корхонаҳо, ҷорӣ намудани имкониятҳои иловагӣ барои бартараф кардани монеаҳо барои рушди тиҷорат аҳамияти махсус дорад. Дар равандҳои технологияи муосири истеҳсолӣ, садҳо таъминкунандагон ва пудратчиён аз соҳаҳо, минтақаҳо ва кишварҳои гуногун иштирок мекунанд, ки бо ҳамдигар мустақиман, инчунин, тавассути низомҳои логистикӣ, машваратӣ ва молиявӣ ҳамкорӣ мекунанд. Дар робита ба ин, ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо хеле мураккаб шуда, қисми муҳими алоҳидаи соҳибкорӣ гардид” [343].

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир яке аз афзалиятҳои стратегии рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳамгироии равандҳои истеҳсолӣ мебошад. Ҳамгирӣ раванди объективии иқтисодӣ мебошад, ки ба тақсимооти ҷамъиятии меҳнат асос ёфта, ба рушди самараноки ҳамаи унсурҳои ҳамгирӣ равона шудааст.

Ҳамзамон, кластер ҳамчун таваҷҷуҳ ва модели муосири ташкилии тиҷорат консепсияро ифода мекунад, ки татбиқкунандаи ин моделҳои мақсадноки давлатӣ тавассути дастгирии бахши соҳибкорӣ дар амал татбиқ гардида, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, рушди тиҷорат, ғанигардонии бозор ва беҳтар кардани натиҷаҳои тиҷорат ба кластерҳо

муттаҳид мешаванд. Одатан, кластерҳо дар натиҷаи ҳамкориҳои иштирокчиёни гуногун, ки дар як ё якчанд соҳаҳои марбута кор мекунанд, сохта мешаванд ва ба ғайр аз манфиатҳои дар боло зикршуда барои соҳибкории истеҳсоли, ҳадафи ба даст овардани таъсири миқёс тавассути афзоиши дастрасӣ ба бозорҳои нава мебошанд. Ғайр аз ин, ширкатҳои, ки ба кластерҳо дохил мешаванд, метавонанд аз эътибори кластер баҳра баранд, ки ин эътимоди муштарӣ ва шариконро зиёд мекунад.

Аз нуқтаи назари манфиатҳои давлат, кластерҳо метавонанд вобаста ба онҳо, ки хосиятҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ ва пиёда гардидани ҳадафҳои стратегии давлатӣ дар он ифода ёфтаан, таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, дар доираи имкониятҳои худ афзоиши маблағгузорӣ ва дигар шаклҳои дастгирии давлатиро ба ин самт ҷорӣ намояд.

Дар мавриди шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон кластеризатсия ҳамчун шакли ҳамгироӣ самти асосии баланд бардоштани самаранокии комплекси агросаноатии кишвар мебошад. Имрӯз як масъалаи асосие, ки татбиқ ва амалишавии барномаҳоро дар ҳамаи самтҳо, махсусан, бахшҳои воқеии иқтисодиёт метезонад, ин албатта раванди ҳамгироӣ махсусан, дар бахши комплекси агросаноат маҳсуб меёбад. Вобаста ба кашфиёти илмӣ дар соҳа ва ҳолати воқеии соҳа гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон ҳамгироии комплекси агросаноат ҳануз дар миёнаҳои асри 20 ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб ёфт, ки дар айнӣ змон, он ҳамчун масъалаи асосӣ ва калидӣ маҳсуб меёбад. Ғайр аз ин, дар шароити саноатикунории босуръат ҳамгироии уфуқӣ ва сониян, ҳамгироии амудӣ чун дигар шаклҳои ҳамгироӣ дорои бартарӣ буда, афзалиятҳои рушди истеҳсоли саноат ва кишоварзиро метавонад пурра таъмин намояд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳамгироии уфуқӣ бештар ба фаъолияти имрӯзаи соҳибкорӣ мансуб буда, он асосан ба якҷояшавии корхонаҳо ва дар доираи ин истеҳсоли шакли якхелаи истеҳсолот бо бартариҳои муайян ва қобили таваҷҷӯҳ амал менамоянд. Одатан, дар таркиби ин шакли ҳамгироӣ масъалаи васеъкунии доираи фаъолият ва сатҳи истеҳсоли молу

маҳсулоти гуногун равона шудааст. Асоситарин ва таъсиррасонандатарин омили рушди иқтисодӣ дар шароити ҳамгирии агросаноатӣ, истифодаи самараноки захираҳо тавассути таъсири миқёс ва синергия дар шакли амудӣ мебошад.

Дар баробари ҳамгирии уфуқии фаъолияти алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ дар истеҳсоли номгӯи алоҳидаи истеҳсоли молҳои алоҳида ифода менамояд, ҳамгирии амудӣ бошад, ҷараёни фаъолияти корхонаҳо ва истеҳсоли онҳоро дар доираи маҷмуи истеҳсоли молҳои бо технология алоқаманд дар бар мегирад. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳамгирии амудии комплекси агросаноат ин ҷараёне мебошад, ки дар доираи як давраи муайяни технологӣ нигаронида шуда, ин сатҳи ҳамгирӣ кам кардани хароҷот, коркарди аввалияи ашёи хом ва ба маҳсулоти тайёр табдил додани онро дар бар мегирад.

Вобаста ба шароити имрӯзаи Тоҷикистон яке аз механизмҳои асосии рушди ҳамгирии агросаноатӣ дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон кластеризатсия мебошад, ки ин муҳимиятро низ адабиётҳои иқтисодӣ ифода менамоянд. Чи тавре аз адабиётҳои иқтисодӣ бармеояд “ҳам дар васеъ ва амиқ намудани робитаҳои истеҳсолӣ-технологӣ байни корхонаҳо, истифодаи якҷояи захираҳо, муттаҳид кардани сармоя ва ҳам дар фароҳам овардани шароити мусоиди амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ, бартараф кардани монеаҳои мутақобила зоҳир мешавад” [339, С. 178-180].

Пешрафти номутаносиби субъектҳои иқтисодӣ дар баҳши КАС як қатор ислоҳоти амиқ санҷидашударо тақозо намуда, шаклҳои нави ҳамкориҳои ҳамгиришударо тақозо менамояд ва ин масъала пайгириҳои нави инноватсиониро ба таври доимӣ тақозо намуда, метавонад фаъолиятҳои нави ҳосияти иқтисодидоштаро ба вучуд оварад. Вобаста ба ин, моро зарур аст, ки дар ҳамкориҳои дуруст ба ҷараёнҳои кластерикунонӣ ҳамчун заминаи бунёди тавонем онро бо дигар кишварҳо

ҳамоҳанг намуда, механизмҳои муносиби ҳамкориҳо ба миён оварем. Илова бар ин, иқтисодии истеҳсоли ва сатҳи сифати молу маҳсулоти истеҳсолнамудаи худро ба хориҷиён барои ҳамкорӣ муаррифи намоем. Дар сатҳи иқтисодии милли баррасии масъалаи соҳибкорӣ, ки он бо саноату кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои меҳварӣ ҳамгиро мебошад, тафсири он аз нуқтаи назари қонунӣ ва субъективӣ гуногун мебошад.

Барои мисол дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” чунин таърифи моҳияти соҳибкорӣ оварда шудааст: “...Соҳибкорӣ - фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст, мебошад” [19, С. 2-3], яъне, он ба концепсияи 5 ҳарфа (ТТХНИ) - ташаббус, таваҷҷуҳ, ҳамгироӣ, навоарӣ, иттилоот комилан мувофиқат мекунад (концепсияи русии «5 И» - инициатива, интерес, интеграция, инновации, информация).

Бо нуқтаи назари Матвеева О.А. розӣ шудан мумкин аст, ки “таҷрибаи ҷаҳонии кишварҳои пешрафта боварибахш исбот мекунад, ки барои рушди ҳамкориҳои иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ бояд ба ҳамкориҳои техникӣ-иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва истеҳсоли асос ёбад [343]. Вобаста ба нуқтаи назари мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар кишварҳои пешрафта асоси муваффақияти онҳоро ҳамоҳангии бахши соҳибкорӣ бо фаъолияти илмӣ-техникӣ ва технологияи иқтисод ташкил медиҳад, ки ин алоқамандӣ шароит фароҳам месозад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи иқтисоди милли ва зиёд шудани неруи содиротии кишвар баръало эҳсос гардад.

Вобаста ба баррасии мукамал ва васеи моҳияти соҳибкорӣ ва ҳамбастагии онҳо олимони дигар низ ба назарияпардозӣ шуруъ намуда,

он аз тарафи Сквортсова Т.А. ва Паршина Е.А. қайд мегардад, ки “истифодаи кластерҳои саноатӣ ҳамчун модели ташкилии соҳибкорӣ ба рушди навовариҳо дар истеҳсолоти саноатӣ, тавассути кам кардани хароҷоти татбиқи онҳо, эҷоди робитаҳои устувори технологӣ, илмӣ-техникӣ ва дигар робитаҳо байни корхонаҳои тиҷорати хурд ва калон мусоидат мекунад, ки барои тахассус ва кам кардани хароҷоти онҳо имконият фароҳам меорад” [349].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир таваҷҷуҳи зиёди давлат ва бахши хусусӣ ба рушди нигаронидашуда мебошад, ки онро дар заминаи кластерикунонӣ меҳаҳад роҳандозӣ намояд. Ҳамаи ин ташаббусҳои давлатро дар барномаву маводҳои вазорату идораҳои дахлдор мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, дар маводҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст, ки «Баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси сатҳи бахши хусусӣ, алахусус, дар бахши саноати коркард мебошад, ки он рушди кластерҳо ва сиёсати ҷудонопазири инноватсионии давлатӣ мебошад.

Тамоюли дигари хусусияти мусбат доштани ин ҷараёнро асосан дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, ки он аз 31 кишвар бо 26 барномаи кластери мувафақ гардидаанд, мушоҳида намудан мумкин аст. Барои муайян кардани аҳамияти рушди кластерҳои истеҳсолӣ барои иқтисоди Аврупо, инчунин, метавон меморандуми кластери Аврупоро ҳамчун мисол номбар кард, ки дар конفرенси Аврупо оид ба рушди кластерҳо ва инноватсияҳо дар Стокгоlm 23 январи соли 2008 пешниҳод карда шуд. Мақсади асосии ҳуҷҷатҳои қабулшуда афзоиши кластерҳо бо мақсади мусоидат ба баланд бардоштани рақобатпазирии кишварҳои алоҳида ва Иттиҳоди Аврупо дар маҷмӯъ буд» [115, С. 14-17]. Қайд кардан зарур аст, ки дар дигар шакл рушди чунин тамоюлҳо дар Тоҷикистон хусусияти стратегӣ ва барномавӣ дорад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) ҳамчун афзалиятҳои рушди минтақаҳо «ташаққулдиҳии комплексҳои ҳудудию саноатӣ/кластерҳо (ҳудудҳои индустриализатсия ва ҳамгирии нав, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, маркази навовариҳо) ва рушди долонҳои иқтисодӣ таъкид шудааст» [38, С. 118].

Ҳамзамон, дар СМР-2030 «фароҳам овардани шароит барои дар минтақаҳои кишвар ташаққулдиҳии кластерҳои мухталифи энергетикӣ, саноатӣ, нақлиётӣю логистикӣ, озуқаворӣ ва таълимӣ, ки унсурҳои ҷудонопазири занҷирҳои мавҷудаи ҷаҳонӣ ва минтақавии арзиши иловашуда ва омили баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ хоҳанд буд» [38, С. 118].

Илова бар ин, дар стратегияи мазкур қайд карда мешавад, ки «ташаққулдиҳӣ ва рушди кластерҳои самти индустриалию инноватсионидошта, ки дар доираи онҳо ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳои бахши воқеии иқтисод рушди таҳқиқоти илмӣ ва фаъолияти инноватсиониро таъмин мекунад, шомил будан дар кластер дастрасиро ба технологияҳои нав осон мегардонад» [38, С. 118].

Ҳамвора бо ин, рушди баробари минтақавии КАС дар сатҳи Тоҷикистон ба он далолат менамояд, ки амалкардҳои институционалӣ дар сатҳи зарурӣ дуруст ба роҳ монда шуда, ба ин масъала таваҷҷуҳи махсуси барномавӣ ва сармоягузорию имтиёздиҳӣ ҷорӣ карда шудааст.

Барои ҳавасмандгардонии соҳибкориҳои истеҳсолии ҷумҳурӣ дар самти кластерикунонии фаъолияти он, дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 вазифаҳо дар ин самт муайян карда шудаанд, ки ин хоҳиши давлатро барои таъмини эътимоду боварии соҳибкорон дар интихоби фаъолияти ҳамгирии онҳо инъикос менамояд. Дар барномаи зикршуда ба таври возеҳ муайян карда шудааст, ки афзоиши арзиши иловашудаи молҳои соҳибкориҳои истеҳсоли

дар асоси рушди кластерӣ метавонад дар ду бахши асосии иқтисоди миллӣ, яъне КАС ва саноат ба даст оварда шавад. Дар ин барнома ду самти асосии кластеризатсияи иқтисоди миллӣ нишон дода шудааст:

- таҳия ва татбиқи чорабиниҳо вобаста ба ташкил ва рушди кластерҳои саноатӣ дар бахшҳои саноати мошинсозӣ, кимиёвӣ, истихроҷи кӯҳӣ, металлургияи ранга ва сиёҳ, масолеҳи саноати сохтмонӣ ва ғайра;

- дар минтақаҳои кишвар ташкил додани кластерҳои азими агросаноатӣ барои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ то маҳсулоти ниҳой ва ғайра [7].

Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо се санади давлатӣ ба масъалаҳои ташаккул ва рушди кластерҳо бахшида шудаанд. Ин:

- Гузориши Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи “Баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси саҳми бахши хусусӣ, бахусус, дар бахши саноати коркард: таҳлил ва тавсияҳо” соли 2015 омодашуда;

- Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 октябри соли 2020, №566 тасдиқ шудааст);

- Стратегияи миллии рушди истеҳсол ва коркарди пахта ва саноати бофандагии кишвар барои давраи то соли 2040 (соли 2023 қабул шудааст), ки пурра ба рушди соҳа дар асоси кластеризатсия ҳамчун модели ташкилии рушди соҳибкорӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи мо, бо дарназардошти аҳамияти махсуси кластерикунонии иқтисоди миллӣ дар шароити муосир, дар ҷумҳурӣ бояд барномаи алоҳидаи давлатӣ оид ба масъалаҳои кластерикунонии иқтисоди кишвар таҳия ва қабул карда шавад, ки дар он субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ бояд унсури асосии татбиқ бошанд.

Акнун, ҳуҷҷатҳои мавҷударо муфассалтар дида мебароем.

Дар «Концепсияи таъсис ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» таърифи зерини кластер оварда шудааст: “Зери мафҳуми кластери агросаноатӣ гурӯҳи хоҷагиҳои фермерии ба ҳам алоқаманд, ки ҳамдигарро пурра менамоянд фаҳмида мешавад. Илова бар ин, кластерҳои агросаноатӣ аз рӯйи мавқеи ҷуғрофӣ дар як ё якчанд минтақаҳои ҷумҳурӣ ҷойгиранд ва тавассути технологияи умумӣ дар асоси илмӣ ё анъанаҳои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир муттаҳид шудаанд” [14].

Дар ин таърифи мафҳуми кластер қайд карда мешавад, ки барои КАС-и ҷумҳурӣ унсури асосии кластеризатсия чунин шакли ташкилии соҳибкории истеҳсолӣ, ба монанди муттаҳидсозии хоҷагиҳои фермерӣ мебошад. Маҳз дар атрофи ин шакли ташкилии соҳибкорӣ унсурҳои дигари кластер – фаъолият дар соҳаи намудҳои гуногуни хизматрасонӣ ва инкубаторҳои тиҷоратӣ ташаккул меёбанд.

Дар «Концепсияи таъсис ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» қайд карда шудааст, ки “Кластерҳои агросаноатӣ шакли қонунии тасдиқшудаи шахси ҳуқуқиро надоранд, дар шакли ширкат ё шаклҳои дигари ҳамкории корхонаҳо ба тарзи уфуқӣ ва ё амудӣ барои ҳалли як ва ё якчанд вазифаҳо муттаҳид шудаанд, ки бо қонунгузориҳои граждани пешбинӣ гардида, фаъолият мебаранд. Ҳамзамон, ҳама корхонаҳо (иштирокчиёни кластер) ҳангоми бурдани бизнес ё амалигардонии вазифаҳои худ (муассисаҳои таҳсилотӣ ва ташкилоти илмӣ) мустақилияташонро нигоҳ медоранд” [14].

Ҳамин тариқ, концепсияи дар боло зикршуда дар назди худ мақсад мегузорад, ки дар ҷомеаи касбӣ методологияи дуруст ва умумиро дар масъалаҳои таъсис ва рушди кластерҳо дар КАС, инчунин, зарурати ташаккули шароити зарурӣ барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун унсури асосӣ дар КАС-и ҷумҳурӣ ташаккул диҳад.

Дар робита ба ташкил ва рушди равандҳои кластерикунони дар соҳаҳои саноат бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон “Стратегияи миллии рушди истеҳсол, коркарди пахта ва саноати бофандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2040” таҳия ва қабул гардидааст (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2023, №593), ки мутобиқи он ба истифода додани маҷмуаҳо (кластерҳо) оид ба коркарди ниҳони нахи пахта дар шаш шаҳру ноҳияҳои мамлакат зарур аст.

Тавре ки маълумоти ҷадвали 5.1 нишон медиҳад, ба ин ноҳияҳо дохил мешаванд:

1. Шаҳри Кӯлоб - иқтидори истеҳсоли 27,1 ҳазор тонна пахта;
2. Шаҳри Душанбе - иқтидори истеҳсоли 2,3 ҳазор тонна пахта;
3. Ноҳияи Қубодиён - иқтидори истеҳсоли 16,8 ҳазор тонна пахта;
4. Ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ - иқтидори истеҳсоли 32,8 ҳазор тонна пахта;
5. Ноҳияи Зафаробод - иқтидори истеҳсоли 27,2 тонна пахта;
6. Шаҳри Конибодом - иқтидори истеҳсоли 20,4 ҳазор тонна пахта.

Иқтидори умумии он 99,4 нею – 126,6 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Ташаккул ва рушди 6 кластери бофандагӣ-дӯзандагӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки 135 ҳазору 400 ҷойи корӣ таъсис дода шавад [38, С. 119].

Мувофиқи санади мазкур ҳаҷми риштаи баландсифати истеҳсолшаванда (то 126,6 ҳазор тонна) ба таври назаррас афзоиш дода мешавад [38, С. 119], ки ин имкон медиҳад, ки истеҳсоли матоъҳои рақобатпазир (633 млн. м²) таъмин карда шуда, ба нуқтаҳои рушди тамоми иқтисоди миллӣ табдил ёбанд.

Дар асоси ин параметрҳои индикативӣ, имконияти нишон додани дурнамо ва таъсири миқёс ҳангоми ташкили соҳибкории истеҳсоли тавассути ташкили кластери истеҳсоли нахи пахта, ришта ва матоъҳо пайдо мешавад (нигаред ба ҷадвали 5.2).

Тавре ки аз маълумоти саҳифаи минбаъда дар ҷадвалҳо овардашуда дида мешавад, истеҳсоли риштаи пахта дар соли 2040 ба 126,6 ҳазор тонна мерасад, ки нисбат ба соли 2015 - 25,8 маротиба ва дар муқоиса бо соли 2022 - 6,2 маротиба зиёдтар аст (мувофиқан дар солҳои 2015 ва 2022 - 4,9 ҳазор тонна ва 20,5 ҳазор тонна); истеҳсоли ришта ба ҳар сари аҳоли 9,3 кг/нафарро ташкил медиҳад ва мутаносибан 16 маротиба ва 4,6 маротиба зиёд мешавад. Истеҳсоли матоъҳои пахта дар соли 2040 ба 633 млн. м² мерасад, ки нисбат ба соли 2015 - 75 маротиба ва нисбат ба соли 2022 - 19 маротиба зиёд аст (мувофиқан дар солҳои 2015 ва 2022: 8,4 млн. м² ва 32,9 млн. м²); истеҳсоли матоъҳо ба ҳар сари аҳоли 46,5 м²/нафарро ташкил медиҳад ва мутаносибан 46,5 маротиба ва 14 маротиба зиёд мешавад.

Ҷадвали 5.1. Маълумот дар бораи кластерҳои коркарди пахтаи хом то маҳсулоти тайёр

Нишондиҳандаҳо	Кластери 1	Кластери 2	Кластери 3	Кластери 4	Кластери 5	Кластери 6	Ҷамағӣ
Мавқеи ҷойгиршавӣ	Шаҳри Кӯлоб	Ноҳияи Қубодиён	Ноҳияи Ҷ.Балхӣ	Шаҳри Душанбе	Шаҳри Конибодом	Ноҳияи Зафаробод	
Ноҳияҳои пайвастшуда	Кулоб, Фархор, Ҷамадонӣ, Восеъ	Қубодиён, Шаҳртус, Н. Хусрав	Ҷ.Балхӣ, Ҷайхун, Дустӣ	Шаҳринав, Ҳиссор, Турсунзода, Ваҳдат, Рудакӣ	Конибодом, Ашт, Б. Ғафуров	Зафаробод, Спитамен, Ҷ.Расулов	
Майдони кишт (га)	26100	16178	31546	3076	19749	26294	122943
Иқтидори заводҳои коркарди пахта дар як сол (ҳаз. тонна)	31,9	19,8	38,6	2,7	24,1	32,1	149,2
Иқтидори фабрикаҳои коркарди ришта дар як сол (ҳазор тонна ришта)	27,1	16,8	32,8	2,3	20,4	27,2	126,6
Иқтидори истеҳсоли матоеи пахта дар як сол (млн. м ²)	135,5	84	164	11,5	102	136	633
Маблағи сармоя- млн. долл. ИМА)	167	163,5	165,9	70,4	163,5	153	883,3
Ҳосилнокӣ (сентн/га)	35	35	35	35	35	35	35
Ҳосили солонаи нахи пахта (ҳазор тонна)	91,3	56,6	110,4	10,8	69,1	92	430,2
Шумораи ҷойҳои корӣ (нафар)	25304	27624	26953	1553	27624	26342	135400

Сарчашма: Стратегияи миллии рушди истеҳсол, коркарди пахта ва саноати бофандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2040.

**Ҷадвали 5.2. Пешгӯӣ ва таъсири миқёси истеҳсоли нахи пахта, ришта ва матоъ
тавассути ташкили кластери соҳибкории истеҳсолӣ**

Номгӯ	2015	2022	2040 интизорӣ	2040 нисбат ба 2015	2040 нисбат ба 2022
Риштаи пахта - ҳазор тонна	4,9	20,5	126,6	25,8 маротиба	6,2 маротиба
Шумораи аҳоли - ҳазор нафар	8482	10078	13600	1,6 маротиба	1,35 маротиба
Истеҳсол барои як нафар – кг/нафар	0,6	2,034	9,3	16 маротиба	4,6 маротиба
Матой пахта - млн. м ²	8,4	32,9	633	75 маротиба	19 маротиба
Истеҳсол барои 1 нафар - м ² /нафар	1	3,3	46,5	46,5 маротиба	14 маротиба

Сарчашма: Дар асоси Саноати ҚТ. Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022 С. 58 ҳисоб карда шудааст

Гарчанде ки “Стратегияи миллии рушди истеҳсол, коркарди пахта ва саноати бофандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2040” нуқтаҳои ҳудудии рушди кластерҳоро дар ҷумҳурӣ муайян мекунад, аммо аз нуқтаи назари рушди соҳибкории истеҳсолӣ, дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ, иқтисодии рушди онро дар ин самт, дар дигар 10 ноҳияи калоне, ки дар онҳо кишти пахта амалӣ карда мешавад, низ бояд қайд кард. Инҳо шаҳру ноҳияҳои зерин мебошанд: Мастчоҳ, Панҷ, Данғара, Хуросон, Абдурахмони Ҷомӣ, Ёвон, Бохтар, Кушониён, Вахш ва Леваконт.

Ҳисобҳои дар ҷараёни таҳқиқот гузаронидашуда бо назардошти рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавассути ташкили кластери фаъолият дар минтақаҳои иловагии кишвар тасвири хушбинтарро нишон медиҳанд. Яъне, мо интизорем, ки на 126,6 ҳазор тонна ришта, балки 181,0 ҳазор тонна ришта истеҳсол карда мешавад (ва бо ҳосилнокии на 35 сентн/га, балки воқеитар - 30 сентн/га) ё 43% зиёдтар, аз ин рӯ, на 633 млн. м² матоъ, балки 900 млн. м² (нигаред ба ҷадвали 5.3).

Ҷадвали 5.3. Ҷамъоварии умумии пахтаи хом бо ҳосилнокии 30 сентнер/га ҳангоми васеъ кардани соҳибкории истеҳсолӣ дар ноҳияҳои иловагии кишвар

Минтақа	Майдони кишт - га	Ҷамъоварии умуми пахтаи хом ҳазор тонна	Натиҷаи нахи пахта (35%) ҳазор тонна	Натиҷаи ришта (95%) ҳазор тонна
Тоҷикистон	181480	544 = 100%	190	181
Суғд	57119	172 ё 31,6%	60	57
Хатлон	121694	364 ё 66,9%	127	120
Душанбе ва НТҶ	2667	8 ё 1,5%	3	2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти оморӣ

Тибқи ҳисобҳои мо, истеҳсоли риштаи пахта дар соли 2040 ба 181 ҳазор тонна мерасад, ки нисбат ба соли 2015 - 36,9 маротиба ва нисбат ба соли 2022 - 8,8 маротиба зиёд аст; истеҳсоли ришта ба ҳар сари аҳоли 13,3 кг/нафарро ташкил медиҳад ва мутаносибан 22 маротиба ва 6,5 маротиба зиёд мешавад. Истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ дар соли 2040 ба 900 млн. м² мерасад, ки нисбат ба соли 2015 - 107 маротиба ва нисбат ба соли 2022 - 27 маротиба зиёд аст; истеҳсоли матоъҳо ба ҳар сари аҳоли 66,2 м²/нафарро ташкил медиҳад ва мутаносибан 66 маротиба ва 20 маротиба зиёд мешавад. Ин ҳаҷми хеле калони истеҳсоли ришта ва матоъ мебошанд, ки метавонанд афзоиши назарраси истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагии тайёро таъмин кунанд. Агар ба назар гирем, ки барои як сокини мамлакат дар як сол на камтар аз 1000 сомони маҳсулоти дӯзандагӣ харидан лозим аст, ҳисоб кардан душвор нест, ки ҳаҷми маҳсулоти дӯзандагӣ 13,6 миллиард сомони ро ташкил медиҳад (ин нисбат ба соли 2023 - 39 маротиба зиёд аст).

Ҷадвали 5.4. Пешгӯи истеҳсоли нахи пахта, ришта ва матоъ ҳангоми васеъкунии соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои иловагии кишвар

Номгӯй	2015	2022	2040 интизорӣ	2040 нисбат ба 2015	2040 нисбат ба 2022
Риштаи пахта - ҳазор тонна	4,9	20,5	181,0	36,9 маротиб	8,8 маротиб
Шумораи аҳоли - ҳазор нафар	8482	10078	13600	1,6 маротиб	1,3 маротиб
Истеҳсоли ришта барои я нафар – кг/нафар	0,6	2,034	13,3	22 маротиб	6,5 маротиб
Матой пахтагӣ - млн. м ²	8,4	32,9	900	107 маротиб	27 маротиб
Истеҳсоли матоъ ба сари аҳоли - м ² /нафа.	1	3,3	66,2	66 маротиб	20 маротиб

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти оморӣ

Ҳамин тариқ, кори мақсаднок ва доимӣ оид ба ҳавасмандгардони соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурӣ тавассути таъсиси кластерҳои бофандагӣ ва дӯзандагӣ рақобатпазирии баланди маҳсулоти ватаниро дар бозорҳои дохиливу ҷаҳонӣ, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ҳамзамон, бо ин, соҳибкоронро аз лиҳози дастгирии молиявӣ, имтиёзҳои андозию сохторӣ, имконият ба ҷойҳои нави корӣ, рушди бемайлони соҳаи саноат тибқи сценарияҳои стратегия ва барномаҳои рушд, ва монанди инҳо мусоидат намуда, ниҳоят, ба баланд шудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар кишвар мусоидат менамояд. Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва расидан ба пешниҳодҳои дар хулоса овардашуда мо метавонем тавассути кластеризатсияи рушди соҳибкорӣ дар иқтисоди миллӣ ноил гардем.

5.2. Рақамикунонии истеҳсолот ҳамчун омили таъмини бартари рақобатии соҳибкории истеҳсоли

Иқтисоди рақамӣ як марҳилаи нав дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад, ки дар он технологияҳои рақамӣ ба воситаи асосии эҷод, паҳн ва истеъмоли молҳо ва хидматҳо табдил меёбанд. Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсоли, иқтисоди рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ, оптимизатсияи равандҳо ва эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ уфуқҳои нав мекушояд.

Иқтисоди рақамӣ доираи васеи мафҳумҳо ва технологияҳоро дар бар мегирад, аз ҷумла интернетии ашё (IoT), маълумоти калон, зеҳни сунъӣ (AI), ҳисобкунии абрӣ ва блокчейнҳо. Концепсияҳои асосии назариявии иқтисоди рақамӣ чунин назарияҳоро дар бар мегиранд:

1. Назарияи иттилоот, ба он асос ёфтааст, ки иттилоот як захираи калидӣ дар иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Дар саноат он дар шакли

таҳлили маълумоте, ки аз сенсорҳо ва дастгоҳҳо гирифта шудааст, зоҳир мегардад ва имконият медиҳад, ки қарорҳои асоснок қабул карда шавад.

2. Назарияи эффектҳои/таъсири шабакавӣ нишон медиҳад, ки арзиши маҳсулот ё хидмат бо афзоиши шумораи корбарон меафзояд. Дар саноат он метавонад дар платформаҳо ва экосистемаҳои муштарак зоҳир шавад, ки дар он ширкатҳо метавонанд маълумот ва захираҳоро мубодила кунанд.

3. Назарияи инноватсия, ки аҳамияти равандҳои инноватсиониро барои рақобатпазирӣ таъкид мекунад. Иқтисоди рақамӣ ба навовариҳои босуръат мусоидат намуда, ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба тағйирот дар бозор мутобиқ шаванд.

Аз ин рӯ, барои истифодаи бомуваффақияти технологияҳои рақамӣ аз тарафи соҳибкорони истеҳсолӣ методологияи муайянро риоя кардан лозим аст. Чунин методология арзёбии равандҳо, технологияҳо ва захираҳои мавҷударо дар бар мегирад. Ин барои муайян кардани кадом соҳаҳо рақамисозиро талаб мекунад ва кадом технологияҳоро татбиқ кардан мумкин аст, қўмак мекунад. Ҳамзамон, ба таври возеҳ баён кардани ҳадафҳои рақамисозӣ ҳам ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва ҳам ба кам кардани хароҷот ё беҳтар кардани сифати маҳсулот мусоидат мекунад.

Иқтисоди рақамӣ аллакай дар соҳаҳои гуногуни саноат истифода мешавад. Ҳамин тавр, масалан, ширкатҳои ба монанди Ford ва Tesla ашёҳои интернетиро (IoT) барои назорат кардани ҳолати мошинҳо ва ҷамъовари маълумот дар бораи рафтори корбарон истифода мебаранд. Ин ба беҳтар шудани сифати маҳсулот ва таҳияи хусусиятҳои нав имкон медиҳад. Корхонаҳои ба монанди Siemens ва General Electric низомҳои интеллектуалии истеҳсолиро ҷорӣ мекунанд, ки зехни сунъиро барои оптимизатсияи равандҳо ва пешгӯии вайроншавии таҷҳизот истифода мебаранд, ки вақти бозистиро коҳиш медиҳанд.

Дар комплекси агросаноат ашёҳои интернет (IoT) ва маълумоти калон барои мониторинги ҳолати хок, идоракунии обёрӣ ва пешгӯии ҳосилнокӣ истифода мешаванд, ки ин омил имконият медиҳад, ки самаранокии истеҳсолот баланд бардошта шавад.

Аммо, сарфи назар аз бартариҳои возеҳ, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар саноат ба як қатор мушкилот ва дархостҳо рӯ ба рӯ мешавад. Сармоягузориҳои аввалия ба рақамикунонӣ метавонад назаррас буда, маблағгузориҳои муайянеро талаб кунанд, ки ин метавонад барои корхонаҳои хурду миёна монеа шавад. Мутахассисоне, ки дорои малакаҳои зарурӣ барои кор бо технологияи рақамӣ мебошанд метавонанд дар норасоӣ бошанд. Инчунин, мутахассисоне, ки дорои малакаҳои касбии кор бо технологияҳои рақамӣ мебошанд, хеле кам ҳастанд, ки ин ҳам барои татбиқи босифати технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолот монеагиро ба вучуд морад.

Иқтисоди рақамӣ имкониятҳои навро барои саноат кушода, ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки самаранокиро афзоиш дода, хароҷотро коҳиш диҳанд ва маҳсулоти инноватсионӣ эҷод кунанд. Бо вучуди ин, татбиқи бомуваффақияти технологияҳои рақамӣ равиши ҳамачонибаро аз ҷумла, таҳлили вазъи кунунӣ, муайян кардани ҳадафҳо, интихоби технология ва таҳсили/омӯзиши ҳайати кормандонро талаб мекунад. Намунаҳои татбиқи бомуваффақияти қарорҳои рақамӣ дар соҳаҳои мухталиф тасдиқ мекунанд, ки рақамикунонӣ қисми ҷудонашавандаи раванди муосири истеҳсолӣ мегардад. Дар баробари ин, мушкилот ва масъалаҳои марбут ба татбиқи технологияҳои рақамӣ бояд ба назар гирифта шаванд, то рушди бомуваффақият ва устувори онҳо таъмин карда шавад.

Вақтҳои охир масъалаҳои трансформатсияи рақамӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан, барои соҳибкории истеҳсолӣ мавзӯи хеле муҳим гардида истодааст. Ин раванд воситаи муҳим барои беҳгардони

шароити фаъолияти тиҷорат гардида, имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти ширкатҳо дар шароити номуайяни баланд бардошта шуда, хароҷоти ҳадди ниҳони корхонаҳо ба таври назаррас коҳиш ёбад ва имкон диҳад, ки сифатҳои нави ҳуди ширкатҳо дар шароити нави технологӣ ташаккул дода шавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ, масалан, истифодаи интернет ҳамчун шабакаи тақсимот, сатҳи фурӯшро нисбат ба ширкатҳое, ки дар фазои интернетӣ мавҷуд нестанд, хеле баланд мебардорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки новобаста аз андозаи ширкатҳои таъсисёфта, камолоти рақамии соҳибкорӣ сол аз сол меафзояд [294, С. 21]. Дар шароити муосир омили асосии ба даст овардани бартариҳои рақобатӣ, ба низоми фаъолияти соҳибкорӣ ҷорӣ намудани принципи фарҳанги рақамӣ мебошад ва ин имкон медиҳад, ки ҳамаи омилҳои истеҳсолот самараноктар муттаҳид ва якҷо карда шаванд, ҳосилнокии тиҷорат баланд бардошта шавад ва суръати мутобиқшавии кормандони ширкатҳо ба тағйироти технологияи беруна зиёд карда шавад. Маҳз барои ҳамин аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ 28 декабри соли 2024 қайд карда шуд, ки “Қиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисод пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шаванд” [36].

Муҳаққиқе, ки ҷуръати тафсири истилоҳи “иқтисоди рақамӣ”-ро ба ўҳда гирифтааст, бояд ҳам микро, макро ва ҳам интериқтисод ва ҳам технологияҳои иттилоотиро ҳадди аққал дар сатҳи коршиносон донистанааш лозим аст.

Дар шароити муосир, афзоиши шабеҳи робитаҳои иттилоотӣ асоси иқтисодӣ рақамӣ мебошад, ки асоси моддии онро технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) ташкил медиҳанд. Маҳз ҳаминро

соли 1995 мутахассиси соҳаи тиҷорат/бизнес ва консалтингии канадагӣ Доналд Тапскотт дар назар дошт, вақте ки ӯ истилоҳи наvero пешниҳод кард, ки тамоюлҳои дар иқтисоди ҷаҳонӣ рухдодаро тавсиф мекунад, яъне иқтисоди рақамӣ (digital economy).

Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ба соҳибкории истеҳсоли таъсири ҷиддӣ мерасонад, аммо амиқии таъсир ва суръати тағйирот дар ҳар як соҳа ё кишвар гуногун аст.

Дар заминаи мавзӯи таҳқиқоти мазкур бояд таъкид кард, ки иқтисодиёт, пеш аз ҳама, низоми муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодиёт мебошад. Масалан, иқтисодиёти анъанавӣ (аналогӣ) маҷмуи муносибатҳоест, ки дар низоми истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол ташаккул меёбанд. Дар ин ҳолат, истифодаи компютерҳо, интернет, телефонҳои мобилӣ ба соҳаи истеъмол дахл дорад. Аммо, иқтисодиёти нав ё ба таври дигар иқтисоди рақамӣ қисми муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки тавассути технологияҳои нав, ба монанди интернет, алоқаи мобилӣ, технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ миёнаравӣ карда, асос меёбад.

Дар асоси ин, ба андешаи мо, метавон хулоса кард, ки иқтисоди рақамӣ ба соҳибкории рақамӣ асос ёфтааст, яъне на танҳо дар асоси технологияҳои нав, балки бизнес-моделҳои нави тиҷорат, роҳҳои нави ҳамкории иштирокчиёни бозор, шаклҳои нави рақобат ва салоҳиятҳои нав. Аз ин рӯ, соҳибкории истеҳсоли дар асоси истеҳсоли рақамӣ аз истеҳсоли автоматикунонидашуда фарқ мекунад, зеро дар он форматҳои ягонаи маълумот дар тамоми давраи ҳаёти маҳсулот мушоҳида карда мешаванд (мисолҳо чопи 3D, сканкунии/рубардории 3D, тарроҳии рақамӣ ва робототехника).

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар асл панҷ самти асосии рушди иқтисоди рақамӣ мавҷуданд:

1. Кадрҳо ва таҳсилот;

2. Инфрасохтори иттилоотӣ;
3. Амнияти иттилоотӣ;
4. Ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ва захираҳои технологӣ;
5. Танзими меъёрӣ.

Таҳқиқотҳои муосир нишон медиҳанд, ки ба даст овардани бартарии рақобатӣ аз ҷониби соҳибкорон дар иқтисоди рақамӣ танҳо бо як роҳ имконпазир аст – ворид намудани инноватсия. [223, С. 60-67], [224, С. 21-26], [87, С. 360]. Банақшагирии ҳамгирошудаи фаъолияти рақамӣ дар раванди тиҷорат бошад, имкон медиҳад, ки дороиҳо самараноктар истифода шаванд ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ баланд бардошта шавад [335]. Ҳамин тариқ, рақамикунонӣ афзалияти асосии рушди соҳибкории истеҳсолӣ мегардад, зеро он самаранокӣ, чандирӣ ва рақобатпазирии ширкатҳоро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Бартариҳои рақамикунонӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба назари мо, шаш афзалияти асосиро дар бар мегирад.

1. Тавассути рақамикунонӣ ва электрониномаии қараёни амалиёт босамаргардонии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ. Вобаста ба ин, ибраз доштан зарур аст, ки дар шароити қараён гирифтани равандҳои рақамикунонӣ дар сатҳи иқтисодии қарорӣ моро водор менамояд, ки мо низ дар тамоми бахшҳо барои ташкили кори босамари субъектҳои соҳибкорӣ ба ин қараён пайваست гардем. Бо иловаҳо бояд гуфт, ки истифодаи робототехника, низомҳои идоракунии истеҳсолот ва ашёи саноатии интернетӣ имкон медиҳад, ки дақиқӣ ва суръати амалиётро бо кам кардани хароҷот баланд бардорад.

2. Ташаккули фабрикаҳои ҳушманд ва индустрияи/саноати 4.0. Амалия нишон медиҳад, ки концепсияи “Индустрияи/саноати 4.0” татбиқи технологияҳоро ба монанди зеҳни сунъӣ, маълумоти калон ва ашёҳои интернетӣ барои сохтани ба истилоҳ “фабрикаҳои ҳушманд” дар

бар мегирад. Дар чунин корхонаҳо низомҳо ба таври худкор маълумотро барои оптимизатсияи равандҳо дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунад, ки ин ба истеҳсоли чандиртар ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии талабот оварда мерасонад.

3. Оптимизатсияи занҷираи таъминот тавассути рақамикунонӣ, ки ба беҳтар кардани идоракунии занҷираи таъминот тавассути платформаҳои рақамӣ, пайгирии ҳаракати молҳо ва банақшагирии автоматӣ мусоидат мекунад. Ин боиси кам шудани хароҷот, суръатбахшии логистика ва кам шудани хатари қатъи таъминот мегардад.

4. Афзоиш тавассути рақамикунонии сифати маҳсулот. Тавре ки таҷрибаи соҳибкорӣ нишон медиҳад, татбиқи низомҳои назорати сифат бо истифода аз таҳлили маълумот ва омӯзиши мошинӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки параметрҳои сифатро дар ҳама марҳилаҳои истеҳсолот дақиқтар пайгирӣ ва идора кунанд. Ин миқдори камбудиро ва баргардонидани маҳсулотро коҳиш медиҳад.

5. Ноил шудан ба фардикунонӣ ва чандирии истеҳсолот. Технологияи рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки маҳсулоти бештар фардӣ истеҳсол кунанд, ки ба талаботи инфиродии муштариён ҷавобгӯ бошанд. Моделҳои истеҳсоли чандирӣ имкон медиҳанд, ки бе талафоти ҳосилнокӣ гузариши зудӣ байни намудҳои гуногуни маҳсулот амалӣ карда шавад.

6. Таъмини амнияти киберӣ. Гап дар сари он аст, ки бо афзоиши истифодаи технологияи рақамӣ, аҳамияти ҳифзи маълумот низ меафзояд. Интегратсияи/ҳамгирии низомҳои киберамниятӣ ба ҳифзи маълумоти истеҳсолӣ ва молиявӣ мусоидат мекунад, ки ин ҷанбаи муҳими рақамикунонӣ ва ба даст овардани рақобатпазирӣ дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ мегардад.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки рақамикунонӣ на танҳо тамоюли технологӣ, балки зарурати соҳибкориҳои истеҳсолӣ мебошад, ки меҳодад дар иқтисоди ҷаҳонӣ рақобатпазир ва устувор боқӣ монад. Имрӯз

рақамикунонии соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳимест, ки дар муқоиса бо дигар кишварҳо дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад. Аммо тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, ҳоло Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои соҳибкории кишвар иқтидори рақамикунониро барои баланд бардоштани самаранокӣ, ҳосилнокӣ ва рақобатпазирии саноат эътироф мекунад [302, С. 67-68].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҷанбаҳои асосии рақамисозӣ дар соҳибкории истеҳсолии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ташаббусҳои ҳукуматро дар соҳаи татбиқи барномаҳои рақамӣ барои ҳавасмандгардонии рақамисозӣ дар саноат дар бар мегиранд. Мисол “Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” мебошад, ки ба рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла истеҳсолоти саноатӣ нигаронида шудааст. Тавре ки маълум аст, ҳадафи барномаи мазкур фароҳам овардани шароит барои гузариш ба иқтисоди рақамӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот мебошад. Айни замон, дар сохтори Вазорати саноат ва технологияҳои нав “Маркази зеҳни сунъӣ ва инноватсия” фаъолият мекунад, ки ба ширкатҳои саноатӣ дар татбиқи зеҳни сунъӣ ва ҳалли инноватсионӣ дар соҳаҳои саноат кӯмак хоҳад кард.

Баъзе ширкатҳои бузурги истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорию ба технологияҳои автоматикунонӣ ва идоракунӣ равандҳои истеҳсолӣ тавассути ҳалли рақамӣ шуруъ карданд. Мисол метавонад “ТАЛКО” (заводи алюминийи Тоҷикистон) бошад, ки ба навсозии иқтидорҳои истеҳсолии худ тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои муосир барои баланд бардоштани самаранокӣ ва устуворӣ, тавассути ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунӣ кӯшиш мекунад. Заводи сементи Сангтӯда технологияи муосирро барои идоракунӣ равандҳои истеҳсолӣ ва назорати сифати

семент истифода мебарад. Заводи “Тоҷиктекстил” ҳамчун яке аз истеҳсолкунандагони пешбари нассочии кишвар бо истифода аз ҳалли рақамӣ низомҳои ERP (Enterprise Resource Planning - барномаҳои ҳамаҷониба барои идоракунии тамоми равандҳои тиҷоратӣ)-ро барои идоракунии равандҳои истеҳсоли ва занҷираҳои таъминот қорӣ мекунад.

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр корхонаҳо барои баланд бардоштани самаранокии раванди бевоситаи истеҳсолот технологияҳои рақамиро ғайилона истифода мебаранд. Масалан, Маркази агроинноватсионии Тоҷикистон - ҶСК “Агроинвест” оид ба истифодаи технологияҳои рақамӣ барои назорат ва таҳлили ҳосил ва идоракунии равандҳои коркард кор мекунад. Заводи коркарди меваю сабзавот “ФрутТач” ба равандҳои бастабандӣ ва ҷудокунӣ, инчунин, низомҳои идоракунии сифат автоматизатсияро қорӣ мекунад.

Инчунин,, КВД “Роҳи оҳани Тоҷикистон”, ширкати, ки технологияҳои рақамиро барои идоракунии логистика ва оптимизатсияи равандҳои нақлиётӣ истифода мебарад, ШСХК “Барқи Тоҷик” бошад, технологияҳои рақамиро барои идоракунии низомҳои энергетикӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ қорӣ мекунад.

Қайд кардан хеле муҳим аст, ки маҳз тиҷорати/бизнеси миёна ва бузурги истеҳсоли дар Тоҷикистон ба истифодаи низомҳои идоракунии истеҳсолот (низомҳои ERP) ва автоматизатсия барои баланд бардоштани самаранокӣ ва кам кардани хароҷот шуруъ карданд, азбаски ин имкон медиҳад, ки мутамарказгардонии иттилоот аз тамоми соҳаҳои тиҷорат, автоматикунонии равандҳои тиҷорат, мусоидат ба кам кардани хароҷоти меҳнат ва истифодаи самаранок ва сарфи захираҳо, инчунин, гузаронидани экспертизаи муфассали касбии ғайолияти соҳибкорӣ таъмин карда шавад. Аммо барои соҳибкории хурд истифодаи чунин воситаи таъмини рақобатпазирӣ аз сабаби мушкилоти техникӣ ва арзиши баланд ҳанӯз ғоидаовар нест.

Намунаи ширкатҳои хитой дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки чӣ гуна метавон ба ҳалли рақамӣ дар соҳибкории истеҳсоли сармоягузори кард ва ғайроти истифода бурд. Масалан, ширкатҳои ба монанди “Huawei” ва ZTE, технологияҳои муосир ва ҳалли рақамиро, аз ҷумла ашёҳои интернетиро (IoT), автоматизатсия ва идоракунии маълумотро барои баланд бардоштани самаранокии равандҳои истеҳсоли ҷорӣ мекунанд. Бисёре аз ширкатҳои хитойӣ дар лоиҳаҳои инфрасохтори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок карда, технологияҳои рақамиро барои идоракунии лоиҳаҳо, мониторинг ва таҳлили маълумот ҷорӣ карда, истифода мебаранд. Ширкатҳои агросаноати Чин қарорҳои рақамиро дар соҳаи кишоварзӣ, аз қабili низомҳои идоракунии зироат ва мониторинг татбиқ мекунанд, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва муқовимат ба тағйирёбии иқлим мусоидат мекунанд. Муҳим он аст, ки қарорҳои рақамӣ ба як қисми муҳими ғайрияти истеҳсолии ширкатҳои чинӣ дар Тоҷикистон табдил ёфта, ба беҳтар шудани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ мусоидат мекунанд. Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки чӣ гуна корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ба равандҳои худ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокӣ шуруъ мекунанд.

Инчунин, қайд кардан муҳим аст, ки барои соҳибкории истеҳсоли дар кишвар қадами муҳим дар рақамикунонӣ - татбиқи технологияҳо барои идоракунии занҷираҳои таъминот мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин, махсусан, дар соҳаҳои муҳим аст, ки ба таъминоти берунии ашёи хом, аз қабili саноати нассочӣ ва алюминий вобастагии зиёд доранд. Тавре ки дар боло қайд кардем, платформаҳои рақамӣ ба оптимизатсияи логистика, коҳиш додани хатарҳо ва афзоиши шаффофият дар ҳама марҳилаҳои истеҳсол ва интиқол мусоидат мекунанд.

Барои дастгирии рақамикунонӣ инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ бояд рушд ёбад. Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

афзоиши фарогирии интернет ва алоқаи мобилӣ ба мушоҳида мерасад, ки ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки тадриҷан ба истифодаи платформаҳои рақамӣ барои идоракунии равандҳои истеҳсоли гузаранд.

Ҳамзамон, барои рақамикунонии муваффақ омодаسازیи кадрҳои баландихтисос муҳим аст. Имрӯз дар ҷумҳурии барномаҳои таълимии марбут ба технологияҳои иттилотӣ ва рақамӣ рушд карда истодааст ва дар баробари ин, ба тайёр кардани мутахассисон барои кор бо технологияҳои нави муосир дар саноат, талаботи баланд боқӣ мемонад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди соҳибкории истеҳсоли дар шароити гузариши рақамӣ, кормандони корхонаҳои онҳо яке аз муҳимтарин захираҳои истеҳсоли мебошанд, ки бояд дар раванди татбиқи ғояҳои тиҷоратии соҳибкорон салоҳиятҳои рақамӣ дошта бошанд ва ба талаботе, ки стандартҳои касбӣ дар ин соҳа пешниҳод мекунанд, ҷавобгӯ бошанд [129, С. 13-17].

Аз ин рӯ, тағйироти рақамӣ дар соҳибкории истеҳсоли ногузир мутахассисони баландихтисосро дар соҳаи коркарди маълумоти зиёд ва истифодаи технологияҳои нав талаб мекунанд. Вобаста ба истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ, дар баробари истифодаи моҳиронаи он боз соҳибкоронро зарур аст, ки вобаста ба тақвияти фаъолияти худ дар самти технологияҳои ҳушманд тасаввуроти кофӣ дошта бошад.

Дар шароити муосир, рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ, бахусус дар минтақаҳои дурдасти кишвар, барои ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта дар сатҳи тиҷорати хурду миёна монеаи муайян мебошад. Ҳамзамон, сатҳи пасти огоҳии баъзе соҳибкорон дар бораи манфиатҳои рақамикунонӣ низ барои рушди иқтисоди рақамӣ маҳдуд аст.

Таҷрибаи мушкилоти солҳои охир, вобаста ба ҷаҳонишавии равандҳои технологӣ ва шиддат гирифтани гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ моро водор ба он менамояд, ки марҳала ба марҳала ба иқтисодиёти рақамӣ гузашта, ин тамоюлро то соҳаҳои муҳими хоҷагии

халқ - саноат, кишоварзӣ, хизматрасонӣ бо мурури замон қорӣ намуда, аз рӯйи он пайваста назорат намоем.

Таҳлили шарҳи “Индикаторҳои иқтисоди рақамӣ-2020” нишон медиҳад, ки сохторҳои соҳибқорӣ тиҷорати рақамии худро пеш аз ҳама дар соҳаҳои, ба монанди телекоммуникатсия (индекси рақамикунонӣ 41%), технологияҳои иттилоотӣ (индекси рақамикунонӣ 35%), саноати коркард (индекси рақамикунонӣ 35%) қамъ мекунам [87, С. 360]. Дар наҷбати худ, индекси рақамикунонии тиҷорати хурд ва миёна ба 50% мерасад (2020) [341].

Дар заминаи таҳқиқоти мазкур бояд таъкид кард, ки иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама ба тиҷорати рақамӣ асос ёфтааст, ки бо истифода аз технологияҳои наҷ диққати худро ба моделҳои наҷи тиҷорат, моделҳои наҷи ҳамкориҳои иштирокчиёни бозор ва намудҳои наҷи рақобат, инчунин, салоҳиятҳои наҷ равона мекунад.

Таҳлили тамоюлҳои иқтисоди рақамӣ нишон медиҳад, ки аз нуқтаи назари рушди соҳибқорӣ самтҳои афзалиятноки зерини фаъолиятро ҷудо кардан мумкин аст:

а) тиҷорати электронӣ, яъне савдои молҳо ва хизматрасониҳо тавассути мағозаҳои виртуалӣ;

б) маркетинги почтаи электронӣ, ки фаъолияти афзоюндаи гурӯҳҳои таҳлилӣ ва коршиносон дар дохили ширкатҳоро пешбинӣ мекунад;

ва аз ҳама муҳим в) сармоягузори ба ширкатҳое, ки корҳои илмию таҳқиқотиро амалӣ мекунам.

Ҳамзамон, дар шароити тағйирёбии рақамӣ барои соҳибқории истеҳсоли дар ҷумҳурӣ, ин самтҳо омилҳои ёрирасони рушд мебошанд, ки имкон медиҳанд, ки тавассути коҳиш додани хароҷоти истеҳсоли, молиявӣ ва меҳнатӣ, инчунин, оптимизатсияи истеҳсолот бартариҳои рақобатӣ ба даст оранд [103, С. 212]. Дар ин ҳолат, ҳосилнокии ҳадди ниҳии ҷунин омили истеҳсолоти қамбиятӣ, ба монанди қобилияти соҳибқорӣ, пайваста меафзояд.

Гап дар ин аст, ки ҳосилнокии ниҳоии омили қобилияти соҳибкорӣ, дар шароити рақамикунонии иқтисод бо якчанд омилҳои асосӣ тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад. Пеш аз ҳама, ин афзоиши дастрасӣ ба иттилоот аст, зеро рақамикунонӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба миқдори зиёди иттилоот ва таҳлил дастрасӣ пайдо кунанд. Ин ба қарорҳои огоҳона ва беҳтар кардани банақшагирии стратегӣ мусоидат мекунад, ки метавонад ҳосилнокии ҳадди аксарро афзоиш диҳад.

Дуюм, автоматикунонии равандҳо ва вазифаҳои муқаррарӣ соҳибкоронро барои кори эҷодӣ ва стратегӣ озод мекунад. Ин имкон медиҳад, ки ҳосилнокии онҳо афзоиш ёбад, зеро онҳо метавонанд ба навоарӣ ва рушд тамаркуз кунанд.

Сеюм, платформаҳои рақамӣ ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки бо хароҷоти кам ба бозорҳои байналмилалӣ ворид шаванд. Ин имкониятҳоро барои тиҷорат васеъ мекунад ва ҳосилнокии ҳадди аксарро тавассути дастрасӣ ба муштарӣён ва захираҳои нав афзоиш медиҳад.

Чорум, рақамисозӣ ба моделҳои нави тиҷорат, аз қабилӣ обунаҳо, краудфандинг ва қарорҳои платформавӣ мусоидат мекунад, ки барои соҳибкорон имкониятҳои нав фароҳам меорад ва метавонад ҳосилнокии онҳоро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Панҷум, воситаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки бо муштарӣён самараноктар муошират карда, фикру мулоҳизаҳо ҷамъ оварда, маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба эҳтиёҷоти онҳо мутобиқ сохт, ки ин талаботро ба маҳсулоти ниҳой афзоиш медиҳад ва мутаносибан ба афзоиши ҳосилнокии ҳадди аксар мусоидат мекунад.

Шашум, рақамикунонӣ ба зудтар навоарӣ ва ҳалли эҷодӣ мусоидат мекунад, ки метавонад ҳосилнокии қобилияти соҳибкориро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Ҳамин тариқ, дар шароити рақамикунонии иқтисод, ҳосилнокии ҳадди ниҳоии чунин омили истеҳсолоти ҷамъиятӣ, ба монанди қобилияти

соҳибкорӣ, одатан меафзояд, аммо ин раванд бояд доимо бо омӯзиш, мутобиқ шудан ба шароити нав ва истифодаи технологияҳои муосир ҳамроҳ карда шавад. Дигаргунсозии рақамӣ таваҷҷуҳи афзояндаи соҳибкории истеҳсолиро ба рақамикунонӣ ва автоматизатсия дар бахши истеҳсолии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба беҳтар шудани рақобатпазирии онҳо дар бозор мусоидат мекунад.

Таҳлили фаъолияти онҳо дар самти татбиқи қарорҳои рақамӣ нишон медиҳад, ки соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши саноати металлҳои ранга пеш аз ҳама, ба татбиқи низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунии равандҳои истеҳсолӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва кам кардани хароҷот, инчунин, истифодаи низомҳои мониторинг ва назорат барои оптимизатсияи истеъмоли энергия тамаркуз мекунад. Дар бахши истихроҷӣ маъдани куҳӣ самти самарабахш ин, истифода бурдани низомҳои автоматиконидашудаи назорати сифати маҳсулот ва идоракунии равандҳои истеҳсолот, инчунин, истифодаи барномаҳои банақшагирӣ ва идоракунии захираҳо мебошад.

Барои корхонаҳои саноати коркард истифодаи низомҳои идоракунии истеҳсолот (ERP) барои идоракунии занҷираҳои таъминот, ҷараёнҳои молиявӣ ва равандҳои истеҳсолӣ, инчунин, истифодаи платформаҳои рақамӣ барои идоракунии фармоиш ва ҳамкорӣ бо муштарӣ муҳим аст. Барои соҳибкории истеҳсолӣ дар КАС истифодаи технологияҳои рақамӣ барои назорат ва идоракунии равандҳои коркард ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани низомҳои идоракунии маълумот барои таҳлили ҳосил ва оптимизатсияи таҷрибаҳои агрономӣ, инчунин, автоматикунонии равандҳои бастабандӣ ва ҷобаҷогузории маҳсулот тавассути технологияҳои муосир самаранокӣи баландтаринро нишон медиҳанд.

Дар ҳошияи ин, қайд кардан хеле муҳим аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ 28 декабри соли 2024 қайд карданд, ки “Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, такмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамикунории пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ” [36].

Ҳамин тариқ, ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурии мо саривақтӣ ва зарурати истифодаи технологияҳои рақамиро барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ, беҳтар кардани сифат, оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ нишон медиҳанд.

5.3. Сармоягузорӣ ба иқтисоди “сабз” ҳамчун афзалияти стратегии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гузариш ба низомҳои нави иқтисодӣ ва беҳатар дар шароити ҷаҳонишавии ҳодисаҳои обу иқлим ва дигар масъалаҳои ба ҳаёт ва саломатии аҳоли зарур тақозо менамояд, ки Тоҷикистони дорои чунин имкониятҳо буда, ҳарчӣ зудтар дар ҳудуди 90 дар 100 ба иқтисодиёти “сабз” гузарад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соҳаи кишоварзӣ фаъолияти асосии иқтисодӣ ва манбаи даромади аксарияти аҳоли мебошад, ҷорӣ намудани таҷрибаҳои сабз дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ афзалияти стратегӣ мегардад. Гап дар ин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои маҳдуди об буда, истифодаи самараноки об барои соҳаи кишоварзӣ бениҳоят муҳим мегардад. Соҳаи кишоварзии “сабз” усулҳои ба мисли обёрии қатрагӣ ва кишоварзии ҷангал пешниҳод мекунад, ки истеъмоли обро ба таври назаррас коҳиш дода, ҳосилнокиро зиёд мекунад. Ин усулҳо на танҳо ба нигоҳ доштани захираҳо, балки ба беҳтар шудани сифати замини коркард мусоидат мекунад, ки дар дурнамои дарозмуддат ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Маҳз барои ҳамин, дар “Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022, №482 тасдиқ шудааст, дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ вазифаи гузариши 30%-и хоҷагиро ба обёрии қатрагӣ, рақамикунонӣ ва истифодаи зеҳни сунъӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза (органикӣ) [41] гузошта шудааст.

Гузариш ба шаклҳои муосири технологияҳои рақмӣ аз як тараф ба муҳити экологӣ ва тақвияти иқтисодиёти сабз мусоидат менамояд ва аз дигар тараф босамаргардонии фаъолияти субъектҳои кишоварзиро

метезонад. Истифодаи ин усулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани экосистемаҳо ва кам кардани истифодаи шадиди маводҳои кимиёвӣ дар кишоварзии анъанавӣ ва кам кардани хатарҳо мусоидат мекунад.

Дар навбати худ, маҳсулоте, ки бо технологияи сабз истеҳсол карда мешаванд, метавонанд ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои байналмилалӣ рақобатпазиртар шаванд. Сертификатсияи маҳсулоти органикӣ барои деҳқонони тоҷик имкониятҳои нави содиротиро фароҳам меорад. Бо дарназардошти талаботи афзоянда ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дорад, ки дар бозори маҳсулоти органикӣ ҷойгоҳи худро ишғол намояд, ки ин метавонад ба манфиатҳои назарраси иқтисодӣ оварда расонад.

Ҷорӣ намудани таҷрибаҳои “сабз” дар соҳаи кишоварзӣ ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии маҳаллӣ мусоидат мекунад. Ин, ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар кардани шароити кор ва афзоиши даромади деҳқононро дар бар мегирад. Кишоварзии “сабз” инчунин, ба рушди ҷомеаи маҳаллӣ мусоидат намуда, ба деҳқонон имкон медиҳад, ки дар иқтисод фаъолтар иштирок карда, дар қабули қарорҳо дар бораи зиндагӣ ва фаъолияти ба онҳо алоқаманд иштирок кунанд.

Ҳамзамон, рушди кишоварзии “сабз” ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсиониро, ба монанди кишоварзии амудӣ, гидропоника ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ҳавасманд мекунад. Ин технологияҳо метавонанд барои мутобиқшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тағйирёбии иқлим ва баланд бардоштани устувории кишоварзӣ кӯмак расонанд. Сармоягузорӣ ба таҳқиқоти илмӣ ва рушд дар соҳаи агрономия ва экология метавонад боиси эҷоди усулҳои нави самараноки соҳаи кишоварзӣ гардад.

Барои татбиқи бомуваффақияти стратегияи кишоварзии “сабз” иштироки фаъолонаи давлат дар таҳия ва татбиқи барномаҳо ва

ташаббусҳои дахлдор зарур аст. Ин метавонад маблағгузорӣ, омӯзонидани деҳқонон, ташкили инфрасохтор ва дастгирии таҳқиқотро дар бар гирад. Сиёсати давлатӣ, ки ба дастгирии соҳаи кишоварзии устувор нигаронида шудааст, метавонад барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди иқтисодӣ ва адолати иҷтимоӣ асос гардад.

Афзалияти стратегии барои рушди кишоварзии “сабз” ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо сифати зиндагии аҳолиро беҳтар намояд, балки мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам гардонад. Қайд кардан зарур аст, ки кишоварзии “сабз” метавонад на танҳо воситаи муҳим барои ноил шудан ба устувории иқтисодӣ, мусоидат ба некуаҳволии иҷтимоӣ ва экологӣ дар кишвар бошад, балки афзалияти стратегӣ барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад.

Дар “Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037”, дар гузариши кишвар ба рушди устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, соҳибкории истеҳсолӣ нақши калидиро ишғол мекунад. Ҳиссаи саноати коркарди бепартов то 80% дар соҳа зиёд карда шавад, корхонаю коргоҳҳо барои коркарди партовҳо ва нуқтаҳои қабули партовҳои саҳти маишӣ барои коркарди минбаъдаи онҳо, инчунин, корхонаҳо дар самти истеҳсол ва васлкунии воситаҳои нақлиёти барқӣ ва истеҳсоли саноатии панелҳо ва таҷҳизоти офтобӣ таъсис дода шаванд [41].

Соҳибкории истеҳсолӣ муҳаррики асосии ҷорӣ намудани технологияҳо ва усулҳои инноватсионӣ буда, ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист мусоидат мекунад. Истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, дар равандҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки истифодаи захираҳо оптимизатсия карда шавад ва партовҳои ифлоскунанда кам карда шаванд. Рушди истеҳсолоти “сабз” ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади аҳоли мусоидат мекунад.

Дастгирии соҳибкорию истеҳсолӣ дар баҳши “сабз” ба беҳтар шудани вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки соҳибкорию истеҳсолӣ дар доираи иқтисоди “сабз” диққатро ба масъулияти экологии тиҷорат ҷалб мекунад. Ин, истифодаи захираҳои барқароршаванда, коркарди партовҳо ва кам кардани таъсир ба табиатро дар бар мегирад. Ширкатҳое, ки чунин таҷрибаҳоро амалӣ мекунанд, метавонанд ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои байналмилалӣ бартариҳои рақобатӣ ба даст оранд. Дар “Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037” аҳамияти таъсиси кластерҳо ва шабакаҳои ҳамкорӣ байни корхонаҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои илмӣ ва мақомоти давлатӣ таъкид шудааст. Ин ба ҳамкорию мубодилаи дониш, технология ва захираҳо мусоидат мекунад, ки дар навбати худ раванди гузариш ба иқтисоди “сабз”-ро метезонад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки нақши соҳибкорию истеҳсолӣ на танҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва беҳтарсозии фазои иҷтимоии давлат, балки дар татбиқи иқтисодиёти «сабз» мувофиқи стратегияи иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дорад.

Дар “Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037” вазифаҳоро ба монанди “пешбурди иқтисоди “сабз” дар саноатикунории кишвар ва таҳлили ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди “сабз” дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза (органикӣ)” муайян кардааст [41].

Агар дар заминаи саноатикунории босуръати кишвар дар стратегияи зикршуда мақсад гузошта шуда бошад, ки арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатӣ тавассути рушди муносибатҳои кластерӣ дар истеҳсолоти бепартов афзоиш дода шавад. Ҳамчунин, дар стратегия мазкур чунин ишора шудааст, ки ... «диверсификасияи истеҳсолоти

кишоварзӣ дар заминаи технологияи навоарона ва таҳкими устувори занҷираи арзиши иловашудаи маҳсулот; ва ғайра» [41].

“Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037” ҳамчун воситаи индикативии банақшагирии рушди кишвар, самтҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсолиро дар ин самт далелан муайян менамояд. Дар стратегияи мазкур зарурати амалишавии тадбирҳои зерин қайд карда шудааст:

- тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди соҳаҳои растанипарварӣ, чорвопарварӣ ва моҳипарварӣ бо дарназардошти ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди «сабз»;

- афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза (органикӣ);

- тақвияти содироти маҳсулоти кишоварзии органикӣ бо ворид шудан ба низоми умумии бархӯрдории тиҷорати Иттиҳоди Аврупо (GSP+) ва Британияи Кабир (UK GSP);

- афзоиши масоҳати гармхонаҳо бо истифода аз технологияҳои муосир, боғу тоқзорҳои интенсивӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ;

- татбиқи технологияҳои «сабз» ва инфрасохтори «сабз» дар истеҳсолоти агросаноатӣ бо ҷорӣ намудани стандартҳо дар ин самт;

- ҷорӣ намудани технологияи муосири селекцияи растаниҳо ва ҳайвоноти кишоварзӣ, нигоҳдории ҳосилхезии хок, ҳифзи муҳити зист ва захираҳои об;

- васеъ ҷорӣ намудани обёрии қатрагӣ бо истифода аз технологияҳои муосир дар ҳамаи ноҳияҳои кишвар;

- ҷорӣ намудани истеҳсоли таҷҳизот барои обёрии қатрагӣ дар Тоҷикистон;

- ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори «сабз» ба соҳаи кишоварзӣ;

- тақвияти механизми субсидия додан ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои замин;;

- ташкили агрокластерҳои «сабз» дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

- рақамикунонӣ, истифодаи зеҳни сунӣ ва масъалаҳои гендерӣ дар соҳаи кишоварзӣ татбиқ карда мешаванд [41].

Тавре маълум аст, дар вилояти Хатлон дар заминаи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкории истеҳсолӣ, ба монанди ҶСК ва ҶДММ, низоми обёрии қатрагӣ ҷорӣ карда шудаанд. Ин усул аз ҷониби ширкатҳои ҶСП «Ҷунтай Хатлон Син Силу», ҶДММ «Водии Заррин» ва ҶСП «Ҷунтай Данғара Текстил Син Силу» амалӣ карда мешавад, ки дар ноҳияҳои Кӯшонӣён, Ҷалолиддини Балхӣ, Дӯстӣ, Ҷайхун, Ёвон ва Данғараи вилояти Хатлон фаъолият мекунанд. Аммо, дар соҳибкории аграрӣ истифодаи усули обёрии қатрагӣ то ҳол суст рушд мекунад. Дар ҷумҳурӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022 161 ҳазор гектар майдони боғу тоқзор мавҷуд буда, ҳамагӣ 845 гектари онро боғҳои интенсивӣ бо истифода аз усули обёрии қатрагӣ ташкил медиҳад [38, С. 118-119].

Дар маҷмӯъ, ҳаракат ба сӯйи иқтисоди “сабз” муайян кардани масъалаҳои ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолиро барои ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи экологӣ ва андешидани чораҳо оид ба ҷорӣ намудани низоми тамғагузории экологиро дар бар мегирад. Аз ин ҷиҳат, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси таҳия ва қабули лоиҳаи қонун “Дар бораи маҳсулот” масъалаи муҳим буда, давраи ҳаётии молу маҳсулот, бастабандӣ, тамғагузорӣ, ихтиёрдорӣ ва нобудсозии онро ба танзим дароварда, барои соҳибкории истеҳсолӣ роҳро барои ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди “сабз” дар фаъолияти он боз мекунад.

Таҳлили масъалаҳои ташаккули иқтисоди “сабз” дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар кишвари мо барои коҳиш додани рафтори девиантии соҳаи соҳибкорӣ бояд ки нисбати рӯзномаи сабз

чорабиниҳои кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва дарозмуддат таҳия карда шаванд.

Пеш аз ҳама, ба назари мо, дар самти рафъи норасоии иттилоот ва навсозии низоми таълими иқтисодӣ ва экологӣ дар кишвар амалҳои кӯтоҳмуддат заруранд.

Ҳап дар сари ин аст, ки мафҳуми иқтисоди “сабз” дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсоли барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз на в буда, тақвияти мубоҳисаҳои олимону коршиносони ин соҳаро тақозо менамояд. Моро зарур аст, ки огоҳии мардумро дар алоқамандӣ бо ҳокимияти қонунгузор вобаста ба иҷрои тавсияҳои Конфронси “Рио+20” ва фаҳмидани аҳамияти консепсия ва стратегияи гузариш ба иқтисоди “сабз” муҳим ва зарурӣ буд.

Вобаста ба Стратегияи рушди «сабз» таҷрибаи дигар кишварҳо дар пешбурди воситаҳо ва усулҳои банақшагирии стратегияи фаъолияти истеҳсоли ҳангоми таҳияи стратегияи рушди корхона донишҳои маҳдуд ва номукамал доранд.

Аён аст, ки амалҳои кӯтоҳмуддат барои ворид кардани соҳибкории истеҳсоли ба татбиқи Стратегияи иқтисоди “сабз” бояд ки ташаккули фарҳанги экологии рафтори соҳибкоронро дар кишвар дар бар гиранд.

Барои ин, ба андешаи мо, амалҳои зерин заруранд:

- аз нав дида баромадани нақшаҳои таълимии муассисаҳои таълимии таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии кишвар ба самти тақвияти таваҷҷуҳ ба мавзӯҳои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи сармояи табиӣ ва таъмини рушди тасаввуроти кӯдакон дар бораи инсон, ҷомеа, экология, тарзи ҳаёти солим ва соҳибкории экологӣ;
- ба стандартҳои давлатии таълимии насли нав дар ҳама зинаҳои таҳсилот ворид намудани масъалаҳои рушди устувор, аз қабيلي тағйирёбии иқлим, самаранокии энергия, истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия, амнияти экологӣ, соҳибкории экологӣ ва ғайра;

- такмили мазмуни фанҳои “Экология ва рушди устувор” ва “Иқтисоди соҳибкорӣ” дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар, бо дарназардошти принципҳои иқтисоди “сабз» ва густариши васеи таҷрибаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон оид ба тайёр кардани мутахассисон аз рӯйи ихтисоси “иқтисоди сабз”;

- паҳн кардани таҷрибаи кишварҳои пешрафта оид ба истифодаи технологияҳои экологӣ дар равандҳои истеҳсолӣ ва ғайра.

Пешбурди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иқтисоди “сабз” дар самти ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолӣ дар татбиқи афзалиятҳои соҳавии дар боби гузашта зикргардида бояд чорабиниҳои миёнамуҳлатро низ пешбинӣ намояд.

Пеш аз ҳама, ин, тавре ки дар боло қайд карда шуд, бо масъалаҳои “сабзгардонии/кабудизоркунии” кишоварзӣ ҳамчун самти самараноки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии ҷумҳурӣ алоқаманд аст. Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ, ки дар мисоли хоҷагиҳои алоҳидаи кишоварзӣ гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки технологияҳои “сабз”-и кишоварзӣ метавонанд ҳосилнокиро, хусусан, дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ, ба таври назаррас баланд бардоранд. Ҳамзамон, “кабудизоркунии” бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ, тавассути таблиғот ва паҳн кардани усулҳои пешбурди кишоварзии устувор, метавонад роҳи аз ҳама самараноки паст кардани сатҳи камбизоатӣ гардад.

Бисёрҷанбагии вазифаҳо оид ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии кишвар муносибати васеъ ва ҳамзамон, ҳамаҷонибаро ба масъалаҳои зерини рушди соҳа талаб менамояд;

- идоракунии устувори захираҳои миллии табиӣ, ки асосан аз истифодаи усулҳои экологии истеҳсолот дар соҳибкории истеҳсолӣ вобаста аст;

- истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ ва инсонӣ, устувории молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ;

- арзёбии илмӣ-методи иқтисодии сарфаи захираҳои обӣ тавассути тақмили технологияҳои обёрӣ;

- таҳияи усулҳои гузариш ба технологияҳои нисбатан пешрафтаи истеҳсолоти кишоварзӣ.

Барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар бахши аграрии кишвар бояд ки дар муайян намудани ҳолати техникӣ ва мансубияти фондҳои асосии низомҳои обёрии мамлакат, фаъолияти вазорату идораҳои масъул ҷонноку фаъолтар карда шуда, мустаҳкам намудани фаъолияти онҳо ба ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ва хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат карда шавад. Аз ин рӯ, ташкили чунин ассотсиатсияҳо зарур аст, ки имкон диҳанд, ки нисбатан самараноктар табилии соҳаи кишоварзӣ ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ба роҳ монда шуда, истифодаи технологияҳои обёрии захираҳою истифодаи оқилонаи захираҳои замин таъмин карда шуда, мушкилоти эрозия ва намакшавии хок, биебоншавӣ ва ботлоқшавӣ дар ҷараёни фаъолияти истеҳсоли ҳал карда шавад.

Дар ин замина, механизми банақшагирии индикативӣ дар ҷумҳурӣ метавонад бо таҳия ва қабули барномаи давлатии миёнамӯҳлати идоракунии захираҳои обӣ ба бунёди пойгоҳҳои обкашонӣ ва обёрӣ намудани заминҳои обёришаванда ба он оварда мерасонад, ки ҳосилнокии заминҳо баланд гардида, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ тақвият дода мешавад.

Аз нуқтаи назари мавзӯи таҳқиқотии мо, таъкид кардан муҳим аст, ки дар концепсияи иқтисоди “сабз” яке аз механизмҳои бозори ҷорӣ намудани талабот ба идоракунии муҳити зист дар ҷараёни фаъолияти соҳибкорӣ, сертификатсияи экологӣ ва тамғагузориҳои экологӣ мебошад. Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ҳама гуна ҳавасмандгардонии низоми тамғагузориҳои маҳсулоти экологӣ танҳо ҳамоно вақт метавонад дар

бозор мустаҳкам шавад, вақте ки ҳадафҳои ҳифзи табиат дар мадди аввал меистанд ва ба сатҳи баландтарини техника равона карда мешаванд.

Аз ин рӯ, ҳадафи сертификатсия ва тамғагузории экологӣ ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолӣ барои татбиқи технологияҳои “сабз” дар таҳия ва истеҳсоли чунин молҳо мебошад, ки муҳити зистро хеле кам ифлос мекунанд ва ба истеъмолкунанда кафолати бехатарии маҳсулотро барои ҳаёт, саломатӣ ва зисти онҳо медиҳанд.

Мақсади асосии тамғагузории экологӣ - аз байни гурӯҳҳои маҳсулоти якхела ҷудо кардани маҳсулоте мебошад, ки дар ҳама марҳилаҳои давраи ҳаёт ба муҳити атроф таъсири камтар мерасонад. Тамғагузории экологӣ ҳамчун яке аз намудҳои эълонияи истеҳсолкунандаи маҳсулот баромад мекунад ва метавонад шакли нишона, тасвири графикӣ дар маҳсулот дошта бошад ва инчунин, метавонад дар шакли ҳуҷҷати матнӣ, бюллетени техникӣ, эълони рекламавӣ ва ғайра пешниҳод карда шавад.

Тадбирҳою чорабиниҳои дарозмуддат оид ба пешбурди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварамон дар соҳаи иқтисоди “сабз” бояд ба масъалаи ҳифз ва истифодаи устувори сармояи табиӣ ҳамчун омили муҳимтарини истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар шароити муосир равона карда шаванд.

Дар ин замина, дар доираи механизми банақшагирии индикативӣ дар ҷумҳурӣ, ба андешаи мо, зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ Стратегияи нигоҳдорӣ ва рушди сармояи табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи дарозмуддат таҳия ва татбиқ карда шавад, ки дар он арзёбии сармоягузории зарурӣ барои таҳия ва ҷорӣ намудани механизмҳои парвариши зироатҳои алтернативӣ, бо мақсади гузариш ба истеҳсоли онҳо дода шавад.

Инчунин, бо назардошти талаботи имрӯза, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ кишвар механизми субсидия ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ пешниҳод карда

шавад. Аз ин рӯ, механизми банақшагирии индикативӣ дар ҷумҳури бояд ки муносибати мулоҳизакорона, фарқкунанда ва марҳилавӣ ба ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории истеҳсолиро бо назардошти хусусиятҳои истеҳсоли-технологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва табиӣ-географии минтақаҳои ҷумҳурии мо дар бар гирад.

Ҷанбаи алоҳидаи ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории истеҳсоли бояд ба ташаккули фондҳои махсуси молиявӣ, баҳри таъмини суботи иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ба бахшҳои калидӣ, сарфаи неруи изофии дар истеҳсолот масрафшаванда, сарфаи неруи барқ, рушди барқароршавандаи энергия ва монанди инҳо нигаронида шавад. Ба андешаи мо, дар заминаи таҷрибаи хориҷӣ ва он имконияту имтиёзҳои иқлимию экологие, ки мо дорему чун дигар кишварҳо надооран иловатан тақозо менамояд, ки дар самти иқтисодиёти сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зерин андешида шаванд;

- дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани инфрасохтори зарурии “Соҳибкории сабз” дар минтақаҳои алоҳида;

- тақвияти неруи зеҳнии сабз ва бозсозии минтақаҳои имконияти сайёҳидошта ҷиҳати ташкили манбаъҳои даромади иловагӣ ба аҳоли ва буҷети давлат;

- ташкили замина барои рушди «Саноати сабз» истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзии аз лиҳози экологӣ тоза ва дароз кардани давраи ҳаёти онҳо;

- дар фаъолияти соҳибкорӣ ҷорӣ намудани «Техника ва тенологияи сабз», ки бидуни таъсири манфӣ расонидан ба муҳити экологӣ ба рушди иқтисодиёт мусоидат менамоянд.

Дар маҷмӯъ, иқтисоди “сабз” барои соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурии мо имкониятҳои нав фароҳам меорад. Тавре натиҷаҳои Форуми иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2024 таҳти сарпарастии “Имкониятҳои нав барои рушди соҳибкорӣ” баргузор

гардида буд, татбиқи принципҳои иқтисоди “сабз” на танҳо ба беҳтар шудани вазъи экологии кишвар, балки ба ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сабз ва дар ниҳоят ба баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкории ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ мусоидат хоҳад кард [334].

Хулосаи боби панҷум.

Афзалияти асосии стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кластерикунории фаъолияти истеҳсоли ҳамчун модели ташкилии рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти миллӣ мебошад. Равиши кластерӣ ба самти рушди соҳибкории истеҳсоли метавонад самаранокӣ ва рақобатпазирии ширкатҳоро ба таври назаррас афзоиш дода, ба муҳити инноватсионӣ ва динамикии тиҷорат мусоидат кунад. Аммо татбиқи бомуваффақияти ин равиш иштироки фаъолонаи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла тиҷорат, мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои таълимиро талаб мекунад.

Дар мавриди шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон кластеризатсия ҳамчун шакли ҳамгирой самти асосии баланд бардоштани самаранокии комплекси агросаноатии (КАС) кишвар ва рушди минтақаҳои кишвар мебошад.

Айни замон, барои татбиқи равиши кластерӣ дар рушди соҳибкории истеҳсоли дар КАС заминаҳои зарурӣ мавҷуданд, ки дар шароити мусоиди агроиклимӣ ва захираҳои бойи табиӣ минтақаҳои кишвар, заминаи нисбатан рушдёфтаи қонунгузорӣ, мавҷудияти иқтидори кофӣ меҳнатӣ ва шабакаи институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии самти аграрию иқтисодӣ ифода меёбанд, аммо то ҳол ягон кластери пурраи агросаноатӣ таъсис дода нашудааст.

Имрӯзҳо, ба андешаи мо, зарур аст, ки бо дарназардошти аҳамияти махсуси кластерикунории иқтисоди миллӣ дар шароити муосир, дар ҷумҳурӣ бояд барномаи алоҳидаи давлатӣ оид ба масъалаҳои

кластерикунонии иқтисоди кишвар таҳия ва қабул карда шавад, ки дар он субъектҳои соҳибкории истеҳсоли бояд унсури асосии татбиқ бошанд.

Афзалияти дигари стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати рақамикунонии истеҳсолот ҳамчун омили таъмини бартарии рақобатии соҳибкории истеҳсоли баромад мекунад. Рақамикунонии фаъолияти истеҳсоли афзалияти калидӣ мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки самаранокӣ, чандирӣ ва рақобатпазирии ширкатҳо тавассути баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва автоматикунонии истеҳсолот, оптимизатсияи занҷирҳои таъминот, рақамисозии сифати маҳсулот, фардикунонӣ ва чандирии истеҳсолоту таъмини киберамният ба таври назаррас афзоиш ёбад. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, ҳосилнокии ҳадди ниҳии омили истеҳсолоти ҷамъиятӣ, ба монанди қобилияти соҳибкорӣ одатан меафзояд, аммо ин раванд бояд доимо бо омӯзиш, мутобиқ шудан ба шароити нав ва истифодаи технологияҳои муосир ҳамроҳ карда шавад.

Афзалияти муҳими рушди соҳибкории истеҳсоли зарурати сармоягузорӣ ба иқтисодиёти сабз ҳамчун ҳадафи стратегии рушди иқтисодиёти миллӣ баромад мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кишоварзӣ фаъолияти асосии иқтисодӣ ва манбаи даромади аксарияти аҳоли мебошад, ҷорӣ намудани амалияҳои сабз дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ афзалияти стратегӣ мегардад. Кишоварзии сабз усулҳои ба монанди обёрии қатрагӣ ва кишоварзии ҷангал пешниҳод мекунад, ки истеъмоли обро ба таври назаррас коҳиш медиҳанд ва ҳосилнокиро зиёд мекунанд. Ин усулҳо на танҳо ба нигоҳ доштани захираҳо, балки ба беҳтар шудани сифати хок мусоидат мекунанд, ки дар муҳлати дарозмуддат ба рушди устувори бахши кишоварзӣ мусоидат мекунанд.

Паҳншавии принципҳои иқтисоди сабз дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар низ аҳамияти муҳим дорад. Соҳибкории истеҳсоли

муҳаррики асосии ҷорӣ намудани технологияҳо ва усулҳои инноватсионӣ мебошад, ки ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист мусоидат мекунад. Истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар равандҳои истеҳсолот имкон медиҳад, ки истифодаи захираҳо оптимизатсия карда шавад ва партовҳои ифлоскунандаҳо кам карда шаванд. Рушди истеҳсолоти «сабз» ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади аҳоли мусоидат мекунад. Ин омилҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст. Дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши сабз ба беҳтар шудани вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад. Ҳамчунин, соҳибкории истеҳсолӣ дар доираи иқтисодиёти «сабз» ба масъулияти экологии тиҷорат диққат медиҳад ва дар татбиқи стратегияи иқтисодёти “сабз” дар Тоҷикистон нақши муҳим мебозад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

Бартариятҳо ва имкониятҳои беназири амиқ исботшудаи рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар заминаи ҷараёнҳои таъсиррасони инноватсионӣ ба мо имкон дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

1. Баррасии соҳибкорӣ ҳамчун омили махсуси истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва чун раванде дар худ ҷустуҷӯи ғояҳои нави эҷодӣ, аз нигоҳи талаботи бозор ва манфиати иқтисодӣ, ташаккули мақсадҳо ва амалигардонии ғояҳо дар корхонаи нав, бунёди чизи ҷадид, азхудкунии истеҳсолот, яъне амалигардонӣ ва татбиқи ғояву афкорро ба натиҷаи мушаххаси ғоидаовар таҷассум месозад. Рушди соҳибкорӣ мустақилияти комили хоҷагидорӣ субъектро, озодии интихоби навъи истеҳсолот (фаъолияти хоҷагидорӣ) дар ҳошияи ҳама ширкату корхонаҳо, дастрасии соддаю муассир ба истифодаи мақсадноки захираҳо ва иттилоот, танзими дурусти давлатӣ ва дастгирии пайваस्ताю самараовари давлатӣ ва монанди чунин дастгирию имтиёзҳо тақозо менамояд, ки фаъолияти соҳибкориро бидуни онҳо тақозо намудан номумкин аст. Навъ ва шаклҳои соҳибкорӣ мустақилият ва масъулиятнокии бизнесро дар ҳама самтҳо, аз он ҷумла дар таҳиясозии стратегия ва тактикаи рақобат дар раванди амалисозии ҳадафҳои миллии рушди кишвар ифода мекунанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки моҳияти соҳибкорӣ бештар дар омезиши тамоми вазифаҳои ба ӯ хос ба таври маҷмӯӣ зоҳир мегардад ва маҷмуан гуфтан мумкин аст, ки дар ягон вақту соат ягон соҳаи иқтисодӣ бидуни дастгирии институтсионалии давлат ва фароҳам овардани шароити рушд ба фаъолияти соҳибкорӣ муvвафақ шуда наметавонад [2-М, 6-М, 18-М].

2. Яке аз масъалаҳои муҳими назариявӣ методологӣ омӯзиши фаъолияти соҳибкорӣ, масъалаи асоснок гузаронидани таснифоти навъҳо ва шаклҳои он мебошад. Таснифоти дурусти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ барои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти оморӣ ва баланд бардоштани сифати корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва қонунгузорӣ доир

ба ин раванд мусоидат менамояд. Дар ин росто, муайян намудани афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам ба вазъи кунунӣ ва рушди ояндаи фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар ва ҳам ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди милли манфиатдор мебошад. Ёдовар шудан бамаврид аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи амалкардҳои истеҳсоли хизматрасонии худ озод буда, он бояд дар робита бо дастгирии бевоситаи давлатӣ ва таъмини амнияти иқтисодии кишвар роҳандозӣ гардида, тақвияти минбаъдаи он бояд ҳамчун масъалаи доимӣ қарор гирад [2-М, 16-М, 22-М].

3. Дар илми иқтисодӣ соҳибкории истеҳсолиро яке аз шаклҳои фаъол ва таъсиррасон дар таркиби иқтисодиёти кишвар ҳисоб намудан муҳим буда, он дар ташаккули рушди истеҳсолоти маҳсулотҳои ниёзи аввал ва ба содирот нигронидашуда, ҳамчунин, тақвияти равандҳои тиҷоратӣ ва барқарор намудани робитаи зичи пешниҳод ва дастрасии молу маҳсулот ба истеъмолкунандагон, харидорон ва дигар ташкилотҳои савдо ва ҳамчунин, субъектҳои бозор, ки онҳо иловатан ба мол истеҳсол ё иҷрои қору хизматрасонӣ, ба амал бароварда мешавад, ба таври индикативӣ маънидод карда мешаванд. Лекин аз нуқтаи назари сохтор, мақсад ва манфиатҳои ҳар як субъекти соҳибкорӣ дар шароити муосир, ки он ба истеҳсоли маҳсулоти ниёзи аввал нигаронида шуда, дар истеҳсоли маҳсулот, ҷустуҷӯ ва ташаккули талабот ба мол нақши калидӣ дошта, тақвияти он назорат ва дастгириҳои доимиро тақозо менамояд. Вобаста ба дастгирии доимии фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи истеҳсолот мо қомилан се марҳилаи хос ва асосиро ошкор намудем, ки он аввал аз сар гузаронида шаклҳои гуногуни пулӣ ва муносибатҳои пулӣ захиранамоӣ, истеҳсоли яъне тавлиди шаклҳои нав ва гуногуни молу маҳсулотҳои ниёзи аввал ва дар марҳалаи сеюм ба сифати мол ба бозор баровардани онҳо ба сармоя табдил додани молро ошкор намудаем, ки вобаста ба ҷараёнҳои иқтисодии иҷтимоӣ даромади соҳибкорон зиёд ва манбаи воридшавии маблағ ба буҷетро таъмин менамояд. Дар шароити

имрӯзаи Тоҷикистон вобаста андозаҳои ҷаҳонишавӣ ба рушди соҳибкории истеҳсоли ҷараёнҳои навсозӣ ва навоарӣ, прогрессҳо ва протсессҳои илмӣ-техникӣ, истеҳсоли бевоситаи молу хизматҳо, истеъмоли истеҳсолии он, инчунин фаъолияти иттилоотӣ муҳим ва зарурӣ мебошад [1-М, 2-М, 6-М, 17-М].

4. Таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисоди муосир таснифи анъанавии навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дигар тамоюли рушди тиҷоратро инъикос намекунад. Имрӯзҳо самтҳои муҳими рушди соҳибкорӣ дар маҷмӯъ масъалаҳои кластерикунонӣ, рақамисозӣ ва иқтисоди сабз мебошанд. Таъкид дар таснифоти шаклҳо ва навъҳои соҳибкории истеҳсоли дар ин самтҳо, имконияти фаҳмиши беҳтарро дар самти ҷӣ гуна, масалан, кластерҳо ба муттаҳид кардани захираҳо ва кӯшишҳо кӯмак мерасонанд, рақамисозӣ барои навоарӣ имкониятҳои нав мекушояд ва иқтисоди сабз ба муҳити устувортар ва масъулиятноки тиҷорат мусоидат мекунад, ба миён меорад. Ҳамаи ин ҷанбаҳо барои муайян намудани афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир муҳим мебошанд [17-М, 23-М, 27-М].

5. Таҷрибаи гузариши кишварҳои собиқ низоми сотсиалистӣ ба муносибатҳои бозорӣ нишон медиҳад, ки дар шароити сатҳи баланди хароҷоти транзаксионӣ ва фидусиарӣ, ки дар раванди мутобиқшавӣ ба низоми бозорӣ ба вуҷуд меоянд, дар субъектҳои соҳибкорӣ тамоюли ба рафтори девиантӣ ё ба таври дигар, дуршавии эҳтимолӣ аз вектори бозории рушд ва принципҳои рушди стратегии кишвар ташаккул меёбад. Ин як масъалаи муҳими назариявӣ ва амалии кишварҳои дорои бозорҳои рӯ ба тараққӣ мебошад, ки аҳамият ва зарурати баррасии масъалаи ҳамбастагии (пайвастшавӣ) манфиатҳои соҳибкории истеҳсоли бо манфиатҳои давлат ва аз ин рӯ, масъалаи ҷӣ гуна паст кардани сатҳи рафтори девиантӣ (аз ҳадафҳои стратегии рушди кишвар) ин намуди

соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозориро нишон медиҳад. Таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки тавсеаи амалияи банақшагирии индикативӣ дар иқтисоди миллӣ, тавассути таҳия ва қабули барномаҳои рушди давлатӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ, на танҳо татбиқи ҳадафҳои миллии рушди кишварро дар маҷмӯъ таъмин менамояд, балки соҳибкорию истеҳсолиро барои истифодаи васеи воситаи идоракунӣ, ба монанди банақшагирии тиҷорат дар муҳити тағйирёбандаи дохилӣ ва хориҷӣ ҳавасманд мекунад [18-М].

6. Таҳқиқоти рафтори девиантии субъектҳои соҳибкорӣ ё ба таври дигар, қафомонии онҳо аз меҳвари бозории рушд ва ҳамзамон, принципҳои рушди стратегияи кишвар имкон медиҳад, ки субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушд”-и иқтисодиёти миллӣ баррасӣ карда шаванд. Чунин равиши институтсионалӣ ба таҳлили субъектҳои соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки ду марҳилаи институтсионализатсияи онҳо ё ба таври дигар, ҷалб кардани онҳо ба фаъолияти ба манфиати кишвар ҷавобгӯро ҷудо кардан мумкин аст. Марҳилаи аввал - давраи ҳавасмандгардонии субъектҳои соҳибкорӣ барои иштироки фаъолона дар эҳёи иқтисоди миллӣ дар давраи аввали дигаргуниҳои иқтисодӣ мебошад, ки давлат ӯҳдадор аст, ки пеш аз ҳама ҳуқуқҳои асосии субъектҳои соҳибкориро, яъне ҳифзи моликият ва ҳуқуқи моликият, инчунин, интиҳоби озоди фаъолияти касбиро ба зимма гирад. Марҳилаи дуюм - давраи ба охир расидани вазъи бухронӣ дар кишвар ва аз ҷониби давлат таъмин намудани кафолати озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, имконияти хуб ва дастрасии соддаи истифодаи моликияти омехтаи давлатӣ, ки ба манфиати халқу миллат нигаронида шудаанд бо кафолати низоми ҳифзи иҷтимоии корфармоён ва кормандон, ташаккули низоми миллии молиявӣ ва устувори қурби пули миллӣ таъмин гардад [18-М, 21-М].

7. Тафсири субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушди” иқтисоди миллӣ имкон медиҳад, ки равишҳои

методии мавҷуда ба интиҳоби низоми афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллии муосири ҷумҳури ба низом дароварда шаванд. Дар адабиёти махсуси иқтисодӣ ба асосноккунии назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар шароити муосир равишҳои гуногуни концептуали мавҷуданд, яъне: модели назариявии идоракунии стратегии корхона; назарияи давраи ҳаёти маҳсулот; ва концепсияи муносибати бисёрфакторӣ ба омӯзиши падидаҳои иқтисодӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дод, ки дар нисбати иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои назариявии интиҳоби афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли бояд бо равишҳои назариявӣ, аз қабили назарияи иқтисодии захираҳо; назарияи афзалиятҳои рақобатӣ; назарияи инноватсионӣ; ва назарияи рушди устувор пурра карда шаванд. Бо дарназардошти ин, якчанд самтҳои афзалиятнокро барои рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо кардан мумкин аст. Аз ҷумла:

1. Рушди минбаъдаи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ;
2. Ташаккул ва рушди минбаъдаи инфрасохтори саноатӣ;
3. Дастгирии минбаъдаи соҳибкории хурду миёна (СХМ).
4. Рушди босуръати инноватсия ва технология [16-М, 18-М].

8. Тафсири субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушд”-и иқтисоди миллӣ, инчунин, имкон медиҳад, ки усули нави методӣ оид ба интиҳоби низоми афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллии муосири кишвар пешниҳод карда шавад, ки ба гурӯҳбандии бисёрсатҳии нишондиҳандаҳое асос ёфтааст, ки рушди сифатӣ ва миқдории фаъолияти соҳибкориро дар иқтисоди миллӣ тавсиф мекунанд. Рушди соҳибкории истеҳсоли ҳамчун институти асосӣ (ҳамчун ниҳоди калидӣ) дар низоми бозорӣ нишон медиҳад, ки ба он параметрҳои сифатӣ ва миқдорӣ хос аст, ки аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар шаклҳои

корхонаҳои миёна, калон ва муштарак, корхонаҳои хурд ва соҳибкории инфиродӣ вобаста аст. Чунин равиш имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории истеҳсолие, ки метавонад вазифаи “нуқтаҳои институтсионалии рушд”-ро дар иқтисоди миллӣ иҷро кунанд, муайян карда шавад, ва ин метавонад ҳамчун локомотивҳои гузариши иқтисоди миллӣ ба модели саноатӣ-аграрии рушд буда, объекти асосии дастгирии давлатӣ бошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се гурӯҳи чунин соҳибкории истеҳсолиро новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст: а) соҳибкоре, ки дар соҳаҳои анъанавии иқтисоди миллӣ машғуланд; б) соҳибкоре, ки барои худ аз ҳисоби фаъолият дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, ки ҷумҳурӣ дар захираҳо бартариҳои мутлақ дорад, афзалиятҳои муқоисавӣ ба вуҷуд меорад; в) соҳибкоре, ки тавассути истифодаи технологияҳо ва воситаҳои инноватсионӣ барои худ бартариҳои рақобатӣ эҷод мекунанд [16-М, 17-М, 22-М].

9. Тафсири субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушд”-и иқтисоди миллӣ, инчунин, имкон медиҳад, ки интиҳоби афзалиятҳои шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ асоснок карда шавад. Дар иқтисоди муосири Тоҷикистон соҳибкорони инфиродӣ шакли маъмултарини соҳибкорӣ дар Тоҷикистон боқӣ монда, дар бахши истеҳсоли низ, алаҳусус дар истеҳсолоти хурди кишвар ҳиссаи назаррасро ишғол мекунанд. Аммо, онҳо бо маҳдудиятҳои дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки метавонанд тавсеаи иқтидорҳои истеҳсолиро душвор гардонанд. Дар навбати худ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ) аз рӯи маъруфият дар кишвар ҷойи дуюмро ишғол мекунанд ва тақрибан 25%-и шумораи умумии шахсони ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. ЧДММ ба туфайли қобилияти ҷалби сармоягузорию иловагӣ ба истеҳсолот, шакли торафт маъмултар/машҳуртар барои соҳибкории истеҳсоли мегардад. Таҷрибаи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки

ҷамъияти саҳҳомии кушода (ҶСК), аз ҷумла тавассути таъсиси корхонаҳои муштарак (КМ), шакли афзалиятнок барои корхонаҳои миёна ва калони истеҳсоли мебошанд. Вобаста ба таҳқиқоти анҷомдодаи илмӣ мо муайян гардид, ки имкониятҳои, ба шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ истеҳсоли дар Тоҷикистон таъсир мерасонанд, инҳо мебошанд:

1) Имконияти дарёфти манбаъҳои маблағгузори ё имконияти таъмини дастрасӣ ба маблағгузори фаъолияти истеҳсоли;

2) Имконияти идоракунии хавфҳо.

Бо дарназардошти зарурати расидан ба ҳадафҳои миллии рушди мамлакат, шаклҳои афзалиятноки ташкилию ҳуқуқӣ соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ (ҶСК), аз ҷумла дар асоси онҳо таъсис додани корхонаҳои муштарак (КМ) бошанд [20-М, 23-М, 24-М].

10. Барои татбиқи ҳадафи чоруми миллии рушди кишвар - саноатикунӣ босуръат зарур аст, ки рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар саноат тавассути ворид кардани он ба занҷираҳои глобалии арзиши иловашуда ва навсозии имкониятҳои технологӣ, тавассути ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ амалӣ карда шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузори соҳибкорон ба соҳаҳои истеҳсоли бояд аз ҷиҳати суръати афзоиш аз сармоягузори ба бахшҳои истихроҷи иқтисод пеш гузарад. Иҷрои вазифаи гузошташуда оид ба саноатикунӣ кишвар маъноӣ на танҳо таъсиси сохторҳои нави соҳибкорӣ дар саноат, балки баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли онҳо, тадбирҳо оид ба паст кардани арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда, баланд бардоштани даромаднокии истеҳсолот, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мебошад.

Дар навбати худ, қарорҳои муҳандисии соҳибкорӣ истеҳсоли дар ҳошияи саноатикунӣ босуръат бояд ба рушди технологияҳои равона карда шаванд, ки ба маҳалликунонии истеҳсолоти инноватсионӣ бо мақсади воридотивазкунӣ ва содирот, инчунин, бартараф намудани

махдудиятҳои захираҳои хоси кишоварзии Тоҷикистон мусоидат кунанд. Дар маҷмӯъ, рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар саноати сабуки ҷумҳурӣ дорои иқтидори бузургтарини афзоиши содирот дар байни соҳаҳои саноати коркард мебошад [21-М, 22-М, 23-М].

11. Таснифоти саноати коркарди кишвар аз рӯйи сатҳи технологӣ дар асоси методологияи таҳиякардаи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР) нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар соҳаҳои пасттехнологӣ (36,4%) мутамарказ гардида, соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи баланд дар фаъолияти онҳо 2,6% ва соҳаҳои миёнаи технологии сатҳи паст 21,9%-ро ташкил медиҳанд, ки ин аз зарурати тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ барои мутамарказгардонии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои миёнаи технологиро ба миён меорад, то онҳо аввал дар соҳаи мазкур ва сипас дар содироти кишвар бартарӣ дошта бошанд. Таҳлили сатҳи технологии соҳаҳои саноати коркарди кишвар нишон медиҳад, ки оқибати тағйироти сохторӣ дар саноати коркард афзоиши ҳиссаи соҳаҳои коркарди ашёи хом мебошад, ки бо меҳнатталабии баланд ва сармояи кам, инчунин, соҳаҳои истеҳсолоти пасттехнологӣ, ки бо технологияи паст, вале сармояи баланд фарқ мекунанд, хос аст. Вобаста ба ин, дар шароити гузариш ба марҳалаҳои нави рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки саноатикунони босуръати кишвар дар доираи имкониятҳои иқтисодии давлат ба фаъолияти соҳибкорӣ ҳамоҳанг ва ҳамгиро гардида, ба воситаи тамоми воситаҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ ва техникаю технологӣ баланд бардошта шавад [21-М, 22-М, 23-М].

12. Дар Тоҷикистон вобаста ба индикаторҳои мавҷуда, таҳлили рушди бомароми фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши аграрӣ мушаххас гардида, вобастагии фаъолияти байниниҳодиро дар доираи параметрҳои табиӣ-биологӣ, пастнамоии афзоиши хавфҳои истеҳсоли тижоратӣ, тақвияти дастгирии давлатӣ пеш аз ҳама дар соҳаи суғурта бояд муқим тақвият

дода шавад. Рушди соҳибкорию истеҳсоли дар бахши кишоварзӣ метавонад ба истеҳсоли сафедаҳо ва маҳсулоти хӯрокворӣ дар асоси технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳуҷайра равона карда шавад, ки барои бартараф кардани маҳдудиятҳои захираҳои хоси кишоварзии Тоҷикистон, инчунин, баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқавории кишвар ва кушодани имкониятҳои иловагӣ барои афзоиши содироти маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат кунад. Дар ин самт дастгирии давлат бояд ба таъсиси марказҳои илмӣ-истеҳсоли оид ба коркарди таҷрибавии технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳуҷайра дар яке аз технопаркҳои таъсисёбандаи кишвар равона карда шавад [1-М, 2-М, 4-М, 7-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Таҳқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки дар заминаи ҷамъбасти хулосаҳои назариявӣ тавсияҳои амалиро чунин натиҷагирӣ кунем.

1. Қайд крдан зарур аст, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ муваффақиятҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ҳамсон набуда, балки он таносубан бо омезиши сармоягузорӣ ба инфрасохтор, технологияҳои муосир ва кадрҳо, инчунин, фароҳам овардани муҳити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ вобаста буда, тақия намудан бо имкониятҳои болозикр шартҳои зарурӣ мебошад. Таҳқиқоти назариявӣ дар соҳаи таҳияи афзалиятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар иқтисоди миллии муосири ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки пеш аз ҳама, фаҳмиши “инфрасохтори дастгирӣ”-и ин намуди соҳибкорӣ бо дарназардошти воқеияту ҳолатҳои муосир бояд васеъ карда шавад. Инфрасохтор бояд на танҳо дастгирии анъанавиро таъмин кунад, балки ба навоарӣ, рушди технологияҳои нав ва эҷоди маҳсулоти нав бо арзиши иловашуда мусоидат кунад. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои байни истеҳсолкунандагон, донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ ва стартапҳои инноватсионӣ барои мубодилаи дониш, технология ва захираҳо бояд ҳавасманд карда шавад.

2. Имрӯзҳо соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъсиси “экосистема”-и дастгирӣ ниёз дорад, ки ҳамаи иштирокчиёни занҷираи истеҳсолиро муттаҳид менамояд: истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон, дистрибюторҳо, ширкатҳои логистикӣ, муассисаҳои молиявӣ. Инфрасохтори дастгирӣ бояд барномаҳои омӯзишӣ ва бозомӯзии кадрҳо, тақмили ихтисосро барои таъмини бахши истеҳсоли бо мутахассисони зарурӣ дар бар гирад. Бояд қайд кард, ки соҳибкории истеҳсоли на танҳо “соҳаи истеҳсолот” аст, балки ҳаракати сармоя, ки арзишҳои нав эҷод мекунад, рушди соҳаҳои дигарро ҳавасманд мекунад ва воқеияти нави иқтисодиро ташаккул медиҳад. Дар ин замина, “инфрасохтори дастгирӣ” бояд ба “тақони инноватсионӣ” табдил ёбад,

ки рушди соҳибкории истеҳсолиро ҳавасманд мекунад ва барои рушд ва шукуфои имкониятҳои нав фароҳам меорад.

3. Сабабҳои асосии ҳавасмандии нокифояи соҳибкорӣ ба ғайрияти истеҳсоли ва рафтори девиантии он дар шароити муосир, бо хавфҳои баланд, норасоии маблағгузорӣ, рушди нокифояи инфрасохтор ва рақобатпазирии заиф алоқаманд мебошад. Дар ин замина, бояд тадбирҳои ҳамаҷониба оид ба ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсоли таҳия карда шаванд, ки омилҳои зеринро дар бар мегирад:

- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, аз ҷумла паст намудани гаронии андоз, вобаста ба меъёрҳои ҳавасмандгардонӣ кардани расмиёти бақайдгирию иҷозатномадиҳӣ ва маблағгузори бахши воқеии иқтисоди миллӣ бо роҳи воситаҳои содда ва дастрас;

- ҷалби сармоягузорӣ ба нақлиёт, энергетика ва коммуникатсия, ки имконият медиҳад хароҷоти истеҳсолот кам карда шавад;

- таъсиси паркҳои технологӣ ва дастгирии таҳқиқотҳои коркардҳои илмӣ;

- дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва ҳамзамон, баланд бардоштани иқтидорҳои истеҳсоли тавассути роҳи воситаҳои гуногун, дар алоқамандӣ бо бозомӯзии кормандон, дастгирии нерӯҳои содиротӣ, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ дар муқоиса бо молу маҳсулоти хориҷӣ;

- ташкили кластерҳои нави саноатӣ дар муҳити ҳамгирӣ бо зерсохторҳои КАС ва ғ.

4. Самти муҳими баланд бардоштани нақши соҳибкории истеҳсоли дар ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушди кишвар тавсеаи низоми банақшагирии индикативӣ тавассути таҳия ва қабули барномаҳои рушди давлатӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ баромад мекунад. Вобаста ба имтиёзу бартарии истеҳсоли дар сатҳи минтақаҳо ва иловатан рушди мутаवзини иқтисодиёти кишвар ба таври баробар, барномаҳои рушди

минтақаҳо қабул гардида, тавассути сенарияҳои он масоили баробарии рушд, имконияти зиёд додан ба соҳибкорон таъмин гардад. Қайд кардан зарур аст, ки афзалиятҳои калидӣ ва соҳаҳои саноату КАС аниқ муайян карда шаванд, ки дар рушди онҳо давлат аз нуқтаи назари татбиқи ҳадафҳои миллии рушди кишвар таваҷҷуҳ зоҳир мекунад ва ба ин васила соҳибкоронро барои сармоягузорӣ ба ин соҳаҳо ҳавасманд мекунад.

5. Эътирофи субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушди”-и иқтисоди миллӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои соҳавии рушди он ба манфиати иқтисоди миллӣ муайян карда шаванд. Афзалиятҳои соҳавии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба маҳалликунонии истеҳсолоти инноватсионӣ бо мақсади воридотивазкунӣ ва содирот равона карда шудаанд. Аз ин ҷиҳат, шароити мусоиди иқлими кишвар ба афзоиши истеҳсоли нахи пахта, ҳамзамон, ба афзоиши заминавии ашёи хом барои рушди саноати сабук, ки барои ин соҳаи муҳими саноат афзоиши ҳаҷми нахи пахтаи коркардшаванда дар корхонаҳои коркарди пахтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти ғавқулодда муҳим дорад, мусоидат менамояд. Афзалияти навбатии соҳавӣ ин, истеҳсоли навъҳои гуногуни маҳсулоти хурд барои бозори дохилӣ мебошад. Дар ин самт бояд соҳибкории истеҳсоли барои эҷоди иқтидорҳои нави истеҳсоли тракторҳо, мошинҳои махсус, автобусҳо, троллейбусҳо, техникаи кишоварзӣ, трансформаторҳо, аккумуляторҳо ва яхдонҳо ҳавасманд карда шавад. Афзалиятҳои сеюми соҳавии рушди соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурӣ ин, бартараф намудани маҳдудиятҳои захиравӣ (замин ва сармоя ҳамчун омилҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ), ки ба бахши аграрии Тоҷикистон хос аст, мебошад. Аз мавқеи пайваستшавии илм ва истеҳсолот дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ, имрӯз бояд ба коркарди таҷрибавии технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳуҷайра дар заминаи маркази илмӣ-истеҳсоли дар яке аз технопаркҳои дар ҷумҳурӣ таъсисдодашуда шуруъ

кард. Чунин технологияҳо метавонанд дар тиҷорати хурду миёна, ки захираҳои сармоягузорӣ ва ҳалли муҳандисӣ надоранд, ба таври васеъ истифода шаванд. Гарчанде ки технологияҳои ферментатсияи дақиқ ва кишоварзии ҳуҷайра аз бисёр ҷиҳат ба моделҳои анъанавии истеҳсол ва истеъмоли аграрӣ муҳолифанд, дар шароити захираҳои маҳдуд дар бахши аграрии иқтисоди миллӣ, онҳо метавонанд дар тиҷорати муосири аграрӣ стартап шаванд ва дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ талабот дошта бошанд.

6. Эътирофи субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли ҳамчун “нуқтаҳои институтсионалии рушди”-и иқтисоди миллӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқии рушди он ба манфиати иқтисоди миллӣ низ муайян карда шаванд. Татбиқи ҳадафи чоруми миллии рушди кишвар – саноатикунории босуръати кишвар аз давлат ва ниҳодҳои таъсиррасони он тақозо менамояд, ки дар таъсиси корхонаҳои миёна ва калони истеҳсоли дар шакли ЧДММ, аз ҷумла тавассути таъсиси корхонаҳои муштарак (КМ), ки метавонанд сармояи ватанӣ ва хориҷиро ба иқтисоди миллӣ самараноктар ҷалб кунанд, дар назар дорад. Дар навбати худ, имрӯз соҳибкории хурд дар ҷумҳурӣ бояд ба иштирок дар робитаҳои амудӣ бо корхонаҳои миёна ва калон дар асоси интиқоли технология тибқи созишномаҳои дарозмуддат барои истеҳсоли ҷузъҳо ва қисмҳои эҳтиёгӣ равона карда шавад.

7. Яке аз афзалиятҳои стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кластеризатсия мебошад, ки бояд ҳамчун модели ташкилии соҳибкории муосир дар иқтисоди миллӣ баррасӣ карда шавад. Рушди кластерҳо унсури ҷудонопазири сиёсати инноватсионии давлати муосир мебошад. Равиши кластерӣ нисбати/дар самти рушди соҳибкории истеҳсоли, метавонад самаранокӣ ва рақобатпазирӣ ширкатҳоро ба таври назаррас афзоиш дода, ба таъсиси муҳити инноватсионӣ ва динамикии тиҷорат мусоидат кунад. Маҳз ташкили кластери соҳибкории истеҳсоли имкон медиҳад, ки манфиатҳои тиҷорат, мақомоти

давлатӣ ва муассисаҳои таълимии ҷумҳурий муттаҳид карда шаванд ва бо ин роҳ шарикӣ байни давлат, иқтисод ва илмро таъмин намоянд. Дар ҳамоҳангӣ бо имкониятҳои мавҷудаи Тоҷикистони азиз масоили мубрами кластеризатсия ва диверсификатсияи истеҳсолот ва фаъолияти соҳибкорӣ барои рушди бахши воқеии иқтисодиёти кишвар ҳамчун масъалаи доимӣ ва аввалиндараҷа бошад. Бо ба инобатгирии аҳамияти махсуси кластеризатсияи иқтисоди миллӣ дар шароити муосир, дар ҷумҳурий бояд барномаи алоҳидаи давлатӣ оид ба масъалаҳои кластеризатсияи иқтисоди кишвар таҳия ва қабул карда шавад, ки дар онҳо унсурҳои асосӣ ҳангоми таъсиси кластерҳои саноатӣ ва аграрӣ бояд, ки субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсоли баромад кунанд.

8. Афзалияти дигари стратегияи рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин, рақамисозии истеҳсолот ҳамчун омили муосири ба даст овардани бартарии рақобатӣ дар бозор мебошад. Афзалиятҳои рақамисозӣ барои соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо омилҳои зерин алоқаманд аст:

- а) Баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва автоматикунории истеҳсолот;
- б) Паҳншавии васеи концепсияи “Саноати 4.0” ва таъсиси ба истилоҳ “фабрикаҳои ҳушманд”;
- в) Беҳтар кардани идоракунии занҷираҳои таъминот аз ҳисоби платформаҳои рақамӣ;
- г) Баланд бардоштани рақамикунории сифати маҳсулот;
- д) Ба даст овардани чандирии истеҳсолот;
- е) Таъмини амнияти киберӣ.

Гарчанде ки имрӯз рақамисозии соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар кишварҳо дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад, аммо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои соҳибкорӣ кишвар, барои баланд бардоштани самаранокӣ, ҳосилнокӣ ва рақобатпазирӣ дар соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ иқтисодиро

этироф мекунад. Барои дастгирии рақамисозӣ зарур аст, ки инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландхаттисос босуръат рушд ёбад. Рақамисозӣ ҳамчун афзалияти стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли дар ҷумҳурӣ ба баланд бардоштани ҳосилнокии ҳадди ниҳии омили истеҳсолоти ҷамъиятӣ, аз қабилӣ қобилияти соҳибкорӣ тавассути афзоиши дастрасӣ ба иттилоот, навоарӣ ва қарорҳои эҷодӣ, васеъ кардани имкониятҳои тиҷорат тавассути дастрасӣ ба мизочон ва захираҳои нав, пайдоиши моделҳои нави тиҷорат мусоидат хоҳад кард.

9. Омеши ёфтани омилҳои иқтисодӣ ва биологӣ дар соҳибкории кишоварзӣ, аз соҳибкории истеҳсоли илова ба талаботи ташкилотчигӣ, захираандӯзӣ ва инноватсионӣ, инчунин, донишҷӯи асосҳои оддӣ истеҳсолоти кишоварзӣ ва доштани малакаи амалии пешбурди он талаб карда мешавад. Истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамеша бисёрҷанба буда, дар шароити мухталифи ҳокӣ-иқлимӣ бурда мешавад ва аз ҳамин сабаб соҳибкории истеҳсолии кишоварзӣ бояд дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ иҷро гардад, то ба шароити мушаххаси истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қомилан мувофиқ бошад. Дар баробари ҳоҷаҳои деҳқонӣ дар соҳаи аграрии кишвар бояд агроширкатҳо ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ рушд ёбанд. Барои расидан ба ҳадафҳои ба рушд нигаронидашудаи бахши соҳибкорӣ бояд таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ ба инобат гирифта шавад, ки самаранокии бештари истеҳсолоти қалонро нисбат ба истеҳсолоти хурд дар самти ташкили “истеҳсолоти кишоварзии сабз” нишон медиҳад. Рушди устувори соҳаи кишоварзӣ маҳз дар самти ташкили “истеҳсолоти кишоварзии сабз” дида мешавад ва ҳамчун афзалияти рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишвар бояд доништа шавад.

10. Муайян кардани афзалиятҳои стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли аз нуқтаи назари кластерӣ, рақамисозӣ ва иқтисоди сабз имкон медиҳад, ки беҳтар фаҳмида шавад, ки чӣ гуна равишҳои гуногун

метавонанд ҳамкорӣ кунанд ва ба рушди тиҷорати устувор мусоидат кунанд. Кластерҳо ба муттаҳид кардани захираҳо ва кӯшишҳо кӯмак мерасонанд, рақамисозӣ барои навоварӣ имкониятҳои наф фароҳам меорад ва иқтисоди сабз ба муҳити нисбатан устувортар ва масъулиятноки тиҷоратӣ мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ҷанбаҳо барои ташаккули соҳибкории рақобатпазир ва устувор дар шароити муосир муҳиманд. Дар баробари ин, баланд бардоштани нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисоди миллӣ ва имиҷи он ҳамчун институти муосири (ниҳод) хоҷагии бозорӣ, истифодаи тадбирҳои васеи солимгардонии молиявӣ ва корхонаҳои анъанавии амалкунандаро дар ҷумҳурӣ дар назар дорад. Аз ин рӯ, дар баробари дастгирии ҷунин корхонаҳо тавассути тадбирҳои қарзӣ-андозӣ, дар ҷумҳурӣ зарур аст, ки низоми оmodасозии захираҳои инсонӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ тақвият дода шавад, масъалаҳои инжинирингӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ дар КАС актуалӣ карда шаванд ва фарҳанги ташкили тиҷорати инноватсионӣ дар байни ҷавонони кишвар васеъ карда шавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

1. Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.02.1998, №59 тасдиқ карда шудааст).

2. Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 01.10.2002, №348 тасдиқ карда шудааст).

3. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.11.2016, №503 тасдиқ карда шудааст).

4. Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2021, №169 тасдиқ карда шудааст).

5. Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 01.03.2023, №50 тасдиқ шудааст).

6. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори МНМО ҚТ 28.12.2016, №678 тасдиқ шудааст).

7. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2021, №168 тасдиқ шудааст).

8. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 01.03.2004, №86 тасдиқ карда шудааст).

9. Ведомости Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №8, с. 112.

10. Ведомости Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №8, с. 114

11. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Моддаи 278. Душанбе: 1998.
12. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 2). Қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 21. – Душанбе: 2000, с. 238.
13. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми умумӣ). Қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 17. – Душанбе: 1999, с. 226.
14. Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.10.2020, №566 тасдиқ шудааст).
15. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 2003, с. 40-41.
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи индексатсияи даромади аҳоли бо назардошти болоравии нархҳои молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ” // Народная газета. – Душанбе: 9 феввали соли 1994.
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)”. Душанбе: 2003, с. 9-10.
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғурта”. Душанбе: 1994, с. 10.
19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (аз 25.07.2005 №98, аз 12.05.2007 №259). Моддаи 7 (1) – с. 2-3
20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 10 майи соли 2002, №46; аз 26 июли соли 2014, №1107.
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аксизҳо»,
22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андоз аз даромад аз шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони шаҳравандӣ надошта»
23. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боҷи давлатӣ»
24. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инвеститсияҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

25. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти давлатии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон»

26. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин»

27. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

28. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18.03.2015 № 1194, аз 30.05.2017 № 1436 ва аз 2.01.2020 № 1684

29. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ».

30. Маводҳои оперативии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024.

31. Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, с. 9, 40-56;

32. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2012. <http://www.president.tj>

33. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2018 <http://www.president.tj>

34. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2021, <http://www.president.tj>

35. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2022 <http://www.president.tj>

36. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2024, <http://www.president.tj>

37. Стратегияи миллии рушди истеҳсол, коркарди пахта ва саноати бофандагӣ Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2040 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.12.2023, №593 тасдиқ карда шудааст).

38. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С. 118-119

39. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (СМР-2030).

40. Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040.

41. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2022, №482.

42. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

43. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо зиёиёни кишвар. 19.03.1997

44. Тафсир ба Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ.1. моддаи 124. Душанбе: 2004, с. 239.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

45. Абдугаффаров А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода экономики Республики Таджикистан к рыночному хозяйству. Худжанд: 1997, с. - 165.

46. Абдуллоев З. Организация сельскохозяйственного производства. Душанбе, «Маориф», 1996.

47. Абдусаматов С., Юсупов А.К. Развитие предпринимательства за рубежом. Худжанд: 1999, с. 123.

48. Аграрные отношения: выход из тупика. Под ред. Л.Н. Никифорова. М., 1991.

49. Азимов Я.Н., Усманов Х.М. Организационно-экономические основы интеграции промышленности Таджикистана в хозяйственный комплекс СНГ / Экспресс-информ. Душанбе: ПИО НПИ Центра, 1996, с. 27.
50. Акобиров. Ш. Производственная типология предприятий как основа для изучения территориальной дифференциации сельского хозяйства в условиях рыночной экономики // Республиканская научно-производственная конференция «Проблемы экономического устойчивого развития АПК Таджикистана». Душанбе, 2003, с. 94-96.
51. Актуальные проблемы становления и развития предпринимательства в Таджикистане. // Коллектив авторов под общей редакцией д.э.н., профессора Джурабаева. Душанбе: «Ирфон», 2003, с. 94.
52. Алле М. Условия эффективности в экономике. М.: Наука для общества. 1998, с. 299.
53. Аминов Х.И. Закономерности и тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан. СПб.: Изд-во СПбГЭУ. 2018, с. 15-23.
54. Аминов Х.И. Закономерности и тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан. СПб.: Изд-во СПбГЭУ. 2018, с. 230
55. Амосов А. Проблемы занятости, оплаты труда и регулирование цен // Экономист. 2003, №4, с. 66-70.
56. Анташов В.А. Опыт стратегического внутрифирменного планирования за рубежом. Минск., Бел НИИНТИ, 1984.
57. Афанасьев В. Человек в управлении обществом. М.: Политиздат. 1977, с. - 382.
58. Бакетт М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. -М.: Агропромиздат. 1989, с. 464
59. Балабанов Б., Умрикулов С. Территориальная организация АПК и ее особенности в горной местности. Душанбе, «Дониш», 1991
60. Баландин Ю.С. Крестьянское хозяйство. Москва:

Агропромиздат. 992, с. 80.

61. Бегматов А., Фузайлов С. Аграрная реформа: какой она видится? – «Народная газета» аз 16 апрели с. 1992, с. 3-5

62. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ. 4-е изд. М.: Дело – Лтд. 1994, с. 687

63. Блинов А.О. Малое предпринимательство. М.: Экономика. 1998, с. 290.

64. Борисов А. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир. 2000, с. 892.

65. Борсученко Э.И., Еромашенко Н.Н. Формы предпринимательства за рубежом. Киев: 1991, с. 114.

66. Буздалов И.Н. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства. Москва «Колос». 1966, с. 390.

67. Буздалов И.Н., Крылатых Э. Н. и др. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития. — М.: Наука, 1993, с.- 275.

68. Бусыгин А.В. Предпринимательство. Основной курс. М.: Инфра-М. 1997, с. 609.

69. Бусыгин А.В. Предпринимательство: начальный курс. М. 1992, с. 7.

70. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс. 1984, с. 367.

71. Виленский А. Региональные аспекты развития малого предпринимательства в России. М.: Реформа. 1996, с. 68.

72. Гайдар Е. Государство и эволюция: как отделить собственность от власти и повысить благосостояние россиян. СПб.: 1997, с. 216.

73. Гафуров Х. Таджикистан на рубеже и в 21 веке. Президент Эмомалӣ Рахмон и подъем экономики. Душанбе. 1999, с. 214.

74. Глущенко Е.В., Купцов А.И., Тихонравов Ю.В. Основы предпринимательства. М.: Наука, 1996.

75. Горфинкель В.Я., Поляк Г.Б., Швандар В.А. Предпринимательство. М.: Банки и биржи: Юнити, 1999.

76. Грачева М.В., Кулагин А.С., Симаранов С.Ю. Инновационное

предпринимательство, его риски и обеспечение безопасности. М.: АНХ, 2000, с. - 144.

77. Грядов С.И. Предпринимательство в АПК. М., Колос, 1997

78. Лукасян Г.М. Экономическая теория. 2-изд. Питер. 2007, с. 428.

79. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс. 1979, с. 406.

80. Давлатов И., Исматов Б., Ҳабибов С., Иқтисоди бозорӣ. Душанбе. 1994, с. 51-52

81. Демографическая ситуация и формирование общего рынка труда государств-участников СНГ. М.: Финстатинформ. 2001, с. 190.

82. Джини К. Логика в статистике. М.: Статистика. 1973, с. 127.

83. Дмитриев М., Аманджанов Р. Меры экономической политики в обеспечении стратегических целей страны по ускоренной индустриализации. Душанбе. 2022. с.9, 70-71.

84. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. М.: ФАИР-ПРЕСС. 1992, с. 91.

85. Зомбарт В. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека / Пер. с нем.; изд. подгот. Ю.Н. Давыдов, В.В. Сапов. М.: Наука. 1994, с. 148-149.

86. Иванов Ю., Русинов Ф.М. Рынок, предпринимательство, кадры. М.: РАУ. 1992, с. 82, 134.

87. Индикаторы цифровой экономики: 2020: статистический сборник / Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневский, Л.М. Гохберг и др. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: НИУ ВШЭ. 2020. с. 360.

88. Исаенко Н.П. Основы классификации производственных типов. В кн.: Природное и сельскохозяйственное районирование СССР. М. Изд-во МГУ. 1974, с.168-202.

89. Исингарин Н. Проблемы экономической интеграции в СНГ - М.: Экономика, 1998, с. 95.

90. Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. Душанбе: Конуният.1998, с. 16-45.
91. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. 1975, с. 23-27
92. Карлофф Б. Деловая стратегия. М., Экономика. 1991.
93. Карпенко, Е. М. Промышленная политика и промышленное развитие: взаимосвязь и взаимообусловленность / Е. М. Карпенко, К. В. Шестакова. Минск: БГУ. 2022, с. 183 с.
94. Карпиленко Н.А. Социально-экономические условия развития крестьянских (фермерских) хозяйств. М.: Агропромиздат. 1997, с. 380.
95. Кашанина Т.В. Предпринимательство (правовые основы). М.: Юрид. Литература. 1994, с. 156.
96. Каюмов Ф.К. Эффективность агропромышленного комплекса в условиях перехода к рынку: общие и региональные проблемы. М., ЧПО «Полигран». 1992, с. 160.
97. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. / Под общ. ред. А. Милейковского. М.: Прогресс. 1978, с. 494.
98. Кенз Ф. Избранные экономические произведения. М.: 1960, с.98-125.
99. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. М.: Ассоциация авторов и издателей. ТАНДЕМ: Издательство ЭКМОС. 1998, с. 448.
100. Колесникова Л.А. Предпринимательство и малый бизнес в современном государстве: управление развитием. М.: Новый логос. 2000, с. 290.
101. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. Душанбе. 2004, с. 15.
102. Комилов С.Д., Каюмов Н.К., Нурмахмадов Н. «Стратегия движения к рыночной экономике». Душанбе. 1998, с. 14-15.
103. Комилов С.Дж., Шарипов Б.К., Шодибеки Сафар. Совершенствование управления инновационным развитием

золотодобывающих предприятий. Монография. Душанбе, филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе. 2024, с. 212.

104. Комилов С.Дж., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. Душанбе. 2004, с. 42-44.

105. Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К. Основы развития инновационной деятельности предприятий. Душанбе: Ирфон. 2004, с. 25-27.

106. Комилов С.Ч., Алиева Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди ҷамоияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ). Душанбе: Ирфон. 2008, с. 25.

107. Комилов С.Ч., Қаюмов Н.Қ., Нурмаҳмадов Н. «Стратегияи ҳаракат ба сӯи иқтисоди бозорӣ». Душанбе. 1998, с. 14-15.

108. Костяев В. Махматзин А.Р., Семин А.Н. Основы теории аграрного рынка. Екатеринбург. 1996, с. 156с.

109. Котлер Ф. Основы маркетинга / Перевод с английского-М.: Прогресс. 1992, с. 733.

110. Коуз Ф. Фирма, рынок и право. Пер. с англ. М.: Прогресс. 1993.

111. Курбанов Т.Х. Интеграционные сообщества на постсоветском пространстве: Уч. пос. Душанбе: НПИ Центр. 2002, с. 33.

112. Курс предпринимательства / Под ред. проф. В.Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швандара. М.: ФИНАНСЫ-ЮНИТИ. 1997, с. 210.

113. Лисин В.С., Бухвальд Е.М. Собственность и предпринимательство в переходной экономике современной России. М.: Высшая школа. 1999, с. 136.

114. Львов О.М. Вексель как средство платежа и кредита, его практическое применение. М., Финансы и статистика. 1992.

115. Маводҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси саҳми баҳши хусусӣ, бахусус дар баҳши саноати коркард: таҳлил ва тавсияҳо. Душанбе, 2015, с 14-17.

116. Магомедов Ш.М. Экономико-организационные основы

развития предпринимательства в России. М.: Финансы. 1993.

117. Мадаминов А.А. Некоторые аспекты устойчивого развития АПК Таджикистана. Душанбе. 2001, с. 15-16.

118. Мадаминов А.А. Арендно-переходная форма создания фермерских хозяйств // НИИ центр. Душанбе. 1997, с. 4. (информ.л.№14).

119. Макконнелл Р., Брю Л.С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т. - М.: Республика. 1992, с. 394.

120. Макрак В.А., Новицкий А., Чесноков А. Предпринимательство и налоговая система России. М.: 1996.

121. Макс Вебер. Избранные произведения: Пер. с нем.; общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предис. П.П. Гайденко; коммент. А.Ф.Филиппова. М.: Прогресс. 1990, с. 84

122. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.23, с. 571.

123. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс. 1993, с. 245.

124. Махкамов Б.Б. Инновационное развитие текстильной и швейной промышленности Таджикистана / Б.Б. Махкамов; под общ. ред. д.э.н., проф. А. Рауфи и к.э.н., доц. Рабиевой Т.М. Душанбе: Дониш. 2022, с. 162.

125. Маҳмад Забир Р. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Душанбе. 2018, с. 392.

126. Маҷмуи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. Душанбе. 2011.

127. Мединский Л., Шаршукова Инновационное предпринимательство. М.: ИНФРА-М. 1997, с. 138.

128. Мессенгиссер М. Экономическая сущность предпринимательства. М.: Наука. 1998, с. 178.

129. Морозов М.А., Морозова Н.С. Подходы к оценке соответствия образовательных программ профессиональным стандартам // Высшее образование сегодня. 2017, №10, с.13-17.

130. Мочерный С.В., Некрасова В.В. Основы организации предпринимательской деятельности. М. 2006, с. 29-58;
131. Мухаббатов Х.М. Природно-ресурсные потенциалы горных регионов Таджикистана. Москва. 1999, с. 265.
132. Назаров А. Асосҳои агробизнес. Хуҷанд. 2000, с. 7.
133. Назаров Т.Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество. Душанбе. 2007, с.32;
134. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество. Душанбе: УИ МИД РТ. 2001, с. 250.
135. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Издательство «Дело». 2003, с. 260.
136. Налоги и налогообложение. 6-е изд. / Под редакцией М.В. Романовского, О.В. Рублевской. Питер. 2007, с. 259-263
137. Общая экономическая теория (политэкономия) / Под ред. В.И. Видяпина, П. Журавлевой, В.В. Громыко и др. М.: РЭА им. В. Плеханова. 2000, с. 215.
138. Омельченко Е.В. Производственное предпринимательство в России: оценка эффективности. М.: Экономика. 2002, с. 186.
139. Омельченко Е.В. Роль предпринимательства в модернизации экономики. М.: ИКАР. 1997, с. 156.
140. Омори солонаи ФИБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2020, с.328-329 /Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2020, с 273-274.
141. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Душанбе, 2000, с. - 167.
142. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Душанбе, 2007, с. – 279.
143. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Душанбе: 2003, с. 224
144. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Душанбе: 2004, с. 173.

145. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, с. 231-232.
146. Организация и экономические основы фермерского хозяйства: Учебное пособие /Под общ. ред. С. И. Грядова. М.: 1992, с. 205.
147. Основные показатели внешнеэкономических связей Республики Таджикистан. Душанбе. 2004, с. 370-376.
148. Основы предпринимательского дела. Благородный бизнес / Под ред. Осипова Ю.М. М.: МГУ. 1992, с. 175.
149. Павлюк Н.Я. Свободное предпринимательство в России: социология становления. СПб: Политехника. 1998, с. 183.
150. Пириев Дж.С. Развитие и размещение производственной инфраструктуры агропромышленного комплекса Таджикистана. Душанбе. 1993.
151. Пириев Дж.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства Таджикистана в рыночных условиях. Душанбе. 2003, с. 216.
152. Пиров С.Р. Проблемы повышения эффективности использования орошаемых земель в хлопковом комплексе Таджикистана. Проблемы эффективности производства. Т.7. Душанбе, «Дониш». 1983, с. 145-163.
153. Подобай Н.В., Тимошенко Н.А. Теория и практика организации производственного предпринимательства в России: монография. Брянск: Издательство брянский ГАУ. 2017, с. 261.
154. Портер М. Международная конкуренция. М.: Международные отношения. 1993, с. 75.
155. Предпринимательство /Под ред. В.Я. Горфинкеля, Г.Б. Поляка. 5-е изд., перераб. и доп. М. 2010, с. 687.
156. Предпринимательство и власть: проблемы взаимодействия. М.: ИЭ РАН. 1994, с. 167.
157. Предпринимательство. Под ред. М. Лапусты. М. 2002, с. 520.
158. Рауфӣ А. Бо ваҳдат ба бозор. Душанбе: Дониш. 2006, с. 161-162.

159. Рауфӣ А. Конкурентная экономика / Под общ. ред. д.э.н., профессора О.Б. Бобоева. Душанбе, Дониш. 2014, с. 214.
160. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2003, №1.
161. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан / Р.К. Рахимов. Душанбе. 2012, с. 812.
162. Раҳимбердӣ Ф. Асосҳои соҳибдорӣ. Маводи таълимӣ. Душанбе: Ирфон. 2009, с. 82.
163. Регионы Таджикистана. Статистический сборник. Душанбе. 2007, с. 114-117.
164. Республика Таджикистан на пути к открытой экономике: очерки институционального анализа. Под общей редакцией д.э.н. Саидмуродова Л.Х. Душанбе. Ирфон. 2008.
165. Российский статистический ежегодник / Госкомстат России. М.: 2001, с. 660.
166. Рюттингер Р. Культура предпринимательства. М.: ЭКОМ. 1992, с. 116.
167. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики / Л.Х. Саидмуродов. - Душанбе: Дониш. 2021, с. 64, 79, 113, 414.
168. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Душанбе: Ирфон. 2005, с. 41.
169. Сей Ж.Б. Трактат о политической экономии. М.: Экономика. 1986, с. 148-149.
170. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. 2008, с. 5, 323-327
171. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / Антология экономической классики. В 2-х том. Т.1. М.: Эконов. 1991, с. 87.

172. Современные Соединенные Штаты Америки. М.: Политиздат. 1988, с. 540-542.
173. Солномаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Кумитаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2003, с. 211-215.
174. Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы. М. 1994, с. 80.
175. Стратегическое планирование в промышленных корпорациях США. М., Наука. 1990.
176. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Душанбе. 2021.
177. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран. Введение в теорию, практику и политику. Перевод с англ. Макеева В.А. Под редакцией Слуцкого А.М.: Экономическая школа. 1995, с. 431.
178. Усманова Т.Д. Формирование и развитие рынка труда в переходной экономике Таджикистана.: Душанбе. 2005, с. 51.
179. Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Монография. Душанбе, Ирфон. 2017, с.22-41.
180. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. Душанбе: Ирфон. 2002, с. 136.
181. Фелью М. Предпринимательство - это свобода / Пер. с исп. М.: Машиностроение. 1992, с. 175.
182. Филатов В.В., Кудрявцев В.В., Родинова Н.П. и др. Проектирование бизнес-процессов предприятий пищевой и перерабатывающей промышленности. Учебник, с грифом УМО – Москва, ЗАО «Университетская книга». 2019.
183. Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2008. Душанбе. 2008, с. 1-194.
184. Формирование и развитие крестьянских (фермерских) хозяйств. Методические рекомендации. (Авторы – Агашкова Н.В., Серов В.М.). Орел. 1993, с. 97.

185. Хабибов С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно-финансовой поддержки и развития). Душанбе, Ирфон. 2006, с. 130.
186. Хоскинг А. Курс предпринимательства / Пер. с англ. М.: Международные отношения. 1993, с. 204.
187. Хушвахтов И., Шарифов Э., Бегматов А. Комплексы агросаноатии Тоҷикистон. Душанбе. 1985, с. 12-13.
188. Чаянов А.В. Избранные произведения. Сост. В.Б. Муравьев. М.: Современник. 1989, с. 465.
189. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. М.: Кооп. Изд-во. 1925, с. 77.
190. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. М.: Экономика. 1989, с. 492.
191. Чаянов А.В. Оптимальные размеры земледельческих хозяйств. М.: Высший семинарий сельскохозяйственной экономики и политики. 1922, с. 42.
192. Шамхалов Ф.И., Котилко В.В. Предпринимательство России: регионально-отраслевой аспект. М.: Экономика. 1997, с. 276.
193. Шамхалов Ю.И. Новое российское предпринимательство. М.: Экономика. 1994, с. 350.
194. Шестаков А.В. Предпринимательская деятельность. М.: Дашков и Ко. 2000, с. 148.
195. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс. 1982, с. 154-175
196. Экономика сельского хозяйства //В.А. Добрынин; А.В. Беляев, П.П. Дунаев и другие; Под общей редакцией В.А. Добрынина; Учебник, 3-е изд. перераб. и доп. М.: Агропромиздат. 1990, с. 476.
197. Экономикс: Англо-русский словарь-справочник / Э. Доллан, Б.И. Домненко. М.: Лазурь. 1994, с. 211.
198. Экономическая теория: Учебник. Изд. исп. и доп./Под общ. ред. Академика В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. М., 2008, с. 193.

199. Энциклопедия предпринимательства. М.: Изд-во Проспект. 2002, с. 292.
200. Эргашев А., Мухадбердиев Ҳ. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиқтисод). Душанбе. 2003, с. 282-290, 341-342.
201. Эргашев Р.Х. Система регулирования рынка сельского хозяйства Таджикистана. Душанбе, «Ирфон». 1997, с. 226.
202. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. М.: Олимп-Бизнес, 2001.
203. Яковлев В.М. Конструктивное предпринимательство. М.: 1994, Экономика, с. 154.
204. Ястребова О.К. Введение в агробизнес. М.: Издательство МГУ. 1994, с. 112.
205. Helble M., Shepherd B. Leveraging Services for Development. Prospects and Policies. ADB Institute 2019, pp. 17-42.
206. Pahariya N.C. Import Substitution and ExportPromotion as Development Strategies / N.C. Pahariya // Brief-ing Paper. TDP 7/2008.

Мақола ва маърузаҳо:

207. Аверкиев А. И. Методические основы развития и использования технического потенциала сельскохозяйственного производства. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2000, №1, с. 17-21
208. Алишоев Х.Х., Рахимов М.А. Роль производственного предпринимательства в развитии национальной экономики // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2020, №4-1(33), с. 148-154
209. Андрейчук В. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве. М.: //Экономика. 1993, с. 208.

210. Ашуров А. Промышленная политика РТ в условиях перехода к рыночным отношениям // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2000, №4, с. 18-33.

211. Ашуров И.С. Қарзҳои хоҷагӣҳои пахтакор: сабабҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2007, №3, с. 105-122.

212. Ашуров И.С. Қарзҳои хоҷагӣҳои пахтакор: сабабҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2007, №3, с. 105-122.

213. Бекматов А., Фузайлов С. Аграрная реформа: какой она видится? «Народная газета» от 16 апреля 1992, с. 3.

214. Беленький Л. Новые возможности объединений. // Экономика и жизнь. 1995, №17.

215. Бердина М.Ю., Бердин А.Э. Производственное предпринимательство в системе экономического комплекса страны / Инновационные научные исследования в современном мире: теория, методология, практика: Сборник научных статей по материалам IV Международной научно-практической конференции, Уфа. 2020, с. 11-18.

216. Биндар Л. Социальные обязательства государства: гарантии и реалии // Человек и труд. 2002, № 1, с. 31-34.

217. Блохин А. Институциональный аспект анализа цены российских реформ // Проблемы прогнозирования. 2001, № 1, с. 116-120.

218. Боев В. Проблемы развития реформы в АПК // Экономист, 1993, №1.

219. Болотова Ю. Поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей в США. // АПК: экономика, управления. 2001, №4, с. 38-40.

220. Бугаев А. Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии истеҳсолот дар баҳши аграрии иқтисод. // Маҷаллаи байналхалқии кишоварзӣ. 2004, №4, с. 18.

221. Булатов А., Мацкуляк И. Фермерское хозяйство в новой системе земельных отношений //Российский экономический журнал. 1992, №9.
222. Вахидов В.В., Гафуров Х., Умаров Х.У. Хлопководство – прошлое, настоящее и будущее. //Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2003, №1, с.41-66.
223. Веселовский М.Я., Никонорова А.В. Управление инновационным процессом и особенности внедрения инноваций// Вопросы новой экономики. 2014, №2(30), с. 60-67.
224. Веселовский М.Я., Погодина Т.В. Цифровые технологии и их влияние на инновационное развитие регионального промышленного комплекса // Вопросы региональной экономики. 2019, №1(38), с. 21-26.
225. Войтюк М.М. Инновационные аспекты несельскохозяйственной деятельности в сельских территориях. //Достижения науки и техники АПК. 2008, №2, с. 25.
226. Вольский А. Инновационный фактор обеспечения устойчивого экономического развития // Вопросы экономики. 1999, №1, с. 4-12.
227. Воробьев И. Факторы устойчивого развития сельскохозяйственного производства // Экономист. 2003, №4, с.13-15.
228. Восколович Н. Формирование цены рабочей силы на рынке труда переходного периода // Человек и труд. 2000, № 1, с. 84-87.
229. Вохидова В.В., Гафуров Х.Г., Умаров Х.У. Хлопководство: прошлое, настоящее и будущее. Газетаи чумхурият, 2004, №8.
230. Ганиев Т.Б. Аграрные преобразования: достижения и трудности. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1999, №1.
231. Гафуров Х. Таджикская модель развития // АПК: Достижения науки и техники. 1997, №6, с. 46-48.
232. Глазунова И.А. О проблеме диспаритета цен между сельскохозяйственными и другими отраслями. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 2000, №11, с. 14-16.

233. Глобальные производственные системы: инвестиции и торговля в интересах развития // Доклад о мировых инвестициях. 2013. ЮНКТАД.
234. Городецкий А. Об основах институциональной трансформации (теоретический аспект) // Вопросы экономики. 2000, №10, с. 118-133.
235. Государственная политика не должна быть антисоциальной // Человек и труд. 1999, - № 7, с. 26-30.
236. Грядов С, Дозорова Т. Эффективность производства в фермерских хозяйствах. //АПК: экономика и управление. 1998, №6, с. 15-16.
237. Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода // Вопросы экономики. 2001, №2, с. 108- 124.
238. Джабаров А. Реформа системы социальной защиты в Республике Таджикистан // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, № 2, с. 19-27.
239. Долгов С.И. Бизнес-образование и подготовка специалистов для внешней торговли // Российский экономический журнал. 1998, № 2, с. 21-25.
240. Жичкин К., Липатова Н. Государственная поддержка личных подсобных хозяйств. //АПК: экономика, управления. 2007, №8, с.- 41
241. Забиров Н.Х. Проблемы налоговой и финансово-кредитной системы предпринимательства в переходной экономике Таджикистана // Экономика и финансы. 2004, № 2, с. 50-54.
242. Земля Таджикистана получит своего хозяина //Бизнес и политика. 1999, 17 июля.
243. Зинченко А. Предпринимательство в сельском хозяйстве //АПК: экономика, управление. 1993, №4.
244. Зиядуллаев Н. Экономика стран Содружества в условиях глобализации // Вопросы экономики. 2002, № 3, с. 113-123.

245. Иванова В.О. Статистический обзор и современные проблемы производственного предпринимательства // Российское предпринимательство. 2018, Том 19, № 10, с. 3041-3056.

246. Исайнов Ҳ.Р. Истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ дар доираи рушди устувори иқтисодӣ / Ҳ. Р. Исайнов, У. Ҳ. Казокзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. №5. с. 32-42.

247. Каримова, М.Т. Агропищевые кластеры в рамках обеспечения продовольственной безопасности страны / М.Т. Каримова, С. Маджидзода // Экономика Таджикистана. 2022, №4-1, с. 51-56.

248. Качура П. Малое предпринимательство: сущность и трудности становления // Вопросы экономики. 1991, №8, с. 76-78.

249. Кашепов А. Российский рынок труда: проблемы формирования, перспективы // Общество и экономика. 1997, №7, с. 94-108.

250. Каюмов Н. Меры по стимулированию экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2000, №1, с. 47-59.

251. Каюмов Н.К. Необходимость и экономические механизмы ускорения темпов экономического роста в Таджикистане / / Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2004, №3.

252. Каюмов Н.К., Довгялло Я.П. Роль инноваций в развитии экономики Республики Таджикистан // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2023, Т.17, №1(43), с. 29-49.

253. Ковалева С.В., Степанова С.А. Необходимость развития производственного предпринимательства как базиса национальной экономики / Становление и развитие предпринимательства в России: История, Современность и перспективы. Сборник материалов ежегодной международной научно-практической конференции (г. Смоленск, 2 июня 2017 года). Москва, 2017, с. 88-89.

254. Коваленко Н.Я. Экономическое регулирование рыночных отношений в сельском хозяйстве. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 1997, №5, с. 22 -23.

255. Кодирзода Д.Б. Государственное регулирование и повышение эффективности управления сельскохозяйственными организациями / Д. Б. Кодирзода, Е.Н. Ялунина, К.Х. Барфиев [и др.]; Таджикский национальный университет; Уральский государственный экономический университет. Душанбе, Ирфон. 2023, с. 294.

256. Комилов С.Дж. Мировой опыт развития государственных корпораций / С.Дж. Комилов, А.А. Тошпулотов // Вестник евразийской науки. 2020, Т. 2, №1, с. 48.

257. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития / С.Д. Комилов. Душанбе: Ирфон. 2019, с. 278.

258. Комов Н. Регулирование земельных отношений // Экономист, 1994, №4, с. 21.

259. Константинов С.А. Новый подход к определению критерия эффективности сельскохозяйственного производства. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2000, №3, с.23-28.

260. Котляр Э. Предпринимательский климат в России. //Деловой мир. 1993.

261. Лукьянова Е.В. Сельское предпринимательство: традиции и перспективы // Международный сельскохозяйственный журнал. 2003, №2, с. 33.

262. Магомедов А.Н., А. Оверчук. Государственное субсидирование как фактор повышения конкурентоспособности сельского хозяйства США. //АПК: экономика, управления. 2007, №8, с. 61

263. Маджидзода С. Кластерная политика: концепция, принципы и практическое применение // Экономика Таджикистана. 2024, №4, с.176-184.

264. Милосердов В.В. Аграрный вопрос: чему учит американский опыт // АПК: экономика, управление. 1993, №4, с. 24.

265. Митюхина В.С., Бузулуцкая М.В. Структура и содержание производственного предпринимательства / Коммерция и сервис:

проблемы и перспективы развития: Сборник материалов по итогам Всероссийского конкурса на лучшую научно-исследовательскую работу студентов. Москва. 2021, с. 242-248.

266. Мочерный С.В., Некрасова В.В. Асосҳои ташкилии ҷаъолияти соҳибкорӣ. М., 2006, с.64.

267. Муминова, Ф.М. Достижения в развитии предпринимательства за годы независимости // Таджикистан и современный мир. 2016, № 3(53), с. 132-141.

268. Назаров Т. Таджикистан: некоторые проблемы экономического развития и международного сотрудничества на пороге XXI века // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2000, № 1, с. 17 – 20.

269. Низамова Т.Д. Методические подходы к определению экономической эффективности реструктуризации промышленных предприятий / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014, № 2/10-1(152), с. 15-23.

270. Низамова Т.Д. Опыт зарубежных стран по созданию и развитию инновационных кластеров / Т.Д. Низамова, Н.Х. Бобосодикова // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. 2019, № 4(258), с. 45-49.

271. Низамова Т.Д. Проблемы и перспективы развития национальной промышленности: отраслевой и региональный аспекты / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014, № 2/11(155), с. 60-66.

272. Низамова Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014, № 2/1(127), с. 78-84.

273. Низомова Т.Д. Саноатикунонии босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Т.Д.

Низомова, Ҷ.Р. Раҳмонов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022, №2(78), с. 134-149.

274. Никифоров Е. Эффективность кооперации: ее составляющие и критерии //АПК: экономика, управление. 1996, №4,

275. Никонов А. Предмет исследований - труд земледельца. // Наука и жизнь. 1998, №5, с. 28-32.

276. Носиров Р., Шукуров И.Ш. Кооперирование дехканских (фермерских) хозяйств. //Актуальные проблемы развития агропромышленного комплекса республики. тез. докл. Душанбе. 2000, с.25-26.

277. Обидов Ф.С. Анализ современного состояния малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг в Республике Таджикистан / Ф. С. Обидов, Д. М. Пирназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017, №2/5-2, с. 46-49.

278. Обидов Ф.С. Инвестиционные риски: понятие, классификация, методы оценки и способы снижения / Ф.С. Обидов, М. Шохруз // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018, № 10, с. 33-38.

279. Обидов Ф.С. Концептуальные основы исследования предпринимательства как фактор экономического роста / Ф.С. Обидов, К.К. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013, №2/7(123), с. 3-8.

280. Пестрякова Т.П. Инвестиционная стратегия крестьянских хозяйств. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 1997, №8, с. 25-26.

281. Петриков А. Дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар КАС ва рушди деҳот //АПК: экономика, управление. 2001, №3, с. 12-13.

282. Половинкин П.Д., Савченко В.Е. Проблема определения экономической сущности и содержания предпринимательства // Вестник Московского университета. Сер. Экономика. 1996, №12, с. 12-17.

283. Понус Ю.В. Энергия и продукты // Агроэкономическая наука-производству, часть II – М: МГАУ, 1997.

284. Рахимзода Ш., Сайдалиева П.А. Факторы и условия эффективного развития и размещения предприятий винодельческой отрасли Таджикистана // Экономика Таджикистана. 2024, № 3, с. 62-71.

285. Рахимов Р.К. Критерий инновационного развития экономики Республики Таджикистан // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2017, №3(4), с. 53-63.

286. Рахимов Р.К. Методологические и методические вопросы исследования проблем экономического сотрудничества Таджикистана с зарубежными странами // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: Экономика и политология. 1997, №1-2, с. 12.

287. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003, №1, с. 39.

288. Рахимов Р.К. Социальная политика Республики Таджикистан в условиях переходной экономики // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2000, №2, с. 96-149.

289. Рахимов Р.К. Теоретические вопросы стратегии развития экономики РТ в переходный период // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2001, №2, с. 55-75.

290. Раҳимбердӣ Ф. Асосҳои соҳибкорӣ. Маводи таълимӣ. Душанбе, 2009, с. 38-47.

291. Романенко А. Основные направления стабилизации экономики аграрного сектора // Экономист. 1994, №9, с. 9.

292. Руководство по переходу от традиционного к органическому земледелию /Экономическое развитие в Центральной Азии посредством

продвижения бизнес посреднических организаций и МСП в перерабатывающем секторе. Центральная Азия, 2014, с.58.

293. Саидмуродзода Л.Х. Джураева Х.Х. Пространственно-отраслевой анализ структуры предпринимательства в Хатлонской области // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2021, №1-4-2(92), с. 112-118.

294. Саидмуродзода Л.Х., Субхонзода И.С. Модели внешнеторговой стратегии развития предпринимательства в лёгкой промышленности Таджикистана // Экономика Таджикистана. 2024, №3, с.21.

295. Серов В. У фермерства есть будущее // Земледелие. 1994, №3.

296. Синяускас Н.А. Кластеризация трансграничной интеграции мезоэкономического пространства // Н.А. Синяускас. Вестник Северо-Осетинского государственного университета им К.Л. Хетагурова. 2013, №4, с. 476.

297. Собирзода Н.М. Государственное регулирование и повышение эффективности управления сельскохозяйственными организациями / Д.Б. Кодирзода, Е.Н. Ялунина, К.Х. Барфиев, Н.М. Собирзода; Таджикский национальный университет; Уральский государственный экономический университет. Душанбе: Ирфон. 2023, с. 294.

298. Собирзода Н.М. Самтҳои асосии таҳияи стратегияи рушди инноватсионии баҳши кишоварзии Тоҷикистон / Н.М. Собирзода, Д.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022, №4, с. 11-17.

299. Собиров Н.М. Система управления конкурентоспособностью организации / Н.М. Собиров, К.Х. Барфиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014, № 2/5(141), с. 294-298.

300. Соколов Н.А. Залог земли: противоречия и пути преодоления. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 1997, № 2, с. 36-37.

301. Солехзода А.А., Имомербекوف Ф.М. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2017, № 3(4), с. 72.

302. Субхонзода И.С. Анализ развития предпринимательства в промышленности Республики Таджикистан в рамках ускоренной индустриализации// Вестник ТНУ. 2024. №9, с. 67-68.

303. Ташаккули иқтисоди бозорӣ дар давлатҳои Аврупои Шарқӣ. М., 1994, с. 80.

304. Узун В.Я. Аграрная реформа и судьбы крестьянства. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 1995, №12, с. 29-32.

305. Умаров Х., Зарифова З. Монетарные проблемы демонетизированной экономики //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003, №1, с. 96.

306. Умаров Х.У. Агробизнес и эффективность землепользования в регионах Таджикистана / Х.У. Умаров, Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019, № 3-2, с. 10-14.

307. Умаров Х.У. Воздействие политики импортозамещения на развитие производства строительных материалов в Республике Таджикистан / Х.У. Умаров, М.Ф. Ахмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. 2021, №2(263), с. 175-181.

308. Умаров Х.У. Динамика объёмов и структуры экспорта и импорта строительных материалов в Таджикистане / Х.У. Умаров, М.Ф. Ахмедов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021, №2, с. 29-37.

309. Умаров Х.У., Мухаббатов Х. Социально Экономические и экологические проблемы горных регионов Таджикистана. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, №2.

310. Усков В.С. Тенденции и проблемы развития малого производственного предпринимательства в России // Вестник Владимирского Государственного Университета. Серия: Экономические науки. 2017, №3 (13), с. 163.

311. Ушачев И. Перспективы развития агропромышленного комплекса России. //АПК: экономика, управления. 2007, №11, с.2-3.

312. Фермерское хозяйство Дании: подготовка фермеров, консультативная помощь в работе. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 1994, №3, с. 37-40.

313. Хасанов А.Р. Предпосылки формирования догоняющей модели экономического развития Таджикистана // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2009, №1(15), с. 162.

314. Хушвахтзода К.Х. Создание регионального агропродовольственного кластера в условиях ВТО / К.Х. Хушвахтзода, Ф.Б. Махмадизода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2022, №2, с. 5-12.

315. Хушвахтзода Қ.Х. Таҳқиқи масоили назариявии ғавҷияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисодӣ бозорӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.А. Набиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021, №3-2, с. 5-15.

316. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства в Таджикистане // Информационно-аналитический бюллетень. Душанбе: Ирфон. 2003, с. 79-81.

317. Шамсиев К.Б. Стратегия государственного регулирования и стимулирования развития предпринимательства // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2001, № 2, с. 91-98.

318. Шамсов И.С. Предпосылки цифровизации экономики и их влияние на отечественный рынок труда / И.С. Шамсов, Т.Р. Ризокулов // Таджикистан и современный мир. 2019, №3(66), с. 33-44.

319. Шамсов И.С. Современное состояние и проблемы развития цифровой экономики в Таджикистане / И.С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019, №5-1, с. 5-10.

320. Шмелев Б., Завьялов С. Развитие индивидуально-семейных форм в сельском хозяйстве восточноевропейских стран. //Экономические науки. 1995, №11, с. 47-51.

321. Шумский А., Тарпеенко Н. Крестьянин и рынок //АПК: экономика, управление. 1994, №7.

322. Экономическая теория: Учебник. /Под общей редакцией акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С.Тарасевича. М.:, 2008, с. 144.

323. Элмуродов З., Абдуалимов А. Статистическое измерение устойчивого развития сельскохозяйственного производства. //Кишоварз, 2003, №2.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

324. Амиров Н.И. Организационно-экономические условия становления и развития предпринимательства в аграрной сфере АПК РТ (на материалах предприятий Курган-Тюбинской зоны Хатлонской области). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2002.

325. Бобоев Г.Б. Институциональные основы обеспечения экономического роста в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2009.

326. Бойназарова М.М. Совершенствование системы государственной поддержки развития производственного предпринимательства в аграрном секторе экономики (на материалах

Республики Таджикистан). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2023.

327. Исманов С.И. Пути повышения производительности труда в условиях рыночных отношений (на материалы сельскохозяйственных предприятий Кургантюбинской зоны Хатлонской области). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2001.

328. Погодин Ю.А. Влияние институциональных изменений на экономический рост в современной России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Волгоград 2006.

329. Хакимзода А. Развитие производственного предпринимательства в свободных экономических зонах Республики Таджикистан: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2023.

330. Хусейнов У.С. Роҳҳои тақмили андозбандии ғайрифаъолияти соҳибкорӣ ва истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли корхонаҳои хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯи ихтисос. Душанбе 2024.

331. Шамсиев К.Б. Развитие производственного предпринимательства агропромышленного комплекса Таджикистана (теория, методология, практика). Автореферат диссертации на соискание соискание ученой степени доктора экономических наук. Душанбе 2010.

Захираҳои электронӣ:

332. <http://stat.tj/>

333. <http://president.tj>

334. «Зеленая» экономика 2024: новые возможности для развития бизнеса в Таджикистане. 1.02.2024. <https://telegra.ph/Zelenaya-ehkonomika-2024-novye-vozmozhnosti-dlya-razvitiya-biznesa-v-Tadzhikistane-02-21?ysclid=m74binmjdh8246564>

335. Digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.
Электронный ресурс - <https://www.pwc.-de/de/digitale-transformation/digital-factories-2020-shaping-the-future-of-manufacturing.pdf>
336. stat.tj/ru/uvelichenie-hozyajstvennyh-subektov/.
337. Базаров Ш.Ш, Бегов Д.М. Методические подходы к формированию региональных агропромышленных кластеров в Таджикистане// <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-podhody-k-formirovaniyu-regionalnyh-agropromyshlennyh-klasterov-v-tadzhikistane>
338. Бочаров С.Н., Герман О.И. Методические аспекты оценки эффективности вертикальной интеграции // Известия АЛТГУ. - 2012. - № 2 (74). - url: <http://izvestia.asu.ru>
339. Иванченко, А.Г. Понятие высокотехнологичной продукции. Анализ российской и зарубежной литературы / А. Г. Иванченко, Д. С. Ушаков. — Текст: // Молодой ученый. — 2018. — № 17 (203). — С. 178-180. — URL: <https://moluch.ru/archive/203/49692/> (дата обращения: 11.09.2024).
340. Иқтисод - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.stat.tj/economics_tj/
341. Истеҳсоли маҳсулот аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ бо ифодаҳои арзишӣ ва табиӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. www.stat.tj/economics_tj/
342. Индекс цифровизации малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс]. <https://nafi.ru/analytics/pandemiya-i-perekhod-kompaniy-na-udalenuk-indeks-tsifrovizatsii-malogo-i-srednego-biznesa/>
343. Матвеева О.А. Формирование кластера как формы развития хозяйственных связей предпринимательских структур
file:///C:/Users/user/Downloads/autoref-formirovanie-klastera-kak-formy-razvitiya-khozyaistvennykh-svyazei-predprinimatelskikh-struk.pdf.
344. Махмадиев Ф.Б. Кластерный подход к развитию сельского хозяйства Республики Таджикистан // <https://cyberleninka.ru/article/ri/klasteryny-podhod-k-razvitiyu-selskogo-hozyaystva-respubliki-tadzhikistan>

345. Маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://medt.tj/tj/>

346. Международный опыт кластерной политики в промышленно развитых странах // <https://cyberleninka.ru/article/ri/mezhdunarodnyy-opyt-klasternoy-politiki-v-promyshleno-razvityh-stranah>;

347. Монахов И.А. Кластерная политика и ее региональное измерение (опыт Германии)//<https://cyberleninka.ru/article/ri/klasternaya-politika-i-ee-regionalnoe-izmerenie-opyt-germanii>

348. Сангинов Д.Ш., Нодиров Ф.М., Бобокалонов Ғ.М., Мирзоев П.З., Мирбобоева Р.В., Ризоева С.К., Кабутов Э.Д., Боев М.Ф., Мавлоназаров О.А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Электронный ресурс]: электрон. данные. - Научная цифровая библиотека PORTALUS.RU, 16 февраля 2022. Режим доступа: https://portalus.ru/modules/theoryoflaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1644986714&archive=&start_from=&ucat=& (свободный доступ). – Дата доступа: 19.01.2025.

349. Скворцова Т.А., Паршина Е.А. Кластер как особая организационная форма объединений в сфере предпринимательства. <file:///C:/Users/user/Downloads/klasterkakosobayaorganizatsionnayaformaobedineniyv-sferepredprinimatelstva.pdf>

350. Turkish technology parks record over \$4.5B export volume. Daily Sabah, March 2020 <https://www.dailysabah.com/business/turkish-technology-parks-record-over-45b-export-volume/news>

351. Ҳисобот оид ба рушди инсон, 2009, ПРООН. М., 2010. С. 150 https://mid.ru/ru/foreign_policy/un/organizatsii_sistemy_oon/programma_razvitiya_oon_proon/?PAGEN_1=6

352. Ҳисоботҳои ЮНКТАД барои солҳои 2013-2017. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013_en.pdf

353. Cooke S., Watson P. A comparison of regional export enhancement and import substitution economic development strategies / S. Cooke, P. Watson // The Journal of Regional Analysis & Policy. – 2011. -№41(1). -P.1-15.

**ФЕҲРИСТИ
ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ
ДАРАҶАИ ИЛМӢ**

Монографияҳо

[1-М] Аграрное предпринимательство в условиях рынка. Душанбе – 2010, 168 саҳифа.

[2-М] Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти муосири Тоҷикистон. Душанбе – 2011, 290 саҳифа

[3-М] Такмили механизми ҳавасмандгардонии рушди соҳибкориҳои аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кӯлоб – 2024, 162 саҳифа

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва
тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд**

[4-М]. Анализ состояния развития предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики Таджикистана. /Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук №2(47). Душанбе: «Сино», 2008. С. 81-89

[5-М] Рыночные преобразования аграрных отношений как основа развития предпринимательства в АПК Таджикистана. /Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: экономика, №3-4 (31-32). Душанбе-2008. С. 32-40

[6-М] Теоретические основы предпринимательства как фактор становления и развития рыночных отношений. /Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). №10(74). Душанбе: «Сино»-2011. С.230-236

[7-М] Государственное регулирование и поддержка предпринимательства в аграрном секторе экономики Таджикистана./ Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Душанбе: «Сино»-2011, №12(76). С.221-227

[8-М] Зарубежный опыт аграрного предпринимательства и возможности его использования ./ Вестник ТНУ (научный журнал). Серия экономических наук №2/5(92), с.107-114.

[9-М] Особенности становления и функционирования предпринимательской деятельности в аграрном секторе переходной экономики /Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук №3(33). Душанбе, 2012. С. 85-89

[10-М] Развитие малых предприятий в Республике Таджикистан. /Вестник Таджикского технического университета. Душанбе, 2012. №3(19). С. 116-121.

[11-М] Малое предпринимательство и его место в современной экономике Таджикистана. /Журнал «Аудит и финансовый анализ». Москва-2013, №1, ООО «ДСМ Пресс». С. 339-343

[12-М] Рушди соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ), Бохтар-2020. Қисми 2, 1/4(80). С. 234-243

[13-М] Таҳлили ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар иҷроиши даромаднокии буҷети давлатӣ. /Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ), Бохтар-2020. Қисми 2, 1/4(80). С. 263-267

[14-М] Рушди инфрасохтори истеҳсолии кишоварзӣ ва нақши он дар иқтисодиёт. /Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Душанбе-2020, №4(28). С. 130-135

[15-М] Суғуртаи баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир./ Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе-2021, №1(35). С. 180-185

[16-М] Приоритеты производственного предпринимательства и вопросы ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан./ Таджикский государственный финансово-экономический университет. Финансово-экономический вестник. ISSN 2663-0389. Спецвыпуск №4/2 (29). Душанбе-2021. С. 13-22.

[17-М] Фаъолияти соҳибкорӣ ҳамаҷун шартҳои муҳими рушди низомии хоҷагидорӣ муосир. /Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. Нашри махсус №4/2 (29). Душанбе-2021.

[18-М] Вопросы девиантного поведения производственного предпринимательства в условиях рыночной экономики. /Таджикский государственный финансово-экономический университет. Финансово-экономический вестник. ISSN 2663-0389. Спецвыпуск №2.1 (31). Душанбе-2022. С. 56-62.

[19-М] Махсусияти идоракунии таваккал дар соҳибкорӣ кишоварзӣ ва масъалаҳои суғурткунонии он. /Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. №2 (57) 2024. Душанбе - 2024. С. 222-226

[20-М] Анализ развития предпринимательства в промышленности Республики Таджикистан в рамках ускоренной индустриализации. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2024, №9. Душанбе - 2024. С.167-179

[21-М] Модели внешнеторговой стратегии развития предпринимательства в легкой промышленности Таджикистана. /Институт эконокии ва демографии НАНТ. Журнал Экономика Таджикистана. Душанбе - 2024. №3. С.181-188

[22-М] Интегральная политика экспортоориентирования и импортозамещения в развитии предпринимательства в легкой промышленности Таджикистана. /Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2024, №10. Часть 1. Душанбе - 2024, С.21-29

[23-М] Махсусияти рушди соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи саноатикунонии босуръат. / Комиссияи олии аттестатсионӣ, Фуруғи илм (Маҷаллаи байналмилалӣ). Душанбе - 2024, №3 (3). С.202-209

[24-М] Муҳимияти рушди соҳибкории истеҳсоли дар комплекси агросаноати кишвар ва нақши он дар афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ) силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ),. Бохтар - 2024, №1/3 (125). С. 480-486

[25-М] Кластеризация как организационная модель развития предпринимательства. /Институт экономики и демографии НАНТ. Журнал Экономика Таджикистана. Душанбе - 2025. №1. С. 216-226.

[26-М] Факторы развитие туристско-рекреационных кластеров как один из видов предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан. Маҷаллаи илмӣ “Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ”-и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров. 2025, №1 (72). С. 100-1008

**Мақолаҳои илмие, ки дар дигар маҷаллаҳо (нашрияҳо)
ба таърифи расидаанд**

[27-М] Роль банковского кредита в развитии предпринимательства в Республике Таджикистан. /Материалы республиканской конференции молодых ученых и исследователей Таджикистана (выпуск 6). Душанбе-«Ирфон» 2004. С.231-235

[28-М] Устойчивость развития предпринимательской деятельности в Республики Таджикистан. /Материалы республиканской конференции молодых ученых и исследователей Таджикистана (выпуск 7). Душанбе-«Ирфон» 2005. С.342-345

[29-М] Некоторые факторы, сдерживающие развитие предпринимательства Республики Таджикистана. /Материалы республиканской конференции молодых ученых и исследователей Таджикистана (выпуск 8). Душанбе-«Ирфон» 2006. С.342-345

[30-М]. Некоторые проблемы дальнейшего развития аграрного сектора экономики Таджикистана в условиях перехода к рыночным отношениям. Сборник научных трудов Института экономики Таджикистана. Выпуск - №9. – Душанбе-2007. С. 24-27

[31-М]. Предпринимательская деятельность в Республики Таджикистан. /Сборник научных трудов Института экономики Таджикистана. Выпуск №10. Душанбе-2008. С.42-47

[32-М] Предпринимательство как фактор становления рыночных отношений и экономического роста. /Вестник Института экономики Таджикистана №3. Душанбе-2008. С.111-118

[33-М]. Формирование предпринимательской деятельности в Республики Таджикистан. /Материалы республиканской конференция молодых ученых и исследователей. Душанбе-«Ирфон», 2008. С.82-88

[34-М] Управление риском в сельскохозяйственном предпринимательстве и совершенствование системы сельскохозяйственного страхования. /Сборник научных трудов Института экономики Таджикистана. Выпуск №12. Душанбе-2010. С. 163-170

[35-М] Предпринимательства как экономическая категория и фактор развития рыночных отношений. /Сборник научных трудов Института экономики Таджикистана. Выпуск №13. Душанбе-2011. С. 3-11

[36-М] Роҷеъ ба масъалаи таснифоти навъҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир. /Сияние науки - Паёми Донишқадаи молияи Тоҷикистон, №4. Душанбе-2011. С. 185-191

[37-М] Рушди соҳибкории истеҳсоли ҳамчун омили рушди нерӯи инсонӣ. /Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы управления человеческим развитием и молодежь». Душанбе, «Ирфон», 2012. С.72-80.

[38-М] Развитие индивидуального предпринимательства в сельской местности и его социально-экономическое значение. /Материалы Республиканской научно-теоретической конференции Финансово-экономического института Таджикистана Душанбе, «Эр-граф»-2012. С. 44-48

[39-М] Соҳибкорӣ омили рушди муносибатҳои бозоргонӣ. /Маҷаллаи “Бонкдорӣ дар Тоҷикистон”. Душанбе-2014, №1 (54). С. 63-67

[40-М] Махсусияти идоракунии таваккал дар соҳибкории кишоварзӣ ва масъалаҳои суғурткунӣ он. / Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мазӯи “Танзими молиявии рушди босуботи инноватсиониву индустриалии иқтисодиёти ҚТ”, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе - 2024

[41-М] Рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили муҳими амалишавии саноатикунӣ босуръати кишвар. /Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи "Масъалаҳои рушди устувори соҳибкорӣ дар Тоҷикистон: омилҳо, тамоюлҳо ва сармоягузорӣ", Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Душанбе-2024. С. 407-415